

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท

โดย

นายบำรุง ชำนาญเรือ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท

โดย

นายบำรุง ชำนาญเรือ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**A COMPARATIVE STUDY OF COSMOLOGY IN JAINISM AND THERAVĀDA
BUDDHISM**

**By
Bamroong Chamnanrua**

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

DOCTOR OF PHILOSOPHY

Department of Oriental Languages

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2009

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท” เสนอโดย นายบำรุง ชำนาญเรือ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.บำรุง คำเอก)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ประเทือง ทินรัตน์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

...../...../.....

48105905 : สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

คำสำคัญ : จักรวาลวิทยา / การศึกษาเปรียบเทียบ

บำรุง ชำนาญเรือ : การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : รศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส และ ผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. 300 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นศาสนาที่นักปรัชญาอินเดียจัดอยู่ในกลุ่มนาสติกะ ไม่เชื่อในความมีอยู่ของพระเป็นเจ้า

ผลการศึกษาพบว่า แม้ศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาทจะมีทฤษฎะตรงกันว่าจักรวาลเป็นเรื่องของธรรมชาติ ไม่มีตัวตนที่เป็นอิสระ เกิดจากการรวมตัวของเหตุปัจจัยต่าง ๆ ไม่มีผู้สร้างหรือผู้ทำลาย แต่จักรวาลในศาสนาไชนะก็เป็นสิ่งเที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่มีการเสื่อมสลาย จะดำรงอยู่อย่างนี้ตลอดไป ต่างจากจักรวาลในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ถาวร มีการเกิดขึ้น และเสื่อมสลายได้

จักรวาลในศาสนาไชนะมีเพียงจักรวาลเดียว แต่มีขนาดใหญ่มาก อาจเทียบได้กับจำนวนจักรวาลทั้งหมดในพุทธศาสนา แบ่งเป็น 3 ชั้น เท่ากัน โดยจักรวาลชั้นล่างในพุทธศาสนามีความหมายกว้างกว่าในศาสนาไชนะ เพราะหมายรวมถึงจักรวาลชั้นกลางและจักรวาลชั้นบนบางส่วนของศาสนาไชนะด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการแบ่งชั้นจักรวาลในพุทธศาสนา ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับสถานที่อยู่เหมือนอย่างศาสนาไชนะ แต่จะมีความสัมพันธ์กับระดับชั้นของจิตมากกว่า

แม้จักรวาลในศาสนาไชนะจะเป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร แต่ในส่วนที่เป็นกรรมภูมิของจักรวาลชั้นกลางก็มีการเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนไปตามยุคต่าง ๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เช่นเดียวกับพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อจักรวาลนี้เสื่อมสลายแล้ว หากมีเหตุปัจจัยให้ต้องมารวมตัวกัน ก็สามารถเกิดมีใหม่ได้ หมุนเวียนอยู่อย่างนี้

จากความคล้ายคลึงกันดังกล่าว เป็นสิ่งยืนยันว่า แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่มีอยู่ก่อน เพราะมีลักษณะไม่แตกต่างกันนัก โดยแนวคิดในศาสนาไชนะน่าจะเก่ากว่าพุทธศาสนา เพราะคล้ายคลึงกับแนวคิดดั้งเดิมมากกว่า

ภาควิชาภาษาตะวันออก   บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร   ปีการศึกษา 2552

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. .... 2. ....

48105905 : MAJOR : SANSKRIT

KEY WORD : COSMOLOGY / COMPARATIVE STUDY

BAMROONG CHAMNANRUA : A COMPARATIVE STUDY OF COSMOLOGY IN JAINISM AND THERAVĀDA BUDDHISM. THESIS ADVISOR : ASSOC.PROF.SAMNIANG LEURMSAI, Ph.D., AND ASST.PROF.CHIRAPAT PRAPANDVIDYA, Ph.D. 300 pp.

The purpose of this research was to conduct a comparative study of the concepts of cosmology in Jainism and Theravāda Buddhism which both belong to the Nāstika group of Indian philosophy and do not believe in the existence of God.

The results of the study show that although Jainism and Buddhism have the same points of view about the nature of the cosmos in that there is no Creator, or Destroyer, who causes the appearance and the disappearance of the cosmos. It was also found that the cosmos in Jainism is persistent, eternal, indestructible and ever present, whereas in Buddhism it is not eternal and ever-changing.

In Jainism, there is only one cosmos of tremendous size which seems to be larger than the size of the total numbers of cosmos in Buddhism put together. The cosmos in Jainism is divided into three tiers. Similarly, the cosmos in Buddhism is divided into three tiers. The lower tier of the cosmos in Buddhism includes the middle tier and some parts of the upper tier of the cosmos in Jainism. It appears that the division of cosmos in Buddhism is more related to the mind than the region.

In addition, even though the cosmos in Jainism is not destroyed, in the realm of action (karmabhūmi) of the middle tier as in Buddhism, the wheel of time rotates clockwise, and the state of decaying and developing alternately moves on with it ceaselessly as in Buddhism.

This study, therefore, reveals that the concept of cosmology in Jainism is similar to, but not identical to, the Buddhist concept, and that both of them have been apparently influenced by Brahmanism. The concept of cosmology in Jainism, however, is probably older than that of Buddhism as it has much in common with Brahmanical concepts.

Department of Oriental Languages Graduate School, Silpakorn University Academic year 2009

Student's signature .....

Thesis Advisors' signature 1. .... 2. ....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสำเร็จของ รองศาสตราจารย์ ดร. ลำเนียง เลื่อมใส อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ซึ่งได้ให้คำปรึกษา แนะนำ และสนับสนุนให้ผู้วิจัยเดินทางไปเก็บข้อมูลในประเทศอินเดีย ตลอดจนช่วยตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความถูกต้องยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอขอบพระคุณท่านทั้งสองเป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.บำรุง คำเอก ประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.ประเทือง ทินรัตน์ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่กรุณาให้คำแนะนำและข้อสังเกตอันเป็นประโยชน์ ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีคุณค่ายิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ อาจารย์สาขาวิชาภาษาสันสกฤตทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ และคณาจารย์สาขาวิชาการสอนภาษาไทย คณะศึกษาศาสตร์ ที่อนุญาตให้ผู้วิจัยได้ลาศึกษาต่อ

ขอขอบพระคุณ Shri Pramod M. Jain ประธาน International School for Jain Studies (ISJS) แห่งประเทศไทย และ Dr. Shugan Chand Jain ผู้อำนวยการ International Summer School for Jain Studies (ISSJS) แห่งประเทศอินเดีย ซึ่งให้ทุนสนับสนุนผู้วิจัยไปศึกษาค้นคว้าข้อมูลในประเทศอินเดีย และดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาวิเชียร ธมฺมวชิโร พระมหาประภากร นนฺทกโร และขอขอบคุณ อาจารย์ชนพชร นุตสาระ คุณโชติกา สุริยะลังกา และ ว่าที่ ร.ต.ชาติรี ทรงวัชรภรณ์ ซึ่งได้ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือขณะที่ผู้วิจัยอาศัยอยู่ในประเทศอินเดีย

ขอกราบขอบพระคุณ บิดา-มารดา ผู้ให้ชีวิตและคอยเป็นกำลังใจเสมอมา ขอขอบคุณ คุณวิภา ชำนาญเรือ ภรรยาผู้เสียสละ ซึ่งยอมเหน็ดเหนื่อยดูแลครอบครัวและบุตรที่น่ารักทั้งสองคน ด้วยความเต็มใจ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยมีเวลาศึกษาค้นคว้าอย่างเต็มที่

ท้ายนี้ ขอขอบคุณ คุณจงกล แสนสุข ที่ได้กรุณาพิมพ์งานให้ และอีกหลายท่านที่ได้ช่วยเหลือในบางเรื่อง จนทำให้ผู้วิจัยประสบความสำเร็จในการศึกษาครั้งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
คำอธิบายคำย่อ.....	ญ
ตารางเทียบอักษร.....	ต
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย.....	6
ข้อตกลงเบื้องต้น	6
คำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง.....	6
ขั้นตอนการวิจัย	8
ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	9
2 แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะ.....	10
กำเนิดของจักรวาล.....	11
ส่วนประกอบของจักรวาล.....	13
จีวะ	14
อจีวะ.....	16
ลักษณะของจักรวาล	24
ขนาดของจักรวาล.....	25
โครงสร้างของจักรวาล	28
ชั้นล่าง	29
โครงสร้างของนรก	35
กรรมที่ทำให้เกิดในนรก	36
การลงโทษในนรก	38
ระยะเวลาชดใช้กรรมในนรก	47

บทที่	หน้า
ชั้นกลาง.....	49
ชั้นบน.....	66
ความสิ้นสุดของจักรวาล.....	100
3 แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาท	107
กำเนิดของจักรวาล.....	109
ส่วนประกอบของจักรวาล.....	125
ลักษณะของจักรวาล	129
ขนาดของจักรวาล.....	130
โครงสร้างของจักรวาล	131
กามภพ	132
อบาย	132
นिरยะ.....	132
โครงสร้างของนรก	141
กรรมที่ทำให้เกิดในนรก	142
การลงโทษในนรก	149
ระยะเวลาชดใช้กรรมในนรก	155
ตริจันานโยนิ	157
ปิตติวิสัย	158
อสุรกาย	158
มนุษย์โลก	159
สวรรค์.....	164
รูปภพ	174
อรุภพ.....	184
ความสิ้นสุดของจักรวาล.....	186
4 การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท	193
กำเนิดของจักรวาล.....	193
ส่วนประกอบของจักรวาล.....	193

บทที่	หน้า
ลักษณะของจักรวาล	195
ขนาดของจักรวาล.....	196
โครงสร้างของจักรวาล	196
จักรวาลชั้นล่าง	197
จักรวาลชั้นกลาง.....	206
จักรวาลชั้นบน.....	210
ความสิ้นสุดของจักรวาล.....	223
5 สรุปลผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	226
สรุปลผลการวิจัย.....	226
ข้อเสนอแนะ.....	230
 บรรณานุกรม	 231
 ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก ภาพจักรวาลในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.....	247
ภาคผนวก ข ภาพจักรวาลในศาสนาไชนะ.....	252
ภาคผนวก ค ภาพจักรวาลในพุทธศาสนาเถรวาท	278
 ประวัติผู้วิจัย	 300

คำอธิบายคำย่อ

การอ้างอิงเอกสารที่เป็นคัมภีร์ของศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาทในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้ระบบคำย่อดังต่อไปนี้

1. คัมภีร์ของศาสนาไชนะ

1.1 คัมภีร์อาคัม ในที่นี้หมายถึง คัมภีร์ชั้นต้นของศาสนาไชนะ ฉบับพิมพ์ของสถาบัน Jain Vishva Bharati ตามประเพณีเชื่อกันว่า คัมภีร์อาคัมมีจำนวนทั้งหมด 60 คัมภีร์ แต่สูญหายไป 15 คัมภีร์ เหลืออยู่ 45 คัมภีร์ ฉบับพิมพ์ของสถาบันนี้มีไม่ครบทั้ง 45 คัมภีร์ การอ้างอิงใช้ระบบระบุ ภาค/บท/สูตร แต่หากคัมภีร์ใดไม่มีการแบ่งเป็นภาค จะระบุเฉพาะบทและสูตรเท่านั้น เช่น BhS. 1/1/1 หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์ภควตีสสูตร ภาคที่ 1 บทที่ 1 สูตรที่ 1 คำอธิบายคำย่อของคัมภีร์อาคัมที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีดังนี้

BhS. = Bhagavati Sutra (Bhagavai)

Jam. = Jambudvipaprajñapti (Jambuddivapannatti)

Jiv. = Jivajivabhogama (Jivajivabhogama)

Stha. = Sthanavga (Thanam)

Sur. = Suryaprajñapti (Surapannatti)

Sut. = Sutrakrtavga (Suyagado)

Utt. = Uttaradhyayana (Uttarajjhayana)

1.2 คัมภีร์อื่น ๆ ในที่นี้หมายถึง คัมภีร์ชั้นหลังของศาสนาไชนะ นอกจากคัมภีร์อาคัม มีลักษณะคล้ายกับคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาในพุทธศาสนา การอ้างอิงใช้ระบบระบุ บท/สูตร เฉพาะคัมภีร์ตัดตวารตสูตร ส่วนคัมภีร์ที่แต่งอธิบายคัมภีร์นี้ จะระบุหน้าด้วย เช่น TS. 1/1 หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์ตัดตวารตสูตร บทที่ 1 สูตรที่ 1 SS. 1/1/1 หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์สรวารตสิทธิ บทที่ 1 สูตรที่ 1 หน้าที่ 1 คำอธิบายคำย่อของคัมภีร์อื่น ๆ ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีดังนี้

SS. = Sarvarthasiddhi

TS. = Tattvartha Sutra

TVa. = Tattvarthavartika

TVr. = Tattvarthavrtti

2. คัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท

2.1 คัมภีร์พระไตรปิฎก ในที่นี้หมายถึง พระไตรปิฎกภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับสยามรัฐ จำนวน 45 เล่ม พ.ศ. 2525 การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น ที.สี. 9/1/1 หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์ที่มณิกาย สีสันชวรค พระไตรปิฎก เล่มที่ 9 ข้อที่ 1 หน้าที่ 1 คำอธิบายคำย่อของคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีดังนี้

อง.อฎุจก.	= องคฺตุตฺตนิคาย อฎุจกนิปาท
อง.เอก.	= องคฺตุตฺตนิคาย เอกนิปาท
อง.จตุก.	= องคฺตุตฺตนิคาย จตุกนิปาท
อง.จก.	= องคฺตุตฺตนิคาย จกนิปาท
อง.ติก.	= องคฺตุตฺตนิคาย ติกนิปาท
อง.ทสก.	= องคฺตุตฺตนิคาย ทสกนิปาท
อง.นวก.	= องคฺตุตฺตนิคาย นวกนิปาท
อง.ปญจก.	= องคฺตุตฺตนิคาย ปญจกนิปาท
อง.สตตก.	= องคฺตุตฺตนิคาย สตตกนิปาท
อภิ.ก.	= อภิธมฺมปิฎก กถาวตฺถ
อภิ.วิ.	= อภิธมฺมปิฎก วิภงฺค
ขุ.อป.	= ขุทฺตนิคาย อปทาน
ขุ.อิติ.	= ขุทฺตนิคาย อิติวุตฺตก
ขุ.จูฬ.	= ขุทฺตนิคาย จูฬนิกาย
ขุ.ชา.	= ขุทฺตนิคาย ชาดก
ขุ.เถร.	= ขุทฺตนิคาย เถรคาถา
ขุ.ปฎิ.	= ขุทฺตนิคาย ปฎิสมฺภิตามคฺค
ขุ.เปต.	= ขุทฺตนิคาย เปตวตฺถ
ขุ.พุทธ.	= ขุทฺตนิคาย พุทฺธวีส
ขุ.มหา.	= ขุทฺตนิคาย มหานิกาย
ขุ.วิมาน.	= ขุทฺตนิคาย วิมานวตฺถ
ขุ.สุ.	= ขุทฺตนิคาย สุตฺตนิปาท
ที.ปา.	= ทีฆนิคาย ปาฎิกวคฺค
ที.มหา.	= ทีฆนิคาย มหาคฺค
ที.สี.	= ทีฆนิคาย สีสันชวรคฺค

มงคลตถ.	= มงคลตถที่ปณี
มหา.อ.	= มหานิทเทศ อฎฐกถา (สทุทมมปชุโขติกา)
วินย.อ.	= วินยปิฎก อฎฐกถา (สมนุตปาสาทิกา)
วิภงค.อ.	= วิภงค อฎฐกถา (สมโหมวิโนทนี)
วิมาน.อ.	= วิมานวตถุ อฎฐกถา (ปรมตถที่ปณี)
วิสุทฺธิ.	= วิสุทฺธิมคค
สงคณิ.อ.	= ทมมสงคณิ อฎฐกถา (อฎฐสาลีณี)
สงคห.	= อภิทมมตถสงคห
ส.อ.	= สยุตตนิกาย อฎฐกถา (สารถถปกาสิณี)
สุ.อ.	= สุตตนิปาต อฎฐกถา (ปรมตถโขติกา)

2.3 คัมภีร์ฎีกา ในที่นี้หมายถึง ฎีกาภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับคอมพิวเตอร์ เวอร์ชัน 3 ซึ่งสำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ได้จัดทำขึ้น และรวมถึงคัมภีร์ระดับเดียวกับ ฎีกา เช่น คัมภีร์ปรมัตถมัญชสา ซึ่งจัดรวมอยู่ในหมวดคัมภีร์สำคัญอื่น ๆ ของ พระไตรปิฎก อรรถกถา-ฎีกา ฉบับคอมพิวเตอร์ การอ้างอิงคัมภีร์ฎีกาใช้ระบบระบุ เล่ม/หน้า เช่น วินย.ฎีกา 1/1 หมายความว่า การอ้างอิงนั้นระบุถึงคัมภีร์ฎีกาแห่งอรรถกถาพระวินัย เล่มที่ 1 หน้าที่ 1 ยกเว้นคัมภีร์ ฎีกาที่มีเพียงเล่มเดียว จะอ้างอิงเฉพาะหน้าไม่บอกเล่ม คำอธิบาย คำย่อของคัมภีร์ฎีกาที่ใช้ใน วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีดังนี้

ที.ฎีกา	= ทีฆนิกาย ฎีกา
ม.ฎีกา	= มชฺฌิมนิกาย ฎีกา
วินย.ฎีกา	= วินยฎฐกถา ฎีกา (สารถถที่ปณี)
วิภงค.อนุ.	= วิภงค อนุฎีกา
วิสุทฺธิ.ฎีกา	= วิสุทฺธิมคค มหาฎีกา (ปรมตถมณฺชสา)
สงคห.ฎีกา	= อภิทมมตถสงคห ฎีกา (อภิทมมตถวิภาวินี)
ส.ฎีกา	= สยุตตนิกาย ฎีกา

2.4 คัมภีร์อื่น ๆ ในที่นี้หมายถึง คัมภีร์ภาษาบาลีประเภทต่าง ๆ นอกจาก พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา เช่น คัมภีร์พจนานุกรม คัมภีร์โลกศาสตร์ ส่วนมากมีผู้ปริวรรต และแปลเป็นภาษาไทยแล้ว มีรายละเอียดเกี่ยวกับคัมภีร์ตามที่ระบุไว้ในบรรณานุกรม การอ้างอิงใช้ ระบบระบุ เล่ม/หน้า เช่นเดียวกับคัมภีร์ประเภทอรรถกถาและฎีกา หากมีเพียงเล่มเดียว จะอ้างอิง เฉพาะหน้าไม่บอกเล่ม คำอธิบายคำย่อของคัมภีร์อื่น ๆ ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีดังนี้

อภิธาน.	= อภิธานปุ่ปทีปกา (พระคัมภีร์อภิธานปุ่ปทีปกา หรือ พจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย)
อภิธาน.ฎีกา	= อภิธานปุ่ปทีปกาฎีกา
อภิธาน.สูจิ	= อภิธานปุ่ปทีปกาสูจิ
โอกาส.	= โอกาสโลกทีปนี
จกุกวพ.	= จกุกวพทีปนี
ชิน.ฎีกา	= ชินาลงการฎีกา
โลกทีปก.	= โลกทีปกสาร
โลกปญญ.	= โลกปญญตติ
โลกสณฺจาน.	= โลกสณฺจานโชตรตนคณฺจี
โลกุปุป.	= โลกุปุปตติ
สงฺขยา.	= สงฺขยาปกาสก
โสตตถ.	= โสตตถกิมหานิทาน

นอกจากนี้ ยังมีการใช้คำย่ออ้างอิงคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ด้วย โดยใช้ระบบการอ้างอิงเช่นเดียวกับคัมภีร์อากมะของศาสนาไชนะ คำอธิบายคำย่อของคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีดังนี้

Bd.P.	= Brahmanda Purana
Bh.P.	= Bhagavata Purana
Br.P.	= Brahma Purana
MBh.	= Mahabharata
MS.	= Manusmrti
RV.	= Rgveda Samhita
Vn.P.	= Visnu Purana
YV.	= Yajurveda

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์ก็เหมือนกับสัตว์โลกอื่น ๆ คือ มีความอยากรู้อยากเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวต่างกันแต่ถ้าเมื่ออยากรู้อยากเห็นแล้ว มนุษย์ก็พยายามใช้สติปัญญาค้นคว้าหาคำตอบสิ่งที่ตนสงสัยใคร่รู้ เรื่องจักรวาลหรือเอกภพ (universe) เป็นเรื่องที่มนุษย์สนใจ พยายามจะรู้และเข้าใจมากที่สุด เรื่องหนึ่งว่า โลก ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวเคราะห์ ดาวฤกษ์ และกาแล็กซีต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่บนโลกเกิดขึ้นมาได้อย่างไร เกิดเอง หรือมีผู้สร้าง ถ้าหากมีผู้สร้าง ผู้สร้างเป็นใคร จักรวาลนี้จะดำรงอยู่อย่างนี้ตลอดไป หรือว่าจะต้องแตกสลายในอนาคต เป็นต้น กล่าวได้ว่ามนุษย์ได้พยายามศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งปัจจุบัน แต่ก็ยังไม่ได้คำตอบที่แน่นอนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ต่างก็มีความเห็นหรือทฤษฎีที่แตกต่างกันออกไป แม้ในทางวิทยาศาสตร์ ปัจจุบันก็มีทฤษฎีที่อธิบายการเกิดของจักรวาลหรือเอกภพ 3 ทฤษฎีด้วยกันคือ

1. ทฤษฎีการระเบิดครั้งใหญ่หรือบิกแบง (The Big Bang Theory) ซอร์จ เลอแมตร์ (Georges Lemaître) พระและนักดาราศาสตร์ชาวเบลเยียม เป็นผู้เสนอทฤษฎีนี้ เมื่อปี พ.ศ. 2470 (ค.ศ. 1927) เขาเชื่อว่าจักรวาลหรือเอกภพมีจุดเริ่มต้นจากการระเบิดครั้งใหญ่ เมื่อประมาณ 15,000 ล้านปีมาแล้ว ก่อนการระเบิดหรือการเกิดบิกแบง จักรวาลเป็นพลังงานล้วน ๆ ภายใต้อุณหภูมิที่สูงมาก การเกิดบิกแบงจึงเป็นจุดที่พลังงานเริ่มเปลี่ยนเป็นสสารครั้งแรก เป็นจุดเริ่มต้นของเวลาและจักรวาล ซึ่งมีขนาดใหญ่มาก โดยมีรัศมีไม่น้อยกว่า 15,000 ล้านปีแสง กลุ่มมวลสารที่เกิดจากการระเบิดมีวิวัฒนาการต่อเนื่องจนเกิดเป็นกาแล็กซีจำนวนเป็นแสนล้านกาแล็กซี เนบิวลา ดาวฤกษ์ ระบบสุริยะ โลก ดวงจันทร์ มนุษย์ และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ โดยกาแล็กซีจะเกิดหลังจากการบิกแบงประมาณ 1,000 ล้านปี เป็นการรวมตัวของแก๊สไฮโดรเจนและฮีเลียม ซึ่งยึดเหนี่ยวกันด้วยแรงโน้มถ่วง แยกเป็นกลุ่ม ๆ แต่ละกลุ่มก่อกำเนิดเป็นดาวฤกษ์จำนวนมาก ดังนั้น กาแล็กซีจึงเป็นอาณาจักรหรือระบบของดาวฤกษ์จำนวนนับแสนล้านดวง กาแล็กซีที่ระบบสุริยะของเราสังกัดอยู่ก็คือ กาแล็กซีทางช้างเผือก (Milky Way Galaxy) ซึ่งมีขนาดใหญ่มาก มีดาวฤกษ์ไม่น้อยกว่าแสนล้านดวง ถ้ามองจากด้านบนมีรูปร่างคล้ายกังหัน ตรงกลางสว่าง และมีแขนโค้งรอบนอก แต่ถ้า

มองจากด้านข้างจะเหมือนจานข้าว 2 ใบประกบกัน (สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 2548 : 82-89)

2. ทฤษฎีการออสซิลเลทของเอกภพ (The Oscillating Universe Theory) ทฤษฎีนี้คัดแปลงไปจากทฤษฎีการระเบิดครั้งใหญ่ โดยมีความเชื่อว่าการขยายตัวของจักรวาลหรือเอกภพนั้น กาแล็กซีต่าง ๆ ที่กำลังวิ่งหนีห่างเราออกไปด้วยความเร็วสูงอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันจะมีความเร็วช้าลง และในที่สุดอีกล้านล้านปีข้างหน้าก็จะหยุดการเคลื่อนที่ หลังจากนั้นกาแล็กซีต่าง ๆ ก็จะวิ่งกลับมารวมกันใหม่ยังจุดเริ่มต้นด้วยอำนาจของแรงโน้มถ่วง (gravitational force) และเกิดการระเบิดใหญ่ขึ้นอีกเป็นวัฏจักรไปเรื่อย ๆ อย่างนี้ซ้ำกับซ้ำกัลป์ (นิศย์ จันทรมังคละศรี, ผู้แปล 2527 : 34; ทวีศักดิ์ บุญบุชาไชย 2548 : 114)

3. ทฤษฎีสภาวะคงที่ (The Steady-State Theory) ทฤษฎีนี้ตั้งขึ้นโดยนักวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษ 3 คน คือ เฟรด ฮอยล์ (Fred Hoyle) เฮอร์แมน บอนได (Herman Bondi) และ โทมัส โกลด์ (Thomas Gold) เมื่อปี พ.ศ. 2491 (ค.ศ. 1948) พวกเขาเชื่อว่าจักรวาลหรือเอกภพไม่ได้เกิดขึ้นมาในขณะใดขณะหนึ่ง กล่าวคือ ไม่มีจุดเริ่มต้นและไม่มีวันถึงจุดอวสาน เมื่อจักรวาลขยายตัวออกไปก็จะมีสสารใหม่ถูกสร้างขึ้นมาแทนที่ในอวกาศที่กาแล็กซีเคลื่อนตัวออกไป ดังนั้นปรากฏการณ์ของจักรวาลจึงมีอยู่อย่างคงที่ แม้กาลเวลาจะผ่านไปนานเท่าใดก็ตาม (อิโตะเบะ 2547 : 33-34; ทวีศักดิ์ บุญบุชาไชย 2548 : 114) แต่ทฤษฎีนี้ก็ขัดแย้งกับทฤษฎีการทรงมวลของสสาร ซึ่งกล่าวว่า สสารไม่สามารถถูกสร้างขึ้นจากความว่างเปล่า หรือถูกทำให้สูญสลายไป ดังนั้น จึงเป็นการยากที่นักดาราศาสตร์จะยอมรับทฤษฎีที่ตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิงกับทฤษฎีการทรงมวลของสสาร ซึ่งเป็นทฤษฎีสากลที่นักวิทยาศาสตร์ทุกคนยอมรับ (นิศย์ จันทรมังคละศรี, ผู้แปล 2527 : 31) นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2508 เฟรด ฮอยล์ ยังได้ประกาศล้มเลิกทฤษฎีสภาวะคงที่ของจักรวาลหรือเอกภพ ซึ่งสร้างความตกตะลึงให้แก่วงการดาราศาสตร์เป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ยังมีนักดาราศาสตร์ที่มีชื่อเสียงหลายคนเชื่อถือทฤษฎีนี้อยู่ (ดิทซ์ 2513 : 160; อิโตะเบะ 2547 : 35)

นักดาราศาสตร์ส่วนใหญ่เชื่อว่า ทฤษฎีการระเบิดครั้งใหญ่หรือบิกแบงมีความเป็นไปได้มากที่สุด เพราะมีปรากฏการณ์อย่างน้อย 2 อย่าง ที่สนับสนุนทฤษฎีนี้ คือ

1. การขยายตัวของจักรวาลหรือเอกภพ เอ็ดวิน เพาเวล ฮับเบิล (Edwin Powell Hubble พ.ศ. 2432-2496) นักดาราศาสตร์ชาวอเมริกัน ได้ค้นพบว่า กาแล็กซีเคลื่อนที่ไกลออกไปด้วยความเร็วที่เพิ่มขึ้นตามระยะที่ห่าง นั่นคือ กาแล็กซีที่อยู่ไกลออกไปจะเคลื่อนที่เร็วกว่ากาแล็กซีที่อยู่ใกล้ ซึ่งแสดงว่า จักรวาลหรือเอกภพกำลังขยายตัว สอดคล้องกับคำอธิบายของทฤษฎีบิกแบงที่ว่า เมื่อเกิดการระเบิดครั้งใหญ่แล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลจะเคลื่อนที่หนีออกจากกัน และจาก

ความเชื่อในข้อนี้ ทำให้นักดาราศาสตร์สามารถคำนวณอายุของจักรวาลได้ (โอโชะเบะ 2547 : 2-23; สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 2548 : 85))

2. การค้นพบอุณหภูมิพื้นหลังของจักรวาลหรือเอกภพ ประมาณ 3 เคลวิน หรือ ประมาณ -270 องศาเซลเซียส (ปัจจุบันลดลงเหลือ 2.73 เคลวิน) กระจายอยู่ทั่วไปในจักรวาลอย่างสม่ำเสมอ อาร์โน เพนเซียส (Arno Penzias พ.ศ. 2476-) และ โรเบิร์ต วิลสัน (Robert Wilson พ.ศ. 2479-) นักวิทยาศาสตร์ชาวอเมริกัน ได้ค้นพบอุณหภูมิของจักรวาลหรือที่เรียกว่าอุณหภูมิพื้นหลัง โดยบังเอิญ เมื่อ พ.ศ. 2508 ขณะทำการทดสอบระบบเครื่องรับสัญญาณของกล้องโทรทรรศน์วิทยุ ซึ่งปรากฏว่ามีสัญญาณรบกวนอยู่ตลอดเวลา ต่อมาภายหลังจึงทราบว่าเป็นสัญญาณที่เหลืออยู่ในอวกาศ สอดรับกับคำอธิบายของทฤษฎีบิกแบงที่ว่า เป็นพลังงานของการระเบิดครั้งใหญ่ที่ยังหลงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน เพราะเมื่อคำนวณอุณหภูมิของพลังงานความร้อนที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน ย้อนไปสู่จุดเริ่มต้นก็ค่อนข้างลงตัวเป็นอย่างดี (โอโชะเบะ 2547 : 36-38; สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 2548 : 85-86)

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นเพียงความเห็นหรือทรรศนะของนักดาราศาสตร์และนักวิทยาศาสตร์ในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น คงเป็นการยากที่จะตัดสินว่าทฤษฎีใดถูกต้องและเป็นจริง เพราะต่อไปในอนาคตหากมนุษย์มีความรู้ความเข้าใจและมีข้อมูลใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น อาจจะพิสูจน์ได้ว่าทฤษฎีเหล่านี้ผิดทั้งหมดก็เป็นได้ เหมือนกับที่นักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ของกรีกสมัยโบราณ เคยมีความเชื่อผิด ๆ กัน เช่น ธาเลสแห่งไมเลตุส (Thales of Miletus) เชื่อว่า โลกมีลักษณะกลมแบนและลอยอยู่บนน้ำที่กว้างใหญ่ไพศาลหาขอบเขตมิได้¹ (พระราชวรมุนี (ประยูร ธรรมจิตโต) 2544 : 36) อานักซิมานเดอร์ (Anaximander) ผู้เป็นศิษย์ของธาเลส เชื่อว่า โลกของเรา มีลักษณะเป็นทรงกระบอก ซึ่งมีความสูงเป็น 3 เท่าของความกว้าง ห้อยอยู่อย่างอิสระที่ใจกลางของทรงกลมจักรวาล (สิทธิชัย จันทรศิลปิน 2546 : 24) และคลอเดียส ปโตเลมี (Claudius Ptolemy) เชื่อว่า โลกเป็นศูนย์กลางของระบบสุริยะ มีดวงจันทร์ ดาวเคราะห์ ดาวอาทิตย์ และดาวฤกษ์อื่น ๆ โคจรรอบโลก (เสถียร ฌวงส์ศรี 2519 : 15; สิทธิชัย จันทรศิลปิน 2546 : 27-28)

ส่วนในทางปรัชญาและศาสนา จักรวาลหรือเอกภพก็เป็นเรื่องหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจ และมีการศึกษาหาความรู้กันมาอย่างต่อเนื่อง ระเบียบวินัย (ใน นิพนธ์ ทรายเพชร, สาธิต วิรูปุตร์

---

¹ธาเลส (Thales) ได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของปรัชญาตะวันตก เกิดที่นครรัฐไมเลตุส เมื่อประมาณ 81 ปีก่อนพุทธศักราช ซึ่งแสดงว่าเขาเกิดก่อนพระพุทธเจ้าประสูติ 1 ปี แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ของธาเลสคล้ายกับที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อัย อานนท มหาปจวี อุทก ปตัญจिता (อานนท์ มหาปฐพีนี้ตั้งอยู่บนน้ำ)” ดู มหาปริญพพานสูตร ที. มหา. 10/98/126.

และไซยนต์ ภาคอุทัย, บรรณาธิการ ม.ป.ป. : 5) กล่าวว่า “ความพยายามเข้าใจปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ของมนุษย์ผูกพันอยู่กับความพยายามเข้าใจชีวิตและโลก ดังนั้น ดาราศาสตร์ของคนโบราณจึงผูกพันอยู่กับศาสนาและเทพนิยายหรือปรัมปรา” นักปรัชญาได้จัดเรื่องจักรวาลวิทยาเป็นหนึ่งในสามสาขาย่อยของอภิปรัชญา (metaphysics) คือ ภาววิทยา (ontology) เทววิทยา (theology) และจักรวาลวิทยา (cosmology) (พระราชวรมนิ (ประยูร ธรรมจิตโต) 2544 : 13) ซึ่งเป็นสาขาที่เก่าที่สุดของวิชาปรัชญา

ศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในยุคสมัยเดียวกัน และบริเวณเดียวกันคือ เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ปัจจุบันราชคฤห์เป็นเมืองชนบทเล็ก ๆ ขึ้นกับแขวงนาลันทา ในรัฐพิหาร ซึ่งเป็นชื่อใหม่ของแคว้นมคธ (ลักษณะ จีระจันทร 2549 : 96) ศาสนาไชนะเป็นศาสนาที่เชื่อกันว่ามีประวัติความเป็นมายาวนาน มีศาสดาหรือองค์ตริถังกรมาแล้ว 23 องค์ ศาสดาองค์ที่ 24 มีชื่อว่า พระมหาวิระ นามเดิมว่า วรธรรมานะ (Vardhamana) ในวรรณคดีบาลีเรียกว่า นิคกรณณ์ นาฏบุตร² (ที.สี. 9/91/63; ส.ส. 15/316/95; ศ.อ. 2/247) ซึ่งเป็น 1 ในจำนวนครู 6 คนที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล เกิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า แต่มีอายุมากกว่า 36 ปี³ (Madia 1996 : 1; กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย 2542 : 9) มีประวัติความเป็นมาคล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้ามาก จนสมัยหนึ่งนักปราชญ์ชาวตะวันตกไม่ยอมเชื่อว่าเป็นคนละองค์กัน (ราชบัณฑิตยสถาน 2548 ข : 255) พระองค์ประสูติในวาระกษัตริย์เมืองเวสาลี เมื่อพระชนมายุได้ 19 พรรษา ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธามีพระธิดา 1 องค์ พระนามว่า ปิยทัตสนา (Piyadamsanā) หรืออโณชชา (Aṇojjā) (Schubring 1978 : 33; Jaini 1990 : 11; Muller, ed. 1994 : Introduction 15) ทรงออกบวชเมื่อพระชนมายุได้ 30 พรรษา หลังจากบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีโมไนยปฏิบัติคือ ไม่พูดกับใครเลยเป็นเวลา 12 ปี ก็ได้บรรลุความรู้ขั้นสูงสุดที่เรียกว่า “เกวลชญาณ” เป็นผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง จึงได้นามว่า “ชินะ”⁴ ศาสดามหาวิระประกาศศาสนาอยู่ 30 ปี จึงได้นิพพาน รวมพระชนมายุได้ 72 พรรษา

²บาลี ว่า นิคันถะ นาฏบุตรตะ หรือ นิคันฐะ นาฏบุตรตะ

³มหาวิระ (599-527 B.C.) พระพุทธเจ้า (563-483 B.C.)

⁴คำว่า ชินะ (Jina) มีคำไวพจน์หลายคำ เช่น เกวลิน (Kevalin) อรหัต (Arhat) อรหัน (Arhan) วิตราค (Vitarāga) และปรเมษฐิ (Paramesthi) อย่างไรก็ตามในศาสนาไชนะคำว่า ชินะ ก็ใช้เฉพาะศาสดามหาวิระเท่านั้น ดู Muni Śrī Nyāyavijayajī, **Jaina Philosophy and Religion**, trans. Nagin J. Shah (Delhi : Motilal Banarsidass, 2000), 1. และ Padmanabh S. Jaini, **The Jaina Path of Purification** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1990), 31.

นอกจากจะมีความคล้ายคลึงกันในเรื่องชีวประวัติของศาสดาแล้ว ศาสนาไชนะยังมีหลักคำสอนที่เข้ากันได้กับพุทธศาสนาหลายประการด้วยกัน เช่น เป็นศาสนาที่มีแนวคิดปฏิเสธพระเป็นเจ้า (atheism) ปฏิเสธการบูชาอัญมณี ซึ่งขัดกับหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ บางท่านถึงกับกล่าวว่า เป็นกบฏต่อศาสนาพราหมณ์ (กรณมา – เรื่องอุไร กุศลาสัย 2542 : 61) หลักอนุพรต 5 ประการ ก็เข้ากันได้กับหลักศีล 5 เป็นศาสนาที่เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมเหมือนกัน แม้จะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดปลีกย่อย อย่างไรก็ตาม ศาสนาไชนะก็เข้ากันได้กับศาสนาพราหมณ์ในเรื่องอาตมันหรือ อัตตา ซึ่งขัดกับพุทธศาสนาที่ปฏิเสธอัตตาอันเป็นสาเหตุให้เกิดการโต้แย้งซึ่งกันและกัน (ราชบัณฑิตยสถาน 2548 ข : 255)

ประเด็นเรื่องความคล้ายคลึงกันเกี่ยวกับหลักคำสอนต่าง ๆ ตามที่กล่าวมา ได้มีผู้ศึกษากันมาบ้างแล้ว ดังจะเห็นได้จากเอกสาร หนังสือ ตำราวิชาการ รวมทั้งงานวิจัยที่ตีพิมพ์ออกมา แต่มีหลักคำสอนประการหนึ่งที่ยังไม่มีผู้ศึกษาเปรียบเทียบ คือ เรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนา แม้ เพ็ญแข กิตติศักดิ์ (2529) จะเคยศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก” ก็เป็นเพียงการศึกษาเรื่องจักรวาลในพุทธศาสนาเพียงฝ่ายเดียว และจำกัดขอบข่ายเฉพาะในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกเท่านั้น แม้จะอาศัยการอธิบายตามคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกบ้างก็ตาม และแม้ว่า ศิริธรรม (2521) จะเคยศึกษาวิจัยเรื่อง “หลักคำสอนของศาสนาเซนในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท” ก็เจาะจงเฉพาะข้อมูลที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเท่านั้น และไม่ได้เน้นเรื่องจักรวาลวิทยา

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เรื่องโลกและจักรวาลเป็นเรื่องที่มีกล่าวถึงในทุกศาสนา และแต่ละศาสนาก็จะมีทรรศนะเป็นของตนเองโดยเฉพาะ ซึ่งอาจจะเหมือนหรือแตกต่างจากศาสนาอื่นก็ได้ ความเข้าใจเรื่องโลกหรือจักรวาลเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะจะเป็นพื้นฐานสำคัญให้เข้าใจหลักธรรมที่เกี่ยวข้องประการอื่น ๆ ดังนั้น จึงสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อเปรียบเทียบลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันของแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันระหว่างศาสนาไชนะกับพุทธศาสนา

ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของข้อมูลที่จะนำมาวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

เรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะจะศึกษาข้อมูลตามที่ปรากฏในคัมภีร์อาคมะ (Agama) ของศาสนาไชนะ ตลอดจนอรรถกถาและฎีกาของคัมภีร์เหล่านั้น รวมทั้งเอกสาร หนังสือ ตำรา หรืองานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องจักรวาลวิทยาของศาสนาไชนะที่มีผู้เขียนไว้ เท่าที่ผู้วิจัยจะรวบรวมได้

ส่วนเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาทจะศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส ตลอดจนวรรณกรรมพุทธศาสนาที่รจนาในประเทศไทย โดยเฉพาะวรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาไทย คือ ไตรภูมิภคคาหรือไตรภูมิพระร่วง และภาษาบาลี คือ จักกวาทีปนี

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจะถอดตัวอักษรเทวนาครีของชื่อเฉพาะในภาษาสันสกฤต หรือภาษาปรากฤตตามอักขรวิธีของไทย โดยจะใส่การถอดตัวอักษรเทวนาครีเป็นอักษรโรมันไว้ในนขลิขิต เมื่อกว่าถึงคำนั้นเป็นครั้งแรก และเมื่อมีการถอดความเนื้อเรื่องของเอกสารที่นำมาศึกษาจากภาษาสันสกฤตหรือภาษาปรากฤตเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยจะกล่าวถึงข้อความที่ถอดความไว้ในเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ ส่วนต้นฉบับภาษาสันสกฤตหรือภาษาปรากฤต ผู้วิจัยจะถอดจากตัวอักษรเทวนาครีเป็นอักษรโรมันไว้ในเชิงอรรถ ในกรณีที่มีชื่อเฉพาะในภาษาปรากฤตมีรูปคำซ้ำกัน หรือมีรูปคำที่แตกต่างกันในคำคำเดียว หรือมีรูปคำที่แปลกไปมากสำหรับคนไทย ทำให้ไม่สื่อความหมาย ผู้วิจัยจะถอดตัวอักษรตามรูปคำในภาษาสันสกฤต เท่าที่จะเทียบเคียงได้ โดยจะถอดตัวอักษรเทวนาครีของภาษาปรากฤตเป็นโรมันไว้ในนขลิขิต แต่หากมีชื่อเฉพาะชื่อใดที่คนไทยรู้จักคุ้นเคยดีแล้ว ผู้วิจัยจะถอดตัวอักษรตามรูปที่คนไทยออกเสียง ไม่ถอดตามเสียงในภาษาสันสกฤตหรือภาษาปรากฤต

คำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

จักรวาล (cosmos) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542 : 297) ได้ให้ความหมายว่า “ปริมณฑล; ประชุม, หมู่; เทือกเขาในนิยายเป็นกำแพงล้อมรอบโลกและเป็นเขตกันแสงสว่างกับความมืด, บริเวณโดยรอบของโลก, ทั่วโลก” ส่วนพจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-ฉ (2530 ก : 113) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ปริมณฑลแห่งภพหรือภูมิทั้ง 3 (ไตรภูมิ) คือ กามภูมิ 11 รูปภูมิ 16 และอรุณภูมิ 4”

มีคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับจักรวาลอีกคำหนึ่งคือ เอกภพ ซึ่งราชบัณฑิตยสถาน (2530 ข : 100) บัญญัติแทนคำภาษาอังกฤษว่า “universe” โดยให้ความหมายว่า ในทางดาราศาสตร์ หมายถึง “ระบบซึ่งเป็นผลรวมของกาแล็กซีทั้งหมด” (ราชบัณฑิตยสถาน 2542 : 1391) ส่วนในทางปรัชญาหมายถึง “สิ่งที่มีอยู่ทั้งหมดรวมกันในจักรวาล (cosmos)” (ราชบัณฑิตยสถาน 2548 ก : 101) ส่วนฮอดจ์ (Hodge 1969 : 1-2) กล่าวว่า ในทางดาราศาสตร์ เอกภพ (universe) มี 3 ความหมาย คือ

1. เอกภพ คือ สิ่งที่เราสามารถมองเห็นได้ทั้งหมด รวมทั้งดวงดาวและกาแล็กซีต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไป ซึ่งเราสามารถตรวจพบการแผ่รังสีของมันได้ (observable universe)
2. เอกภพ คือ สิ่งที่เราสามารถมองเห็นได้ทั้งหมด รวมทั้งทุกสิ่งทุกอย่าง (entire universe)
3. เอกภพ คือ ส่วนหนึ่งของสากลเอกภพ (entire universe) ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วยกฎทางฟิสิกส์ (physical universe)

อเบลล์ (Abell 2532 : 4, อ้างถึงใน อมรา ศรีสุชาติ 2541 : 60) กล่าวว่า จักรวาล (cosmos) เป็นคำที่ใช้กันมาแต่เดิม หมายถึง ขอบเขตปริมาตรที่แวดล้อมเป็นวง มีความหมายแคบกว่าคำว่า เอกภพ (universe) ซึ่งเป็นที่รวมของทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างไรก็ตาม นักดาราศาสตร์บางท่านถือว่าคำทั้ง 2 นี้ มีความหมายเหมือนกัน และสามารถใช้แทนกันได้ โดยคำว่า เอกภพ จะใช้ในโอกาสที่เป็นทางการมากกว่า (ชัยวัฒน์ คุประตกุล 2538 : 95)

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จะใช้คำว่า จักรวาล (cosmos) ในความหมายเดียวกับคำว่า เอกภพ (universe) คือ หมายถึง “สิ่งที่มีอยู่ทั้งหมดรวมกันในจักรวาล” นอกจากนี้ยังใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า โลก โลก จักรวาล โลก ภาษาโลก โลกธาตุ โลกอากาศ และโลกด้วย (วิ.สุทธิ. 1/262; ส.อ. 1/111; จกุกวพ. 1-2, 214; Jaini 1990 : 127; ระวี ภาวิไล 2543 : 23, 30) เพื่อความสะดวกในการศึกษาเปรียบเทียบ

จักรวาลวิทยา (cosmology) เป็นสาขาวิชาหนึ่งของอภิปรัชญาที่ศึกษาความจริงเกี่ยวกับ บ่อเกิดและโครงสร้างของจักรวาล (พระราชวรมนี (ประยูร ทุมมจิตโต) 2544 : 13) ในฐานะที่เป็นระบบอันมีระเบียบ (ราชบัณฑิตยสถาน 2530 ก : 114)

โลก (earth or world) โดยทั่วไปหมายถึง แผ่นดิน หรือส่วนหนึ่งแห่งสากลจักรวาล ในทางภูมิศาสตร์ หมายถึง ดาวเคราะห์ดวงหนึ่งมีขนาดใหญ่เป็นอันดับ 5 ในระบบสุริยะ เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ลักษณะอย่างรูปทรงกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลางที่ศูนย์สูตรยาว 12,755 กิโลเมตร ศูนย์กลางที่ขั้วโลกยาว 12,711 กิโลเมตร มีเนื้อที่บนผิวโลก 510,903,400 ตารางกิโลเมตร (ราชบัณฑิตยสถาน 2542 : 1043)

ในวิทยานิพนธ์นี้จะใช้คำว่า โลก ในความหมายของโอกาสโลก ซึ่งในทางดาราศาสตร์ เรียกว่า จักรวาล (cosmos)⁵ หรือเอกภพ (universe) (ระวี ภาวิไล 2543 : 23, 30) นอกจากนี้ยังใช้หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ทั้งหมดรวมกันในจักรวาล ไม่ว่าจะเป็น สัตว์ หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุหรือจิตใจ เพราะการจะแยกกล่าวเฉพาะโอกาสโลกอย่างเดียวย่อมเป็นไปได้ยาก เนื่องจากโอกาสโลกมีความสัมพันธ์กับสัตว์โลก และสัตว์โลกกับโอกาสโลก เมื่อกกล่าวโดยสภาวะธรรมแล้วก็จัดเป็นสังขารโลก (ราชบัณฑิตยสถาน 2548 ข : 125)

ไชนะ (Jaina) มีความหมาย 2 ประการ คือ หมายถึง ผู้ที่เลื่อมใสบูชาหรือผู้ที่เป็นสาวกของ “ชินะ (Jina)” และหมายถึง ศาสนาที่ “ชินะ (Jina)” นั้น เป็นผู้ประกาศเผยแผ่ คำว่า “ชินะ” ในที่นี้หมายถึง ศาสดามหาวิระ (Winternitz 1972 : 424; Muni Śri Nyayavijayaji 2000 : 1) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542 : 374) ได้ให้ความหมายคำ “ไชนะ” ไว้ว่า “ชื่อศาสนาหนึ่งในอินเดีย มีศาสดาชื่อมหาวิระ” และแสดงรูปคำที่ใช้แทนกันได้อีก 2 รูป คือ ชิน และเซน ในวิทยานิพนธ์นี้จะเลือกใช้คำว่า ไชนะ เนื่องจากเห็นว่ามีเสียงใกล้เคียงกับคำในภาษาเดิม และใช้ทั้งสองความหมาย

ขั้นตอนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงบรรยาย (descriptive research) ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารหลักฐานต่าง ๆ (documentary data) และข้อมูลสนาม (field data) โดยการสัมภาษณ์แบบหยั่งลึก (in-depth interview) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

---

⁵ในทางพุทธศาสนา คำว่า โอกาสโลก มีความหมายกว้างกว่า จักรวาล (cosmos) เนื่องจากไม่มีขอบเขตจำกัด ดังคำบาลีว่า อนนฺโต อากาโส คุ วินย.ฎีกา 1/430. ส่วนจักรวาล แม้ท่านจะกล่าวว่า อนนฺตานิ จกฺกวาพานิ คุ วินย.ฎีกา 1/430. ก็คงหมายถึงมีจำนวนนับไม่ถ้วนเท่านั้น เพราะสามารถกำหนดขอบเขตและรูปลักษณะได้ ดังนั้น จักรวาลจึงเป็นเพียงหน่วยหนึ่งของระบบรวมที่เรียกว่า โอกาสโลก คุ จุฬนีสูตฺร อัง. ติก. 20/520/291-294 และ จกฺกวาพ. 1 ส่วนในทางดาราศาสตร์ยังเป็นปัญหาถกเถียงกันว่าจักรวาลมีขอบเขตหรือไม่ ถ้าเชื่อตามทฤษฎีการระเบิดครั้งใหญ่หรือทฤษฎีบิกแบง (The Big Bang Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดในปัจจุบัน จักรวาลก็มีขอบเขตโดยปัจจุบันจักรวาลมีรัศมีประมาณ 2×10^{23} กิโลเมตร และขอบนอกสุดของจักรวาลก็กำลังขยายขนาดใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ อันเป็นผลจากอำนาจแรงระเบิด แต่ก็มีปัญหาตามมาคือขอบนอกของจักรวาลอยู่ที่ไหนเมื่อเปรียบเทียบกับโลก ยังไม่มีคำตอบสำหรับปัญหานี้ เพราะขึ้นอยู่กับตำแหน่งของโลกว่าอยู่ส่วนไหนของจักรวาล คุ ชัยวัฒน์ คุ ประตฤต, มนุษย์กับจักรวาล (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2539), 30-31, 50-51.

1. ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับคำสอนเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาทจากเอกสารหลักฐานที่เป็นชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ
2. สัมภาษณ์ผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาทแบบหยั่งลึก (in-depth interview) ในประเด็นที่ยังสงสัยหรือไม่มีในเอกสาร
3. รวบรวมข้อมูลเรื่องจักรวาลวิทยาของทั้งสองศาสนาให้เป็นระบบพร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์
4. เปรียบเทียบให้เห็นความคล้ายคลึงและความต่างกันของเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาทั้งสอง
5. สรุปผลการวิจัย

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาททั้งในส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน
2. ทำให้มองเห็นพัฒนาการทางด้านแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาทั้งสอง
3. ทำให้เข้าใจหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
4. ก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน เนื่องจากการศึกษาข้อมูลจากศาสนาทั้งสองโดยตรง ไม่ได้ศึกษาผ่านศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ

บทที่ 2

แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะ

ในบรรดาศาสนาของประเทศอินเดียสมัยโบราณ 3 ศาสนา คือ พราหมณ์-ฮินดู พุทธ และไชนะ ไชนะถือว่าเป็นศาสนาที่มีความเก่าแก่มาก ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าศาสนานี้เกิดขึ้นเมื่อใด (สุนทร ฌ รังยี 2545 : 89) ศาสนิกชนไชนะเชื่อว่า ศาสนาไชนะเป็นศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดในอินเดีย (Chanchreek and Jain, eds. 2003 : 5) เก่ากว่าศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 24) มีมาก่อนอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุและสมัยฤคเวท เป็นศาสนาที่มีอยู่คู่กับโลกหรือจักรวาล ไม่มีจุดกำเนิดหรือจุดสิ้นสุด ในแต่ละยุคของจักรวาลจะมีศาสดาหรือติริถังกร 24 องค์ อุบัติขึ้นมาประกาศเผยแผ่คำสอน (Gopalan 1973 : 12; Sodhia 2001 : 76; Chanchreek and Jain, eds. 2003 : 2, 4) ศาสดาองค์แรกของยุคนี้มีนามว่า ฤษภทเวระ (Rsabhadeva) แต่ศาสนิกชนไชนะมักเรียกว่า อาทินาถะ (Adinatha) พระองค์มีชีวิตรอยู่ถึง 8,400,000 ปี (Gopalan 1973 : 13; Sodhia 2001 : 76) ศาสดาองค์สุดท้ายคือ มหาวีระ (Mahavira) แต่มหาวีระไม่ได้เป็นผู้ก่อตั้งศาสนา เป็นเพียงผู้ฟื้นฟูและแก้ไขเพิ่มเติมหลักคำสอนของศาสดาองค์ก่อน ๆ เท่านั้น (Gopalan 1973 : 13; Sodhia 2001 : 7, 76)

อย่างไรก็ตาม นักประวัติศาสตร์เชื่อว่า ติริถังกรของศาสนาไชนะ ตั้งแต่องค์ที่ 1-22 เป็นเพียงตัวเลขในตำนานเท่านั้น ไม่มีหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ นอกจากมีการกล่าวถึงเพียง 2-3 แห่งในคัมภีร์ทางศาสนา ส่วนติริถังกรองค์ที่ 23 และ 24 คือ ปารสวะ (Parśva) และมหาวีระเป็นบุคคลที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์ (Chanchreek and Jain, eds. 2003 : 5)

ก่อนคริสตกาลประมาณ 400-300 ปี ศาสนาไชนะได้แตกออกเป็น 2 นิกาย (Pollock 2002 : 168) ได้แก่

1. ทิคัมพร (Digambara) นักบวชในนิกายนี้ไม่สวมเสื้อผ้า ประพฤติตนเป็นคนเปลือย หรือที่เรียกว่า นุ่งลมห่มฟ้า (sky-clad) เพราะถือว่าการนุ่งห่มเสื้อผ้าแสดงถึงการยึดติดกับสิ่งที่เป็นวัตถุ ไม่อาจบรรลุโมกษะได้

2. เสวตามพร (Śvetāmbara) นักบวชในนิกายนี้ยึดหลักปฏิบัติที่ค่อนข้างเป็นสายกลาง คือ อนุญาตให้นุ่งห่มเสื้อผ้าได้แต่จะต้องเป็นสีขาว (white-robed)

นอกจากจะมีความแตกต่างดังกล่าวแล้ว นิกายทิคมพรยังถือว่าผู้ชายเท่านั้นที่สามารถบรรลุมโภคะ ผู้หญิงไม่สามารถบรรลุมโภคะได้ เนื่องจากสภาพร่างกายไม่อำนวย ดังนั้น ถ้าผู้หญิงต้องการบรรลุมโภคะจะต้องกลับมาเกิดเป็นผู้ชายก่อน ส่วนนิกายเศวตามพรถือว่าผู้หญิงสามารถบรรลุมโภคะได้เช่นเดียวกับผู้ชายโดยไม่ต้องรอให้กลับมาเกิดเป็นผู้ชาย เพราะแม้แต่ตรีถังกรองค์ที่ 19 ของนิกายนี้คือ มัลลิ (Malli) ก็ยังเป็นผู้หญิง (Jaini 1990 : 39-40; Wiley 2006 : 146)

กำเนิดของจักรวาล

ศาสนาไชนะเป็นศาสนาที่นักปรัชญาอินเดียจัดอยู่ในกลุ่มที่เรียกว่า นาสติกะ (heterodox) ซึ่งคัดค้านหรือไม่ยอมเชื่อในความถูกต้องสมบูรณ์ และความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์พระเวท โดยเห็นว่าคัมภีร์พระเวทเป็นผลงานของมนุษย์ มีถูกมีผิด และสามารถแก้ไขปรับปรุงได้ ศาสนาที่สำคัญในกลุ่มนี้อีกศาสนาหนึ่ง ได้แก่ พุทธศาสนา ซึ่งเกิดร่วมสมัยกับศาสนาไชนะ แม้จะมีทรรศนะแตกต่างกันในบางเรื่อง แต่ทั้งสองศาสนาก็มีความเห็นตรงกันอย่างหนึ่งว่า พระเป็นเจ้าหรือพระพรหมตามที่กลุ่มอัสติกะ (orthodox) เชื่อกันไม่มี จึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ศาสนาอเทวนิยม (atheism)

ศาสนาไชนะปฏิเสธความมีอยู่ของพระเป็นเจ้าผู้สูงสุด โดยให้เหตุผลว่า เราไม่สามารถจะสัมผัสพระเป็นเจ้าได้ทางอินทรีย์ใดอินทรีย์หนึ่งของเรา และการอ้างว่าพระเป็นเจ้าเป็นผู้มีอำนาจโดยประการทั้งปวง เป็นเอกภาพทรงอยู่ชั่วนิรันดร์ เป็นผู้สมบูรณ์บริบูรณ์ทุกอย่าง เป็นเรื่องของการเดาและการคาดคะเนทั้งสิ้น (พระมหาสนั่น กมโล 2505 : 111)

เมื่อได้ปฏิเสธความมีอยู่และอำนาจของพระเป็นเจ้าที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อถือแล้ว¹ ศาสนาไชนะมีความเห็นว่า โลกหรือจักรวาล เป็นสถานที่ที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ ไม่มีใครสร้าง ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สุด ไม่มีย่อยยับ ไม่ถูกทำให้ย่อยยับ จะดำรงอยู่อย่างนี้ชั่วนิรันดร์ (Dasgupta 1975 : 199; Schubring 1978 : 18; Jain 2006 : 43)

---

¹แม้ศาสนิกชนไชนะจะปฏิเสธหรือคัดค้านพระเป็นเจ้า แต่พวกเขาก็กราบไหว้บูชาชีวิตะที่บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ คือ พระอรหันต์ (Arahanta) และลิตหะ (Siddha) ในฐานะที่เป็นเทพ (Deva) หรือพระเป็นเจ้า (God) ดู Kamal Chand Sogani, **Ethical Doctrines in Jainism** (Solapur : Jaina Samskriti Samrakshaka Sangha, 2001), 177; Sadhvi Sri Vijaysriji Arya, **Fundamentals of Jainism** (Agra : Shree Diwakar Prakashan, 2008), 58. และพระมหาสนั่น กมโล, **ปรัชญาอินเดีย** (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2505), 112-113.

ศาสตามหาวิระตรัสว่า “ผู้ใดโต้เถียงเรื่องการสร้างโลก ตลอดจนคัมภีร์ที่กล่าวถึงเรื่อง พระเป็นเจ้าทรงสร้างโลก ผู้นั้นเป็นคนโง่ คัมภีร์นั้นไร้สาระ ไม่แสดงความจริง” (เสฐียร พันธรัย 2519 : 108; อติศักดิ์ ทองบุญ 2546 : 428-429)

ในคัมภีร์ภควทิสูต (BhS. 2/1/45) กล่าวว่า ในด้านกาลเวลา จักรวาลนี้เป็นสิ่งที่มีมาแล้ว ไม่ใช่ไม่เคยมี เป็นสิ่งที่มีอยู่ ไม่ใช่ไม่มี เป็นสิ่งที่จะมีต่อไป ไม่ใช่จะไม่มี ดังนั้น จักรวาลนี้จึงเป็น สิ่งที่ยั่งยืน แน่นอน ถาวร ไม่สูญสิ้น ไม่ถูกทำลาย ดำรงมั่น เทียงแท้ และไม่มีที่สุด²

นอกจากจักรวาลแล้ว ส่วนที่อยู่นอกเหนือจักรวาลออกไป ซึ่งเรียกว่า อโลก (aloka) หรือ อโลกากาศ (alokakaśa) (Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 12) คัมภีร์ภควทิสูต (BhS. 1/6/290) ก็กล่าวว่า เป็นสิ่งที่มีมาพร้อม ๆ กับจักรวาลหรือโลก (loka) หรือโลกากาศ (lokakaśa) (Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 12) ไม่มีอะไรก่อนหรือหลัง และเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงชั่ววันรันดร³ ศาสตามหาวิระ ได้ตรัสเปรียบเทียบเรื่องการเกิดของจักรวาลและส่วนที่ไม่ใช่จักรวาลว่าเหมือนไก่กับไข่ ซึ่งเราไม่สามารถบอกได้ว่าอะไรเกิดก่อนกัน เพราะเมื่อถามว่าไข่เกิดจากอะไร คำตอบก็คือไก่ และเมื่อถาม ต่อว่าไก่เกิดจากอะไร คำตอบก็คือไข่ ดังนั้น ศาสตามหาวิระจึงตรัสสรุปว่า ทั้งไข่และไก่ไม่มีอะไร เกิดก่อนกัน ทั้งสองเกิดมาพร้อม ๆ กัน และเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงชั่ววันรันดร⁴ (BhS. 1/6/295)

---

²kalao nam loe na kayai na asi, na kayai na bhavai, na kayai na bhavissai — bhavimsu ya, bhavati ya, bhavissai ya — dhuvē niyae sasae akkhae avvae avatthie nicce, natthi puna se amte.

(BhS. 2/1/45)

ข้อความนี้ ศาสตามหาวิระตรัสตอบแก่สกันทกะ กาศยาชนโคตร ซึ่งทูลถามปัญหา เกี่ยวกับเรื่องจักรวาลว่า มีที่สุดหรือไม่

³roha ! loe ya aloe ya puvvim pete, paccha pete — do vete sasaya bhava, ananupuvvi esa roha.

(BhS. 1/6/290)

ข้อความนี้ ศาสตามหาวิระตรัสตอบแก่สาวกของพระองค์ชื่อโรหะ (Roha) ซึ่งทูลถาม ปัญหาเกี่ยวกับจักรวาลและส่วนที่อยู่นอกเหนือจักรวาลออกไปว่าอะไรเกิดก่อนกัน

⁴roha ! se nam amdae kao ?

bhayavam ! kukkudio.

sa nam kukkudi kao ?

bhamte ! amdayao.

ส่วนประกอบของจักรวาล

แม้จักรวาลในศาสนาไชนะจะมีขนาดใหญ่มาก (Jaini 1990 : 29) แต่เมื่อกล่าวถึงส่วนประกอบที่เป็นสภาพแท้จริง ซึ่งศาสนาไชนะเรียกว่า ทรัพย์ (dravya : substance) แล้วก็มีเพียง 2 ประการเท่านั้น⁵ (Stha. 2/4/417; BhS. 25/2/9; Stevenson 1970 : 94-109; Jain 1975 : 1; ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา 2535 : 227-233; สุนทร ณ รังษี 2545 : 115-123; อติศักดิ์ ทองบุญ 2546 : 42-47) ดังนี้

---

evameva roha ! se ya amdae, sa ya kukkudi puvvmi pete, paccha pete — do vete sasaya bhava, ananupuvvi esa roha.

(BhS. 1/6/295)

⁵ke ayam loge ?

jivacceva, ajivacceva.

(Stha. 2/4/417)

goyama ! duviha davva pannatta, tam jaha — jivadavva ya, ajivadavva ya.

(BhS. 25/2/9)

บางท่านแบ่งประเภทของทรัพย์ (dravya) แตกต่างไปบ้าง เช่น

1. แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1.1 มีลักษณะกินเนื้อที่มีน้ำหนักร เรียกว่า อัศติกาย (astikaya) ได้แก่ ชีวะ (jiva) และอชีวะ (ajiva)

1.2 มีลักษณะไม่กินเนื้อที่ไม่มีน้ำหนัก เรียกว่า อนัสติกาย (anastikaya) ได้แก่ กาล (time)

ดู พระมหาสนั่น กมโล, **ปรัชญาอินเดีย**, 74, 76.

2. แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

2.1 สิ่งที่มีสัมปชัญญะ ไม่ใช่สสาร (matter) ได้แก่ ชีวะ

2.2 สิ่งที่ไม่สัมปชัญญะ เป็นสสาร ได้แก่ บุคคล (pudgala)

2.3 สิ่งที่ไม่สัมปชัญญะ และไม่ใช่สสาร ได้แก่ อากาศ (akaśa) ธรรม (dharma)

อธรรม (adharma) และกาล (kala)

ดู Kristi L. Wiley, **The A to Z of Jainism** (New Delhi : Vision Book Pvt. Ltd., 2006), 82.

1. จีวะ⁶ (jiva) หมายถึง สิ่งอันมีสัมปชัญญะ (conscious object)
2. อจีวะ⁷ (ajiva) หมายถึง สิ่งอันปราศจากสัมปชัญญะ (non-conscious object)

จีวะ (Jiva)

คำว่า จีวะ⁸ ในศาสนาไชนะมีความหมายเท่ากับอาดมันหรือชีวาตมันในปรัชญาอุปนิษัท หรือปุรุชะในปรัชญาสางขยะ จีวะในศาสนาไชนะมีมากมายเป็นอนันต์ มีอยู่ทุกหนทุกแห่งทั่วสากลจักรวาล มีทั้งที่สถิตอยู่ในร่างกาย และที่ล่องลอยอยู่โดยปราศจากร่างกาย (Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 8-9; สุนทร ฌ รังษี 2545 : 116)

ศาสนาไชนะแบ่งจีวะออกเป็น 2 ประเภท (Stevenson 1970 : 96; Gopalan 1973 : 135; Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 8; สุนทร ฌ รังษี 2545 : 116; อคิศักดิ์ ทองบุญ 2546 : 42) คือ

1. มุกตะ (mukta) ศุทตะ (śuddha) หรือสิทตะ (siddha) คือ จีวะที่หลุดพ้นแล้วจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ซึ่งเป็นสภาพเดิมของจีวะทุกจีวะ มีคุณลักษณะ คือ มีสัญชาน

⁶คำนี้บางท่านใช้คำว่า วิญญูณ แทน ดู พระมหาสนั่น กมโล, **ปรัชญาอินเดีย**, 77. แต่เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนกับคำว่าวิญญูณในพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงใช้ตามรูปศัพท์เดิม ในภาษาอังกฤษใช้คำแทนหลายคำเช่น soul, living, sentient self, animate เป็นต้น ดู G.R. Jain, **Cosmology Old & New** (New Delhi : Bharatiya Jnanpith, 1975), 1; Muni Śrī Nyāyavijayajī, **Jaina Philosophy and Religion**, 3. และ Kristi L. Wiley, **The A to Z of Jainism**, 82

⁷ในภาษาอังกฤษใช้คำแทนหลายคำ เช่น non-soul, non-living, insentient real, inanimate เป็นต้น ดู G.R. Jain, **Cosmology Old & New**, 1. และ Muni Śrī Nyāyavijayajī, **Jaina Philosophy and Religion**, 10.

⁸ในศาสนาไชนะมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น จีวัตติกาย (jivatthikaya) ปาณะ (pana) ภูยะ (bhuya) สัตตะ (satta) วิณณ (vinnu) เวยา (veya) เจยา (ceya) เซยา (jeya) อายา (aya) และรัมคณะ (ramgana) เป็นต้น ดู BhS. 20/2/17.

(การรับรู้) เป็นอนันต์^๑ (ananta-darśana) มีความรู้เป็นอนันต์ (ananta-jñāna) มีความสุขเป็นอนันต์ (ananta-sukha) และมีพลังอำนาจเป็นอนันต์ (ananta-virya) (Dasgupta 1975 : 189)

2. พัทธะ (baddha) อศุทธะ (asuddha) หรือสังสารี (samsari) คือ ชีวะที่ยังไม่หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เพราะอำนาจของกรรม ทำให้ชีวะต้องมาสัมพันธ์กับวัตถุหรือร่างกาย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 ตรสะ (trasa) ได้แก่ ชีวะประเภทที่เคลื่อนที่หรือเคลื่อนไหวได้ (mobile) ชีวะประเภทนี้มีร่างกายเป็นที่อาศัย แบ่งออกเป็น 4 ชนิด ตามความสมบูรณ์มากน้อยทางอินทรีย์ของชีวะแต่ละชนิด ดังนี้

1) ชีวะที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 2 ทาง คือ ทางกาย (กายอินทรีย์) และทางลิ้น (ชีวหินทรีย์) เช่น หนอน หอย

2) ชีวะที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 3 ทาง คือ ทางกาย (กายอินทรีย์) ทางลิ้น (ชีวหินทรีย์) และทางจมูก (ฆานินทรีย์) เช่น มด เหา หมัด ไร

3) ชีวะที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 4 ทาง คือ ทางกาย (กายอินทรีย์) ทางลิ้น (ชีวหินทรีย์) ทางจมูก (ฆานินทรีย์) และทางตา (จักขุนทรีย์) เช่น ผึ้ง แมลงภู่ แมลงวัน แมงมุม หิ่งห้อย

---

^๑บางท่านว่า มีศรัทธาเป็นอนันต์ ดู สุนทร ฌ รังษี, **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ** (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), 117. และ มีความรู้สึกผิดชอบอันเลิศ ดู อติศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดีย** (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2546), 431. แต่ทาสกูปตะ (Dasgupta) อธิบายว่า ในศาสนาไชนะ ทรรศนะ (Darśana) เป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ โดยไม่มีรายละเอียด ส่วนชญานะ (jñāna) เป็นความรู้ที่มีรายละเอียด เช่น การที่เรามองเห็นเสื้อผ้าเป็นทรรศนะ แต่ถ้าเรารู้ต่อไปว่า เสื้อผ้านั้นเป็นของใคร มีคุณสมบัติอย่างไร ตัดเย็บที่ไหน อย่างนี้จัดเป็นชญานะ ดู Surendranath Dasgupta, **A History of Indian Philosophy** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1975), 189. ภาษาอังกฤษใช้ perception ผู้วิจัยจึงใช้ว่า สัจญาณ ซึ่งหมายถึง การรับรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสหรือจิต เป็นการรับรู้โดยตรงไม่ผ่านกระบวนการคิด ตามศัพท์บัญญัติของราชบัณฑิตยสถาน ดู ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2548 ก), 77.

4) ชีวะที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง คือ ทางกาย (กายินทรีย์) ทางลิ้น (ชีวหินทรีย์) ทางจมูก (ฆานินทรีย์) ทางตา (จักขุนทรีย์) และทางหู (โสดินทรีย์) เช่น มนุษย์ สัตว์ปีก และสัตว์ไม่มีปีกทั้งหลาย

2.2 สถาวระ (sthavara) ได้แก่ ชีวะประเภทที่เคลื่อนที่หรือเคลื่อนไหวไม่ได้ (immobile) จัดเป็นชีวะชั้นต่ำ โดยมากมีรูปร่างไม่สมบูรณ์ ต้องอาศัยอยู่ในปรมาณูของธาตุทั้ง 4 คือ ปรมาณูของธาตุดิน (prthvikayika) น้ำ (apikayika) ลม (vayukayika) และไฟ (tejaskayika) และอาศัยอยู่ในพวกพืชชนิดต่าง ๆ มีประสาทรับสัมผัสได้ทางเดียว คือ ทางกาย (กายินทรีย์)

ชีวะทั้งหมดนี้ เมื่อก้าวตามคุณสมบัติแล้วเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง (arupi : formless) แต่ศาสนาไหนจะจัดเป็นทฤษฎี (dravya) หรือสสาร (substance) ประเภทอัสติกาย¹⁰ (astikaya) (BhS. 7/10/213, 218) คือ มีร่างกาย (body) หรือเนื้อที่กว้างยาวสำหรับเป็นที่อาศัย เพราะมีการกินเนื้อที่ และมีน้ำหนัก¹¹ แต่จะไม่มีรูปร่างและขนาดเป็นของตนเองโดยเฉพาะ เมื่อชีวะเข้าไปสิงสถิตอยู่ในร่างกายของสัตว์ชนิดใด ก็จะมีรูปร่างและขนาดเหมือนสัตว์ชนิดนั้น เช่น ชีวะของคน ก็จะมีรูปร่างและขนาดเหมือนคน ชีวะของมดก็จะมีรูปร่างและขนาดเหมือนมด

อชีวะ (ajiva)

คำว่า “อชีวะ” ในศาสนาไหน หมายถึง สิ่งที่ปราศจากสัมปชัญญะหรือไม่มีชีวิต ตรงกับคำว่า “วัตถุทฤษฎี (material substance)” ในปรัชญาอินเดีย และ “อนินทรีย์” ในวิทยาศาสตร์

¹⁰ egam ca nam samane nayaputte jivatthikayam aruvikayam jivakayam pannaveti.

(BhS. 7/10/213)

egam ca nam aham jivatthikayam aruvikayam jivakayam pannavemi.

(BhS. 7/10/218)

¹¹ การกินเนื้อที่และมีน้ำหนักของชีวะไม่เหมือนกับวัตถุอื่น ๆ คือ ถ้าวัตถุยังยึดครองเนื้อที่ที่ตนยึดอยู่ตราบใด วัตถุอื่นนอกจากนี้ก็ไม่สามารถจะมายึดครองเนื้อที่ตรงนั้นได้เลย แต่การยึดครองเนื้อที่ของชีวะมิได้ขัดขวางหรือป้องกันมิให้ชีวะอื่นเข้ามายึดครองสถานที่นั้น ดู พระมหาสนั่น กมโล, ปรัชญาอินเดีย, 80. และ สุนทร ฌ รังษี, ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ, 118.

1. บุคคล¹³ (pudgala) หรือสสาร (matter) ศาสนาไชนะเรียกสสารหรือวัตถุว่า บุคคล หมายถึง สิ่งที่มีรูปร่างสามารถมองเห็นและสัมผัสจับต้องได้ (สุนทร ฦ รังษี 2545 : 119) ตามรูปศัพท์ บุคคลแปลว่า สิ่งที่สามารถรวมตัวเข้าด้วยกันและสามารถแยกออกจากกันได้¹⁴ มาจากคำว่า ปุท¹⁵ (pud) มีความหมายว่า “รวมกัน, ประกอบเข้าด้วยกัน (to conjoin, to combine)” และ คล (gala) มีความหมายว่า “แยกออกจากกัน (to disjoin, to dissociate)” (Jain 1975 : 43) สสารหรือวัตถุ ถ้าแยกออกจากกันไปเรื่อย ๆ จนถึงส่วนที่เล็กที่สุดซึ่งไม่สามารถแยกต่อไปได้อีก ศาสนาไชนะเรียกส่วนที่เล็กที่สุดนี้ว่า ปริมาณ (paramanu) หรือ อะตอม (atom) และเรียกปริมาณที่รวมกันเข้าเป็นรูปผสมว่า สกัณฑะ (Skandha) (Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 14; Wiley 2006 : 173)

ศาสนาไชนะ เชื่อว่า จักรวาลหรือโลกทางกายภาพทั้งหมดเกิดจากการรวมตัวกันของปริมาณหรืออะตอมจำนวนนับไม่ถ้วน นอกจากนี้ยังเชื่ออีกว่า ใจ (มโนส) การพูด และลมหายใจก็ประกอบด้วยปริมาณต่าง ๆ เช่นเดียวกัน ปริมาณเหล่านี้ไม่มีความแตกต่างกันในด้านคุณสมบัติ แต่การที่สิ่งต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยปริมาณเหล่านี้มีคุณสมบัติต่างกัน เพราะความเข้มข้นและปริมาณของปริมาณที่ประกอบเป็นสิ่งนั้นมีไม่เท่ากัน เช่น ใบไม้ของต้นไม้เดียวกันมีสีเขียวไม่เท่ากัน ก็เพราะความเข้มข้นของสีเขียวที่มีอยู่ในใบไม้ไม่เท่ากัน และการที่ใบไม้บางใบมีขนาดเล็กบางใบมีขนาดใหญ่ ก็เพราะปริมาณของปริมาณที่รวมกันเข้าเป็นใบไม้แต่ละใบไม่เท่ากัน

---

tattha nam aham cattari atthikae ajivakae pannavemi, tam jaha – dhammatthikayam, adhammatthikayam, agasatthikayam, poggalatthikayam.

(Bh.S. 7/10/218)

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากสูตรที่ยกมานี้ อาจแบ่งทรัพย์ทั้งหมดได้เป็น 2 ประเภท คือ

- 1) รูปี (with form) ได้แก่ บุคคล
- 2) อรูปี (formless) ได้แก่ ธรรม อธรรม อากาศ และชีวะ

¹³มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น โปกคละ (poggala) โปกคัลลัตถิกายะ (poggalatthikaya) ปริมาณ โปกคละ (paramanupoggala) ดู BhS. 20/2/18.

¹⁴มีรูปวิเคราะห์ว่า “purayanti galayanti iti pudgala” ดู G.R. Jain, **Cosmology Old & New**, 43.

¹⁵มาจากธาตุหรือรากศัพท์ว่า ปุรุ (pur) “เติมให้เต็ม, ทำให้เพิ่มขึ้น (to fill, to augment)” ดู Muni Śrī Nyāyavijayajī, **Jaina Philosophy and Religion**, 13.

บุทคลหรือสสารมีคุณสมบัติที่สำคัญ 4 ประการ คือ สัมผัสได้ มีรส มีกลิ่น และมีสี คุณสมบัติทั้ง 4 ประการนี้ถือเป็นคุณสมบัติปฐมภูมิหรือคุณสมบัติดั้งเดิมของปริมาณ ซึ่งศาสนา ไชนะเรียกว่า คุณ (guna) ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ส่วนเสียงศาสนาไชนะถือว่าเป็นคุณสมบัติทุติยภูมิ คือ เป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นภายหลัง เช่นเดียวกับแสงสว่าง ความร้อน ความมืด การรวมตัว การแยกตัว ความละเอียด ความหยาบ และรูปร่าง เป็นต้น โดยการเปลี่ยนรูปของสสาร

จากการที่ศาสนาไชนะถือว่า ปริมาณต่าง ๆ มีคุณสมบัติดั้งเดิมไม่แตกต่างกันนี้เอง ความแตกต่างระหว่างธาตุ ดิน น้ำ ลม และไฟ จึงไม่ใช่สภาพที่มีมาแต่ดั้งเดิม แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ภายหลัง เพราะโดยสภาพดั้งเดิมแล้ว ปริมาณของดินก็ไม่ได้มีคุณสมบัติแตกต่างจากปริมาณของน้ำ ลม และไฟ ดังนั้น การที่ดินเปลี่ยนสภาพเป็นน้ำ เป็นลม หรือเป็นไฟ จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ตาม ความเชื่อของศาสนาไชนะ ปริมาณที่ละเอียดประณีตอย่างยิ่ง คือ ปริมาณของกรรมที่แทรกซึมเข้าไป เกาะติดอยู่ที่ชีวะ เป็นตัวการที่สร้างร่างกายชนิดต่าง ๆ ขึ้นห่อหุ้มชีวะไว้ ทำให้ชีวะมีคุณสมบัติ ด้อยลงไปจากสภาพดั้งเดิม ขาดอิสระ เหมือนถูกขังไว้ ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ จนกว่า ชีวะจะบรรลุโมกษะ (moksa) หรือความหลุดพ้น ด้วยการทำลายกรรมเก่าให้หมดไป (nirjara) และไม่ทำกรรมใหม่เพิ่มขึ้น (samvara)

2. ธรรม (dharma) หรือการเคลื่อนไหว (motion) ในศาสนาไชนะ คำว่า ธรรม ไม่ได้ หมายถึง สីลธรรม ความดี หรือความถูกต้อง อย่างที่ใช้กันทั่วไป แต่มีความหมายพิเศษเฉพาะ คือ การเคลื่อนไหว เป็นทวิษ (dravya) หรือสสาร (substance) ที่ไม่สามารถรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัส แต่เราสามารถรู้การมีอยู่ของธรรมได้ โดยการอนุมานจากอาการเคลื่อนไหวของสิ่งทั้งหลายว่า ที่ใด มีการเคลื่อนไหว ที่นั่นมีธรรม ธรรมหรือการเคลื่อนไหวนี้ โดยตัวของมันเองไม่ได้เคลื่อนไหว แต่มันช่วยให้สิ่งที่เคลื่อนไหวได้เกิดการเคลื่อนไหว เหมือนการเคลื่อนไหวของปลาในน้ำ ถ้าหาก ปราศจากน้ำ การเคลื่อนไหวแหวกว่ายไปมาของปลาก็จะมีไม่ได้เลย (Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 11) ธรรมก็เหมือนน้ำ คือ แม้มันไม่สามารถทำให้ชีวะหรือสสารทั้งหลายเคลื่อนไหวได้ แต่หาก ไม่มีธรรม ชีวะหรือสสารทั้งหลาย ก็เคลื่อนไหวไม่ได้ (Dasgupta 1975 : 197) ธรรมไม่มีรูปร่าง อย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนสิ่งมีรูปร่างทั้งหลาย แทรกแฝงอยู่ในที่ว่างทั่วไปในจักรวาล (lokakāśa) ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ (พระมหาสนั่น กมล 2505 : 89-90)

3. อธรรม (adharma) หรือการหยุดนิ่ง (rest) เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับธรรม คือ เป็น ทวิษหรือสสาร (substance) อย่างหนึ่งซึ่งช่วยให้ชีวะหรือบุทคล (pudgala) ทั้งหลายที่กำลัง เคลื่อนไหวเกิดการหยุดนิ่ง เหมือนร่มไม้ที่ช่วยให้คนเดินทางซึ่งกำลังเหนื่อยอ่อนได้หยุดพักผ่อน อย่างไม่รู้ตัว โดยตัวของอธรรมเองไม่ได้ทำให้ชีวะหรือสสารหยุดการเคลื่อนไหวหรือหยุดนิ่ง แต่ มันช่วยให้การหยุดนิ่งเป็นไปได้ (Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 11-12) อธรรมหรือการหยุดนิ่งนี้

แม้จะเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับกรรม แต่ก็มีความสมบัติที่คล้ายกัน คือ ไม่มีรูปร่าง แทรกแฝงอยู่ทั่วไปในจักรวาล และดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ (Kundakunda 2001 : Introduction 40; พระมหาสนั่น กมโล 2505 : 90)

4. อากาศ¹⁶ (akaśa) หรือที่ว่าง (space) ในปรัชญาอื่น ๆ ถือว่า อากาศ เป็นสภาพที่ว่างเปล่าปราศจากสสารหรือวัตถุใด ๆ ปรากฏอยู่ แต่ศาสนาไชนะถือว่าอากาศเป็นทรัพย์หรือสสาร (substance) อย่างหนึ่งที่มีอยู่จริง ไม่มีใครสร้างขึ้น (uncreated) ไม่มีใครทำลาย (undestroyed) ไม่มีที่สิ้นสุด (infinite) ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ (eternal) ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส (imperceptible) ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรส และไม่มีผัสสะ เราสามารถรู้การมีอยู่ของอากาศได้โดยการอนุมานจากการกินที่ของวัตถุ แม้อากาศจะไม่มีการกินที่ แต่มันเป็นที่ตั้งของการกินที่ คือ เป็นสถานที่ให้สสารหรือวัตถุทั้งหลายที่กินที่และมีน้ำหนักได้อาศัย¹⁷ (TS. 5/18; Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 12) ดังนั้น ศาสนาไชนะจึงจัดเป็นทรัพย์ หรือสสาร (substance) ประเภทอัสติกาย เพราะหากไม่มีอากาศแล้ว สสารหรือวัตถุต่าง ๆ จะปรากฏให้เราเห็นไม่ได้เลย

ศาสนาไชนะ แบ่งอากาศหรือที่ว่างออกเป็น 2 ชนิด¹⁸ (BhS. 2/10/138, 20/2/110; Dravya Samgraha : 19, quoted in Jain 1975 : 34; Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 12) คือ

---

¹⁶คำว่า อากาศ ในศาสนาไชนะตรงกับอากาศ หรือ อากาศธาตุ (akasa-dhatu : the space-element) ในพุทธศาสนา หมายถึง ที่ว่าง (space) ในภาษาไทยใช้ว่า อวกาศ เป็นคนละอย่างกับอากาศ ซึ่งเป็นวาโยธาตุ (vayo-dhatu : the air-element) ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543 ก), 140-141. และ สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534), 157.

¹⁷akaśasyavagahah.

(TS. 5/18)

¹⁸goyama ! duvihe agase pannatte, tam jaha — loyagase ya aloyagase ya.

(BhS. 2/10/138, 20/2/10)

avagasadanajoggam jivadinam viyana ayasam

jenham logagasam allogagasamidi duviham.

ดู Dravya Samgraha, 19, quoted in G.R. Jain, *Cosmology Old & New*, 34.

4.1 โลกอากาศ (lokakāśa) คือ ที่ว่างที่มีจักรวาลหรือโลกซึ่งเป็นที่อาศัยของสิ่งต่าง ๆ ได้แก่ ชีวะ บุคคล และทรัพย์ หรือสาระอื่น ๆ ที่เหลือปรากฏอยู่¹⁹ (Kundakunda 2001 : 79) และตรงยอดสุดของโลกอากาศเป็นที่อยู่ของผู้บริสุทธิ เรียกว่า สิทธโลก²⁰ (siddhaloka) มีรูปร่างเหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว บรรดาชีวะทั้งหลายที่หลุดพ้นแล้วจะมาพำนักอาศัยเสวยวิมุติสุข ณ สถานที่นี้ ตราบชั่วนิรันดร (Jaini 1990 : 130) ในสภาพที่ไม่มีมีการเคลื่อนไหวอย่างสิ้นเชิง²¹ (Dasgupta 1975 : 197, 199)

4.2 อโลกอากาศ (alokakāśa) คือ ที่ว่างที่อยู่ภายนอกจักรวาลหรือโลกออกไป ไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งนักวิทยาศาสตร์เรียกว่าอวกาศ เป็นสภาพที่ว่างเปล่าอย่างแท้จริง เพราะไม่มีทรัพย์หรือสาระใด ๆ อาศัยอยู่เลย (Gopalan 1973 : 144; Jaini 1990 : 127; Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 12) ทั้งชีวะและอชีวะ นอกจากอากาศ (space) อย่างเดียวเท่านั้น²² (BhS. 11/10/108; Dasgupta 1975 : 199)

5. กาล (kala) หรือเวลา (time) เป็นทรัพย์หรือสาระประเภทเดียวที่ศาสนาไชนะจัดเป็น นาสติกาย (nastikaya) เพราะไม่มีการกินที่ในอากาศหรือที่ว่าง กาลหรือเวลาเป็นสิ่งที่ไม่มี

---

¹⁹

savvesim jivanam sesanam taha ya puggalanam ca
jam dedi vivaramakhilam tam loe havadi ayasam.

ดู Acarya Kundakunda, **Pañcastikaya-sara**, 2nd ed., ed. and trans. A. Chakravarti Nayanar (New Delhi : Bharatiya Jnanpith, 2001), 79.

²⁰มีเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น อีสิปภการปฐมวิ (isipabbharapudhavi) สิทธศิลา (siddhasila) ในภาษาไทยเรียกเป็นสุทธศิลาก็มี ดู BhS. 11/10/94; Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism** (New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1970), 271; J. Stevenson, trans., **The Kalpa Sutra and Nava Tatva** (Varanasi : Bharat-Bharati, 1972), Preface 21; Padmanabh S. Jaini, **The Jaina Path of Purification**, 130; Kristi L. Wiley, **The A to Z of Jainism**, 197. และ สุนทร ฌ รังยี, **ปรัชญาอินเดียน : ประวัติและลัทธิ**, 122.

²¹ในสิทธโลกมีแต่ธรรม ไม่มีชธรรม ดู Surendranath Dasgupta, **A History of Indian Philosophy**, 197.

²²davvao nam aloe nevatthi jivadavva, nevatthi ajivadavva, nevatthi jivajivadavva, ege ajivadavvadese agaruyalahue anamtehim agaruyalahuyagunehim samjutte savvagassassa anamtabhagune.

(BhS. 11/10/108)

ขอบเขตจำกัด และไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่เราสามารถรู้ได้ถึงการมีอยู่ของกาลหรือเวลา โดยอาศัยการอนุมานจากคุณสมบัติของมัน คือ การที่มันช่วยทำให้เกิดการสืบต่อการเปลี่ยนแปลง และการเคลื่อนไหวต่าง ๆ นอกจากนี้ กาลยังช่วยทำให้เกิดความเก่า ความใหม่ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ถ้าหากไม่มีกาลหรือเวลาเราก็จะไม่สามารถสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลง ความแตกต่างระหว่างความเก่ากับความใหม่ ความเป็นอดีตและปัจจุบันของสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลได้²³ (Gommata Sara : 568, quoted in Jain 1975 : 117; Muni Śrī Nyāyavijayajī 2000 : 15; พระมหาสนั่น กมโล 2505 : 87-88; สุนทร ฌ รังยี 2545 : 122; อติศักดิ์ ทองบุญ 2546 : 46)

ศาสนาไชนะถือว่ากาลหรือเวลาเป็นสาระที่มีสถานะเป็นหนึ่ง ไม่สามารถแบ่งแยกได้ เพราะเวลาเดียวกันอาจจะปรากฏอยู่ในที่ทุกแห่งทั่วจักรวาล แต่นักปราชญ์ไชนะบางคนได้แบ่งกาลหรือเวลาเป็น 2 ชนิด (Gopalan 1973 : 144; Jain 1975 : 118; พระมหาสนั่น กมโล 2505 : 88-89; อติศักดิ์ ทองบุญ 2546 : 46) คือ

5.1 นิศยกาล (niścayakala) ทรัพยกาล (dravyakala) หรือกาลแท้ (real or absolute time) คือ เวลาที่มีอยู่ต่อเนื่องกันเรื่อยไป ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีกั้นที่ ไม่มีน้ำหนัก แพร่กระจายอยู่ทั่วไป กำหนดไม่ได้ (Gopalan 1973 : 144; Jain 1975 : 118)

5.2 วยวหารกาล (vyavaharakala) หรือกาลสมมติ (practical, apparent or empirical time) คือ เวลาที่สมมุติกันขึ้น เรียกว่า สมัย (samaya) สามารถแบ่งได้เป็นวินาที นาที ชั่วโมง วัน เดือน ปี (Dasgupta 1975 : 198) มีการเริ่มต้นและการสิ้นสุด (Jain 1975 : 118)

ทรัพย (dravya) ที่กล่าวมาทั้งหมดทั้งชีวะและอชีวะ ศาสนาไชนะถือว่าเป็นสภาพที่มีอยู่จริง เรียกว่า สัต²⁴ (sat) ไม่มีใครสร้าง เป็นสิ่งเที่ยงแท้ ไม่สูญสลาย และดำรงอยู่ชั่วนิรันดร²⁵ (Kundakunda 2001 : 2; สุนทร ฌ รังยี 2545 : 115)

²³ vattanahedu kalo vattanagunabhaviya davvanicayesu
kaladhareneva ya vattamti hu savvadavvani.

ดู Gommata Sara, 568, quoted in G.R. Jain, *Cosmology Old & New*, 117.

²⁴ sad dravyalaksanam.

(TS. 5/29)

²⁵ jiva puggalakaya dhammadhamma taheva ayasam
atthittamhi ya niyada anannamaiya anumahamta.

ดู Acarya Kundakunda, *Pañcastikaya-sara*, 2.

ในคัมภีร์ภควทิสูต (BhS. 13/4/55) กล่าวว่า จักรวาล (loka) มีส่วนประกอบที่เป็น อัสติกาย (astikaya) 5 ประการ คือ ธรรม อธรรม อากาศ ชีวะ และบุพทล²⁶ ไม่มีการกล่าวถึงกาล แต่อย่างไรก็ตาม บางสูตรของคัมภีร์นี้ (BhS. 2/10/139) มีกล่าวถึงกาลด้วย ในฐานะที่เป็นอชีวะ ประเภทรูป เรียกว่า อัธสาสมัย²⁷ (addhasamaya) ดังนั้น เมื่อนับรวมกาล จึงได้ส่วนประกอบของ จักรวาลในศาสนาไชนะ 6 ประการ ตามที่กล่าวมาแล้ว สอดคล้องกับคัมภีร์อุตตราชยณะ (Utt.

คุณสมบัติดังกล่าวนี้เรียกว่า คุณ (guna : quality) ถือเป็นคุณสมบัติขั้นปฐมภูมิของทรัพย์ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง (dhrauvya) ส่วนคุณสมบัติที่มีการเกิดขึ้น (utpada) และเสื่อมสลายไป (vyaya) เรียกว่า ปรุย (paryaya : mode) ถือเป็นคุณสมบัติขั้นทุติยภูมิของทรัพย์

utpadavyayadhrauvyayuktam sat.

(TS. 5/30)

gunaparyayavad dravyam.

(TS. 5/38)

²⁶goyama ! pamcatthikaya, esa nam evatie loetti pavuccai, tam jaha — dhammatthikae, adhammatthikae, agasatthikae, jivatthikae, poggalatthikae.

(BhS. 13/4/55)

นอกจากนี้ในสูตรอื่น ๆ ก็มีการกล่าวถึงอัสติกาย (astikaya) ว่ามี 5 ประการเช่นเดียวกัน เช่น

goyama ! pamca atthikaya pannatta, tam jaha — dhammatthikae, adhammatthikae, agasatthikae, jivatthikae, poggalatthikae.

(BhS. 2/10/124)

evam khalu samane nayaputte pamca atthikae pannaveti, tam jaha — dhammatthikayam java poggalatthikayam.

(BhS. 7/10/213)

²⁷je aruvi te pamcaviha pannatta, tam jaha — dhammatthikae, no dhammatthikayassa dese, dhammatthikayassa padesa, adhammatthikae, no adhammatthikayassa dese, adhammatthikayassa padesa, addhasamae.

(BhS. 2/10/139)

28/7) ที่แสดงว่ากาลเป็นส่วนประกอบของจักรวาลด้วย²⁸ในคัมภีร์สมัยหลัง เช่น คัมภีร์ปัญจาสติ กาย-สาระ (Kundakunda 2001 : Introduction 40) ได้กล่าวรับรองว่า ทรัพย์มี 6 ประเภท โดยเป็นอัสติกาย 5 ประเภท และกาล 1 ประเภท นอกจากนี้ เช่น (Jain, 1975 : 180) ก็ได้กล่าวยืนยันว่า ทรัพย์มี 6 ประเภทเช่นเดียวกัน ไม่สามารถเป็น 5 หรือเป็น 7 ได้²⁹

ลักษณะของจักรวาล

ในคัมภีร์ภควทสูต (BhS. 11/10/90) กล่าวว่า จักรวาลหรือโลกมี 4 ประเภท³⁰ คือ

1. ทรัพย์โลก (davvaloka) คือ จักรวาลหรือโลกแห่งสาระ (the universe of substance)
2. เขตตโลก (khetaloka) คือ จักรวาลหรือโลกแห่งอวกาศ (the universe of space)
3. กาลโลก (kalaloka) คือ จักรวาลหรือโลกแห่งกาลเวลา (the universe of time)
4. ภาวโลก (bhavaloka) คือ จักรวาลหรือโลกแห่งภาวะ (the universe of state)

ในที่นี้จะกล่าวถึงลักษณะของจักรวาลหรือโลกแห่งอวกาศ (khetaloka) ที่เรียกว่า โลกอากาศ (lokakāśa) เท่านั้น

---

²⁸dhammo ahammo akasam kalo poggala jamtavo. esa logo tti pannatto jinehim vasadamsihim.

(Utt. 28/7)

²⁹The number of substances is fixed as six; it can never be seven or five.

ดู G.R. Jain, *Cosmology Old & New* , 180.

³⁰goyama ! cauvihe loe pannatte, tam jaha — davvaloe, khetaloe, kalaloe, bhavaloe.

(BhS. 11/10/90)

การแบ่งจักรวาลออกเป็น 4 ประเภท เป็นเพียงการแบ่งตามลักษณะหรือคุณสมบัติของ จักรวาลในด้านต่าง ๆ เท่านั้น เพราะความจริงจักรวาลในศาสนาไชนะก็มีเพียงหนึ่งเท่านั้น ดังจะ เห็นได้จากสูตรนี้

evam khalu mae khamdaya ! cauvihe loe pannatte, tam jaha — davvao, khettao, kalao, bhavao.

(BhS. 2/1/45)

ตามความเชื่อของศาสนาไชนะ จักรวาลหรือโลกอากาศมีเพียงหนึ่งเดียว³¹ (BhS. 2/1/45) เป็นที่ดำรงอยู่ของชีวะและอชีวะ (Kundakunda 2001 : 79) ตั้งอยู่ตรงกลางของอวกาศ (Jain 1983 : 5, 27) ที่กว้างใหญ่ไพศาล ไม่มีที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับอโลกอากาศแล้ว จักรวาลก็เหมือนกับเกาะเล็กๆ ซึ่งตั้งอยู่กลางมหาสมุทร คือ อโลกอากาศอันกว้างใหญ่ไร้ขอบเขต (What is the Universe ! 2009 : 1) ล้อมรอบด้วยชั้นของอากาศ 3 ชั้น³² (BhS. 1/6/298; Dasgupta 1975 : 199; Jaini 1990 : 127) คือ

1. ชั้นของอากาศชื้น (Ghana-ambu : humid air)
2. ชั้นของอากาศหนาแน่น (Ghana-vata : dense air)
3. ชั้นของอากาศเบาบาง (tanu-vata : rarefied air)

เมื่อเลยชั้นของอากาศทั้ง 3 นี้แล้ว ก็จะเป็นอวกาศ (space) อันว่างเปล่า ที่เรียกว่า อโลกอากาศ (alokakaśa) ไม่มีจักรวาล ไม่มีบรรยากาศ ไม่มีการเคลื่อนไหว ไม่มีสิ่งใดที่จะพบได้ในอโลกอากาศนี้ (Caillat and Kumar 1981 : 21; Jaini 1990 : 127)

ขนาดของจักรวาล

แม้จักรวาลในศาสนาไชนะจะมีขนาดที่กว้างใหญ่เพียงใด แต่ก็มีขอบเขตจำกัด³³ (BhS. 2/1/45, Jain 1975 : 173; Jain 1983 : 27; Jaini 1990 : 29; Wiley 2006 : 129) สามารถที่จะกำหนด

---

³¹ davvao nam ege loe saamte.

(BhS. 2/1/45)

³² evam loyamte ya sattame ya tanuvae. evam ghanavae, ghanodahi, sattama pudhavi.

(BhS. 1/6/298)

นอกจากนี้ บางสูตรในคัมภีร์ภควทิสูตฺรแสดงว่าจักรวาล (แผ่นดิน) ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม และลมตั้งอยู่บนอากาศ

... 1. agasapaitthie vae. 2. vayapaitthie udahi. 3. udahipaitthiya pudhavi...

(BhS. 1/6/310)

³³ davvao nam ege loe saamte.

(BhS. 2/1/45)

ขนาดของจักรวาลได้ ต่างจากอโลกากาศ (alokakāśa) ซึ่งไม่มีขอบเขตจำกัด³⁴ (BhS. 11/10/110; Wiley 2006 : 129)

ศาสนาไชนะเชื่อว่า แม้จักรวาลจะมีขอบเขตจำกัด แต่เราก็ไม่สามารถที่จะนับระยะความยาว ความกว้างของจักรวาลทางทิศตะวันออก ทางทิศใต้ ทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ ทางทิศเบื้องบน หรือทางทิศเบื้องล่าง ตลอดจนเส้นรอบวงของจักรวาลได้ว่ามีจำนวนกี่โกฏิโยชน์³⁵ (BhS. 2/1/45, 12/7/130) ศาสนาไชนะแสดงขอบเขตของจักรวาลโดยการเปรียบเทียบว่า เทวดา 6 องค์ ซึ่งมีฤทธิ์และอำนาจมาก ออกเดินทางเพื่อให้ถึงขอบของจักรวาล³⁶ แม้เวลาจะผ่านไปนับพันปี ก็ยังไม่สามารถถึงขอบจักรวาลได้ (BhS. 11/10/109) อย่างไรก็ตาม นักปราชญ์ไชนะในสมัยต่อมาได้คำนวณว่า จักรวาลมีปริมาตร 343 ลูกบาศก์รัชช³⁷ (Jain 1975 : Preface 13; Jain 1983 : 5,

---

³⁴goyama ! no gae bahue, agae bahue, gayao se agae anamtagune, agayao se gae anamtabhage. aloe nam goyama ! emahalae pannatte.

(BhS. 11/10/110)

³⁵khettao nam loe asamkhejjao joyanakodakodio ayama-vikkhambhenam, asamkhejjao joyanakodakodio parikkhevenam pannatte, atthi puna se amte.

(BhS. 2/1/45)

goyama ! mahatimahalae loe pannatte — puratthimenam asamkhejjao joyanakodakodio, dahinenam asamkhejjao joyanakodakodio, evam paccatthimena vi, evam uttarena vi, evam uddham pi, ahe asamkhejjao joyanakodakodio ayama-vikkhambhenam.

(BhS. 12/7/130)

³⁶ไปองค์ละทิศ คือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศเบื้องบน และทิศเบื้องล่าง

³⁷นิกายเศวตามพร กล่าวว่า มีปริมาตร 239 ลูกบาศก์รัชช ดู L.C. Jain, **Astronomy and Cosmology** (Jaipur : Rajasthan Prakrit Bharti Sansthan, 1983), 5, 17.

คำว่า รัชช เป็นหน่วยวัดระยะในศาสนาไชนะที่มีความยาวมาก ในคัมภีร์รัตนสังคย ประकरण (Ratnasāṅcaya prakarana) กำหนดความยาว 1 รัชช โดยการเปรียบเทียบว่า ระยะทางที่ เทวดาองค์หนึ่ง ซึ่งมีความสามารถเดินทางได้ 100,000 โยชน์ ในชั่วเวลากะพริบตา 1 ครั้ง ใช้เวลาเดินทาง 6 เดือน

joana lakkha pamanam

vimesa mittena jai jo devo

17) โดยมีความสูงรวมทั้ง 3 ชั้น 14 รัชช คือ ชั้นล่าง 7 รัชช ชั้นบน 7 รัชช (Caillat and Kumar 1981 : 20-21, 56) ส่วนชั้นกลางสูง 1,800 โยชน³⁸ ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนเล็กน้อยเมื่อเทียบกับชั้นล่างและชั้น

chammasena ya gamanam

eyam rajju pamanenam.

ดู Ratnasañcaya prakarana : 483, quoted in L.C. Jain, **Astronomy and Cosmology**, 16.

ไซล์แลต (Caillat) และกุมาร (Kumar) แสดงว่า 1 รัชช เท่ากับระยะทางที่เทวดาองค์หนึ่งใช้เวลาเดินทาง 6 เดือน โดยไม่หยุดพัก ที่ระดับความเร็ว 2,057,152 โยชน (10,000,000 ไมล์) ต่อวินาที ดู Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 20.

นอกจากนี้ ยังมีนักปราชญ์โชนะคนอื่น ๆ ได้แสดงความยาวของระยะทาง 1 รัชช แตกต่างกันไป เช่น

1 รัชช เท่ากับ 1.15×10^{21} ไมล์

1 รัชช เท่ากับ 1.45×10^{21} ไมล์

1 รัชช เท่ากับ 1.63×10^{21} ไมล์

ดู L.C. Jain, **Astronomy and Cosmology**, 17.

³⁸โยชน เป็นอีกคำหนึ่งที่มีปัญหาว่า เท่ากับระยะทางเท่าใดในปัจจุบัน เพราะนักปราชญ์โชนะต่างก็แสดงไว้ไม่เหมือนกัน เช่น

1 โยชน เท่ากับ 6.6 ไมล์

1 โยชน เท่ากับ 9.09 ไมล์

1 โยชน เท่ากับ 8/9 ไมล์ (ประมาณ 13.5 กม.)

1 โยชน เท่ากับ 4,000 ไมล์

1 โยชน เท่ากับ 8,000 ไมล์

ดู L.C. Jain, **Astronomy and Cosmology**, 53; Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 70; Kurt Titze, **Jainism** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1998), 138. และ Samani Chaitany Pragma, “The Model of the Universe and Supra-Universe in Jainism,” (Powerpoint), 10.

ไซล์แลต (Caillat) และกุมาร (Kumar) กล่าวว่า เป็นการยากที่จะกำหนดค่าคงที่ของโยชน เพราะขึ้นอยู่กับเวลาและสถานที่ อย่างไรก็ตาม โยชนมีค่าระหว่าง 2-3 ไมล์ และเมื่อก้าวโดย

บน (Caillat and Kumar, 1981 : 54) ความยาวและความกว้างที่ฐานชั้นล่าง 7 รัชช ชั้นกลาง 1 รัชช ส่วนชั้นบนตรงกลางกว้างและยาว 5 รัชช ตรงยอด 1 รัชช (Caillat and Kumar 1981 : 21; Tatia, trans. 2007 : 68-69)

โครงสร้างของจักรวาล

จักรวาลของศาสนาไชนะมีลักษณะโครงสร้างเป็น 3 มิติ (Jaini 1990 : 29) ด้านล่างกว้าง รูปร่างคล้ายบัลลังก์ ตรงกลางแคบรูปร่างคล้ายวัชระอันทรงอนุภาพ และด้านบนกว้างออกรูปร่างคล้ายตะโพนที่ตั้งขึ้น³⁹ (BhS. 5/9/255, 7/1/3, 11/10/98, 13/4/90) ดังนั้น ฐานของจักรวาลจึงคล้ายคนยืน กางขาและเอามือทั้ง 2 ข้างเท้าสะเอว (Jaini 1990: 29) หรือคล้ายกับถ้วย 3 ใบ วางซ้อน

เฉลี่ยแล้ว 1 โยชน์ มีค่าประมาณ 5 ไมล์ ดู Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology**, 48.

ตามมาตราวัชระยะสากลในปัจจุบันกำหนดว่า 1 โยชน์ เท่ากับ 10 ไมล์ หรือ 16 กิโลเมตร ดู เปลื้อง ณ นคร, **ปทานุกรมนักเรียน** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2519), 318-319.

³⁹hettha vicchinne, majjhe samkhitte, uppim visale, ahe paliyamkasamthie, majjhe varavairaviggahie, uppim uddhamuimgakarasamthie.

(BhS. 5/9/225, 7/1/3, 11/10/98, 13/4/90)

บางสูตรในคัมภีร์นี้แสดงว่าจักรวาลด้านล่างรูปร่างคล้ายเตียง ตรงกลางคล้ายฉาบ และด้านบนคล้ายตะโพนที่ตั้งขึ้น ดังนี้

aheloyakhettaloe nam bhamte ! kimsamthie pannatte ?

goyama ! tappagarasamthie pannatte.

(BhS. 11/10/95)

tiriyaloyakhettaloe nam bhamte ! kimsamthie pannatte ?

goyama ! jhallarisamthie pannatte.

(BhS. 11/10/96)

uddhaloyakhettaloe nam bhamte ! kimsamthie pannatte ?

goyama ! uddhamuimgarasamthie pannatte.

(BhS. 11/10/97)

นอกจากนี้ บางแห่งแสดงว่า ด้านล่างคล้ายเกี้ยวหรือร่มที่วางซ้อนกันเป็นชั้นอยู่ด้านใน ซึ่งในยุคคลกลางแสดงด้วยรูปพีระมิดไม่มียอดวางซ้อนกัน ส่วนตรงกลางคล้ายฉาบหรือฉาบขนาดใหญ่ ดู Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology**, 20-21.

กัน โดยใบที่ 1 คร่าวลง ใบที่ 2 วางซ้อนบนใบที่ 1 โดยหงายปากถ้วยขึ้น ใบที่ 3 วางซ้อนบนใบที่ 2 โดยคว่ำปากถ้วยลง⁴⁰ (Tatia, trans. 2007: 69)

จากลักษณะ โครงสร้างดังกล่าว ศาสนาไชนะจึงแบ่งจักรวาลออกเป็น 3 ส่วน หรือ 3 ชั้น⁴¹ (BhS. 11/10/91; Caillat and Kumar 1981 : 20; Jaini 1990 : 29, Wiley 2006 : 129) ดังนี้

1. **ชั้นล่าง** (adho-loka : the lower world) เป็นที่อยู่ของพวกสัตว์นรก⁴² (infernal being) พวกกึ่งเทพ (demigod) (Jaini 1990 : 128; Wiley 2006 : 129) และเทวดาบางพวกที่ชอบขัดขวางการทำความดี มีขนาดใหญ่ที่สุด (Caillat and Kumar 1981 : 20) ลักษณะคล้ายเตี้ยง (BhS. 11/10/95) หรือบัลลังก์ (BhS. 11/10/98) หรือคล้ายภูเขาหรือชั้นของร่มที่วางซ้อนกัน (Caillat and Kumar 1981 : 20) ด้านบนกว้างและยาว 1 รัชช ด้านล่างกว้างและยาว 7 รัชช สูง 7 รัชช (Tatia, trans. 2007 : 68) แบ่งออกเป็น 7 ชุม⁴³ (BhS. 1/5/211, 6/6/120, 11/10/92; Jiv. 3/2; TS. 3/1; Schubring 1978 : 210-216; Jaini 1990 : 128-129) เรียงลำดับจากชั้นบนสุดไปชั้นล่างสุด ดังนี้

---

⁴⁰ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา มักมีการพรรณนาภาพจักรวาลของศาสนาไชนะ ด้วยรูปร่างของมนุษย์จักรวาลหรือมนุษย์ยักษ์ (loka-purusa : cosmic man or giant man) ดู Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology**, 20. และ Kristi L. Wiley, **The A to Z of Jainism**, 129.

⁴¹khettae nam bhamte, kati vihe pannatte ?

goyama ! tivahe pannatte, tam jaha — aheloyakhettae, tiriya loyakhettae, uddhaloyakhettae.

(BhS. 11/10/91)

⁴²คำว่า นรก นักปราชญ์ไชนะอธิบายว่า มาจาก น (na) “ไม่มี” + อรก (araka) “แสงอาทิตย์” หมายถึง สถานที่ซึ่งไม่มีแสงอาทิตย์ส่องไปถึง ดังนั้น นรกจึงมีแต่ความมืดมิด ดู Sadhvi Sri Vijaysriji Arya, **Fundamentals of Jainism**, 6.

⁴³kati nam bhamte ! pudhavo pannatta ?

goyama ! satta pudhavo pannatta, tam jaha — rayanappabha, sakkarappabha, baluyappabha, pamkappabha, dhumappabha, tamappabha, tamatama.

(BhS. 1/5/211)

goyama ! satta pudhavo pannatta, tam jaha — rayanappabha, java ahesattama.

(BhS. 6/6/120)

1.1 รัตนประภา (Ratnaprabha) มีสีเหมือนแก้ว ในคัมภีร์ชีวาชีวาภิกม (Jiv. 3/3) แสดงว่า คำว่า รัตนประภา เป็นชื่อโคตร ส่วนชื่อของนรกขุมนี้ คือ ฆัมมา⁴⁴ (Ghamma) มี 13 ชั้น (Tatia, trans. 2007 : 70) แบ่งออกเป็น 3 ขุมย่อย⁴⁵ (Jiv. 3/5; TVa. 1/3/160) คือ

- 1) ขรกัณณะ (Kharakamda)
- 2) ปังกพหุลกัณณะ (Pamkabahulakamda)
- 3) อวพหุลกัณณะ (Avabahulakamda)

---

goyama ! sattavihe pannatte, tam jaha — rayanappabhapudhaviaheloyakhettaloe java
ahesattamapudhaviaheloyakhettaloe.

(BhS. 11/10/92)

neraiya sattavidha pannatta, tam jaha — padhamapudhavineraiya
doccapudhavineraiya taccapudhavineraiya cautthapudhavineraiya pamcamapudhavineraiya
chatthapudhavineraiya sattamapudhavineraiya.

(Jiv. 3/2)

สูตรนี้ไม่เรียกชื่อนรกโดยตรง แต่เรียกเป็นลำดับที่แทน
ratnaśkaravalukapavkadhumatamomahatamahprabha bhumayo ghanambuvata-
kaśapratisthah saptadho 'dhah.

(TS. 3/1)

บางแห่งกล่าวว่ามี 9 ขุม แต่ไม่ได้แสดงรายชื่อไว้ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม
ศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2548 ข),
259. และ เสฐียร พันธรั้งยี, **ศาสนาเปรียบเทียบ** (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2519), 111.

⁴⁴padhama nam bhamte ! pudhavi kimnama kimgotta pannatta ? goyama ! ghamma
namenam, rayanappabha gottenam.

(Jiv. 3/3)

⁴⁵ima nam bhamte! rayanappabhapudhavi katividha pannatta ? goyama ! tividha
pannatta, tam jaha — kharakamde pamkabahule kamde avabahule kamde.

(Jiv. 3/6)

tasyas trayo bhagah — kharaprthivibhagah, pavkabahulah, abbahulaś ceti.

(TVa. 1/3/160)

นอกจากนี้ ยังมีการแบ่งขรกัณฺฑนรคออกเป็นขุมย่อย ๆ อีก 16 ขุม (Jiv. 3/7) คือ 1) รัตนะ (Rayana) 2) วัชระ (Vaira) 3) ไพพฐุรย์ (Verulia) 4) โลहितักกะ (Lohitakkha) 5) มสารกัณฺฑละ (Masaragalla) 6) หังสคัณฺฑกะ (Hamsagabbha) 7) ปุลกะ (Pulaa) 8) โสคันธิกะ (Soyamdhia) 9) โจติรส (Jotirasa) 10) อัญชนะ (Amjana) 11) อัญชนปุลกะ (Amjanapulaa) 12) รัชตะ (Rayata) 13) ชาตรูป (Jataruva) 14) อังกะ (Amka) 15) ผลิก (Phaliha) และ 16) ฤษฐกัณฺฑะ (Rittha-kamda)⁴⁶ แต่ละขุมเล็ก 1,000 โยชน์ (Schubring 1978 : 211) ส่วนปังกพหุลกัณฺฑนรคและอวพหุลกัณฺฑนรคไม่มีการแบ่งเป็นขุมย่อย ๆ มีเพียงอย่างละ 1 ขุม เท่านั้น⁴⁷ (Jiv. 3/9-10)

นรคขุมที่ 1 นี้ เป็นนรกร้อน (Schubring 1978 : 212; Tatia, trans. 2007 : 71) มีความลึกรวม 180,000 โยชน์⁴⁸ (Jiv. 3/5; Schubring 1978 : 211; Tatia, trans. 2007 : 70) โดยขรกัณฺฑนรคเล็ก 16,000 โยชน์ ปังกพหุลกัณฺฑนรคเล็ก 84,000 โยชน์ และอวพหุลกัณฺฑนรคเล็ก 80,000 โยชน์ (Schubring 1978 : 211) กว้าง 1 รัชฐ (Tatia, trans. 2007 : 69) มีสถานที่อยู่ของสัตว์นรคจำนวน 3,000,000 แห่ง⁴⁹ (BhS. 1/5/212; Jiv. 3/12)

---

^{46.} imise nam bhamte ! ryanappabhae pudhavi kharakamde katividhe pannatte ? goyama ! solasavidhe pannatte, tam jaha — 1) rayane 2) vaire 3) verulie 4) lohittakke 5) masaragalle 6) hamsagabbhe 7) pulae 8) soyamdhie 9) jotirase 10) amjane 11) amjanapulae 12) rayate 13) jataruve 14) amke 15) phalihe 16) ritthe kamde.

(Jiv. 3/7)

^{47.} imise nam bhamte ! ryanappabhae pudhavi pamkabahule kamde katividhe pannatte ? goyama ! egagare pannatte.

(Jiv. 3/9)

evam avabahule kamde katividhe pannatte ! goyama ! egagare pannatte.

(Jiv. 3/10)

^{48.} ima nam bhamte ! ryanappabhapudhavi kevatya bahallenam pannatta ? goyama ! ima nam ryanappabhapudhavi asiuttaram joyanasayasahassam bahallenam pannatta.

(Jiv. 3/5)

^{49.} imise nam bhamte ! ryanappabhae pudhavi kati nirayavasayasahassa pannatta ?

1.2 ศรีกราประภา (Śarkaraprabha) มีสีเหมือนก้อนกรวด คำว่า ศรีกราประภา เป็นชื่อโคตร ชื่อของนรกขุมนี้ คือ วัสสา⁵⁰ (Vamsa) (Jiv. 3/4) เป็นนรกร้อน (Schubring 1978 : 212; Tatia, trans. 2007 : 71) มี 11 ชั้น (Tatia, trans. 2007 : 70) ไม่มีการแบ่งเป็นนรกขุมย่อย ๆ⁵¹ (Jiv. 3/11) มีความสูงหรือความลึก 132,000 โยชน์⁵² (Jiv. 3/5; Tatia, trans. 2007 : 70) กว้าง $2\frac{1}{2}$ รัชช (Tatia, trans. 2007 : 69) มีสถานที่อยู่ของสัตว์นรกจำนวน 2,500,000 แห่ง⁵³

---

goyama ! tisam nirayavasayasahasahassa pannatta.

(BhS. 1/5/212)

imise nam bhamte ! rayanappabhae pudhavi kevatiya nirayavasayasahasahassa pannatta ? goyama ! tisam nirayavasayasahasahassa pannatta.

(Jiv. 3/12)

⁵⁰docca nam bhamte ! pudhavi kimnama kimgotta pannatta ? goyama vamsa namenam, sakkarappabha gottenam.

(Jiv. 3/4)

⁵¹sakkarappabha nam bhamte ! pudhavi katividha pannatta ? goyama ! egagara pannatta. evam java ahesattama.

(Jiv. 3/11)

⁵²evam etenam abhilavenam ima gaha anugamtavva —

asitam battisam, atthavisam taheva visam ca
attharasa solasagam, atthuttarameva hitthimiya.

(Jiv. 3/5)

⁵³tisa ya pannavisa pannarasa daseva ya sayasahasahassa
tinnegam pamcunam, pamceva anuttara niraya.

(BhS. 1/5/212)

evam etenam abhilavenam savvasim puccha, ima gaha anugamtavva —

tisa ya pannavisa, pannarasa daseva tinni ya havamti
pamcunasayasahasahassam, pamceva anuttara naraga.

(Jiv. 3/12)

1.3 วาลุกาประภา (Valukaprabha) มีสีเหมือนทราย คำว่า วาลุกาประภา เป็นชื่อโคตร ชื่อของนรกขุมนี้คือ เสลา⁵⁴ (Sela) (Jiv. 3/4) เป็นนรกร้อน (Schubring 1978 : 212; Tatia, trans. 2007 : 71) มี 9 ชั้น (Tatia, trans. 2007 : 70) ไม่มีการแบ่งเป็นขุมย่อย ๆ⁵⁵ (Jiv. 3/11) มีความสูง 128,000 โยชน์⁵⁶ (Jiv. 3/5) กว้าง 4 รัชช (Tatia, trans. 2007 : 69) มีสถานที่ที่อยู่ของสัตว์นรก 1,500,000 แห่ง⁵⁷ (BhS. 1/5/212; Jiv. 3/12)

1.4 ปังกประภา (Pavkaprabha) มีสีเหมือนโคลน คำว่า ปังกประภา เป็นชื่อโคตร ชื่อของนรกขุมนี้คือ อัญจนา⁵⁸ (Amjana) (Jiv. 3/4) เป็นทั้งนรกร้อนและเย็น แต่บริเวณที่เป็นนรกร้อนมีมากกว่า (Schubring 1978 : 212; Tatia, trans. 2007 : 71) มี 7 ชั้น (Tatia, trans. 2007 : 70) ไม่มีการแบ่งเป็นขุมย่อย⁵⁹ (Jiv. 3/11) มีความสูง 120,000 โยชน์⁶⁰ (Jiv. 3/5) กว้าง 5 รัชช (Tatia, trans. 2007 : 69) มีสถานที่ที่อยู่ของสัตว์นรก 1,000,000 แห่ง⁶¹ (BhS. 1/5/212/ Jiv. 3/12)

1.5 ธุมประภา (Dhumaprabha) มีสีเหมือนควัน คำว่า ธุมประภา เป็นชื่อโคตร ชื่อของนรกขุมนี้คือ วิฐฐา⁶² (Rittha) (Jiv. 3/4) เป็นทั้งนรกเย็นและนรกร้อน แต่บริเวณที่เป็นนรกเย็นมีมากกว่า (Schubring 1978 : 212; Tatia, trans. 2007 : 71) มี 5 ชั้น (Tatia, trans. 2007 : 70) ไม่มีการแบ่งเป็นขุมย่อย⁶³ (Jiv. 3/11) มีความสูง 118,000 โยชน์⁶⁴ (Jiv. 3/5) กว้าง 6 รัชช (Tatia, trans. 2007 : 69) มีสถานที่ที่อยู่ของสัตว์นรก 300,000 แห่ง⁶⁵ (BhS. 1/5/212; Jiv. 3/12)

---

⁵⁴ namani imani sela tacca amjana cautti rittha pamcami magha chatthi maghavati sattama java tamatama gottenam pannatta.

(Jiv. 3/4)

⁵⁵ ดูเชิงอรรถที่ 51 หน้า 32.

⁵⁶ ดูเชิงอรรถที่ 52 หน้า 32.

⁵⁷ ดูเชิงอรรถที่ 53 หน้า 32.

⁵⁸ ดูเชิงอรรถที่ 54 หน้า 33.

⁵⁹ ดูเชิงอรรถที่ 51 หน้า 32.

⁶⁰ ดูเชิงอรรถที่ 52 หน้า 32.

⁶¹ ดูเชิงอรรถที่ 53 หน้า 32.

⁶² ดูเชิงอรรถที่ 54 หน้า 33.

⁶³ ดูเชิงอรรถที่ 51 หน้า 32.

⁶⁴ ดูเชิงอรรถที่ 52 หน้า 32.

⁶⁵ ดูเชิงอรรถที่ 53 หน้า 32.

1.6 ตมะประกะภา (Tamahprabha) มีสี่มืต คำว่า ตมะประกะภา เป็นชื่อโคตร ชื่อของนรกขุมนี้ คือ มฆา⁶⁶ (Magha) (Jiv. 3/4) เป็นนรกเย็น (Schubring 1978 : 212; Tatia, trans. 2007 : 71-72) มี 3 ชั้น (Tatia, trans. 2007 : 70) ไม่มีการแบ่งเป็นขุมย่อย⁶⁷ (Jiv. 3/11) มีความสูง 116,000 โยชน์⁶⁸ (Jiv. 3/5) กว้าง $6 \frac{1}{2}$ รัชช (Tatia, trans. 2007 : 69) มีสถานที่อยู่ของสัตว์นรก 99,995 แห่ง⁶⁹ (BhS. 1/5/212; Jiv. 3/12)

1.7 มหาตมะประกะภา (Mahatamahprabha) มีสี่มืตสนิท คำว่า มหาตมะประกะภา เป็นชื่อโคตร ชื่อของนรกขุมนี้ คือ มาฆวตี⁷⁰ (Maghavati) (Jiv. 3/4) เป็นนรกเย็น (Schubring 1978 : 212; Tatia, trans. 2007 : 72) มีชั้นเดียว (Tatia, trans. 2007 : 70) ไม่มีการแบ่งเป็นขุมย่อย⁷¹ (Jiv. 3/11) มีความสูง 108,000 โยชน์⁷² (Jiv. 3/5) กว้าง 7 รัชช (Tatia, trans. 2007 : 69) มีสถานที่อยู่ของสัตว์นรก 5 แห่ง⁷³ (BhS. 1/5/212; Jiv. 3/12) คือ กาล (kala) มหากาล (Mahakala) โรรุวะ (Roruva) มหาโรรุวะ (Maharoruva) และอปติฏฐาณะ⁷⁴ (Apatitthana) แห่งที่ 1-4 เป็นนรกทรงสามเหลี่ยม มียอดชี้ออกไปด้านนอก ตั้งอยู่โดยรอบนรกแห่งที่ 5 ซึ่งเป็นนรกทรงกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 100,000 โยชน์ (Schubring 1978 : 212)

ในคัมภีร์สรวารลสิทธิ (SS., quoted in Tatia, trans.2007 : 72) แสดงว่า นรกทั้ง 7 ขุมตามที่กล่าวมา ขุมที่ 1-4 เป็นนกร้อน ขุมที่ 5 พื้นที่ด้านบนส่วนใหญ่เป็นนกร้อน มีพื้นที่ด้านล่างเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่เป็นนรกเย็น ขุมที่ 6-7 เป็นนรกเย็น ส่วนในคัมภีร์อุตตราชยณะและคัมภีร์

---

⁶⁶คูเชิงอรรถที่ 54 หน้า 33.

⁶⁷คูเชิงอรรถที่ 51 หน้า 32.

⁶⁸คูเชิงอรรถที่ 52 หน้า 32.

⁶⁹คูเชิงอรรถที่ 53 หน้า 32.

⁷⁰คูเชิงอรรถที่ 54 หน้า 33.

⁷¹คูเชิงอรรถที่ 51 หน้า 32.

⁷²คูเชิงอรรถที่ 52 หน้า 32.

⁷³คูเชิงอรรถที่ 53 หน้า 32.

⁷⁴...java ahesattamae pamca anuttara mahatimahalya mahanaraga pannatta, tam jaha

— kale mahakale rore maharore apatitthane.

สูตรกฤตางคะ (Utt. and Sut., quoted in Schubring 1978 : 212) แสดงว่านรกทั้ง 7 ขุมนี้ เป็นนรกร้อนยกเว้นคัมภีร์อุตตรารชยณะบางสูตรเท่านั้นที่กล่าวถึงนรกเย็นด้วย⁷⁵

แต่ไม่ว่านรกเหล่านี้จะเป็นนรกร้อนหรือเย็นก็เป็นสถานที่ที่น่ากลัวเหมือนป่าช้าที่เคลื่อนกลาไปด้วยซากศพอันเปื่อยเน่าของมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ ส่งกลิ่นเหม็นคละคลุ้ง (Tatia, trans. 2007 : 71) มีแต่ความมืดมิด⁷⁶ (Sut. 5/1/3, 5; Schubring 1978 : 212; Tatia, trans. 2007 : 71) พื้นเต็มไปด้วยไขมัน หนอง เลือด และของสกปรก เมื่อสัมผัสจะทำให้เกิดความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน (Schubring 1978 : 212)

โครงสร้างของนรก

นรกทั้ง 7 ขุม ในศาสนาไชนะจะตั้งอยู่ซ้อนกัน ขุมที่อยู่ด้านบนจะเล็กกว่าขุมที่อยู่ด้านล่าง (Caillat and Kumar 1981 : 21) และแต่ละขุมยังตั้งอยู่บนชั้นของอากาศชั้น อากาศชั้นตั้งอยู่บนชั้นของอากาศหนาแน่น อากาศหนาแน่นตั้งอยู่บนชั้นของอากาศเบาบาง อากาศเบาบางตั้งอยู่บนอวกาศ ส่วนอวกาศไม่ได้ตั้งอยู่บนสิ่งใด ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง⁷⁷ (TS. 3/1; TVa. 3/1/160; SS. 3/1/150-151)

⁷⁵ คัมภีร์อุตตรารชยณะที่แสดงว่ามีนรกเย็น คือ

naraesu veyana siya asaya veiya mae.

(Utt. 19/49)

⁷⁶

je kei bala iha jiviyatthi pavaim kammaim karemti rudda
te ghoraruve timisamdhayare tivvabhitave narae padamti.

(Sut. 5/1/3)

pagabbhi pane bahunam tivai anivvude ghayamuvei bale
nihonisam gacchai amtakale ahosiram kattu uvei duggam.

(Sut. 5/1/5)

⁷⁷ ratnaśarkaravalukapavkadhumatamomahatamahprabha bhumayo ghanambuvata-kaśapratisthah saptadho 'dhah.

(TS. 3/1)

sarva eta bhumayo ghanodadhivalayapratisthah, ghanodadhivalayam ghanavatavalayapratistham, ghanavatavalayam tanuvatavalayapratistham, tanuvatavalayam akaśapratistham, akaśam atmapratistham tasyaivadharadheyatvat.

(TVa. 3/1/160; SS. 3/1/150-151)

ภายในนรกแต่ละขุมจะมีการแบ่งเป็นชั้นย่อย ๆ เรียงซ้อนกัน รวมทั้งหมด 49 ชั้น แต่ละชั้นย่อยจะมีสถานที่อยู่ของสัตว์นรก รวมทั้งหมด 8,400,000 แห่ง (Schubring 1978 : 211; Tatia, trans. 2007 : 70) นรกที่อยู่ตรงกลางบนชั้นบนสุดของนรกขุมที่ 1 เรียกว่า สีมานตะ (Simantaga) มีเส้นผ่าศูนย์กลาง $4\frac{1}{2}$ ล้าน โยชน์ (Schubring 1978 : 211)

นรกแต่ละขุมจะมีลักษณะรูปร่างแตกต่างกันออกไป เช่น เป็นทรงกลมหรือสี่เหลี่ยม นรกย่อย ๆ ในขุมที่ 1 มีรูปร่างคล้ายไข่ ส่วนขุมที่ 7 ซึ่งเป็นขุมที่อยู่ต่ำสุด มีทั้งที่เป็นรูปสามเหลี่ยม และทรงกลม (Schubring 1978 : 211-212)

สตีเวนสัน (Stevenson 1970 : 271-272) อ้างคำกล่าวของนักบวชนิคายเสวตามพรว่า ได้ล่างสุดของแผนภูมิที่เป็นรูปมนุษย์จักรวาล ยังมีขุมนรกที่เลวร้ายยิ่งกว่า เรียกว่า นิโคทะ (Nigoda) บรรดาชีวิตที่ชั่วร้าย ซึ่งได้ทำบาปกรรมอันหนัก เช่น การฆาตกรรม จะถูกจับโยนลงไป ไม่มีหวังจะได้ออกมา พวกชีวิตเหล่านี้จะถูกทรมานอย่างหนัก เช่น ถูกเข็มที่ร้อนแดงเป็นไฟจำนวนนับล้านเล่ม ทิ่มแทง ได้รับความเจ็บปวดทรมานอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

กรรมที่ทำให้เกิดในนรก

คัมภีร์สูตตรกถุต่างคะแสดงว่า ผู้ที่มีนิสัยโหดร้าย อวดดี ชอบประกอบกรรมชั่ว เช่น ทำร้ายหรือฆ่าสิ่งมีชีวิตทั้งที่เคลื่อนที่ได้และเคลื่อนที่ไม่ได้ ลักทรัพย์ และไม่รู้จักรควบคุมตนเอง จะต้องไปเกิดในนรก โดยเอาศีรษะพุ่งลงไป (Sut. 5/1/3-5)

สาธวี ศรี วิชัยศรีชี อารยา (Sadhvi Sri Vijaysriji Arya 2008 : 6) กล่าวว่า แม้ผู้ที่ชอบหรือสนับสนุนส่งเสริมความรุนแรง รับประทานอาหารที่ไม่ใช่ผักผลไม้ คัมภีร์ที่ทำให้เกิดความมีนเมา เช่น แอลกอฮอล์ และยึดติดอยู่กับทรัพย์สมบัติของตนเอง ก็ต้องไปเกิดในนรกเช่นเดียวกัน

ในคำแปลที่เป็นภาษาฮินดีของคัมภีร์สรวารถสัทธา (SS. 3/1/150/151) แสดงว่า ghanodadhivalaya เป็นชั้นของอากาศ โดยใช้คำว่า ghanodadhivatavalaya และเรียงลำดับดังนี้ ghanodadhivatavalaya, ghanavatavalaya, tanuvatavalaya และ akaśa

ส่วนในคัมภีร์ตัดตวารถุตติ แสดงต่างไปบ้าง ดังนี้

sarvah saptapi bhumayo ghanavatapratistha vartante. sa ca ghanavatah ambuvatapratistho 'sti. sa cambuvatas tanuvatapratistho vartate. sa ca tanuvata akaśapratistho bhavati. akaśasyalambanam kim api nasti.

(TVr. 3/1/111)

เซน (Jain, trans. 2009 : 116) กล่าวว่า ผู้ที่จะไปเกิดในนรก ได้แก่ มนุษย์หรือผู้ที่มีสภาพต่ำกว่ามนุษย์ เช่น สัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งประกอบกรรมชั่ว (vyasana) 7 อย่าง มีอารมณ์รุนแรง มีความเชื่อที่ผิดอย่างร้ายแรง หลงระเริง และมีทรัพย์สมบัติมากเกินไป ส่วนการที่จะไปเกิดในนรกขุมไหนนั้นขึ้นอยู่กับความหนักเบาของกรรมชั่วที่ทำไว้ในอดีต (Schubring 1978 : 213)

นอกจากกรรมจะเป็นตัวกำหนดให้สัตว์ต้องไปเกิดในนรกแต่ละขุมแล้ว ศาสนาไชนะยังเชื่ออีกว่า ประเภทของสัตว์ก็เป็นตัวกำหนดด้วย ในคัมภีร์ตัดตวารถสูตร (Tatia, trans. 2007 : 73-74) ได้แสดงไว้ว่า

1. สัตว์ที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง แต่ไม่รู้จักเหตุผล จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1
2. สัตว์เลื้อยคลานที่มีขา มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง รู้จักเหตุผล จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1 และ 2
3. สัตว์ปีกที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง รู้จักเหตุผล จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1-3
4. สัตว์บกที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง รู้จักเหตุผล เช่น สิงโต จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1-4
5. สัตว์เลื้อยคลานที่ไม่มีขา แต่มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง รู้จักเหตุผล จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1-5
6. มนุษย์เพศหญิง จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1-6
7. มนุษย์เพศชาย และสัตว์น้ำที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง รู้จักเหตุผล จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1-7

ศาสนาไชนะเชื่อว่า มนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพศชายมีความสามารถในการทำความดีและความชั่วมากกว่าสัตว์ประเภทอื่น ๆ ไม่ว่าจะป็นอมมนุษย์หรือเทวดา มนุษย์เพศหญิงก็มีข้อจำกัดเรื่องเพศมากกว่ามนุษย์เพศชาย (Tatia, trans. 2007 : 75) พวกเทวดาและสัตว์นรกหลังจากที่ชดใช้กรรมในนรกหมดแล้ว จะไม่เกิดในนรกซ้ำอีก เพราะไม่มีการกระทำผิดที่รุนแรงหรือมีการครอบครองทรัพย์สมบัติที่มากเกินไป อันเป็นเหตุให้เกิดในนรก พวกเขาจะไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน พืช หรือมนุษย์ ผู้ที่มาจากนรกทั้ง 7 ขุม สามารถมีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งเกี่ยวกับโลกทัศน์ ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 1-6 ถ้าเป็นฆราวาส สามารถควบคุมตนเองไว้บางส่วน ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 1-5 ถ้าเป็นนักบวช สามารถควบคุมตนเองได้ ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 1-4 สามารถบรรลุโมกษะได้ ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 1-3 ถ้าเป็นมนุษย์ สามารถเป็นชินะได้ (Tatia, trans. 2007 : 74) แต่เซน (Jain, trans. 2009 : 116) กล่าวต่างไปว่า ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 7 จะเกิดในภพภูมิที่ต่ำกว่ามนุษย์⁷⁸ ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 6

⁷⁸คือเป็นสัตว์ดิรัจฉานหรือเป็นพืช

สามารถเกิดเป็นมนุษย์ได้ แต่ไม่สามารถบำเพ็ญพรตแม้เพียงบางส่วน อย่างไรก็ตาม พวกเขาสามารถมีความเชื่อที่ถูกต้องได้ ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 5 สามารถเกิดเป็นมนุษย์แล้วบำเพ็ญพรตบางส่วนหรือทั้งหมด แต่ไม่สามารถบรรลุโมกษะในชาตินั้นได้ ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 4 สามารถเกิดเป็นมนุษย์แล้วบำเพ็ญพรตบางส่วนหรือทั้งหมดจนบรรลุโมกษะ แต่ไม่สามารถเป็นตีสถิงกรในชาตินั้นได้ ผู้ที่มาจากนรกขุมที่ 1-3 สามารถเกิดเป็นมนุษย์ บรรลุโมกษะ และเป็นตีสถิงกรในชาตินั้นได้

นอกจากนี้ ศาสนาไชนะยังเชื่ออีกว่า การเกิดในนรกแต่ละขุมนั้น มีข้อกำหนดดังนี้

นรกขุมที่ 1	รัตนประภา	เกิดต่อเนื่องกันได้ไม่เกิน 8 ครั้ง
นรกขุมที่ 2	ศรกราประภา	เกิดต่อเนื่องกันได้ไม่เกิน 7 ครั้ง
นรกขุมที่ 3	พาลุกาประภา	เกิดต่อเนื่องกันได้ไม่เกิน 6 ครั้ง
นรกขุมที่ 4	ปังกประภา	เกิดต่อเนื่องกันได้ไม่เกิน 5 ครั้ง
นรกขุมที่ 5	ฐุมประภา	เกิดต่อเนื่องกันได้ไม่เกิน 4 ครั้ง
นรกขุมที่ 6	ตมะประภา	เกิดต่อเนื่องกันได้ไม่เกิน 3 ครั้ง
นรกขุมที่ 7	มหาตมะประภา	เกิดต่อเนื่องกันได้ไม่เกิน 2 ครั้ง

(Jain, trans. 2009 : 116)

การลงโทษในนรก

ผู้ที่ทำกรรมชั่วตามที่กล่าวมาแล้ว ศาสนาไชนะเชื่อว่าจะต้องไปเกิดในนรก เพื่อเป็นการชดใช้กรรม (Sut. 5/1/19, 5/2/28; Utt. 19/56, 58; Tatia, trans. 2007 : 72) มีสีกาย (physical colouring) และใจ (psychic colouring) ไม่เป็นมงคล มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงสารในร่างกายไม่ดี⁷⁹ มีร่างกาย (body) น่าเกลียด มีความทุกข์ทรมาน และมีรูปร่าง (shape) น่ากลัว⁸⁰ (TS. 3/3)

พวกสัตว์นรกจะมีสีกายและใจแตกต่างกันไปตามระดับชั้นของขุมนรกที่ตนเองไปเกิด แต่จะประกอบด้วยสีที่ไม่เป็นมงคล 3 สีเท่านั้น คือ ดำ น้ำเงิน และเทา สีกายจะปรากฏให้เห็นตั้งแต่เกิดจนตาย แต่สีใจจะเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (Tatia, trans. 2007 : 71) ในคัมภีร์สรวารลสิทธิ (SS. 3/1/153) แสดงว่า

ผู้ที่เกิดในนรกขุมที่ 1 และ 2 จะมีกายเป็นสีเทา

ผู้ที่เกิดในชั้นด้านบนของนรกขุมที่ 3 จะมีกายเป็นสีเทา

⁷⁹หมายถึง มีการสัมผัส รส กลิ่น สี และเสียง ไม่ดี ดู SS. 3/1/153; TVa. 3/1/164. และ TVr. 3/1/115.

⁸⁰naraka nityaśubhataraleśyaparinamadehavedanavikriyah.

ผู้ที่เกิดในชั้นด้านล่างของนรกขุมที่ 3 จะมีกายเป็นสีน้ำเงิน

ผู้ที่เกิดในนรกขุมที่ 4 จะมีกายเป็นสีน้ำเงิน

ผู้ที่เกิดในชั้นด้านบนของนรกขุมที่ 5 จะมีกายเป็นสีน้ำเงิน

ผู้ที่เกิดในชั้นด้านล่างของนรกขุมที่ 5 จะมีกายเป็นสีดำ

ผู้ที่เกิดในนรกขุมที่ 6 จะมีกายเป็นสีดำ

ผู้ที่เกิดในนรกขุมที่ 7 จะมีกายเป็นสีดำสนิท⁸¹

นอกจากเรื่องสีแล้ว ความสูงของสัตว์นรกในแต่ละขุมก็ไม่เท่ากัน ในคัมภีร์ตัดตวารถ
วฤตติ (TVr. 3/3/115) ได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับความสูงของสัตว์นรกแต่ละขุมไว้ดังนี้

นรกขุมที่ 1 ชั้นที่ 1 สูง 3 ศอก

ชั้นที่ 13 สูง 7 ธนู 3 ศอก 6 องคุลี

นรกขุมที่ 2 ชั้นที่ 11 สูง 15 ธนู $2\frac{1}{2}$ ศอก

นรกขุมที่ 3 ชั้นที่ 9 สูง 31 ธนู 1 ศอก

นรกขุมที่ 4 ชั้นที่ 7 สูง 62 ธนู 2 ศอก

นรกขุมที่ 5 ชั้นที่ 5 สูง 125 ธนู

นรกขุมที่ 6 ชั้นที่ 3 สูง 250 ธนู

นรกขุมที่ 7 สูง 500 ธนู⁸²

---

⁸¹prathamadvitīyayoh kapoti leśya, tritīyayam uparistat kapoti adho nila, caturthyam
nila, pañcamyam upari nila adhah krsna, sasthyam krsna, saptamyam paramakrsna.

(SS. 3/1/153)

⁸²tatra prathamabhūmau prathamapatale hastatrayonnata deha bhavanti. tatah kramena
varddhamanas trayodaśe patale sapta capani trayo hastah sadavgulayo 'śubhatara deha bhavanti.
evam dvitīyabhūmau kramavrdhaya ekadaśe patale pañcadaśa capani ardhatritīyau karau
bhavatah. tritīyabhūmau navame patale ekatrimśac capany ekahastadhikani bhavanti.
caturthabhūmau saptame patale dvisasticapani dvihastadhikani bhavanti. pañcamyam bhūmau
pañcame patale pañcavimśatyadhikam śatam capanam bhavati. sasthyam bhūmau tritīye patale
sarddhe dve śate dhanusam bhavatah. saptamyam ksmayam pañcaśatacapotsedhani śarirani
narakanam bhavanti.

(TVr. 3/3/115)

พวกสัตว์นรกจะได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสโดยไม่มีเวลาหยุดพัก จากความหิว ความกระหาย ความร้อน ความเย็น การทำร้ายกันด้วยการเปล่งกายเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่มีอันตรายและน่ากลัว หรือแม้ด้วยมือเปล่า เท้าเปล่า ตลอดจนใช้ฟันขบกัดกัน⁸³ (TS. 3/4; Schubring 1978 : 212-213; Tatia, trans. 2007 : 72)

นอกจากนี้ พวกสัตว์นรกจะต้องถูกทรมานโดยเทวดาบางพวกซึ่งมีความคิดและการกระทำที่โหดร้าย⁸⁴ (TS. 3/5) แต่พวกเทวดาเหล่านี้สามารถลงไปบนนรกได้เพียงขุมที่ 3 เท่านั้น จึงไม่มีการทรมานโดยเทวดาเหล่านี้บนนรกขุมถัดจากนั้นไป (Tatia, trans. 2007 : 72) เทวดาที่ทำหน้าที่ทรมานสัตว์นรกนี้เป็นเทวดาชั้นต่ำ อาศัยอยู่ในนรก คัมภีร์ตัดตวารถวารติกะ (TVa. 3/5/165) อธิบายว่าเป็นเทวดาภวนวาลี ประเภทอสุรกุมาร แต่ก็ไม่ทั้งหมด เฉพาะพวกที่เรียกว่า อัมปามพริษาทยะ (Ambambarisadaya) เท่านั้นที่สามารถทำให้พวกสัตว์นรกมีความทุกข์ทรมานได้ แบ่งออกเป็น 15 ประเภท ตามหน้าที่ที่แตกต่างกัน (Stevenson 1970 : 268) ดังนี้

- 1) อัมพะ (Amba) มีหน้าที่ทำลายเส้นประสาทของสัตว์นรก
- 2) อัมพรส (Ambarasa) มีหน้าที่แยกกระดูกและเนื้อออกจากกัน
- 3) สาม (Sama) มีหน้าที่ทุบและเขี่ยนติสัตว์นรก
- 4) สพล (Sabala) มีหน้าที่ฉีกเนื้อ
- 5) รุทร (Rudra) มีหน้าที่แทงด้วยหอก
- 6) มหารุทร (Maharudra) มีหน้าที่ตัดเนื้อออกเป็นชิ้น
- 7) กาล (Kala) มีหน้าที่ย่างเนื้อ

ความสูงของสัตว์นรกเหล่านี้จะเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณตามระดับชั้นของนรกที่ลึกลงไป สำหรับนรกขุมที่ 7 บางแห่งแสดงว่า สัตว์นรกมีความสูงถึง 1,000 छन् दु Walthar Schubring, **The Doctrine of the Jainas** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1978), 212.

คำว่า छन् มีความหมายเท่ากับ 1 วา โดย

4 สอก (หัตตะ) เท่ากับ 1 छन् (วา)

ดู M. Monier-Williams, **A Sanskrit-English Dictionary** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1999), 509.

⁸³ parasparodiritaduhkhah.

(TS. 3/4)

⁸⁴ samklistasurodiritaduhkhas ca prak caturthyah.

(TS. 3/5)

- 8) महाकाल (Mahakala) มีหน้าที่ฉีกเนื้อด้วยคีม
  - 9) असिपति (Asipata) มีหน้าที่ตัดด้วยดาบ
  - 10) धनु (Dhanu) มีหน้าที่ยิงด้วยลูกศร
  - 11) कुम्भ (Kumbha) มีหน้าที่ทรมานสัตว์นรกด้วยความหนาวเย็น
  - 12) वलु (Valu) มีหน้าที่เอาสัตว์นรกหมกในทรายที่ร้อนระอุ
  - 13) वेतरणी (Vetarani) มีหน้าที่เอาสัตว์นรกกระแทกกับหินในกระแสน้ำที่กำลังเดือดพล่าน
  - 14) खरसवरा (Kharasvara) มีหน้าที่บังคับให้สัตว์นรกนั่งบนต้นไม้ที่ไม่มีหนาม
  - 15) महाघोष (Mahaghosa) มีหน้าที่ขังพวกสัตว์นรกไว้ในหลุมดำ
- การทรมานจะเพิ่มความรุนแรงขึ้นตามระดับความลึกของขุมนรกที่พวกเขาถูกตัดสินใจไปเกิด (Schubring 1978 : 213) ในคัมภีร์สูตรภควตคະ (Sut. 5/1/5-27) ได้กล่าวถึงการลงโทษในนรกไว้ว่า

เมื่อคนชั่วสิ้นชีวิตลง เขาจะจมลงสู่สถานที่ที่มีมืดมิด (นรก) โดยเอาศีรษะลงไป พวกสัตว์นรกเมื่อได้ยินเสียงนายนิรบาลร้องตะโกนว่า “จงฝ่ามัน จงตัดมัน จงฝ่ามัน จงเผามัน⁸⁵” ก็ตกใจกลัวพากันวิ่งหนีไปโดยไม่รู้ทิศทางถึงสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งมีลักษณะเหมือนกองถ่านเพลิงที่กำลังลุกไหม้ พวกสัตว์นรกจะถูกเผาไหม้ ณ ที่นั่น เป็นเวลานานมาก

พวกสัตว์นรกจะถูกบังคับด้วยลูกศรและถูกทำร้ายด้วยหอกให้ข้ามแม่น้ำเวตรณี (Veyarani) ซึ่งมีคลื่นคมคล้ายกับมีดโกน

พวกนายนิรบาลเอาหลาวแทง พวกสัตว์นรกซึ่งสูญเสียความทรงจำพากันลงเรือ ก็ถูกนายนิรบาลคนอื่น ๆ เอาหลาวและสามง่ามขนาดยาวแทงและโยนพวกเขาขึ้นมานบนบก

⁸⁵hana chimdaha bhimdaha nam daheha.

สัตว์นรกบางคนถูกผูกมัดด้วยก้อนหินจนจมน้ำไป ส่วนสัตว์นรกคนอื่น ๆ พวกมันก็ลงไปมาอยู่ในแม่น้ำกัลมพูยาวาลูกา⁸⁶ (Kalambuyavaluya) หรือในแถบที่กำลังลุกไหม้ และถูกอบอยู่ข้างใน

หลังจากนั้น พวกสัตว์นรกก็จะมาถึงมหานรกที่ผ่านได้ยากอย่างยิ่งชื่อ อสูริยะ⁸⁷ (Asuriya) ซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน มีแต่ความมืดมิดมีเปลวไฟพวยพุ่งออกมาจากทุกทิศ ทั้งข้างบน ข้างล่าง และตรงกลาง สัตว์นรกเหมือนตกอยู่ในถ้ำจะถูกย่างและถูกเผาไหม้จนสูญเสียความรู้และความจำทุกอย่าง พวกนายนิรยบาลผู้โหดร้ายได้ก่อไฟขึ้นมา 4 กอง แล้วย่างสัตว์นรกทั้งหลายเหมือนย่างปลาที่ยังเป็นอยู่

เมื่อพวกสัตว์นรกมาถึงนรกชื่อ สันตัจฉณะ (Samtacchana) ซึ่งน่ากลัวอย่างยิ่ง พวกนายนิรยบาลจะมัดมือมัดเท้าพวกสัตว์นรกแล้วถากด้วยขวานเหมือนถากแผ่นกระดาน

พวกนายนิรยบาลจะจับพวกสัตว์นรกซึ่งกำลังเดินไปมาหมุนไปรอบ ๆ และตีให้สุกในกระทะเหล็ก ซึ่งเต็มไปด้วยเลือดและอวัยวะของสกปรก ลอยปกคลุมเหมือนต้มปลาที่ยังเป็นอยู่ ศีรษะของพวกสัตว์นรกจะถูกบดจนแหลกละเอียด

แม้พวกสัตว์นรกจะถูกเผาไหม้จนกลายเป็นเถ้าถ่าน แต่พวกเขาก็ไม่ตาย เพราะความทุกข์ทรมานอันแสนสาหัสนั้น ... ดังนั้น พวกนายนิรยบาลจึงยังคงทรมานพวกเขาต่อไป เสียงร้องด้วยความเจ็บปวดของพวกสัตว์นรกดังระงมไปทั่วทุกหนทุกแห่ง เหมือนร้องอยู่ตามถนนในเมือง...

---

⁸⁶เป็นแม่น้ำทราย ในคัมภีร์อุตตราขยณะ เรียกว่า กัลมพูยาวาลูกา (Kalambavaluya) และแสดงว่ามี 2 สาย อีกสายหนึ่งชื่อวชิรวาลูกา (Vairavaluya)

mahadavaggisamkase marummi vairavalue. kalambavaluyae ya daddhapuvvo anamtaso.

(Utt. 19/51)

⁸⁷แสดงให้เห็นว่านรกเป็นสถานที่ที่ดวงอาทิตย์ส่องแสงสว่างไปไม่ถึง จึงมีแต่ความมืดมิด

พวกสัตว์นรกเมื่อถูกฆ่าย่อมตกลงไปในขุมนรกซึ่งเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกที่กำลังเดือดพล่าน พวกเขาต้องกินของสกปรก และถูกพวกหนอนกัดกิน แม้นรกก็มีสภาพที่แออัดยัดเยียดและร้อนตลอดเวลา...

พวกนายนิรยบาลจะจับพวกสัตว์นรกใส่เครื่องพันธนาการเขี้ยวตีร่างกาย เจาะศีรษะด้วยสว่าน ตัดจมูก ริมฝีปาก และหูทั้ง 2 ข้างด้วยมีดโกน และดึงลิ้นออกมาเจาะด้วยหลาวอันคมกริบ

พวกสัตว์นรกซึ่งมีเลือดไหลริน พวกมันร้องไห้คร่ำครวญทั้งกลางวันและกลางคืน เหมือนใบตาลที่ถูกลมพัด เลือด หนอง และเนื้อของพวกเขาหยดลงในขณะที่ถูกขยำ ร่างกายเต็มไปด้วยแผลพุพอง

ท่านทั้งหลายไม่ได้ยินเสียงกระซขนาดใหญ่มากกว่าร่างกายของมนุษย์เต็มไปด้วยเลือดและหนอง ร้อนจัดด้วยไฟอันร้อนแรง ซึ่งกำลังเดือดพล่านอยู่หรือ

พวกสัตว์นรกจะต้องถูกจับ โยนลงไปและถูกค้ำอยู่ในกระซขนาดนี้ พวกเขาส่งเสียงร้องอย่างทุกข์ทรมาน น่าสงสาร เมื่อหิวกระหาย ก็ถูกบังคับให้ดื่มกินตะกั่วและทองแดงที่หลอมละลาย...

เพราะความสนุกสนานเพียงเล็กน้อย พวกที่ทำกรรมชั่วจึงต้องสูญเสียความสุขของชีวิต และต้องไปเกิดในนรกเป็นเวลานานนับหมื่นปีเพื่อชดใช้กรรม

ในอุเทศที่ 2 อธิบายที่ 5 ของคัมภีร์นี้ (Sut. 5/2/29-50) ได้แสดงการลงโทษในนรกเพิ่มเติมอีกว่า

เมื่อมัดมือและเท้าของพวกสัตว์นรกแล้ว นายนิรยบาลจะผ่าท้องด้วยมีดโกนและมีด แล้วเอาร่างที่ถูกฆ่าแล้วของสัตว์นรกมาถลกหนังที่หลังออก

พวกนายนิรยบาลจะตัดแขนทั้ง 2 ข้างของสัตว์นรกที่บริเวณรักแร้ บังคับให้เปิดปากกว้างแล้วลวกปาก จับพวกสัตว์นรกเทียมรถแล้วขับไปเมื่อโกรธก็แทงที่หลังด้วยปฏัก

พวกสัตว์นรก ซึ่งถูกจับเทียมที่แอกอันร้อนแดง ต้องเดินบนพื้นที่กำลังลุกไหม้ มีประกายไฟโชติช่วงเหมือนเหล็กร้อน เมื่อถูกเผาไหม้ได้ส่งเสียงร้องอย่างโหยหวน แต่ก็ถูกกระตุ่นด้วยลูกศร ต้องถูกขับไปบนพื้นอันลื่น

เหมือนถนนเหล็กอันร้อนแดง ถูกบังคับด้วยท่อนไม้ให้เดินไปข้างหน้าใน
ขุมนรกอันน่ากลัวนี้เหมือนอย่างทาส

พวกสัตว์นรกจะถูกก้อนหินกลิ้งลงมาบดขยี้ และถูกเผาไหม้ในนรกชื่อ
สันตาวณี (Samtavani) เป็นเวลาช้านาน

พวกนายนิรยบาลจะจับพวกสัตว์นรกโยนลงไปนรกและตี
พวกเขา เมื่อพวกเขาถูกลวกลอยขึ้นมา พวกอีกาผีจะจิกกินพวกเขา และพวก
สัตว์อื่น ๆ ที่มีเล็บก็จะกินพวกเขาเช่นเดียวกัน

พวกสัตว์นรกซึ่งได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสในนรกที่ไม่มี
วันชื่อ สมุสิตะ (Samusiya) พวกเขาส่งเสียงร้องอย่างโหยหวน พวกเขามี
ศีรษะห้อยลง มีร่างกายรุ่งริ่ง ถูกนายนิรยบาลตีเป็นชิ้น ๆ ด้วยมีดเหล็ก
ถูกถลกหนังและถูกนกปากเหล็กจิกกิน ผู้ที่มีจิตใจชั่วร้ายจะต้องถูกทรมาน
ในนรกชื่อ สัตยชีวณี (Samjivani) นี้ เป็นเวลาช้านาน

นายนิรยบาลจะแทงพวกสัตว์นรกด้วยหอกปลายแหลมเหมือนคนแทง
สุกรที่จับยึดไว้ เมื่อถูกแทง พวกสัตว์นรกจะพากันร้องอย่างโหยหวน
พวกเขาไม่มีความรู้สึกอย่างอื่นเลยนอกจากความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน

พวกสัตว์นรก ซึ่งพากันกรีดร้องเสียงก้องจะต้องอยู่ในมหานรกซึ่งมีไฟ
ลุกโชติช่วงอยู่ตลอด โดยไม่ต้องมีเชื้อ เป็นเวลาช้านาน

เมื่อกองไฟใหญ่เริ่มติด พวกนายนิรยบาลจะผลักสัตว์นรกซึ่งส่งเสียง
ร้องอย่างโหยหวนลงไปเหมือนเนยใสซึ่งถูกโยนเข้าไปกลางกองไฟ...

พวกนิรยบาลจะมัดมือและเท้าพวกสัตว์นรก แล้วเขียนตีด้วยท่อนไม้
เหมือนเขียนตีศัตรู ทบหลังจนหักด้วยอาวุธ และทำลายศีรษะจนแตก
ละเอียดด้วยกระบองเหล็ก ร่างกายของพวกสัตว์นรกถูกแยกออกจากกัน
ถูกเลื่อยเหมือนแผ่นกระดาน และถูกทรมานด้วยเหล็กหมาดอันร้อนเป็นไฟ

พวกสัตว์นรกที่ชั่วร้ายจะถูกกระตุ้นด้วยลูกศรให้ทำงานแบกสัมภาระไป
เหมือนช้าง พวกนายนิรยบาลสองหรือสามคนจะจัดการกับสัตว์นรกหนึ่ง
คน และเมื่อโกรธก็จะทำลายส่วนสำคัญของร่างกายสัตว์นรก

พวกสัตว์นรกจะถูกบังคับให้ขึ้นไปบนพื้นอันกว้างใหญ่ ซึ่งลื่นและมี
หนาม พวกเขาถูกทรมานอย่างหนักจนสูญเสียความรู้สึก พวกนายนิรยบาล
ผู้มีจิตใจเหี้ยมโหดได้ตัดพวกเขาออกเป็นชิ้น ๆ...

พวกสัตว์นรกจะต้องถูกทรมานในนรก ซึ่งมีภูเขาอันน่ากลัวอย่างยิ่ง ชื่อ ไวตาลิกะ (Veyalia) สูงเสียดฟ้า เป็นเวลามากกว่าพันชั่วโมง

เมื่อถูกทรมานอยู่ในมหานรกอันน่ากลัว เต็มไปด้วยเครื่องมือทรมาน พวกสัตว์นรกได้ส่งเสียงร้องอย่างโหยหวนทั้งกลางวันและกลางคืน...

พวกนายนิรยบาลซึ่งมีความโกรธแค้นเหมือนกับเคยเป็นศัตรูกันในชาติก่อน ได้ทุบตีพวกสัตว์นรกด้วยก้อนและกระบอง พวกเขามีร่างกายเหล็กละเอียด อาเจียนออกมาเป็นโลหิต ล้มศีรษะกระแทกพื้น

พวกสุนัขจิ้งจอกขนาดใหญ่ ชื่อ อณาสิตะ (Anasiya) ซึ่งมีความน่ากลัว มีนิสัยดุร้าย จะพากันมากัดกินพวกสัตว์นรก

พวกสัตว์นรกจะต้องลงแม่น้ำชื่อ สยาชล (Sayajala) ซึ่งข้ามได้ยาก ไหลเชี่ยว ลุกเป็นไฟด้วยเหล็กที่หลอมละลาย ทีละตน ๆ

พวกสัตว์นรกจะได้รับความทุกข์ทรมานอย่างนี้โดยไม่มีเวลาหยุดพัก และต้องอยู่ในนรกเป็นเวลานาน โดยไม่มีเครื่องป้องกัน เขาผู้เดียวเท่านั้น จะต้องเสวยความทุกข์ทรมาน เพราะกรรมที่ทำได้ในอดีต เขาจึงต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ประสบกับความทุกข์ทรมานโดยไม่มีที่สิ้นสุด...

นอกจากนี้ ในคัมภีร์อุตตราขยณะ (Utt. 19/50-74) ยังได้แสดงการลงโทษในนรกไว้
ด้วยว่า

หม่อมฉัน⁸⁸ มีศีรษะห้อยลง มีเท้าชูขึ้น เมื่อถูกขังอยู่เหนือกองไฟที่กำลังลุกโพลงในเตาอบ โดยไม่มีเวลาสิ้นสุด ได้ส่งเสียงร้องอย่างโหยหวน

หม่อมฉันเคยถูกขัง โดยไม่มีเวลาสิ้นสุด เหนือแม่น้ำวชิรวาลูกา (Vairavaluya) และแม่น้ำกัลมพวาลูกา (Kalambavaluya) ในทะเลทรายซึ่งเป็นเหมือนไฟป่า

เมื่อถูกแฆวนห้อยศีรษะลงเหนือหม้อต้ม และส่งเสียงร้อง หม่อมฉันไม่มีญาติพี่น้องมาช่วย ได้ถูกตัดออกเป็นชิ้น ๆ ด้วยเลื่อยชนิดต่าง ๆ โดยไม่มีเวลาสิ้นสุด

---

⁸⁸หมายถึง พลสิรี (Balasiri) ราชโอรสของพระราชอาปถกัททะ (Balabadda) แห่งนครสุกคิยะ (Suggiva) กับพระนางมียา (Miya) อัครมเหสี ดู Utt. 19/1-2.

เมื่อถูกมัดด้วยเครื่องพันธนาการอยู่บนต้นจิวใหญ่ ซึ่งมีหนามแหลมคม
อย่างยิ่ง และถูกบังคับให้ปีนขึ้นปีนลง หม่อมฉันได้รับความทุกข์ทรมาน
อย่างมาก

หม่อมฉันได้ส่งเสียงร้องอย่างโหยหวนตลอดเวลา เมื่อถูกบีบคั้นเหมือน
อ้อยในเครื่องหีบ เพื่อเป็นการชดใช้บาปกรรมของหม่อมฉัน

หม่อมฉันได้ถูกโยนลงไปครั้งแล้วครั้งเล่า พวกสุนัขดุร้ายทั้งสี่ดำและ
ต่างได้พากันมากัดกินหม่อมฉันผู้ซึ่งคืนนกระเสือกกระสนอยู่

เมื่อไปเกิดในนรกเพราะบาปกรรม หม่อมฉันได้ถูกตัด แหว่ง และสับเป็น
ชิ้น ๆ ด้วย ดาบ กริช หลาว และแหลน

หม่อมฉันถูกบังคับให้เทียมรถ ซึ่งเป็นเหล็กมีไฟลุกโชน เต็มไปด้วย
เชื้อเพลิง ถูกกระตุ้นด้วยปฏักและแส้ และถูกทำให้ล้มลงเหมือนกวาง

เพื่อเป็นการชดใช้บาปกรรม หม่อมฉันได้ถูกเผาและย่างบนกองไฟที่
กำลังลุกโชติช่วงเหมือนกระบือ

โดยไม่มีเวลาสิ้นสุด หม่อมฉันได้ถูกนกซึ่งมีจงอยปากเป็นเหล็ก
ลักษณะคล้ายคีม และนกแร้งที่ดุร้าย หนี้ออกเป็นชิ้น ๆ อย่างโหดร้าย

เมื่อเหน็ดเหนื่อยเพราะความกระหาย หม่อมฉันได้วิ่งไปยังแม่น้ำเวตรณิ
(Veyarani) โดยคิดว่า “เราจะดื่มน้ำ” แต่หม่อมฉันก็ถูกฆ่าด้วยมีดอันคมกริบ

เมื่อทุกข์ทรมานเพราะความร้อน หม่อมฉันได้วิ่งไปยังป่าไม้ใหญ่ ซึ่งมี
ต้นไม้มึนเป็นคาบ (Asipattamahavana) หม่อมฉันถูกใบไม้ซึ่งเป็นคาบ
หล่นลงมาตัดเป็นชิ้น ๆ ครั้งแล้วครั้งเล่า

โดยไม่มีเวลาสิ้นสุด และไม่มีทางแก้ไข หม่อมฉันได้รับความทุกข์
ทรมานจากก้อน กระจบอง หลาว และสาก ซึ่งทุบตีร่างกายของหม่อมฉัน

หม่อมฉันได้ถูกตัด ถูกผ่า ถูกเข็น และถูกถลกหนัง ด้วยมีดโกนซึ่งมี
ใบคมกริบ ด้วยกริช และด้วยกรรไกร ครั้งแล้วครั้งเล่า

หม่อมฉันก็เหมือนกวางที่สูญเสียอิสรภาพ ถูกจับ ถูกมัด และถูกดัก
ด้วยบ่วง หลุมพราง และตาข่าย และถูกฆ่าหลายครั้ง

หม่อมฉันก็เหมือนปลาที่สูญเสียอิสรภาพ ถูกจับด้วยเบ็ดและตาข่าย
ถูกขูด ถูกตัด และถูกฆ่า โดยไม่มีเวลาสิ้นสุด

หม่อมฉันก็เหมือนต้นไม้ที่ถูกนายช่างไม้ โคน ผ่า เลื่อย และถาก ด้วยฟัน
และขวาน เป็นต้น โดยไม่มีเวลาสิ้นสุด

หม่อมฉันก็เหมือนเหล็กที่ถูกนายช่างเหล็กหลอมละลาย ตัด นึก และ
เจียรระไน โดยไม่มีเวลาสิ้นสุด

หม่อมฉันถูกบังคับให้ตีทองแดง เหล็ก ดีบุก และตะกั่วที่หลอมละลาย
ได้ส่งเสียงกรีดร้องอย่างโหยหวน

พระองค์ก็เหมือนเนื้อที่ถูกสับเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย และหม่อมฉันก็ถูก
บังคับให้รับประทานเนื้อที่มีพิษและร้อนเป็นไฟหลายครั้ง

พระองค์ก็เหมือนสุรา ไวน์ (sibu) เมรัย และน้ำผึ้ง หม่อมฉันได้ถูก
บังคับให้ดื่ม มันเหลวและเลือดที่มีเปลวไฟลุกโชติช่วง

หม่อมฉันหวาดกลัว สิ้นสะท้าน ทุกข์ทรมาน และเจ็บปวดตลอดเวลา
ได้ประสบกับความทุกข์อันยิ่งยวด

ในนรก หม่อมฉันได้ประสบความทุกข์อันแหลมคม โหดร้าย น่ากลัว
สุดจะทนได้ นำหวาดหวั่น และสยดสยอง

ข้าแต่พระบิดาและพระมารดา ความทุกข์ทรมานในนรกนั้น มีมากกว่า
ความทุกข์ทรมานในโลกมนุษย์อย่างไม่สามารถประมาณได้

ในทุกภพทุกชาติ หม่อมฉันได้ประสบกับความทุกข์ทรมาน ซึ่งไม่มีการ
บรรเทาแม้ชั่วขณะหนึ่ง

ระยะเวลาที่ใช้กรรมในนรก

ระยะเวลาที่สัตว์นรกทั้งหลายจะต้องอยู่ชดใช้กรรมในนรก ขึ้นอยู่กับกรรมชั่วที่ตนเอง
ทำไว้ในอดีตชาติ ดังนั้น ช่วงอายุของสัตว์นรกแต่ละตนจึงแตกต่างกันออกไป ศาสนาโซณะเชื่อว่า
เราไม่สามารถที่จะนับระยะเวลาชดใช้กรรมของสัตว์นรกด้วยระบบการนับตามธรรมดาได้
(Tatia, trans. 2007 : 73) ต้องใช้วิธีการเปรียบเทียบ ซึ่งเรียกว่า สาคโรปมะ⁸⁹ (Sagaropama) ได้ช่วง

---

⁸⁹จำนวน “สาคโรปมะ” นักปราชญ์โซณะหลายท่านได้พยายามคำนวณออกมาเป็น
ตัวเลข แต่ก็ไม่ลงรอยเดียวกัน เช่น

- 1 สาคโรปมะ เท่ากับ 90,000 ปี
- 1 สาคโรปมะ เท่ากับ 10^{15} ปีลโยปมะ
- 1 สาคโรปมะ เท่ากับ 10^{16} ปีลยะ
- 1 สาคโรปมะ เท่ากับ 5×10^{17} ปี
- 1 สาคโรปมะ เท่ากับ $8,400,000^{15}$ ปี

อายุของสัตว์นรกแต่ละขุม (TS. 3/5, 35-36; SS. 3/6/155-156; Tatia, trans. 2007 : 73; Jain, trans. 2009 : 115) ดังนี้

นรก	ช่วงอายุ
ขุมที่ 1 รัตนประภา	10,000 ปี – 1 สาคโรปมะ
ขุมที่ 2 ศรกราประภา	1 สาคโรปมะ – 3 สาคโรปมะ
ขุมที่ 3 พาลุกาประภา	3 สาคโรปมะ – 7 สาคโรปมะ
ขุมที่ 4 ปิงกประภา	7 สาคโรปมะ – 10 สาคโรปมะ
ขุมที่ 5 ฐุมประภา	10 สาคโรปมะ – 17 สาคโรปมะ
ขุมที่ 6 ตมะประภา	17 สาคโรปมะ – 22 สาคโรปมะ
ขุมที่ 7 มหาตมะประภา	22 สาคโรปมะ – 33 สาคโรปมะ ⁹⁰

ดู Shugan Chand Jain, trans., **Tattvartha Sutra** [CD-ROM], 115. Available from The Inaugural Program for 1st Summer Course on “Jain Philosophy” in Bangkok, Thailand, April 22 – May 14, 2009; Herbert Warren, **Jainism** (New Delhi : Crest Publishing House, 2001), 61; Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 272; K.V. Mardia, **The Scientific Foundations of Jainism** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1996), 59. และ Walther Schubring, **The Doctrine of the Jainas**, 226.

⁹⁰tesv ekatrisaptadaśasaptadaśadvavimsatitrayastrimśatsagaropama sattvanam para sthitih.

(TS. 3/6)

สูตรนี้กำหนดช่วงอายุสูงสุดของสัตว์นรกแต่ละขุมไว้

daśavarsasahasrani prathamamayam.

(TS. 4/36)

สูตรนี้กำหนดช่วงอายุต่ำสุดของสัตว์นรกในนรกขุมที่ 1 ส่วนช่วงอายุต่ำสุดของสัตว์นรกในนรกขุมที่ 2 และขุมถัด ๆ ไป ก็คือ ช่วงอายุสูงสุดของสัตว์นรกในนรกขุมก่อน ๆ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า

narakanam ca dvitiyadisū.

(TS. 4/35)

ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน SS. 4/35/199; TVa. 4/35/248. และ TVr. 4/35/176.

ในคัมภีร์ภควทสูต (BhS. 1/1/13) ได้กล่าวสรุปช่วงอายุของสัตว์นรกทั้งหมดไว้ว่า
ต่ำสุดมีอายุ 10,000 ปี สูงสุดมีอายุ 33 สก โรปมะ⁹¹

2. **ชั้นกลาง** (Madhya-loka : the middle world) เป็นส่วนที่เล็กที่สุดใน 3 ชั้น สูง 1,800 โยชน์ (Caillat and Kumar 1981 : 54, 160) กว้าง 1 รัชช (Tatia, trans. 2007 : 68) ตั้งอยู่ในแนวนอน ตรงบริเวณสะดือของมนุษย์จักรวาล (loka-purusa : cosmic man) (Caillat and Kumar 1981 : 52) มีลักษณะกลมแบน (Sharma, ed. 1967 : Foreword 14) คล้ายจาน แผ่นกระจกหรือฉาบขนาดใหญ่⁹² (BhS. 11/10/96; Caillat and Kumar 1981 : 20)

แม้จักรวาลชั้นกลางจะมีขนาดเล็ก แต่ก็มีความสำคัญมาก เพราะเป็นที่อาศัยของมนุษย์ และชีวะที่มีประสาทสัมผัสได้ตั้งแต่ทางเดียวจนถึงห้าทาง คือ พวกพืชและสัตว์ดิรัจฉาน (Caillat and Kumar 1981 : 20; Wiley 2006 : 129; Jain Cosmology 2009 : 4) เป็นที่อยู่อาศัยของตีสถิงกรในศาสนาไชนะ และเป็นสถานที่แห่งเดียวในจักรวาลที่มนุษย์สามารถบรรลุโมกษะหรือความหลุดพ้นได้ (Caillat and Kumar 1981 : 20)

จักรวาลชั้นกลางนี้ประกอบด้วยทวีปและมหาสมุทรจำนวนมากมายับไม่ถ้วน เรียงสลับกันไปจนถึงมหาสมุทรสยัมภูรณะ⁹³ (BhS. 11/10/93) โดยมีชมพูทวีปเป็นจุดศูนย์กลาง บรรดามหาสมุทรและทวีปต่าง ๆ ซึ่งแวดล้อมชมพูทวีป จะมีลักษณะเหมือนกัน คือ เป็นวงแหวน ซึ่งมีจุดศูนย์กลางร่วมกัน มีขนาดใหญ่เป็นสองเท่าของทวีปและมหาสมุทรที่อยู่ด้านใน⁹⁴

---

⁹¹neraiyanam bhamte ! kevaiyam kalam thiti pannatta ?

goyama ! jahannenam dasa vasasahassaim, ukkosenam tettisam sagarovamaim thiti pannatta.

(BhS. 1/1/13)

⁹²tiriyaloyakhettaloe nam bhamte ! kimsamthie pannatte ?

goyama ! jhallarisamthie pannatte.

(BhS. 11/10/96)

⁹³tiriyaloyakhettaloe nam bhamte ! kativihe pannatte ?

goyama ! asamkhejjavihe pannatte, tam jaha — jambuddive dive tiriyaloya-khettaloe java sayambhuramanasamudde tiriyaloyakhettaloe.

(BhS. 11/10/93)

⁹⁴...samthanao egavihivihana, vittharao anegavihivihana, duguna dugunappamana

java assim tiriyaloe asamkhejja diva-samudda sayambhuramanapajjivasana pannatta samanauso.

(BhS. 6/8/159; 11/9/77; TS. 3/8) มีกำแพงสูงเรียกว่า ชคติ (Jagati) มีประตูเข้าออก 4 ประตู (ทิศละ 1 ประตู) กั้นระหว่างกลาง (Sharma, ed. 1967 : Foreword 14)

ในคัมภีร์ศรวารณสัทธา (SS. 3/7/156) ได้แสดงรายชื่อของทวีปและมหาสมุทรเรียงลำดับจากด้านในไปด้านนอก ดังนี้ ชมพูทวีป (Jambudvipa) ลวโนทกสมุทร (Lavanodaka Samudra) ธาตกีจันททวีป (Dhatakikhanda dvipa) กาโลทสมุทร (Kaloda samudra) ปุษกรวรรทวีป (Puskaravara dvipa) ปุษกรวรรสมุทร (Puskaravara samudra) วารุณิวรทวีป (Varunivara dvipa) วารุณิวรสมุทร (Varunivara samudra) กษีรวรรทวีป (Ksiravara dvipa) กษีรวรรสมุทร (Ksiravara samudra) มฤตวรรทวีป (Ghrtavara dvipa) มฤตวรรสมุทร (Ghrtavara samudra) อิกษุวรรทวีป (Iksuvara dvipa) อิกษุวรรสมุทร (Iksuvara samudra) นันทีศวรรทวีป (Nandīśvaravara dvipa) นันทีศวรรสมุทร (Nandīśvaravara samudra) อรุณวรรทวีป (Arunavara dvipa) อรุณวรรสมุทร

(Arunavara sumudra) ฯลฯ สวयัมภूरमณทวีป (Svayambhuramana dvipa) สวयัมภूरमณสมุทร⁹⁵ (Svayambhuramana samudra)

(BhS. 6/8/159)

...evam khalu jambuddivadiya diva, lovanadiya samudda samthanao egavihivihana, vittharao anegavihivihana evam jaha jivabhighame java sayambhuramana- pajjivasana assim tiriyaloe asamkhejja divasamudda pannatta samanauso.

(BhS. 11/9/77)

dvirdvirviskambhah purvapurvaparikSepino valayakrtayah.

(TS. 3/8)

ไซล์แลต (Caillat) กล่าวว่า มีทั้งหมด 15 ทวีป มีจุดศูนย์กลางร่วมกัน และมีมหาสมุทรลักษณะเป็นวงแหวนคั่นระหว่างทวีปแต่ละทวีป ดู Colette Caillat, A.N. Upadhye, and Bal Patil, **Jainism** (Delhi : The Macmillan Company of India Limited, 1974), 34.

⁹⁵เชน (Jain) ได้แสดงรายชื่อทวีปและมหาสมุทรเพิ่มเติมต่อจากอรุณวรรสมุทร ดังนี้ กุณฑลวรรทวีป (Kundalavara dvipa) กุณฑลวรรสมุทร (Kundalavara sumudra) สังขวรรทวีป (Samkhavara dvipa) สังขวรรสมุทร (Samkhavara sumudra) รุจกวรรทวีป (Rucakavara dvipa) และ

ชมพูทวีปเป็นทวีปที่เล็กที่สุด มีลักษณะเป็นทรงกลมคล้ายขนม ซึ่งทอดอยู่ในน้ำมัน ล้อรด ฝักบัว หรือพระจันทร์วันเพ็ญ ยาวและกว้าง 100,000 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 316,227 โยชน์ กับอีก 3 โกสะ 128 ธนู และ $13\frac{1}{2}$ องคุลี⁹⁶ (Jam. 1/7; Jiv. 3/260; TS. 3/9; TVa. 3/9/170) มีภูเขาเมรุ ตั้งอยู่ตรงกลางเหมือนเป็นสะดือของชมพูทวีป⁹⁷ (TS. 3/9)

รูกวารสมุทฺร (Rucakavara sumudra) ดู Shugan Chand Jain, trans., **Tattvartha Sutra** [CD-ROM], 117.

⁹⁶goyama ! ayannam jambuddive dive savvdivasamuddanam savvabbhimitarae savvakhuddae vatte tellapuyasamthanasamthie, vatte rahacakkavalasamthanasamthie, vatte pukkarakanniyasamthanasamthie, vatte padipunnacamdasamthanasamthie egam joyanasaya-sahassam ayama-vikkhambhenam, tinni joyanasayasahassaim solasa sahasaim donni ya sattavise yoyanasae tinni ya kose atthavisam ca dhanusayam terasa amgulaim addhamgulam ca kimcivisesahiyam parikkhevenam pannatte.

(Jam. 1/7)

tattha nam ayam jambuddive namam dive savvdivasamuddanam savvabbhamtarae sarvakhuddae vatte tellapuyasamthanasamthite, vatte rahacakkavalasamthanasamthite, vatte pukkarakanniyasamthanasamthite, vatte padipunnacamdasamthanasamthite, ekkam joyanasayasahassam ayama-vikkhambhenam, tinni joyanasayasahassaim solasa ya sahasaim donni ya sattavise joyanasate tinni ya kose atthavisam ca dhanusayam terasa amgulaim addhamgulakam ca kimcivisesahiyam parikkhevenam pannate.

(Jiv. 3/260)

คำว่า โกสะ ยังไม่มีกำหนดแน่นอนว่า มีความยาวเท่าใด บางแห่งว่า เท่ากับ 4,000 สอก (หัตตะ) หรือ 1,000 ทันฑะ (ธนู) หรือ $\frac{1}{4}$ โยชน์ แต่บางแห่งว่า เท่ากับ 8,000 สอก หรือ 2,000 ทันฑะ หรือ $\frac{1}{2}$ คาวุต ดู M. Monier-Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 322. แต่ในคัมภีร์ สังขยาปกาสะกปกรณักล่าววว่า

500 ธนู เท่ากับ 1 โกสะ

4 โกสะ เท่ากับ 1 คาวุต

4 คาวุต เท่ากับ 1 โยชน์

ชื่อของทวีปนี้เรียกตามชื่อของต้นหว่า (Jambu) ซึ่งนอกจากจะเป็นต้นไม้ประจำทวีปแล้ว ยังเป็นต้นไม้ประจำจักรวาล (cosmic tree) ด้วย ต้นหว่านี้ขึ้นอยู่ทางทิศเหนือของภูเขามेरู⁹⁸ (Caillat, Upadhye, and Patil 1974 : 34) ตรงกลางของอูตรกรูในดินแดนวิเทหะ เป็นต้นไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่มีใครปลูก และดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์⁹⁹ (SS. 3/9/157; Tatia, trans. 2007 : 117) มีความสูง 8 โยชน์ มีกิ่งสำคัญ 5 กิ่ง ซึ่งตรงขึ้นไปข้างบน 1 กิ่ง ซึ่งไปยังทิศทั้ง 4 อีก 4 กิ่ง ลำต้นและกิ่งเป็นทอง รากเป็นเพชร ใบเป็นอัญมณีสีเขียว ดอกเป็นหินมีค่า ผลเป็นทิพย์ รากหยั่งลึกลงไปในพื้นที่ดิน $\frac{1}{2}$ โยชน์ ลำต้นและกิ่งหนา $\frac{1}{2}$ โยชน์ แต่ละกิ่งยาว $3\frac{3}{4}$ โยชน์ จากปลายกิ่งทางทิศตะวันออกถึงปลายกิ่งทางทิศตะวันตก หรือจากปลายกิ่งทางทิศเหนือถึงปลายกิ่งทางทิศใต้ ยาว 8 โยชน์ บนกิ่งทั้ง 4 ทิศ จะมีบัลลังก์และเทพวิมาน ส่วนกิ่งที่ชี้ขึ้นข้างบนจะมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระชินะตั้งอยู่ (Caillat and Kumar 1981 : 170-171) เซน (Jain, trans. 2009 : 117) แสดงว่า นอกจากต้นหว่าใหญ่นี้แล้ว ยังมีต้นหว่าที่เป็นบริวาร ซึ่งขึ้นแวดล้อมต้นหว่าใหญ่ทั้ง 4 ทิศ อีก 4 ต้น แต่ละต้นมีต้นหว่าบริวารรวม 140,115 ต้น รวมมีต้นหว่าทั้งหมด 140,120 ต้น

ภูเขามेरู¹⁰⁰ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชมพูทวีป ตั้งอยู่ตรงกลางของอนุทวีปมหาวิเทหะ¹⁰¹ (Jam. 4/213; Caillat and Kumar 1981 : 160) สูง 100,000 โยชน์ ไม่นับรวมยอด (culika : topmost

⁹⁷tanmadhye merunabhir v:

(TS. 3/9)

⁹⁸บางแห่งว่า ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของภูเขามेरูบ้าง ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอูตรกรูบ้าง ดู Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology**, 158, 170. และ Shugan Jain, trans., **Tattvartha Sutra** [CD-ROM], 117.

⁹⁹uttarakurunam madhye jambuvrkso 'nadinidhanah prthiviparinamo 'krtrimah saparivaras tadupalaksito 'yam dvipah.

(SS. 3/9/157)

¹⁰⁰ในคัมภีร์ของศาสนาไชนะ เรียก มันทระ (Mandara) เมรุ เป็นชื่อที่นิยมเรียกในสมัยหลัง ภูเขานี้มีชื่อเรียกหลายชื่อ บางแห่งว่ามี 12 ชื่อบ้าง 14 ชื่อบ้าง 16 ชื่อบ้าง 20 ชื่อบ้าง ดู Walther Schubring, **The Doctrine of the Jainas**, 220; Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology**, 30, 106. และ Kurt Titze, **Jainism**, 138.

ในคัมภีร์ชมพูทวีปปรัชญาปติ (Jambudvipaprajñapti) แสดงว่ามี 16 ชื่อ ดังนี้

mamdarassa nam bhamte ! pavvayassa kati namadhejja pannatta ? goyama ! solasa namadhejja pannatta, tam jaha —

pinnacle) สูง 40 โยชน์¹⁰² ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระชินะ ฐานกว้าง 10,000 โยชน์ (Sharma, ed. 1967 : Foreword 14; Caillat and Kumar 1981 : 30, 160) มีลักษณะเป็นรูปกรวย ไม่มียอดซ้อนกัน 3 รูป โดยรูปที่อยู่ชั้นบนจะเล็กกว่ารูปที่อยู่ชั้นล่าง ชั้นล่างสุดจะหยั่งลึกลงไปในพื้นที่ดิน 1,000 โยชน์ จรดชั้นบนสุดของนรกภูมิที่ 1 (Tatia, trans. 2007 : 75) อยู่สูงจากพื้นดิน 500 โยชน์ ชั้นที่ 2 สูง 62,500 โยชน์ ชั้นบนสุดสูง 36,000 โยชน์ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 1,000 โยชน์ ยอดของชั้นบนนี้จรดชั้นล่างสุดของสวรรค์เบื้องบน (Tatia, trans. 2007 : 75) ดังนั้น ภูเขาเมรุจึงมีความสูงอยู่เหนือพื้นดินรวม 99,000 โยชน์ (Caillat and Kumar 1981 : 30, 160)

ที่เชิงเขาและระเบียงของภูเขาเมรุมีป่า 4 แห่ง คือ ภัทรสาถวัน (Bhaddasavana) นันทวัน (Namdanavana) โสมนัสวัน (Somanasavana) และบัณฑกวัน¹⁰³ (Pamdagavana) (Jam. 4/214) โดยภัทรสาถวันตั้งอยู่ที่เชิงเขา นันทวันตั้งอยู่ที่ระเบียงด้านข้าง ซึ่งมีความสูง 500 โยชน์ โสมนัสวันตั้งอยู่ที่ระเบียงด้านข้าง ซึ่งมีความสูง 62,500 โยชน์ และบัณฑกวันตั้งอยู่ที่ระเบียงด้านข้าง ซึ่งมีความสูง 36,000 โยชน์ (Schubring 1978 : 220)

ศาสนิกชนไชนะเชื่อว่าจะมีศาสนสถานของศาสนาไชนะตั้งอยู่ประจำ 4 ทิศ ในป่าทั้ง 4 แห่ง รวมทั้งหมด 16 แห่ง (Jain, trans. 2009 : 120) ในป่าบัณฑกวันมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนา

mamdara meru manorama sudamsana sayampabhe ya giriraya
 ryanoccae siloccae majjhe logassa nabhi ya
 acche ya suriyavatte suriyavarane ti ya
 uttame ya disadi ya vademseti ya solasa.

(Jam. 4/260)

¹⁰¹kahi nam bhamte ! jambuddive dive mahavidehe vase mamdare namam pavvae pannatte ? goyama ! uttarakurae dakkhinenam, devakurae uttarenam, puvvavidehassa vasassa paccatthimenam, avaravidehassa vasassa puratthimenam, jambuddivassa divassa bahu-majjhadesabhae, ettha nam jambuddive dive mamdare namam pavvae pannatte...

(Jam. 4/213)

¹⁰²หากนับรวมจะมีความสูงถึง 100,040 โยชน์ ดู Shugan Chand Jain, trans., **Tattvartha Sutra** [CD-ROM], 120.

¹⁰³mamdare nam bhamte ! pavvae kai vana pannatta ? goyama ! cattari vana pannatta, tamjaha — bhaddasavane namdanavane somanasavane pamdagavane.

(Jam. 4/214)

ไชนะ เรียกว่า อภิเชกศิลา (Abhiseyasila) 4 แห่ง คือ บันฑุศิลา (Pamdusila) มีสีเหลืองอ่อน อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ บันฑุกัมพลศิลา (Pamdukambalasila) มีสีเงิน อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ รัตตศิลา (Rattasila) มีสีแดง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และรัตตัมพลศิลา (Rattakambalasila) มีสีเหมือนพลอยแดง อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ¹⁰⁴ (Jam. 4/244; Jain, trans. 2009 : 121) เป็นสถานที่สร้างครั้งแรกของคัมภีร์คัมภีร์ในศาสนาไชนะและจักรพรรดิ (Schubring 1978 : 220; Jain, trans. 2009 : 120-121)

ชมพูทวีปถือเป็นต้นแบบของทวีปอื่น ๆ ในจักรวาลชั้นกลาง มีการวางแผนและออกแบบเป็นอย่างดี มีภูเขา แม่น้ำ ทะเลสาบ สระน้ำ ซึ่งประดับตกแต่งอย่างสวยงาม มีดอกบัวบาน สะพรั่ง ป่าไม้ ต้นไม้ เมืองหลวง พระราชวัง วัดวาอาราม และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระชินะทั้งหลาย (Caillat and Kumar 1981 : 27) แบ่งออกเป็น 7 เขต (ksetra หรือ varsa) คือ ภรตะ (Bharata) ไหมวตะ (Haimavata) หริ (Hari) วิเทหะ (Videha) รัมยกะ (Ramyaka) ไหรัณยวตะ (Haivanyavata) และไอราวตะ¹⁰⁵ (Airavata) (TS. 3/10) โดยเขตภรตะจะอยู่ทางใต้สุดของชมพูทวีป คัดจากนั้นไปก็จะเป็น ไหมวตะ หริ วิเทหะ รัมยกะ ไหรัณยวตะ และไอราวตะ ซึ่งอยู่ทางเหนือสุด (Tatia, trans. 2007 : 77) แต่ละเขตเหล่านี้จะมีภูเขาใหญ่ (Varsadharaparvata) 6 ลูก¹⁰⁶ คือ หิมวัน (Himavan) ประกอบไปด้วยทอง มีสีทองเหมือนสีฟ้าไหมของจีน มหาหิมวัน (Mahahimavan) ประกอบไปด้วยต้นรูกฟ้า มีสีขาว นิชระ (Nisadha) ประกอบไปด้วยทองบริสุทธิ์ มีสีเหมือนสีของดวงอาทิตย์ที่กำลังขึ้น นีละ (Nila) ประกอบด้วยแก้วไพฑูรย์ มีสีน้ำเงินเหมือนสีที่คอของนกยูง รุกมิน (Rukmin) ประกอบด้วยเงิน มีสีขาวเหมือนเงิน และศิขริน (Śikharin) ประกอบไปด้วยทอง

¹⁰⁴ pamdakavane nam bhamte ! vane kai abhiseyasilao pannattao ? goyama ! cattari abhiseyasilao pannattao, tam jaha — pamdusila pamdukambalasila rattasila rattakambalasila.

(Jam. 4/244)

¹⁰⁵ bhatahaimavataharivideharamyakahairanyavatairavatavarsah ksetrani.

(TS. 3/10)

¹⁰⁶ ในคัมภีร์พราณะเรียกภูเขาเหล่านี้ว่า วรรชบรรพต (Varsaparvata) มี 6 ลูก คือ นีล (Nila) นิชระ (Nisadha) เสวต (Śveta) เหมภูฏ (Hemakuta) หิมวาน (Himavan) และศฤงควาน (Śrvgavan) ภูเขาเหล่านี้จะตั้งแวดล้อมดินแดน (Varsa) ทั้ง 7 แห่งของชมพูทวีปในลักษณะเป็นวงกลม โดยมีแม่น้ำสายต่าง ๆ ไหลผ่าน ดู Bd.P. 1/2/15/14, 27-31 a. แต่ในคัมภีร์พราณะแสดงว่ามี 7 ลูก คือ โคเมท (Gomeda) จันทรระ (Candra) นารทะ (Narada) ทุนทุภี (Dundubhi) โสมกะ (Somaka) สุมันส (Sumanas) และไวภราช (Vaibhaja) ดู Br.P. 18/6-7.

มีสีทองเหมือนสีฟ้าไหมของจีน ซึ่งทอดตัวตามแนวยาวจากตะวันออกไปตะวันตกกั้นระหว่างกลาง¹⁰⁷ (TS. 3/11-12; SS. 3/11-12/159-160) โดยทางทิศใต้ ภูเขาหิมวันซึ่งสูง 100 โยชน์ กั้นระหว่างเขตรตะกักับเขตไทมวตะ ภูเขาหิมวันซึ่งสูง 200 โยชน์ กั้นระหว่างเขตไทมวตะกักับเขตหริ และภูเขานิษระ ซึ่งสูง 400 โยชน์ กั้นระหว่างเขตหริกับเขตวิเทหะ ส่วนทางทิศเหนือ ภูเขานิละ ซึ่งสูง 400 โยชน์ กั้นระหว่างเขตวิเทหะกับเขตรัมยกะ ภูเขารุกมิน ซึ่งสูง 200 โยชน์ กั้นระหว่างเขตรัมยกะกับเขตไหรันยวตะ และภูเขาสิขริน ซึ่งสูง 100 โยชน์ กั้นระหว่างเขต

ไหรันยวตะกับเขตไอรวตะ¹⁰⁸ (SS. 3/11/159)

ภูเขาเหล่านี้มีสีสันหลากหลาย เพราะด้านข้างประดับด้วยแก้วมณีต่าง ๆ บริเวณยอดตรงกลาง และฐาน มีขนาดความกว้างเท่ากัน¹⁰⁹ (TS. 3/13; SS. 3/13/160) บนยอดภูเขาแต่ละลูกมี

---

¹⁰⁷tadvibhajinah purvaparayata himavanmahahimavannisadhanilarukmiśikharino varsadharaparvatah.

(TS. 3/11)

hemarjunatapaniyavaiduryarajatahemamayah.

(TS. 3/12)

hemamayo himavan cinapattavarnah. arjunamayo mahahimavan śuklavarnah. tapaniyamayo nisadhas tarunadityavarnah. vaiduryamayo nilo mayuragrivabhah. rajatamayo rukmi śuklah. hemamayah śikharo cinapattavarnah.

(SS. 3/12/160)

¹⁰⁸bharatasya haimavatasya ca simani vyavasthitah. ksudrahimavan yojanaśatocchrayah. haimavatasya harivarsasya ca vibhagakaro mahahimavan divyojanaśatocchrayah. videhasya daksinato harivarsasyottarato nisadho nama parvataś caturyojanaśatocchrayah. uttare trayo 'pi parvatah svavarsavibhajino vyakhyatah. ucchrayaś ca tesam catvari dve ekam ca yojanaśatam veditavyam. sarvesam parvatanam ucchrayasya caturbhago 'vagahah.

(SS. 3/11/159)

¹⁰⁹manivicitraparśva upari mule ca tulyavistarah.

(TS. 3/13)

ทะเลสาบตั้งอยู่ คือ ทะเลสาบปัทมา (Padma) ตั้งอยู่บนยอดภูเขาหิมวัน ทะเลสาบมหาปัทมา (Mahapadma) ตั้งอยู่บนยอดภูเขาหิมวัน ทะเลสาบติกัญชะ (Tigīñcha) ตั้งอยู่บนยอดภูเขานิษระ ทะเลสาบเกสรี (Kesari) ตั้งอยู่บนยอดภูเขานีละ ทะเลสาบมหาปุนดริกะ (Mahapundarika) ตั้งอยู่บนยอดภูเขารุกมิน ทะเลสาบปุนดริกะ (Pundarika) ตั้งอยู่บนยอดเขาสิขริน¹¹⁰ (TS. 3/14)

ทะเลสาบแห่งแรกยาวจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก 1,000 โยชน์ กว้างจากทิศเหนือไปทิศใต้ 500 โยชน์¹¹¹ (TS. 3/15) ลึก 10 โยชน์¹¹² (TS. 3/16) มีดอกบัวขนาดใหญ่ กว้าง 1 โยชน์ อยู่กลางทะเลสาบ¹¹³ (TS. 3/17)

ทะเลสาบและดอกบัวบนภูเขาทุกถัก ๆ มา จะมีขนาดใหญ่เป็น 2 เท่าของทะเลสาบและดอกบัวที่อยู่ก่อน ทั้งความยาว ความกว้าง และความลึก¹¹⁴ (TS. 3/18; SS. 3/18/161-162) บนดอกบัวแต่ละดอกจะมีนางฟ้า 6 องค์ คือ ศรี (Śri) หรี (Hri) ธฤติ (Dhṛti) กิรีติ (Kīrti) พุทธิ (Buddhi) และลักษมี (Lakṣmi) อาศัยอยู่ในปราสาทองค์ละดอก ตามลำดับ นางฟ้าเหล่านี้ที่อยู่ร่วมกับสามานิกเทพและบริษัท มีอายุ 1 ปีลโยปมะ¹¹⁵ (TS. 3/19)

บรรดาดินแดนและภูเขาในชมพูทวีป ภูเขาซึ่งคั่นระหว่างกลางจะมีความกว้างเป็น 2 เท่าของดินแดนที่อยู่ก่อน และดินแดนถัดไปก็จะมีมีความกว้างเป็น 2 เท่าของภูเขาที่มีอยู่ก่อน เป็นเช่นนี้

‘ca’ śabdo madhyasamuccayarthah. ya esam mule vistarah sa upari madhye ca tulyah.
(SS. 3/13/160)

¹¹⁰ padmamahapadmatigīñchakesarimahapundarikapundarika hradas tesam upari.
(TS. 3/14)

¹¹¹ prathamō yojanasahasrayamas tadarddhaviskambho hradah.
(TS. 3/15)

¹¹² daśayojanavagahah.
(TS. 3/16)

¹¹³ tanmadhye yojanam puskaram.
(TS. 3/17)

¹¹⁴ taddvigunadviguna hradah puskarani ca.
(TS. 3/18)

¹¹⁵ tannivasinyo devyah śrihridhrtikirtibuddhilakṣmyah palyopamasthitayah sasamanikaparīsatkah.
(TS. 3/19)

จนถึงดินแดนวิเทหะ¹¹⁶ (TS. 3/25) ซึ่งอยู่ตรงกลางชมพูทวีป เป็นดินแดนที่กว้างใหญ่ที่สุด หลังจากนั้นภูเขาก็มียุขขนาดความกว้างลดลงเหลือครึ่งหนึ่งของดินแดนวิเทหะ และดินแดนต่อจากภูเขานั้นก็จะลดขนาดลงครึ่งหนึ่งเช่นเดียวกัน เป็นเช่นนี้จนถึงดินแดนไอราวตะ¹¹⁷ (TS. 3/26) ดังนั้น ถ้ากำหนดให้ดินแดนภระตะมีความกว้าง 1 หน่วย ก็จะได้ความกว้างของดินแดนและภูเขาในชมพูทวีปรวมทั้งหมด 190 หน่วย¹¹⁸ (TS. 3/32; SS. 3/32/168-169) เมื่อนำไปหารจำนวนความกว้าง 100,000 โยชน์ของชมพูทวีป จะได้ความกว้างของดินแดนภระตะ $526 \frac{6}{19}$ โยชน์¹¹⁹ (TS. 3/24) ดังตารางนี้

ดินแดนและภูเขา	หน่วย	ความกว้าง (โยชน์)
ดินแดนภระตะ	1	$526 \frac{6}{19}$
ภูเขาหิมวัน	2	$1,052 \frac{12}{19}$
ดินแดนไทมวตะ	4	$2,105 \frac{5}{19}$
ภูเขามหาหิมวัน	8	$4,210 \frac{10}{19}$
ดินแดนหริ	16	$8,421 \frac{1}{19}$
ภูเขานิษระ	32	$16,842 \frac{2}{19}$
ดินแดนวิเทหะ	64	$33,684 \frac{4}{19}$
ภูเขานีละ	32	$16,842 \frac{2}{19}$

¹¹⁶ taddvigunadvigunavistara varsadharavarsa videhantah.

(TS. 3/25)

¹¹⁷ uttara daksinatulyah.

(TS. 3/26)

¹¹⁸ bharatasya viskambho jambudvipasya navatisatabhagah.

(TS. 3/32)

¹¹⁹ bharatāh sadvimśapañcayojanaśatavistarāh sat caikonavimśatibhaga yojanasya.

(TS. 3/24)

ดินแดนรัมยกะ	16	$8,421 \frac{1}{19}$
ภูเขารุกมิน	8	$4,210 \frac{10}{19}$
ดินแดนไหรณยวตะ	4	$2,105 \frac{5}{19}$
ภูเขาศิขริน	2	$1,052 \frac{12}{19}$
ดินแดนไอราวตะ	1	$526 \frac{6}{19}$
รวม	190	100,000

ดินแดนทั้ง 7 แห่ง ในชมพูทวีป จะมีแม่น้ำ 14 สาย ไหลผ่านกลาง ดินแดนละ 2 สาย
ดังนี้

1. ดินแดนภรตะ มีแม่น้ำคงคา (Gavga) และสินธุ (Sindhu) ไหลผ่าน
2. ดินแดนไหมวตะ มีแม่น้ำโรहित (Rohit) และโรหิตาสยา (Rohitasya) ไหลผ่าน
3. ดินแดนหริ มีแม่น้ำหริต (Harit) และหริกานตา (Harikanta) ไหลผ่าน
4. ดินแดนวิเทหะ มีแม่น้ำสีตา (Sita) และสีโตทา (Sitoda) ไหลผ่าน
5. ดินแดนรัมยกะ มีแม่น้ำนารี (Nari) และนรกานตา (Narakanta) ไหลผ่าน
6. ดินแดนไหรณยวตะ มีแม่น้ำสุวรรณกุลา (Suvarnakula) และรูปยกุลตา (Rupyakula)

ไหลผ่าน

7. ดินแดนไอราวตะ มีแม่น้ำรักตา (Rakta) และรักโตทา (Raktoda) ไหลผ่าน¹²⁰ (TS.

3/20)

แม่น้ำทั้ง 14 สายนี้ 7 สายแรกที่ไหลผ่านในแต่ละดินแดน เช่น คงคา โรहित
หริต เป็นต้น จะไหลลงสู่ทะเลด้านทิศตะวันออก¹²¹ (TS. 3/21) ส่วนสายที่สองอีก 7 สาย เช่น สินธุ
โรหิตาสยา หริกานตา เป็นต้น จะไหลลงสู่ทะเลด้านทิศตะวันตก¹²² (TS. 3/22) นอกจากนี้แม่น้ำ

¹²⁰ gavgasindhurohidrohitasyahariddharikantasitasitodanarinarakantasuvarna-
rupyakularaktaraktodah saritas tanmadhyagah.

(TS. 3/20)

¹²¹ dvayor dvayoh purvah purvagah.

(TS. 3/21)

¹²² śesas tv aparagah.

(TS. 3/22)

แต่ละสายยังมีแม่น้ำที่เป็นสาขาย่อยอีกจำนวนมาก ในคัมภีร์ตัดตวารตสูตร (TS. 3/23) แสดงว่าแม่น้ำคงคาและแม่น้ำสินธุมีสาขาย่อย 14,000 สาขา¹²³ ซึ่งในคัมภีร์สรวารตลิตี (SS. 3/23/164) ได้แสดงเพิ่มเติมว่า แม่น้ำในดินแดนที่อยู่เหนือขึ้นไปจะมีแม่น้ำสาขาเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณจนถึงดินแดนวิเทหะ หลังจากนั้นจำนวนแม่น้ำสาขาก็จะลดลงครึ่งหนึ่ง นั่นคือ แม่น้ำโรหิตและโรหิตาสยามีสาขาย่อย 28,000 สาขา แม่น้ำหริคและหริกานตา มีสาขาย่อย 56,000 สาขา แม่น้ำสีตาและสีโตทามีสาขาย่อย 112,000 สาขา แม่น้ำนารีและนรกันตา มีสาขาย่อย 56,000 สาขา แม่น้ำสุวรรณภูลาและรูปยภูลา มีสาขาย่อย 28,000 สาขา แม่น้ำรักตาและรักโตทามีสาขาย่อย 14,000 สาขา

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า จักรวาลชั้นกลางนี้เป็นที่อาศัยอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย โดยเฉพาะมนุษย์ อย่างไรก็ตามมนุษย์ก็ไม่ได้อาศัยอยู่ในทุกทวีป ศาสนาไชนะเชื่อว่า มีเพียงชมพูทวีป ชาติกัณฑ์ทวีป และครึ่งหนึ่งของปุษกรทวีปเท่านั้นที่มนุษย์สามารถอาศัยอยู่ได้ เรียกว่า มนุษย์โลก (manusyaloka) (Jain, trans. 2009 : 150) มนุษย์ไม่สามารถข้ามภูเขามานู โยตตระ (Manusottara) ซึ่งตั้งแบ่งครึ่งปุษกรทวีปได้¹²⁴ (TS. 3/35) ภูเขานี้มีความสูงถึง 721 โยชน์ หยั่งลึกลงไปในพื้นที่ 430 โยชน์ บนยอดภูเขามีศาสนสถานของพระชินะตั้งอยู่ 4 แห่ง ใน 4 ทิศ (Jain, trans. 2009 : 150)

นอกจากมนุษย์แล้ว แม้แต่พวกวิถยารหรือพวกมุนีที่มีฤทธิ์ก็ยังไม่สามารถที่จะข้ามภูเขานี้ได้¹²⁵ (SS. 3/35/170-171; TVr. 3/35/146) ดังนั้น พ้นจากภูเขานี้ไปจึงไม่มีมนุษย์อาศัยอยู่¹²⁶ (SS. 3/35/170) มีแต่สัตว์และพืชเท่านั้น (Jaini 1990 : 29; Tatia, trans. 2007 : 85)

¹²³ caturdaśanadisahasraparivṛta gavgasindhvadayo nadyah.

(TS. 3/23)

¹²⁴ prav manusottaran manusyah.

(TS. 3/35)

¹²⁵ nasmad uttaram kadacid api vidhyadhara rddhiprapta api manusya gacchanti anyatropapadasamudghatabhyam.

(SS. 3/35/170-171)

manusottarad bahir vidhyadhara na gacchanti, rddhiprapta munayo `pi na yanti.

(TVr. 3/35/146)

¹²⁶ puskaradvipabahumadhyadeśabhagi valayavṛtto manusottaro nama śailah. tasmāt prag eva manusya na bahir iti.

(SS. 3/35/170)

ชาติกัณฑ์ทวิปมีดินแดนและภูเขาเหมือนในชมพูทวีป แต่เพิ่มจำนวนขึ้นเป็น 2 เท่า¹²⁷ (TS. 3/33) คือ มีภูเขาแมรุ 2 ลูก มีดินแดนภระตะ 2 แห่ง มีภูเขาหิมวัน 2 ลูก มีดินแดนไทมวตะ 2 แห่ง เป็นต้น

ปุษกรทวิปมีดินแดนและภูเขาเหมือนในชาติกัณฑ์ทวิป แต่เพิ่มจำนวนขึ้นเป็น 2 เท่า (Jaini 1990 : 30) ครึ่งหนึ่งของปุษกรทวิปจึงเท่ากับชาติกัณฑ์ทวิป¹²⁸ (TS. 3/34) เมื่อรวมดินแดนที่เป็นที่อาศัยของมนุษย์ทั้งหมดใน $2\frac{1}{2}$ ทวิป จึงเท่ากับ 35 แห่ง¹²⁹ (Tatia, trans. 2007 : 85)

ดินแดนทั้ง 35 แห่งนี้ แบ่งออกเป็น 2 เขต (Jaini 1990 : 29) คือ

1. เขตกรรมภูมิ (karmabhumi) เป็นดินแดนที่สัตว์ทั้งหลายสามารถบรรลุโมกษะหรือทำกรรมเพื่อเกิดในสวรรค์หรือนรกได้ (Jaini 1990 : 29) แม้แต่ศิรัถงกรของศาสนาไชนะก็ต้องอุปถัมภ์ในเขตกรรมภูมิเช่นเดียวกัน (Caillat and Kumar 1981 : 20; Wiley 2006 : 120) มี 15 ดินแดน

ใน $2\frac{1}{2}$ ทวิป คือ ภระตะ 5 แห่ง ไอราวตะ 5 แห่ง และวิเทหะ 5 แห่ง¹³⁰ (TVr. 3/37/150) อย่างไรก็ตาม จากสูตรที่ 37 อชยาสะที่ 3 ในคัมภีร์ตัดตวารธสูตร แสดงให้เห็นว่า ดินแดนวิเทหะในทวิปทั้งสามไม่น่าจะเป็น 5 แห่ง เต็มพื้นที่ เนื่องจากครึ่งหนึ่งของดินแดนวิเทหะเป็นเทวกรู (Devakuru) และอุตตรกรู¹³¹ (Uttarakuru) (TS. 3/37) ซึ่งไม่จัดเป็นเขตกรรมภูมิ (Tatia, trans. 2007 : 86) ไชนะ (Jaini 1990 : 29-30) กล่าวว่า ดินแดนที่เป็นเขตกรรมภูมิมียังมีเพียงภระตะ ไอราวตะ และครึ่งหนึ่งของวิเทหะ

¹²⁷dvirdhatakikhande.

(TS. 3/33)

¹²⁸puskarardhe ca.

(TS. 3/34)

¹²⁹ชมพูทวีป 7 แห่ง ชาติกัณฑ์ทวิป 14 แห่ง และปุษกรทวิป 14 แห่ง

¹³⁰bharataś ca pañca airavataś ca pañca videhaś ca pañca bharatairavatavidehah, ete pañcadaśapradeśah karmabhūmayah kathyante.

(TVr. 3/37/150)

¹³¹bharatairavatavidehah karmabhūmayo 'nyatra devakuruttarakurubhyah.

(TS. 3/37)

เท่านั้น เมื่อรวมทั้ง $2\frac{1}{2}$ ทวีป มีดินแดนที่เป็นเขตกรรมภูมิ $12\frac{1}{2}$ แห่ง โดยดินแดนวิเทหะมีเขตกรรมภูมิเพียง $2\frac{1}{2}$ แห่ง เท่านั้น

2. เขต โภคภูมิ (bhogabhumi) เป็นดินแดนแห่งความสนุกสนานรื่นเริง ซึ่งไม่เหมาะสมแก่การออกบวช (Jaini 1990 : 29-30) ได้แก่ ดินแดนที่เหลือจากเขตกรรมภูมিরวม 20 แห่ง คือ จากชมพูทวีป 4 แห่ง และ 16 แห่ง จากชาติกัจฉททวีปและปุษกรทวีป ทวีปละ 8 แห่ง ไซนี (Jaini 1990 : 29) กล่าวว่า ดินแดนที่เหลือจากเขตกรรมภูมิในชมพูทวีปมีเพียง $4\frac{1}{2}$ แห่ง เท่านั้น เมื่อรวมกับอีก 2 ทวีป ทวีปละ 9 แห่ง จึงเป็น $22\frac{1}{2}$ แห่ง

มนุษย์ที่เกิดในเขตกรรมภูมิในดินแดนภรตะและไอราวตะจะอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม (Caillat and Kumar 1981 : 146) มีความสุขและความทุกข์ขึ้นลงหมุนเวียนไปตามวงล้อแห่งกาลเวลา ที่เรียกว่า กาลจักร (kalacakra) โดยไม่มีที่สิ้นสุด¹³² (TS. 3/27; Jaini 1990 : 30) ส่วนในดินแดนวิเทหะ มนุษย์จะมีความสุขและความทุกข์ปะปนกันตลอดเวลา แต่จะมีความสุขมากกว่าความทุกข์¹³³ (SS. 3/31/168)

ส่วนมนุษย์ที่เกิดในดินแดนอื่น ๆ ซึ่งเป็นเขต โภคภูมิ ทั้งที่อยู่ทางทิศใต้และทิศเหนือจะมีสภาวะคงที่¹³⁴ (TS. 3/28, 30) ไม่มีการเปลี่ยนแปลงความสุขและความทุกข์ตามวงล้อแห่งกาลเวลาเหมือนในเขตกรรมภูมิ¹³⁵ (SS. 3/28/167) คือ มนุษย์ในดินแดนไทมวตะ จะมีความสุขมากกว่าความทุกข์ตลอดเวลาเหมือนในดินแดนไหรันยวตะ มนุษย์ในดินแดนหริจะมีความสุข

¹³² bharatairavatayor vrddhihrasau satsamayabhyam utsarpinyavasarpinibhyam.

(TS. 3/27)

¹³³ sarvesu videhesu samkhyeyakala manusyah. tatra kalah susamadussamantopamah sadavasthitah.

(SS. 3/31/168)

¹³⁴ tabhyam apara bhumayo 'vasthitah.

(TS. 3/28)

tathottarah.

(TS. 3/30)

¹³⁵ na hi tatrotsarpinyavasarpinyau stah.

(SS. 3/28/167)

ตลอดเวลาเหมือนในดินแดนรัมยกะ มนุษย์ในดินแดนเทวกรูจะมีความสุขอย่างสุดขอดีตลอดเวลาเหมือนในดินแดน อุตตรกรู¹³⁶ (TVr. 3/28/142; SS. 3/29/167, 3/30/168)

นอกจากจะมีความสุขและความทุกข์ที่แตกต่างกันแล้ว ศาสนาไชนะยังเชื่ออีกว่ามนุษย์ในดินแดนต่าง ๆ เหล่านี้ มีขนาดของร่างกายและช่วงอายุที่แตกต่างกันอีกด้วย

ดินแดนไหมวตะและไหรณยวตะ มนุษย์มีความสูง 2,000 ธนู รับประทาน 1 มื้อ ทุก ๆ 2 วัน ร่างกายมีสีเหมือนดอกนิโลตปด มีอายุ 1 ปีลโยปมะ¹³⁷ (TS. 3/29-30; SS. 3/29/167)

---

¹³⁶haimavataksetre sadaiva trtiyah kalo 'sti, hariksetre dvitiyah, devakurusu prathamah kalah.

(TVr. 3/28/142)

tatra pamcasu haimavatesu susamadussama sadavasthita ... pañcasu harivarsesu susama sadavasthita ... pañcasu devakurusu susamasusama sadavasthita.

(SS. 3/29/167)

hairanyavataka haimavatakais tulyah. ramyaka harivarsakais tulyah. daivakuravakair auttarakuravakah samakhyatah.

(SS. 3/30/168)

¹³⁷ekadvitripalyopamasthitayo haimavataharivarsakadaivakuravakah.

(TS. 3/29)

tatra manusya ekapalyopamayuso dvidhanuhsahasrocchritas caturthabhaktahara nilotpalavarnah.

(SS. 3/29/167)

คำว่า ปีลโยปมะ เป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก ไม่สามารถกำหนดนับได้ว่าเท่านี้ปีเท่านี้ปี ท่านเปรียบเทียบไว้ว่า มีบ่อแห่งหนึ่ง กว้าง 1 โยชน์ ยาว 1 โยชน์ และลึก 1 โยชน์ นำขนที่มีขนาดเล็กที่สุดของลูกแกะที่มีอายุ 1-7 วัน ใส่จนเต็ม ทุก ๆ 100 ปี นำขนแกะออก 1 เส้น จนบ่อนั้นว่างเปล่า จะเท่ากับ 1 ปีลโยปมะ ดู Shugan Chand Jain, trans., **Tattvartha Sutra** [CD-ROM], 160. และเชิงอรรถที่ 89 หน้า 47.

ดินแดนหริและรัมยกะ มนุษย์มีความสูง 4,000 ๓นุ รับประทานอาหาร 1 มื้อ ทุก ๆ 3 วัน ร่างกายมีสีเหมือนสังข์ มีอายุ 2 ปีลโยปมะ¹³⁸ (TS. 3/29-30, SS. 3/29/167)

ดินแดนเทวกรูและอุตกรู มนุษย์มีความสูง 6,000 ๓นุ รับประทานอาหาร 1 มื้อ ทุก ๆ 4 วัน ร่างกายมีสีเหมือนทอง มีอายุ 3 ปีลโยปมะ¹³⁹ (TS. 3/29-30; SS. 3/29/168)

ดินแดนวิเทหะ มนุษย์มีความสูง 500 ๓นุ รับประทานอาหารเป็นปกติทุกวัน มีอายุ สูงสุด 1 ปุรวโกฏี (purvakoti) ต่ำสุดน้อยกว่า 1 มุหุระ¹⁴⁰ (SS. 3/31/168)

ดินแดนภระตะและโอราวัตะ ซึ่งเป็นเขตกรรมภูมิที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของกาลจักรใน ยุคแรกมนุษย์จะเกิดเป็นคู่ มีความสูงมาก กระดูกจากมุมทั้ง 4 ของร่างกายจะมีขนาดเท่ากัน รับประทานอาหาร 1 มื้อ ทุก ๆ 4 วัน มีอายุ 3 ปีลโยปมะ เมื่อปรารถนาสิ่งใดก็สามารถหาได้จากต้น กัลปพฤกษ์ ซึ่งมีอยู่ถึง 10 ชนิด หลังจากนั้นทุกสิ่งทุกอย่างก็ค่อยเสื่อมลง ในยุค สุดท้าย มนุษย์จะมี

---

¹³⁸tatra manusya dvipalyopamayusaś (catuś?)capasahasrotsedhah sasthabhaktaharah śamkhavarnah.

(SS. 3/29/167)

¹³⁹tatra manusyas tripalyopamayusah saddhanuhsahasrocchraya astamabhaktaharah kanakavarnah.

(SS. 3/29/168)

¹⁴⁰manusyaś ca pañcadhanuśatotsedhah. nityaharah. utkarsenaikapurvakotisthitikah. jaghanyenantarmuhurtayusah.

(SS. 3/31/168)

คำว่า ปุรวะ (purva) มีค่าเท่ากับ $8,400,000^2$ และ โกฎีมีค่าเท่ากับ 10^7 ดังนั้น 1 ปุรวโกฏี จึงเท่ากับ $8,400,000^2 \times 10^7$ ปี ดู Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 83. ส่วน 1 มุหุระ เท่ากับ 48 นาที ดู Herbert Warren, **Jainism**, 61.

ความสูงเพียงแค่ออกเดียว ผู้ชายมีอายุสูงสุด 20 ปี ผู้หญิงมีอายุสูงสุด 16 ปี โดยจะเริ่มมีบุตรเมื่ออายุได้ 6 ปี (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 31, 37)

ในคัมภีร์ตัดตวารตสูตร (TS. 3/38) ได้กล่าวสรุปช่วงอายุของมนุษย์ไว้ว่า สูงสุด 3 ปีโยปมะ ต่ำสุดน้อยกว่า 1 มุหุระ¹⁴¹

นอกจากจะกล่าวถึงช่วงอายุของมนุษย์ในดินแดนต่าง ๆ แล้ว คัมภีร์ตัดตวารตสูตร (TS. 3/39) ยังกล่าวถึงช่วงอายุของสัตว์ดิรัจฉานไว้ด้วยว่าเหมือนกับช่วงอายุของมนุษย์¹⁴²

สำหรับดินแดนภระตะเชือกัณว่าคือประเทศอินเดียในปัจจุบัน¹⁴³ ซึ่งเรียกว่า ภารตวรรษ (Bharatavarsa) (Monier-Williams 1999 : 753) ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาหิมาลัย ระหว่างทะเลตะวันออกและทะเลตะวันตก¹⁴⁴ (Jam. 1/18) มีเทือกเขาไวตาผยะ (Vaitadhyā) พาดผ่านกลางดินแดนแบ่งเป็นภาคเหนือและภาคใต้¹⁴⁵ (Jam. 1/23) มองจากทิศเหนือดินแดนภระตะมีรูปร่าง

¹⁴¹nrsthiti paravare tripalyopamantarmuhurte.

(TS. 3/38)

¹⁴²tiryagyonijanam ca.

(TS. 3/39)

¹⁴³คำว่า ชมพูทวีป ก็หมายถึง ประเทศอินเดียเช่นเดียวกัน ดู M. Monier-Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 412. และ K.L. Chanchreek and Mahesh K. Jain, eds., **Jain Agamas : An Introduction to Canonical Literature** (New Delhi : Shree Publishers & Distributors, 2004), 154.

¹⁴⁴kahi nam bhamte ! jambuddive dive bharahe namam vase pannatte ? goyama ! cullahimavamtassa vasaharapavvayassa dahinenam, dahinalavanasamuddassa uttarenam, puratthimalavanasamuddassa paccatthimenam, paccatthimalavanasamuddassa puratthimenam ...

(Jam. 1/18)

ทะเลตะวันออก คือ อ่าวเบงกอล (Bay of Bengal) ส่วนทะเลตะวันตก คือ ทะเลอารเบีย (Arbian Sea) ดู K.L. Chanchreek and Mahesh K. Jain, eds., **Jain Agamas : An Introduction to Canonical Literature**, 154-155.

¹⁴⁵kahi nam bhamte ! jambuddive dive bharahe vase veyaddhe namam pavvae pannatte ? goyama ! uttaraddhabharahavasassa dahinenam, dahinaddhabharahavasassa uttarenam, puratthimalavanasamuddassa paccatthimenam, paccatthimalavanasamuddassa puratthimenam, ettha nam jambuddive dive bharahe vase veyaddhe namam pavvae pannatte ...

คล้ายเคียง แต่ถ้ามองจากทิศใต้จะมีรูปร่างคล้ายคันธนู¹⁴⁶ (Jam. 1/18) ในคัมภีร์ชมพูทวีปปรัชญาปติ (Jam. 3/2) แสดงว่า คำว่า ภรตะ มาจากชื่อพระราชินี ซึ่งเป็นจักรพรรดิพระองค์แรกของดินแดนนี้¹⁴⁷

3. **ชั้นบน** (Urdhva-loka : the upper world) เป็นที่อยู่ของเทวดา¹⁴⁸ และพวกกึ่งเทวดา (demigod) (Jain Cosmology 2009 : 4) มีลักษณะคล้ายตะโพนที่ตั้งขึ้น¹⁴⁹ (BhS. 11/10/97-98) ด้านบนกว้างและยาว 1 รัชชุตระกลางกว้างและยาว 5 รัชชุตระ ด้านล่างกว้างและยาว 1 รัชชุตระ (Tatia, trans. 2007 : 68)

(Jam. 1/23)

ภูเขาไวตาตมยะ คือ ภูเขาวินธัย. ดู K.L. Chanchreek and Mahesh K. Jain, eds., **Jain Agamas : An Introduction to Canonical Literature**, 155.

¹⁴⁶ ... uttarao paliyamkasamthanasamthie dahinao dhanupatthasamthie ...

(Jam. 1/18)

¹⁴⁷ tattha nam viniyae rayahanie bharahe namam raya cauramtacakkavatti samuppajjittha ...

(Jam. 3/2)

¹⁴⁸ ตามความเชื่อของศาสนาไชนะ เทวดาเป็นผู้ที่ได้ทำกรรมดีไว้ในชาติก่อน มีอำนาจเหนือมนุษย์ สามารถแปลงกายได้ตามที่ต้องการ ท่องเที่ยวไปตามสถานที่ต่าง ๆ ได้อย่างอิสระ มีความสุขและอายุยืนยาวมากกว่ามนุษย์ ไม่มีเนื้อหนัง เลือด กระดูก ผม ความเจ็บป่วย เป็นต้น ดู Shugan Chand Jain, trans., **Tattvartha Sura** [CD-ROM], 163-164. และ Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 268.

¹⁴⁹ uddhaloyakhettaloe nam bhamte ! kimsamthie pannatte ?

goyama ! uddhamuimgakarasamthie pannatte.

(BhS. 11/10/97)

... uppim uddhamuimgakarasamthie.

(BhS. 11/10/98)

เทวดาในศาสนาไชนะสามารถแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม¹⁵⁰ (BhS. 2/7/116; TS. 4/1; SS. 4/1/177; Gopalan 1973 : 137-138) คือ

1. ภวนวาสิ (Bhavanavasi) เป็นเทวดาชั้นต่ำที่สุด อาศัยอยู่ในภพ (bhavana) วิเลห์ (Wiley 2006 : 57) กล่าวว่า พวกภวนวาสิไม่ใช่เทวดาโดยตรง เป็นพวกกึ่งเทพ (demigod) เรียกชื่อ ตามสัตว์หรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้อง โดยมีคำว่ากุมาร (kumara) ต่อท้าย

เนื่องจากเทวดาเหล่านี้มีชีวิตความเป็นอยู่เหมือนเจ้าชาย สดใส มีเสน่ห์ งามสง่า และสนุกสนานร่าเริง แต่ละองค์ประดับด้วยอัญมณี มีอาวุธ และเครื่องหมายที่ชัดเจน (Caillat and Kumar 1981 : 22) เทวดาเหล่านี้มีสีกายเป็นสีดำ น้ำเงิน เทา หรือเหลือง¹⁵¹ อย่างใดอย่างหนึ่ง¹⁵² (TS. 4/2; SS. 4/2/178) มีอายุต่ำสุด 10,000 ปี¹⁵³ (TS. 4/37; SS. 4/37/199) แบ่งออกเป็น 10 พวก¹⁵⁴ (BhS. 5/9/258;

---

¹⁵⁰kati nam bhamte ! deva pannatta?

goyama ! cauviha deva pannatta, tam jaha — bhavanavai-vanamam tara-joisavemaniya.

(BhS. 2/7/116)

devaś caturnikayah.

(TS. 4/1)

bhavanavasino vyantara jyotiska vaimanikaś ceti.

(SS. 4/1/177)

¹⁵¹บางแห่งว่า สีแดง ดู K.C. Lalwani, trans., **Bhagavati Sutra**, vol. 1 (Calcutta : Jain Bhawan, 1973), 241. และ Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 97.

¹⁵²aditas trisu pitantaleśyah.

(TS. 4/2)

aditas trisu nikayesu bhavanavasivyantarajyotiskanamasu devanam krsna nila kapota piteti catasro leśya bhavanti.

(SS. 4/2/178)

¹⁵³bhavanesu ca.

(TS. 4/37)

tena bhavanavasinasam apara sthitiḥ daśavarsasahasranityabhisambadhyate.

TS. 4/3, 10; Gopalan 1973 :137; Wiley 2006 : 57) แต่ละพวกจะมีการแบ่งลำดับชั้น¹⁵⁵ (TS. 4/4)

โดยมีพระอินทร์เป็นหัวหน้าพวกละ 2 องค์¹⁵⁶ (TS. 4/6) ดังนี้

1.1 อสุรกุมาร (Asurakumara) กายสีดำ มีร่างกายใหญ่โต งามสง่า สวมมงกุฏประดับเพชรรูปพระจันทร์เสี้ยว ชอบเครื่องแต่งกายสีแดง มีพฤติกรรมชอบความรุนแรง (Stevenson 1970 : 296; Tatia, trans. 2007 : 101) สามารถลงไปจนถึงนรกขุมที่ 3 และช่วยยื้อให้สัตว์นรกต่อสู้กันเพื่อสร้างความเจ็บปวดให้แก่พวกเขา (Jain, trans. 2009 : 176) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า จมระ (Camara) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ โสม (Soma) ยม (Yama) วรุณ (Varuna) และไวศรavnะ (Vaiśravaṇa) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือ มีพระอินทร์นามว่า พลี¹⁵⁷ (Bali) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁵⁸ (BhS. 3/8/272)

(SS. 4/37/199)

¹⁵⁴daśastapañcadvadaśavikalpah kalpopapannaparyantah.

(TS. 4/3)

bhavanavasino 'suranagavidyutsuparnagnivatastanitodadhivipadikkumarah.

(TS. 4/10)

¹⁵⁵มีทั้งหมด 10 ลำดับชั้น คือ 1) พระอินทร์ (Indra) 2) สามานิกเทพ (Samanika) 3) เทพที่ปรึกษา (Trayastrimśa) 4) สมาชิกเทวสภา (Parisad) 5) เทพรักษาความปลอดภัย (Atmaraksa) 6) ท้าวโลกบาล (Lokapala) 7) ผู้บัญชาการทัพ (Anika) 8) เทพทั่วไป (Prakirnaka) 9) เทพติดตาม (Abhiyogya) และ 10) เทพรับใช้ (Kilvisika)

indrasamanikatrayastrimśaparisadatmaraksalokapalanikaprakirnakabhiyogyakilvis-
ikaś caikaśah.

(TS. 4/4)

¹⁵⁶purvayor dvindrah.

(TS. 4/6)

¹⁵⁷บางแห่งมีนามว่า ไวโรจนะ (Vairocana)

bhavanavasisu tavad asurakumanam dvavindrau camaro vairocanaś ca.

(SS. 4/6/180)

¹⁵⁸asurakumanam bhamte ! devanam kai deva ahevaccam java viharamti ?

พระอินทร์แต่ละองค์จะมีทิพยสมบัติและเทพบริวารเป็นจำนวนมาก มีชายา 5 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 319)

1.2 นาคกุมาร (Nagakumara) ภายลีดำแถมน้ำเงิน¹⁵⁹ มีศิระและใบหน้าสง่างามอย่างยิ่ง มีท่าทางการเดินที่นุ่มนวล มีเสน่ห์ สวมมงกุฎรูปห้วงเป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 101) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้ มีพระอินทร์นามว่า ธรณะ (Dharana) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ กาลपालะ (Kalapala) โกลपालะ (Kolapala) ไสลपालะ (Śailapala) และสังขपालะ (Śavkhapala) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือ มีพระอินทร์นามว่า ภูตานั้นทะ (Bhutananda)

พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁶⁰ (BhS. 3/8/273)

1.3 วิฑูตกุมาร (Vidyutkumara) ภายสีขาว¹⁶¹ มีกิริยามารยาทอ่อนโยน มีมงกุฎรูปสายฟ้าอันโชติช่วงเป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 101) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้ มีพระอินทร์นามว่า हरिकान्ता (Harikanta) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ ประภะ (Prabha) สุประภะ (Suprabha) ประภากานตะ (Prabhakanta) และสุประภากานตะ (Suprabhakanta) เป็น

---

goyama ! dasa deva ahevaccam java viharamti, tam jaha — camare asurimde asuraraya, some, jame, varune, vesamane, bali vairoyanimde vairoyanaraya, some, jame, vesamane, varune.

(BhS. 3/8/272)

¹⁵⁹บางแห่งว่า มีกายสีขาว แต่ชอบสวมเครื่องแต่งกายสีเขียว ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 269

¹⁶⁰nagakumaranam bhamte ! devanam kai deva ahevaccam java viharamti ?

goyama ! dasa deva ahevaccam java viharnti, tam jaha — dharane nam nagakumarimde nagakumararaya, kalavale, kolavale, selavale, samkhavale, bhuyanamde nagakumarimde nagakumararaya, kalavale, kolavale, samkhavale, selavale.

(BhS. 3/8/273)

¹⁶¹บางแห่งว่า มีกายสีแดง สวมชุดสีเขียว ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 269.

ผู้ปกครอง ทางทิศเหนือ มีพระอินทร์นามว่า หริสสหา (Harissaha) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁶² (BhS. 3/8/274)

1.4 สุบรรณกุมาร (Suparnakumara) กายสีเขียวแกมน้ำเงิน¹⁶³ มีลำคอและหน้าอกที่สว่างามอย่างยิ่ง บินสูง และทรงพลัง มีครุฑเป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 102) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้ มีพระอินทร์นามว่า เวณูเทวะ (Venudeva) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ จิตรระ (Citra) วิจิตรระ (Vicitra) จิตรปักษะ (Citrapaksa) และวิจิตรปักษะ (Vicitrapaksa) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือ มีพระอินทร์ว่า เวณูทาลี¹⁶⁴ (Venudali) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁶⁵ (BhS. 3/8/274)

1.5 อัคนิกุมาร (Agnikumara) กายสีเขียว¹⁶⁶ มีรัศมีโชติช่วง รูปร่างสว่างาม มีเขี้ยวแห่งความอุดมสมบูรณ์เป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 102) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า อัคนิสิงหะ (Agnisimha) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ เตชัส (Tejas) เตชะสิงหะ (Tejahsimha) เตชะกานตะ (Tejahkanta) และเตชะประภะ (Tejahprabha) เป็น

---

¹⁶²vijjukumaranam — harikanta-harissaha-pabha-suppabha-pabhakanta-suppabha-kanta.

(BhS. 3/8/274)

บางแห่งว่า พระอินทร์ทางทิศใต้มีนามว่า หริสิงหะ (Harisimha) ส่วนทางทิศเหนือมีนามว่า หริกานตะ (Harikanta)

vidyutkumaranam harisimho harikantaś ca.

(SS. 4/6/180)

¹⁶³บางแห่งว่า มีกายสีเหลืองดังทอง สวมเครื่องแต่งกายสีเขียว มีนกอินทรีเป็นสัญลักษณ์ ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 269.

¹⁶⁴บางแห่งมีนามว่า เวณูธารี (Venudhari)

suparnakumaranam venudevo venudhari ca.

(SS. 4/6/180)

¹⁶⁵suvannakumaranam — venudeve, venudali, citte, vicitte cittapakke, vicittapakke.

(BhS. 3/8/274)

¹⁶⁶บางแห่งว่า มีกายสีแดง ขอบสวมเครื่องแต่งกายสีเขียว ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 269.

ผู้ปกครอง ทางทิศเหนือ มีพระอินทร์นามว่า อัคนิมาณพ (Agnimanava) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁶⁷ (BhS. 3/8/274)

1.6 วาตกุมาร (Vatakumara) กายสีขาว¹⁶⁸ เอวบาง แต่แข็งแรงตลอดทั้งร่างไปมาคล่องแคล่วว่องไว มีม้าเป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 102) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้ มีพระอินทร์นามว่า เวลัมพะ (Velamba) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ กาล (Kala) มหากาล (Mahakala) อัญชนะ (Añjana) และริฏฐะ (Rittha) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า ประภัญชนะ (Prabhāñjana) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁶⁹ (BhS. 3/8/274)

1.7 สตนิตกุมาร (Stanitakumara) กายสีดำอ่อน¹⁷⁰ ท่าทางอ่อนโยน มีน้ำเสียงนุ่มนวล ทุ้มกังวาน สามารถได้ยินแม้ในที่ไกล ประดับด้วยเครื่องหมายแห่งความเจริญรุ่งเรือง (Tatia trans. 2007 : 102) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า โฆษะ (Ghosa) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ อวารรต (Avarta) วยวารรต (Vyavarta) นันทิกวารรต (Nandikavarta) และมหานันทิกวารรต (Mahanandikavarta) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า มหาโฆษะ (Mahaghosa) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁷¹ (BhS. 3/8/274)

¹⁶⁷ aggikumaranam — aggisihā — aggimanava-teu-teusiha-teukamta-teuppabha.

(BhS. 3/8/274)

บางแห่งว่า พระอินทร์ทางทิศใต้มีนามว่า อัคนิสีคะ (Agnisikha)

agnikumaranam agnisikho 'gnimanavaś ca.

(SS. 4/6/180)

¹⁶⁸ บางแห่งว่า มีกายสีเขียว สวมเครื่องแต่งกายสีแดงเหมือนสีที่องฟ้ายามดวงอาทิตย์อัสดง มีจระเข้เป็นสัญลักษณ์ ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**. 269.

¹⁶⁹ vaukumaranam — velamba-pabhamjana-kala-mahakala-amjana-rittha.

(BhS. 3/8/274)

ในสูตรนี้เรียก วายุกุมาร

¹⁷⁰ บางแห่งว่า มีกายสีเหลืองดั่งทอง สวมเครื่องแต่งกายสีขาว มีหม้อดินทรงต่ำเป็นสัญลักษณ์ ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 269.

¹⁷¹ thaniyakumaranam — ghosa-mahaghosa-avatta-viyavatta-namdiavatta-mahamamdiavatta.

1.8 อุทธิกุมาร (Udadhikumara) ภายสีด้าแกมน้ำเงิน¹⁷² มีขาอ่อนและสะเอวงดงาม ทำทางกล้าหาญเด็ดเดี่ยว มีจระเข้เป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 102) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า ชลกานตะ (Jalakanta) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ ชละ (Jala) ชลรูป (Jalarupa) ชลกานตะ (Jalakanta) และชลประภะ (Jalaprabha) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือ มีพระอินทร์นามว่า ชลประภะ (Jalaprabha) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁷³ (BhS. 3/8/274)

1.9 ทวีปกุมาร (Dvipakumara) ภายสีขาวแกมน้ำเงิน¹⁷⁴ มีหน้าอก ใหญ่ แขน และฝ่ามือดงามมาก กล้าหาญและดุร้าย มีสิงโตเป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 102) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า ปูรณะ (Purna) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ รูปะ (Rupa) รูปามสะ (Rupamsa) รูปกานตะ (Rupakanta) และรูปประภะ (Rupaprabha) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า วิศิษฏะ (Visista) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁷⁵ (BhS. 2/8/274)

1.10 ทิกกุมาร (Dikumara) ภายออกสีฟ้า¹⁷⁶ ขาและเท้าดงามมาก ทำทางสง่าผ่าเผย มีช้างเป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 102) มีเทพผู้ปกครอง 10 องค์ ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า อมิตคติ (Amitagati) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ ตวริตคติ (Tvaritagati) กษิประคติ (Ksipragati) สิงหคติ (Simhagati) และสิงหวิกรมคติ (Simhavikramagati) เป็นผู้ปกครอง

(BhS. 3/8/274)

¹⁷²บางแห่งว่า มีกายสีขาว สวมเครื่องแต่งกายสีเขียว มีม้าเป็นสัญลักษณ์ ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 269.

¹⁷³udahikumaranam — jalakanta-jalappabha-jala-jalaruya-jalakanta-jalappabha.

(BhS. 3/8/274)

¹⁷⁴บางแห่งว่า มีกายสีแดง สวมเครื่องแต่งกายสีเขียว ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 269.

¹⁷⁵divakumaranam — punna-visittha-ruya-ruyamsa-ruyakanta-ruyappabha.

(BhS. 3/8/274)

¹⁷⁶บางแห่งว่า มีกายสีแดง สวมเครื่องแต่งกายสีขาว ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 269.

ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า อมิตวาหนะ (Amitavahana) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับทางทิศใต้เป็นผู้ปกครอง¹⁷⁷ (BhS. 3/8/274)

พวกเทวดากวนวาสิเหล่านี้ไม่ได้รวมอยู่ที่แห่งเดียวกัน แต่จะกระจายอยู่ทั่วไป พวกอสุรกุมารอาศัยอยู่ชั้นบนสุดของนรกขุมที่ 1 (Jaini 1990 : 129; Wiley 2006 : 57) บริเวณส่วนที่เป็นนรกขุมย่อยที่ 2 คือ ปังกพหุละ (Jain, trans. 2009 : 177) ส่วนอีก 9 พวก อาศัยอยู่ระหว่างโลกมนุษย์กับนรกหรือโลกมนุษย์กับสวรรค์ (Jaini 1990 : 129; Wiley 2006 : 57) โดยบางพวกอาศัยอยู่บริเวณดินแดนวิเทหะและภูเขามานูโยตตระ (Tatia, trans. 2007 : 98) แต่เช่น (Jain, trans. 2009 : 177) กล่าวว่าทั้ง 9 พวกนี้ อาศัยอยู่บริเวณชั้นบนและชั้นล่างของนรกขุม ซึ่งเป็นนรกขุมย่อยที่ 1 ของมหานรกรัตนประภา¹⁷⁸ สอดคล้องกับที่ สตีเวนสัน (Stevenson 1970 : 269) กล่าวว่า พวกเทวดากวนวาสิอาศัยอยู่ในบริเวณที่มีความลึกระดับเดียวกับนรกแต่อยู่คนละทิศกัน และเรียกที่อยู่ของเทวดาเหล่านี้ว่า บาดาล (Patala)

2. วยันตระ (Vyantara) หรือวยันตระวาสิ (Vyantaravasi) จัดเป็นพวกกึ่งเทพ (demigod) (Jaini 1990 : 129; Wiley 2006 : 235) หรืออมนุษย์ (demon) (Stevenson 1970 : 269) มีกายสีด้าสีแดง หรือสีขาว¹⁷⁹ ชอบเครื่องแต่งกาย พวงมาลัย และเครื่องประดับที่มีสีสันสดใส บางพวกมีใบหน้างดงาม มีร่างกายผ่องใส มีเสียงไพเราะ แต่บางพวกมีร่างกายที่น่ากลัว มีต้นไม้ชนิดต่าง ๆ เป็นสัญลักษณ์ (Tatia, trans. 2007 : 102) อายุต่ำสุด 10,000 ปี¹⁸⁰ (TS. 4/38; SS. 4/38/199) สูงสุด

---

¹⁷⁷disakumaranam — amitagati-amitavahana-turiyagati-khippagati-sihagati-sihavik-kamagati.

(BhS. 3/8/274)

¹⁷⁸ลัลวานี (Lalwani) แสดงว่า ในมหานรกรัตนประภามีภพ (bhavana) ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกเทวดากวนวาสิ จำนวน 77,200,000 แห่ง ดู K.C. Lalwani, trans., **Bhagavati Sutra**, vol. 1, 281.

¹⁷⁹สีกายของเทวดาที่กล่าวถึงนี้ไม่สอดคล้องกับคัมภีร์ตัดตวารตสูตร ที่กล่าวว่า เทวดา 3 กลุ่มแรก กายจะมี 4 สี คือ ดำ น้ำเงิน เทา หรือเหลือง สีใดสีหนึ่ง

aditas trisu pitantalesyah.

(TS. 4/2)

¹⁸⁰vyantaranam ca.

(TS. 4/38)

tena vyantaranam apara sthitir daśavarsasahasranity avagamyate.

มากกว่า 1 ปีลโยปมะ เล็กน้อย¹⁸¹ (TS. 4/39; SS. 4/39/199) มีพระอินทร์ 2 องค์ เป็นผู้ปกครองทางทิศเหนือและทิศใต้¹⁸² (TS. 4/6) ไม่มีเทพที่ปรึกษา และท้าวโลกบาล¹⁸³ (TS. 4/5)

แบ่งออกเป็น 8 พวก¹⁸⁴ (BhS. 5/9/258; TS. 4/11; Gopalan 1973 : 137; Wiley 2006 : 235) คือ

2.1 กิन्नร (Kinnara) กายสีเขียว¹⁸⁵ มีต้นอโศก (Asoka) เป็นสัญลักษณ์ (Stevenson, 1970 : 269) ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า กิन्नร (Kinnara) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า กิมบุรุษ (Kimpurusa) เป็นผู้ปกครอง¹⁸⁶ (BhS. 3/8/275; SS. 4/6/180)

2.2 กิมบุรุษ (Kimpurusa) กายสีขาว¹⁸⁷ มีต้นจำปา (Campaka) เป็นสัญลักษณ์ (Stevenson 1970 : 269) ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า สัตบุรุษ (Satpurusa) เป็นผู้ปกครอง

(SS. 4/38/199)

¹⁸¹ para palyopamam adhikam.

(TS. 4/39)

¹⁸² purvayor dvindrah.

(TS. 4/6)

¹⁸³ trayastrimśalokapalavarjya vyantarajyotiskah.

(TS. 4/5)

¹⁸⁴ vyantarah kinnarakimpurusamahoragagandharvayaksaraksasabhutapisacah.

(TS. 4/11)

¹⁸⁵ ดูเชิงอรรถที่ 179 หน้า 73.

¹⁸⁶ pisayakumaranam bhamte ! devanam kai deva ahevaccam java viharanti ?

goyama ! do deva ahevaccam java viharanti, tam jaha —

kale ya mahakale, suruva-padiruva-punnabhadde ya

amaravai manibhadde, bhime ya taha mahabhime

kinnara-kimpurise khalu, sappurise khalu taha mahapurise

aikaya-mahakae, giyarai ceva giyajase.

(BhS. 3/8/275)

vyantaresv api kinnaranam dvavindrau kinnarah kimpurusaś ca.

(SS. 4/6/180)

ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า มหาบุรุษ (Mahapurusa) เป็นผู้ปกครอง¹⁸⁸ (BhS. 3/8/275; SS. 4/6/180)

2.3 มโหระกะ (Mahoraga) กายสีด้า มีต้นกาคะทิง (Naga) เป็นสัญลักษณ์ (Stevenson 1970 : 269) ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า อติกาย (Atikaya) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า มหากาย (Mahakaya) เป็นผู้ปกครอง¹⁸⁹ (BhS. 3/8/275; SS. 4/6/180)

2.4 คันธรรพ (Gandharva) กายสีด้า มีต้นทิมพร (Timbara) เป็นสัญลักษณ์ (Stevenson 1970 : 269) ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า คีตรติ (Gitarati) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า คีตยัสส์ (Gitayaśas) เป็นผู้ปกครอง¹⁹⁰ (BhS. 3/8/275; SS. 4/6/180)

2.5 ยักษ์ (Yaksa) กายสีด้า มีต้นไทรเป็นสัญลักษณ์ (Stevenson 1970 : 269) ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า ปุรณภัทร (Purnabhadra) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า มณีภัทร (Manibhadra) เป็นผู้ปกครอง¹⁹¹ (BhS. 3/8/275; SS. 4/6/180)

2.6 รากษส (Raksasa) กายสีขาว¹⁹² มีต้นขกั้มพะ (Khatamba) เป็นสัญลักษณ์ (Stevenson 1970 : 269) ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า ภิมะ (Bhima) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า มหาภิมะ (Mahabhima) เป็นผู้ปกครอง¹⁹³ (BhS. 3//275; SS. 4/6/181)

¹⁸⁷ ดูเชิงอรรถที่ 179 หน้า 73.

¹⁸⁸ kimpurusanam satpuruso mahapurusaś ca.

(SS. 4/6/180)

¹⁸⁹ mahoraganam atikayo mahakayaś ca.

(SS. 4/6/180)

¹⁹⁰ gandharvanam gitaratir gitayaśas ca.

(SS. 4/6/180)

¹⁹¹ yaksanam purnabhadro manibhadraś ca.

(SS. 4/6/180)

¹⁹² ดูเชิงอรรถที่ 179 หน้า 73.

¹⁹³ raksasanam bhimo mahabhimaś ca.

(SS. 4/6/181)

2.7 ภูต (Bhuta) กายสีด้า มีต้นสุลสะ (Sulasa) เป็นสัญลักษณ์ (Stevenson 1970 : 269) ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า สุรูป (Surupa) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า ประติรูป (Pratirupa) เป็นผู้ปกครอง¹⁹⁴ (BhS. 3/8/275)

2.8 ปีศาจ (Piśaca) กายสีด้า มีต้นกระทุม (Kadamba) เป็นสัญลักษณ์ (Stevenson 1970 : 269) ทางทิศใต้มีพระอินทร์นามว่า กาล (Kala) เป็นผู้ปกครอง ทางทิศเหนือมีพระอินทร์นามว่า มหากาล (Mahakala) เป็นผู้ปกครอง¹⁹⁵ (BhS. 3/8/275; SS. 4/6/181)

พวกเทวดายันตระเหล่านี้เกิดที่บริเวณชั้นกลางของจักรวาลในทวีปที่ห่างไกล ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถไปถึง (Wiley 2006 : 235) อาศัยอยู่ได้ในทุกชั้นของจักรวาล (Gopalan 1973 : 137) โดยเฉพาะบริเวณที่ว่างเปล่า ในถ้ำ ในป่า ในภูเขา บนยอดเขาเมรุ หรือแม้แต่บริเวณนรกขุมที่ 1 (Tatia, trans. 2007 : 120) ในคัมภีร์สรวารตลิตี (SS. 4/11/183) แสดงว่า พวกเทวดายันตระทั้งหมด ยกเว้นพวกรากลส อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่แห้งแล้ง ในทวีปและมหาสมุทรที่ไกลออกไปจากชมพูทวีป จนไม่สามารถประมาณได้ ส่วนพวกรากลสจะอาศัยอยู่ในปังกพหุละซึ่งเป็นนรกย่อยของนรกขุมที่ 1¹⁹⁶ สูงจากนรกขุมที่ 1 ประมาณ 100 โยชน์ และลึกลงไปจากพื้นดินประมาณ 100 โยชน์ (Caillat and Kumar 1981 : 23) สอดคล้องกับที่ สตีเวนสัน (Stevenson 1970 : 269) กล่าวว่า พวกเทวดายันตระอาศัยอยู่ในบาดาลเช่นเดียวกับพวกเทวดากวนวาลี แม้พวกเทวดาเหล่านี้จะสามารถอาศัยอยู่ได้ในทุกชั้นของจักรวาล แต่ก็ไม่ได้มีอิสระอย่างเต็มที่ เพราะบางครั้งก็ต้องทำหน้าที่รับใช้เทวดาเหล่านี้ แม้กระทั่งมนุษย์ (Gopalan 1973 : 137)

นอกจากเทวดายันตระแล้ว ศาสนาไชนะเชื่อว่า ยังมีเทวดาที่ต่ำกว่า เรียกว่า วานวยันตระ (Vanavyantara) มีชื่อตามลำดับ ดังนี้

1) อาณปันนี (Anapanni)

---

¹⁹⁴ คัมภีร์สรวารตลิตี แสดงว่า ทางทิศใต้พระอินทร์มีนามว่า ประติรูป (Pratirupa) ส่วนทางทิศเหนือมีนามว่า อประติรูป (Apratirupa)

bhutanam pratirupo 'pratirupaś ca.

(SS. 4/6/181)

¹⁹⁵ piśacanam kalo mahakalaś ca.

(SS. 4/6/181)

¹⁹⁶ asmaj jambudvipad asamkhyeyan dvipasamudran atitya upariste kharaprthivibhage saptanam vyantaranam avasah. raksasanam pavkabahulabhage.

(SS. 4/11/183)

- 2) ปาณปंनी (Panapanni)
- 3) อีสิวายี (Isivayi)
- 4) ภูตวายี (Bhutavayi)
- 5) กันทีเย (Kandiye)
- 6) มหากันทีเย (Mahakandiye)
- 7) โกหันทะ (Kohanda)
- 8) ปหังคะ (Pahavga)

เทวดาเหล่านี้อาศัยอยู่บริเวณชั้นล่างของจักรวาล (Stevenson 1970 : 270)

3. โขยติษกะ (Jyotiska) เป็นเทวดาที่ให้แสงสว่าง (Wiley 2006 : 114) คัมภีร์ ตัตตวารตสูตร (TS. 4/2) แสดงว่าเทวดาเหล่านี้มีร่างกาย 4 สี คือ ดำ น้ำเงิน เทา หรือเหลือง สีใด สีหนึ่ง แต่ลัลวานี (Lalwani, trans. 1973 : 241) และทาเทีย (Tatia, trans. 2007 : 97) กล่าวว่า มีสีแดง อย่างเดียวเท่านั้น มีพระอินทร์ 2 องค์ คือ พระจันทร์และพระอาทิตย์เป็นผู้ปกครอง¹⁹⁷ (BhS. 3/8/276) ไม่มีเทพที่ปรึกษาและทั่วโลกลบ (TS. 4/5) อายุต่ำสุด $\frac{1}{8}$ ปีลโยปมะ¹⁹⁸ (TS. 4/41; SS. 4/41/200) สูงสุดมากกว่า 1 ปีลโยปมะ เล็กน้อย¹⁹⁹ (TS. 4/40; SS. 4/40/199) แบ่งออกเป็น 5 พวก²⁰⁰ (BhS. 5/9/258; TS. 4/12; Gopalan 1973 : 138, Wiley 2006 : 114) คือ

1) สุริยะ (Surya) มีกายสีแดง (Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 97) อาศัยอยู่ในสุรยวิมาน ซึ่งอยู่สูงจากพื้นโลก 800 โยชน์ สูงกว่าดวงดาวต่าง ๆ 10 โยชน์²⁰¹ (SS. 4/12/183; Sharma, ed. 1967 : Foreword 14; Tatia, trans. 2007 : 103) ตามความเชื่อของศาสนา

---

^{197.} joiṣyanam devanam do deva ahevaccam java viharamti, tam jaha — camde ya, sure ya.

(BhS. 3/8/276)

^{198.} tadastabhago 'para.

(TS. 4/41)

^{199.} jyotiskanam ca.

(TS. 4/40)

^{200.} jyotiskah suryacandramasau grahanaksatraprakirnakatarakaś ca.

(TS. 4/12)

^{201.} tato daśayojanany utpatya suryaś caranti.

(SS. 4/12/183)

ไชนะ ในดินแดนชมพูทวีปมีดวงอาทิตย์ 2 ดวง ลวณสมุท 4 ดวง ชาติกัษัตทวีป 12 ดวง พ้นจากชาติกัษัตทวีปไป จำนวนดวงอาทิตย์จะเพิ่มขึ้นเท่ากับจำนวนของดวงอาทิตย์ในทวีปหรือ มหาสมุทร ลำดับก่อนหน้าคูณด้วย 3 แล้วบวกด้วยจำนวนดวงอาทิตย์ในทวีปและมหาสมุทรที่กล่าว มาแล้วทั้งหมด ดังนั้น จำนวนดวงอาทิตย์ในกาลสมุท ซึ่งแวดล้อมชาติกัษัตทวีปจึงเท่ากับ 42 ดวง²⁰² และในปุษกรทวีปเท่ากับ 144 ดวง²⁰³ เมื่อรวมดวงอาทิตย์ในดินแดนที่เป็นที่อยู่อาศัยของ มนุษย์จึงได้เท่ากับ 132 ดวง²⁰⁴ (Sur. 19/1,5,8,11,15; Lalwani, trans. 1974 : 338; Tatia, trans. 2007 : 103)

สุรยวิมานแต่ละแห่งกว้าง $24 \frac{1}{60}$ โยชน์ ยาว $48 \frac{1}{60}$ โยชน์ มีลักษณะเป็นรูปครึ่ง วงกลมหงายหน้าขึ้น บรรดาสุรยเทพจะพากันนั่งในวิมานของตน ซึ่งมีเทพธิดาที่สำคัญ 4 องค์ อยู่ประจำ วิมานจะถูกลากจูงโดยเทพติดตาม ที่เรียกว่า อาภิโยคยะ (Abhiyogya) จำนวน 16,000 องค์ ซึ่งแปลงกายเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ คือ ทางทิศตะวันออก เป็นสิงโต 4,000 ตัว ทางทิศใต้ เป็นช้าง 4,000 เชือก ทางทิศเหนือ เป็นวัว 4,000 ตัว และทางทิศตะวันตก เป็นม้า 4,000 ตัว (SS. 4/13/184; Tatia, trans. 2007 : 104; Jain, trans. 2009 : 180-181) ในการเคลื่อนที่รอบชมพูทวีป 1 รอบ พวก สุรยเทพจะใช้เวลา 2 วัน 2 คืน โดยมีช่องทาง (mandala) ในการเคลื่อนที่ทั้งหมด 184 ช่องทาง อยู่ใน ชมพูทวีป 65 ช่องทาง และในลวณสมุท 119 ช่องทาง (Lalwani, trans. 1973 : 336; Jain, trans. 2009 : 182)

2) จันทรมาส (Candramas) มีกายสีแดง (Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 97) อาศัยอยู่ในจันทรวิมาน ซึ่งอยู่สูงจากพื้นโลก 880 โยชน์ สูงกว่าดวงอาทิตย์ 80 โยชน์²⁰⁵ (SS. 4/12/183; Sharma, ed. 1967 : Foreword 14; Tatia, trans. 2007 : 103) ตามความเชื่อของศาสนา ไชนะในดินแดนต่าง ๆ จะมีดวงจันทร์ในจำนวนที่เท่ากับดวงอาทิตย์เสมอ (Tatia, trans. 2007 : 103) ดังนั้น ในดินแดนที่เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์จึงมีดวงจันทร์ 132 ดวง (Sur. 19/1,5,8,11,15) ดวงจันทร์แต่ละดวงจะมีดาวนักษัตร 28 ดวง ดาวเคราะห์ 88 ดวง และดวงดาวต่าง ๆ $66,975 \times 10^{14}$ ดวง เป็นบริวาร (Tatia, trans. 2007 : 103)

²⁰² $(12 \times 3) + 4 + 2 = 42$

²⁰³ $(42 \times 3) + 12 + 4 + 2 = 144$ (ครึ่งหนึ่งของดวงอาทิตย์ ในปุษกรทวีปเท่ากับ 72 ดวง)

²⁰⁴ $2 + 4 + 12 + 42 + 72 = 132$

²⁰⁵ tato 'ṣitiyojanany utpatya candramaso bhramanti.

จันทรวิมานแต่ละแห่งกว้าง $28\frac{1}{60}$ โยชน์ ยาว $56\frac{1}{60}$ โยชน์ แม้จะมีขนาดใหญ่กว่าสุรวิมาน แต่ก็มียูปร่างและองค์ประกอบอื่น ๆ เหมือนกัน (Tatia, trans. 2007 : 104) ในการเคลื่อนที่รอบชมพูทวีป 1 รอบ พวกจันทรเทพจะใช้เวลามากกว่า 2 วันเล็กน้อย (Jain, trans. 2009 : 182)

3) กรหะ (Graha) หรือเคราะห์ มีกายสีแดง (Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 20007 : 97) อาศัยอยู่ในบริเวณซึ่งอยู่สูงจากพื้นโลก 888-900 โยชน์ คือ ดาวพุธ (Budha) อยู่สูงจากพื้นโลก 888 โยชน์ สูงกว่าดาวนักษัตร 4 โยชน์ ดาวศุกร์ (Śukra) อยู่สูงจากพื้นโลก 891 โยชน์ สูงกว่าดาวพุธ 3 โยชน์ ดาวพฤหัสบดี (Brhaspati) อยู่สูงจากพื้นโลก 894 โยชน์ สูงกว่าดาวศุกร์ 3 โยชน์ ดาวอังคาร (Avgaraka) หรือมังคละ (Mavgala) อยู่สูงจากพื้นโลก 897 โยชน์ สูงกว่าดาวพฤหัสบดี 3 โยชน์ ดาวเสาร์ (Śanaīscara) อยู่สูงจากพื้นโลก 900 โยชน์ สูงกว่าดาวอังคาร 3 โยชน์²⁰⁶ (SS. 4/12/183-184; Sharma, ed. 1967 : Foreword 14; Tatia, trans. 2007 : 103)

ตามความเชื่อของศาสนาไชนะในชมพูทวีปมีดาวเคราะห์ทั้งหมด 176 ดวง ล้วนสมุทร 352 ดวง ชาติกัมขัททวีป 1,056 ดวง กาลสมุทร 3,696 ดวง และครึ่งหนึ่งของปุษกรทวีป คือ 6,336 ดวง (Jain, trans. 2009 : 181)

4) นักษัตร (Naksatra) มีกายสีแดง (Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 97) อาศัยอยู่ในวิมานซึ่งอยู่สูงจากพื้นโลก 884 โยชน์ สูงกว่าดวงจันทร์ 4 โยชน์²⁰⁷ (SS/ 4/12/183; Sharma, ed. 1967 : Foreword 14; Tatia, trans. 2007 : 103)

ตามความเชื่อของศาสนาไชนะในชมพูทวีปมีดาวนักษัตรทั้งหมด 56 ดวง ล้วนสมุทร 112 ดวง ชาติกัมขัททวีป 336 ดวง กาลสมุทร 1,176 ดวง และครึ่งหนึ่งของปุษกรทวีป คือ 2,016 ดวง (Jain, trans. 2009 : 181)

5) ประทีรณคตารกา (Prakirnakataraka) มีกายสีแดง (Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 97) อาศัยอยู่ในวิมานซึ่งอยู่สูงจากพื้นโลก 790 โยชน์²⁰⁸ (SS. 4/12/183; Sharma, ed. 1967 : Foreword 14; Tatia, trans. 2007 : 103)

---

²⁰⁶tataś catvari yojanany utpatya budhah. tatas trini yojanany utpatya śukrah. tatas trini yojanany utpatya brhaspatayah. tatas trini yojanany utpatyamgarakah. tatas trini yojanany utpatya śanaīscaraś caranti.

(SS. 4/12/183-184)

²⁰⁷tataś catvari yojanany utpatya naksatrani.

(SS. 4/12/183)

พวกเทวดาโศยติษกะอาศัยอยู่ที่บริเวณชั้นกลางของจักรวาล โดยอยู่สูงจากพื้นโลกประมาณ 790-900 โยชน์ (Caillat and Kumar 1981 : 23, 34; Wiley 2006 : 114) แต่ดวงดาวบางพวกก็อาศัยอยู่ที่บริเวณจักรวาลชั้นบน (Tatia, trans. 2007 : 103) ในมนุษย์โลก พวกเทวดา

โศยติษกะเหล่านี้จะเคลื่อนที่เวียนขวารอบภูเขาเมรุอย่างสม่ำเสมอ ห่างจากภูเขาเมรุ 1,121 โยชน์²⁰⁹ (TS. 4/13; SS. 4/13/185) พันจากมนุษย์โลกไปจะหยุดนิ่งไม่มีการเคลื่อนไหว²¹⁰ (TS. 4/15; Caillat and Kumar 1981 : 34) และเนื่องจากการเคลื่อนที่ของพวกเทวดาเหล่านี้เป็นเครื่องบ่งบอกเวลา²¹¹ (TS. 4/14) ดังนั้น จึงไม่มีการแบ่งเวลาเป็นหน่วยต่าง ๆ ในดินแดนเหล่านั้น เพราะเวลาจะคงที่อยู่เสมอไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีทั้งกลางวันและกลางคืน (Lalwani, trans. 1974 : 338)

4. ไวมานิกะ (Vaimanika) หรือวิมานวาสี (Vimanavasi) (Stevenson 1970 : 270) เป็นเทวดากลุ่มที่ 4²¹² (TS. 4/16) อาศัยอยู่ในทิพย์วิมาน 3 ประเภท คือ อินทรกะ (Indraka) เสรณีปุษปะ (Śrenipuspa) และประกีรณกะ²¹³ (Prakirnaka) (SS. 4/16/186) ตามบริเวณต่าง ๆ ของจักรวาล

²⁰⁸ asmat samad bhumbhagad urdhvam saptayojanaśatani navatyuttarani utpatya sarvajyotisam adhobhagavinyastat tarakā caranti.

(SS. 4/12/183)

²⁰⁹ merupradaksina nityagatayo nrloke.

(TS. 4/13)

ekadaśabhir yojanaśatair ekavimśair merum aprapya jyotiskah pradaksinas caranti.

(SS. 4/13/185)

²¹⁰ bahir avasthitah.

(TS. 4/15)

²¹¹ tatkrtaḥ kalavibhagah.

(TS. 4/14)

²¹² vaimanikah.

(TS. 4/16)

²¹³ tani vimanani trividhani — indrakāśrenipuspaprakirnakabhedenā.

(SS. 4/16/186)

ชั้นบน (Wiley 2006 : 226) แบ่งออกเป็น 2 พวก²¹⁴ (BhS. 5/9/258; TS. 4/17; Gopalan 1973 : 138; Wiley 2006 : 226) มีสีกายแตกต่างกันออกไป²¹⁵ (TS. 4/22) พวกที่อยู่ข้างบนจะมีช่วงอายุ อำนาจ ความสุข รัศมี ความบริสุทธิ์ของสี ความสามารถทางประสาทสัมผัส และทิพยจักขุเพิ่มขึ้น²¹⁶ (TS. 4/20) แต่จะมีการเคลื่อนไหว ความสูงของร่างกาย รากะ และมานะลดลง²¹⁷ (TS. 4/21) ดังนี้

อินทรวิมานตั้งอยู่ตรงกลางเหมือนเป็นประธาน เสรณีปุษปะตั้งอยู่รอบอินทรวิมาน ในทิศทั้ง 4 ส่วนประทีณกวิมานตั้งอยู่ทั่วไปเหมือนดอกไม้ที่กระจัดกระจายไปในทิศต่าง ๆ ดู SS. 4/16/186-187.

²¹⁴ kalpopapannah kalpatitaś ca.

(TS. 4/17)

บางแห่งแบ่งเทวดาไวมานิกะเป็น 3 พวก คือ

- 1) เทวโลก มี 12 ชั้น
- 2) ไครเวยิกะ มี 9 ชั้น
- 3) อนุตตรวิมาน มี 5 ชั้น

ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 270.

คำว่า เทวโลกในคัมภีร์ภควทิสูตฺร แบ่งเป็น 4 ประเภท ตามกลุ่มของเทวดา ดังนั้น จึงหมายถึง สวรรค์ของเทวดาทุกชั้น ดู BhS. 5/9/258.

²¹⁵ pitapadmaśuklaleśya dvitriśsesu.

(TS. 4/22)

²¹⁶ sthitiprabhavasukhadyutileśyaviśuddhindriyavadhivisayato `dhikah.

(TS. 4/20)

²¹⁷ gatiśariraparigrahabhimanato hinah.

(TS. 4/21)

1) กัลโปปปีนนะ (Kalpopapanna) คือ พวกเทวดาไวมานิกะที่อาศัยในวิมาน ซึ่งเรียกว่า กัลปะ²¹⁸ (Kalpa) (TS. 4/23) บริเวณส่วนล่างของจักรวาลชั้นบนตรงหน้าอกมนุษย์จักรวาล (Stevenson 1970 : 272) วิมานเหล่านี้มีรูปร่างต่าง ๆ กันไป เป็นทรงกลมบ้าง สามเหลี่ยมบ้าง สี่เหลี่ยมบ้าง (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งออกเป็นชั้น ๆ เรียงซ้อนกันขึ้นไป²¹⁹ แต่ละชั้นมีการแบ่งลำดับการปกครองเหมือนโลกมนุษย์ โดยมีพระอินทร์เป็นหัวหน้า มีที่ปรึกษา มีชายา มีผู้รับใช้ เป็นต้น (Jain Cosmology 2009 : 5) เช่นเดียวกับเทวดา 3 กลุ่ม ที่กล่าวมาแล้ว (TS. 4/4) เทวดาไวมานิกะเหล่านี้ อาจมีความเห็นอย่างถูกต้อง (samyak-darśana) ในคำสอนของติริถังกรหรือศาสนาของศาสนาไชนะ หรือไม่ถูกต้อง (mithyatva) ก็ได้ (Jaini 1990 : 129; Wiley 2006 : 226) แบ่งออกเป็น 12 ชั้น²²⁰ (BhS. 11/10/94; Stevenson 1970 : 270; Caillat and Kumar 1981: 23) ดังนี้

1) เสาธรรม (Saudharma) ตั้งอยู่เหนือยอดเขาเมรุ ในคัมภีร์ศรวารตสิทธิ (SS. 4/19/189) กล่าวว่า วิมานของท้าวเสาธรรมอยู่เหนือยอดเขาห่างกันเพียง 1 เส้นผมเท่านั้น²²¹ กว้าง 2,700 โยชน์ สูง 500 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งเป็นชั้นย่อย ๆ 31 ชั้น Jain, trans. 2009

---

²¹⁸ prag graiveyakebhyah kalpah.

(TS. 4/23)

²¹⁹ upary upari.

(TS. 4/18)

²²⁰ sohammakappauddhaloyakhettaloe isana-sanamkumara-mahimda-bambhaloyalamtaya-mahasukka-sahassara-anaya-panaya-arana-accuyakappauddhaloyakhettaloe.

(BhS. 11/10/94)

ในคัมภีร์ตัดตวารตสูตร แบ่งออกเป็น 16 ชั้น ดังนี้

saudharmaisanasanatcumaramahendrabrahmabrahmottaralantavakapistaśukramahaśukrasatarasahasraesv anatapranatayor aranacyutayor navasu graiveyakesu vijayavaijayantajayantaparajitesu sarvarthasiddhau ca.

(TS. 4/19)

²²¹ tasya upari keśantaramatre vyavasthitam rjuvimanam indrakam saudharmasya.

(SS. 4/19/189)

: 188) มีวิมาน 3,200,000 แห่ง มีสามานิกเทพ 84,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้ มีกายสีเหลือง²²² (TS. 4/22) สูง 7 ศอก²²³ (SS. 4/21/190) มีอายุมากกว่า 2 สาคโรปมะเล็กน้อย²²⁴ (TS. 4/29) คัมภีร์โศวปีชฌญาชยะและโศวปีชฌญาชฎีกา (Svopajña Bhasya and Svopajña Bhasya Tika, quoted in Tatia, trans. 2007 : 112, 114) กล่าวว่าเมื่ออายุสูงสุด 2 สาคโรปมะต่ำสุด 1 ปีลโยปมะ มีตาทิพย์สามารถมองลงไปเห็นนรกขุมที่ 1 (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์ นามว่า ศักระ²²⁵ (Śakra) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ โสมา (Soma) ยม (Yama) วรุณ (Varuna) และไวศรวณะ (Vaiśravaṇa) เป็นผู้ปกครอง²²⁶ (BhS. 3/8/277) พระองค์มีเทวสภา 3 แห่ง มีกองทัพอัน 7 กอง มีเทพผู้บัญชาการทัพ 7 องค์ มีชายาที่สำคัญ 8 องค์ และหนึ่งในจำนวนนี้ชื่อ อินทรานี (Indrani) (Lalwani, trans. 1974 : 320; Wiley 2006 : 99) การที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่าเสาศรรรม เพราะมีเทวสภาชื่อ สุธรรมา (Sudharma) ตั้งอยู่²²⁷ (SS. 4/19/187)

2) ไอศาน (Aiśana) ตั้งอยู่เหนือยอดเขาเมรุระดับเดียวกันกับสวรรค์ชั้นเสาศรรรม กว้าง 2,700 โยชน์ สูง 500 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) (SS. 4/19/188) แบ่งเป็นชั้นย่อย ๆ 31 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 188) มีวิมาน 2,800,000 แห่ง มีสามานิกเทพ 80,000 องค์ (Lalwani, trans.

---

²²²บางแห่งว่า มีกายสีแดง ดู K.C. Lalwani, trans., **Bhagavati Sutra**, vol. 1, 241. และ Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 108.

²²³sariram saudharmaśānāyora devānam sapṭaratnīpramaṇam.

(SS. 4/21/190)

²²⁴saudharmaśānāyora saḡaropame adhike.

(TS. 4/29)

²²⁵บางแห่งมีนามว่า เสาศรรรม (Saudharma)

tatkālpasahacāryād indro 'pi saudharmah.

(SS. 4/19/187-188)

²²⁶sohammīsanesu nam bhāṁte ! kappesu kai deva ahevaccam java viharamti ?

goyama ! dasa deva ahevaccam java viharamti, tam jaha — sakke devimde devaraya, some, jame, varune, vesamane. isane devimde devaraya, some jame vesamane, varune.

esa vattavvaya savvesu vi kappesu ee ceva bhāṁiyavva. je ya imda te ya bhāṁiyavva.

(BhS. 3/8/277)

²²⁷sudharma nama sabha, sa 'smīnna astīti saudharmah kalphah.

(SS. 4/19/187)

1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีเหลือง (TS. 4/22) สูง 7 ศอก (SS. 4/21/190) มีอายุมากกว่า 2 สาคโรปมะเล็กน้อย (TS. 4/29) คัมภีร์โศวปีชฌญาชยะและโศวปีชฌญาชฎีกา (Svopajña Bhasya and Svopajña Bhasya Tika, quoted in Tatia, trans. 2007 : 112, 114) กล่าวว่าอายุสูงสุดก่อนข้างจะมากกว่า 2 สาคโรปมะ ต่ำสุดก่อนข้างจะมากกว่า 1 ปีลโยปมะ มีคาทิพย์สามารถมองลงไปเห็นนรกขุมที่ 1 (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า อีสาน (Isāna) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นเสาศรรณเป็นผู้ปกครอง (BhS. 3/8/277) การที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า ไอศาน เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²²⁸ (SS. 4/19/188)

3) สานัตกุมาร (Sanatkumara) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นเสาศรรณและไอศานขึ้นไป (SS. 4/19/188) กว้าง 2,600 โยชน์ สูง 600 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งเป็นชั้นย่อย ๆ 7 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 188) มีวิมาน 1,200,000 แห่ง มีสามานิกเทพ 72,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีชมพู²²⁹ (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241) สูง 6 ศอก²³⁰ (SS. 4/21/190) อายุสูงสุด 7 สาคโรปมะ²³¹ (TS. 4/30) มีคาทิพย์สามารถมองลงไปเห็นนรกขุมที่ 2 (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า สานัตกุมาร (Sanatkumara) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาแล้วเป็นผู้ปกครอง (BhS. 3/8/277) การที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า สานัตกุมาร เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²³² (SS. 4/19/188; TVr. 4/19/163)

---

²²⁸isānasya nivasah kalpa aiśanah.

(SS. 4/19/188)

²²⁹บางแห่งว่า มีกายสีเหลือง ดู Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 108.

²³⁰sanatkumaramahendrayoh sadaratnipramanam.

(SS. 4/21/190)

²³¹sanatkumaramahendrayoh sapta.

(TS. 4/30)

²³²sanatkumaro nama indrah svabhavatah. “tasya nivasah” ityan. sanatkumarah kalpah.

(SS. 4/19/188)

sanatkumaro nama jisnuh svabhavat, tasya nivasah svargah sanatkumarah.

(TVr. 4/19/163)

4) มาเหนทระ (Mahendra) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นเสาศรรคมและไอศานขึ้นไประดับเดียวกับสวรรค์ชั้นसानัตกุมาร (SS. 4/19/188) กว้าง 2,600 โยชน์ สูง 600 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งเป็นชั้นย่อย 7 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 188) มีวิมาน 800,000 แห่ง มีสามานิกเทพ 70,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีชมพู²³³ (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241) สูง 6 ศอก (SS. 4/21/190) อายุสูงสุด 7 สาคโรปมะ (TS. 4/30) มีตาทิพย์สามารถมองลงไปเห็นนรกขุมที่ 2 (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า มเหนทระ (Mahendra) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง (BhS. 3/8/277) การที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า มาเหนทระ เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²³⁴ (SS. 4/19/188; TVr. 4/19/163)

5) พรหมโลก (Brahmloka) หรือพรหม²³⁵ (Brahma) (TS. 4/19) หรือพราหม (Brahma) (TVa. 4/19/224) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นसानัตกุมารและมาเหนทระขึ้นไป (SS. 4/19/188) กว้าง 2,500 โยชน์ สูง 700 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งเป็นชั้นย่อย ๆ 4 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 188) มีวิมาน 400,000 แห่ง มีสามานิกเทพ 60,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีชมพู²³⁶ (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241) สูง 5 ศอก²³⁷ (SS. 4/21/190) อายุสูงสุดมากกว่า 10 สาคโรปมะเล็กน้อย²³⁸ (TS. 4/31) มีตาทิพย์สามารถมองเห็น ได้ไกลกว่าเทวดาบนสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า พรหม (Brahma)

---

²³³บางแห่งว่า มีกายสีเหลือง ดู Nathmal Tatia, trans., **Tatrartha Sutra : That Which Is**, 108.

²³⁴mahendro namendrah svabhavatah. tasya nivasah kalpo mahendrah.
(SS. 4/19/188)

mahendro nama maghavan svabhavat, tasya nivasah svargo mahendrah.
(TVr. 4/19/163)

²³⁵ในคัมภีร์ตัดตวารตสูตรและสรวารตสิทธิแบ่งสวรรค์ชั้นนี้ออกเป็น 2 ชั้น คือพรหมโลก และพรหมโอมตระ ดู TS. 4/19 และ SS. 4/19/188.

²³⁶บางแห่งว่า มีกายสีเหลือง ดู Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 108.

²³⁷brahmalokabrahmottaralantavakapisthesu pañcaratnipramanam.
(SS. 4/21/190)

²³⁸trisaptanavaikadaśatrayodaśapañcadaśabhir adhikani tu

พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง²³⁹ (BhS. 3/8/277; SS. 4/19/188) การที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า พรหมโลก หรือพรหม เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²⁴⁰ (TVr. 4/19/163; TVa. 4/19/224)

6) ลานตกะ²⁴¹ (Lantaka) หรือลานตวะ (Lantava) (TS. 4/19; SS. 4/19/187) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นพรหมโลกขึ้นไป (SS. 4/19.188) กว้าง 2,500 โยชน์ สูง 700 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งออกเป็นชั้นย่อย ๆ 2 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 188) มีวิมาน 50,000 แห่ง มีสามานิกเทพ 50,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง 5 ศอก (SS. 4/21/190) อายุสูงสุดมากกว่า 14 สาคโรปมะเล็กน้อย (TS. 4/31) มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ไกลกว่าเทวดาบนสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า ลานตกะ (Lantaka) พร้อมด้วยท้าว

(TS. 4/31)

²³⁹ คัมภีร์สรวารณลิตีธิ กล่าวว่า ท้าวพรหมาเป็นผู้ปกครองสวรรค์ 2 ชั้น คือ พรหมโลก และพรหมโมตตระ

brahmalokabrahmottarayor eko brahma nama.

(SS. 4/19/188)

แต่คัมภีร์ตัดตวารณลิตีธิ แสดงว่า มีพระอินทร์ 2 องค์ คือ พรหม (Brahma) และพรหมโมตตระ (Brahmottara) แยกปกครององค์ละชั้น

brahma nama akhandalah svabhavat, tasya nivasah svargo 'pi brahma ... brahmottaranama rbhuksa svabhavat, tasya nivasah svargo brahmottarah.

(TVr. 4/19/163)

²⁴⁰ brahma indrah tasya loko brahmalokah kalpah, ... brahmanah indrasya nivasah brahma iti kalpabhidhanam bhavati.

(TVa. 4/19/224)

²⁴¹ คัมภีร์ตัดตวารณลิตีธิและสรวารณลิตีธิแบ่งสวรรค์ชั้นนี้ออกเป็น 2 ชั้น คือ ลานตวะ (Lantava) และกาปิษฏะ (Kapista) หรือกาปิษฐะ (Kapistha) ดู TS. 4/19 และ SS. 4/19/188.

โลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง²⁴² (BhS. 3/8/277; SS. 4/19/188) การที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า ลานตกะ หรือลานตวะ เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²⁴³ (TVr. 4/19/163; TVa. 4/19/224)

7) มหาสุกร²⁴⁴ (Mahasukra) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นลานตวะขึ้นไป (SS. 4/19/188) กว้าง 2,400 โยชน์ สูง 800 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) มี 1 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 188) มีวิมาน 40,000 แห่ง มีสามานิกเทพ 40,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241, Tatia, trans. 2007 : 108) สูง 4 ศอก²⁴⁵ (SS. 4/21/190) อายุสูงสุดมากกว่า 16 สาคโรปมะเล็กน้อย (TS. 4/31) มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ไกลกว่าเทวดาบนสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า มหาสุกร

---

²⁴² คัมภีร์สรวารตลิตี กล่าวไว้ว่า ท้าวลานตวะ เป็นผู้ปกครองสวรรค์ 2 ชั้น คือ ลานตวะ และกาปิษฐะ

lantavakapisthayor eko lantavakhyah.

(SS. 4/19/188)

แต่ในคัมภีร์ตัดตวารถฤตติ แสดงว่า มีพระอินทร์ 2 องค์ คือ ลานตวะ (Lantava) และกาปิษฐะ (Kapista) แยกปกครององค์ละชั้น

lantavo nama meghavahanah svabhavat, tasya nivasah svargah lantavah ... kapisto nama duścyavanah svabhavat, tasya nivasah svargah kapistah.

(TVr. 4/19/163)

²⁴³ lantavasya indrasya nivasah lantavah kalpah.

(TVa. 4/19/224)

²⁴⁴ คัมภีร์ตัดตวารถฤตติและสรวารตลิตีแบ่งสวรรค์ชั้นนี้ออกเป็น 2 ชั้น คือ สุกร (Sukra) และมหาสุกร (Mahasukra) ดู TS. 4/19 และ SS. 4/19/188.

²⁴⁵ śukramahaśukraśatarasahasraresu caturaratnipramanam.

(SS. 4/21/190)

(Mahaśukra) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง²⁴⁶ (BhS. 3/8/277) การที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า มหาสุกร์ เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²⁴⁷ (TVr. 4/19/163)

8) สหัสราระ²⁴⁸ (Sahasrara) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นมหาสุกร์ขึ้นไป (SS. 4/19/188) กว้าง 2,400 โยชน์ สูง 800 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) มี 1 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 189) มีวิมาน 6,000 แห่ง มีสามานิกเทพ 30,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดานสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/21/190) สูง 4 ศอก (SS. 4/21/190) อายุสูงสุดมากกว่า 18 สาคโรปมะเล็กน้อย (TS. 4/31) มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ไกลกว่าเทวดานสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า สหัสราระ (Sahasrara) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง²⁴⁹ (BhS. 3/8/277) การที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า สหัสราระ เพราะ

---

²⁴⁶ในคัมภีร์สรวารณลิตี พระอินทร์มีนามว่า สุกร์ (Śukra) เป็นผู้ปกครองสวรรค์ 2 ชั้น คือ สุกร์และมหาสุกร์

śukramahaśukrayor ekah śukrasamjñāh.

(SS. 4/19/188)

แต่ในคัมภีร์ตัดตวารณฤตติ แสดงว่ามีพระอินทร์ 2 องค์ คือ สุกร์ (Śukra) และมหาสุกร์ (Mahaśukra) แยกปกครององค์ละชั้น

śukro nama namucisudanah svabhavat, tasya nivasah svargah śukrah ... mahaśukranama harihayah svabhavat, tasya nivasah svargah mahaśukrah.

(TVr. 4/19/163)

²⁴⁷ดูเชิงอรรถที่ 246 หน้าเดียวกัน.

²⁴⁸คัมภีร์ตัดตวารณฤตติและสรวารณลิตีแบ่งสวรรค์ชั้นนี้ออกเป็น 2 ชั้น คือ สตาระ (Śatara) และสหัสราระ (Sahasrara) ดู TS. 4/19 และ SS. 4/19/188.

²⁴⁹ในคัมภีร์สรวารณลิตี พระอินทร์มีนามว่า สตาระ (Śatara) เป็นผู้ปกครองสวรรค์ 2 ชั้น คือ สตาระ และสหัสราระ

śatarasahasrarayor ekah śataranama.

(SS. 4/19/188)

แต่ในคัมภีร์ตัดตวารณฤตติ แสดงว่ามีพระอินทร์ 2 องค์ คือ สตาระ (Śatara) และ สหัสราระ (Sahasrara) แยกปกครององค์ละชั้น

เป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²⁵⁰ (TVr. 4/19/163)

9) อานตะ (Anata) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นสหัสราละขึ้นไป (SS. 4/19/188) กว้าง 2,300 โยชน์ สูง 900 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งออกเป็นชั้นย่อย ๆ 3 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 189) มีวิมาน 400 แห่ง มีสามานิกเทพ 20,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง $3\frac{1}{2}$ ศอก²⁵¹ (SS. 4/21/190) อายุสูงสุดมากกว่า 20 สาคโรปมะเล็กน้อย (TS. 4/31) มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ไกลกว่าเทวดาบนสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า อานตะ (Anata) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ คือ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาแล้วเป็นผู้ปกครอง²⁵² (BhS. 3/8/277; SS. 4/19/188) การมีสวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า อานตะ เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²⁵³ (TVr. 4/19/163)

10) ปราณตะ (Pranata) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นสหัสราละขึ้นไป ระดับเดียวกับสวรรค์ชั้นอานตะ (SS. 4/19/188) กว้าง 2,300 โยชน์ สูง 900 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งเป็นชั้นย่อย ๆ 3 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 189) มีวิมาน 400 แห่ง มีสามานิกเทพ 20,000 องค์

śataranama śacipatih svabhavat, tasya nivasah svargah śatarah ... sahasranama surapatih svabhavat, tasya nivasah svargo 'pi, sahasarah.

(TVr. 4/19/163)

²⁵⁰ คูเชิงอรรถที่ 249 หน้า 88-89.

²⁵¹ anatapranatayor arddhacaturtharatnipramanam.

(SS. 4/21/190)

ทาเทีย (Tatia) กล่าวว่า สูง 3 ศอก ดู Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 107.

²⁵² anatapranataranacyutanam caturnam catvarah.

(SS. 4/19/188)

ทาเทีย (Tatia) กล่าวว่า พระอินทร์นามว่า ปราณตะ (Pranata) เป็นผู้ปกครองสวรรค์ 2 ชั้น คือ อานตะ (Anata) และปราณตะ (Pranata) ดู Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 106.

²⁵³ a samantat sarvajñacaranakamalesu natah anato vrsa svabhavat, tasya nivasah svargah anatah.

(TVr. 4/19/163)

(Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง $3\frac{1}{2}$ ศอก (SS. 4/21/190) อายุสูงสุดมากกว่า 20 สาคโรปมะเล็กน้อย (TS. 4/31) มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ไกลกว่าเทวดาบนสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า ปราณตะ (Pranata) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง (BhS. 3/8/277; SS. 4/19/188) การมีสวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า ปราณตะ เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²⁵⁴ (TVr. 4/19/163)

11) อารณะ (Arana) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นอานตะและปราณตะขึ้นไป (SS. 4/19/188) กว้าง 2,300 โยชน์ สูง 900 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งออกเป็นชั้นย่อย ๆ 3 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 189) มีวิมาน 300 แห่ง มีสามานิกเทพ 10,000 องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง 3 ศอก²⁵⁵ (SS. 4/21/190) อายุสูงสุดมากกว่า 22 สาคโรปมะเล็กน้อย (TS. 4/31) มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ไกลกว่าเทวดาบนสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า อารณะ (Arana) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง²⁵⁶ (BhS. 3/8/277; SS. 4/19/188) การมีสวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า อารณะ เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²⁵⁷ (TVr. 4/19/163)

12) อัจยุต (Acyuta) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นอานตะและปราณตะขึ้นไป ระดับเดียวกับสวรรค์ชั้นอารณะ (SS. 4/19/188) กว้าง 2,300 โยชน์ สูง 900 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) แบ่งออกเป็นชั้นย่อย ๆ 3 ชั้น (Jain, trans. 2009 : 189) มีวิมาน 300 แห่ง มีสามานิกเทพ 10,000

---

²⁵⁴ prakarsena a samantat sarvajñācāranakamālesu natah pranatah vajri svabhavat, tasya nivasah svargah pranatah.

(TVr. 4/19/163)

²⁵⁵ aranacyutayos tryaratnipramanam.

(SS. 4/21/190)

²⁵⁶ ทาทิยา (Tatia) กล่าวว่า พระอินทร์นามว่า อัจยุต (Acyuta) เป็นผู้ปกครองสวรรค์ 2 ชั้น คือ อารณะ (Arana) และอัจยุต (Acyuta) ดู Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 106.

²⁵⁷ a samantat ranah śabdo yasya sa aranah prasiddhanamakāh, aranasya nivasah svargo 'pi aranah.

(TVr. 4/19/163)

องค์ (Lalwani, trans. 1974 : 321) เทวดาบนสวรรค์ชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง 3 ศอก (SS. 4/21/190) อายุสูงสุดมากกว่า 22 สาคโรปมะเล็กน้อย (TS. 4/31) มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ไกลกว่าเทวดาบนสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา (Tatia, trans. 2007 : 107) มีพระอินทร์นามว่า อัจยุต (Acyuta) พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเช่นเดียวกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง (BhS. 3/8/277; SS. 4/19/188; Tatia, trans. 2007 : 106) การมีสวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า อัจยุต เพราะเป็นที่อยู่ของพระอินทร์องค์นี้²⁵⁸ (TVr. 4/19/163)

2. กัลปาติตะ (Kalpatita) คือ พวกเทวดาไวมานิกะที่อาศัยอยู่ในวิมานบริเวณส่วนบนของจักรวาลชั้นบน เป็นผู้ที่มีความเห็นอย่างถูกต้องและมั่นคงในคำสอนของดิรัถังกรหรือศาสดาของศาสนาไชนะ และจะได้บรรลุมฤกษ์ภายใน 2 หรือ 3 ชาติ หลังจากทีลงมาเกิดเป็นมนุษย์ (Jaini 1990 : 129; Wiley 2006 : 226) เทวดาเหล่านี้ไม่มีการแบ่งลำดับชั้น (TS. 4/23; Tatia, trans. 2007 : 106, 108) ไม่มีพระอินทร์เป็นผู้ปกครอง²⁵⁹ ไม่มีเทวสภา ไม่มีเทวดารับใช้ ไม่มีใครสูงหรือ ต่ำกว่าใคร ต่างมีตนเป็นใหญ่ (ahamindra) (Lalwani, trans. 1974 : 330; Jain, trans. 2009 : 193) สวรรค์ของพวกเทวดาเหล่านี้แบ่งออกเป็น 2 ชั้น (Caillat and Kumar 1981 : 102; Tatia, trans. 2007 : 106-107) ดังนี้

2.1 ไครเวยกะ (Graiveyaka) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ของพวกเทวดากัลโปปปีนนะขึ้นไป บริเวณคอกของมนุษย์จักรวาล²⁶⁰ (TVa. 4/19/224; Stevenson 1970 : 272; Tatia, trans. 2007 : 106) กว้าง 2,200 โยชน์ สูง 1,000 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) มีวิมาน 111 แห่ง (Tatia, trans. 2007 : 107-108) แบ่งออกเป็น 9 ชั้นย่อย²⁶¹ (Jaini 1990 : 130; Tatia, trans. 2007 : 106-107; Jain, trans. 2009 : 189) ดังนี้

- 1) สุทรรศนะ (Sudarśana)
- 2) อโมฆะ (Amogha)
- 3) สุประพุทธ (Suprabuddha)

²⁵⁸ na dharmac cyutah acyutah śatamanyuh svabhavat, tasya nivasah svargah acyutah.

(TVr. 4/19/163)

²⁵⁹ บางแห่งกล่าวว่า มีพระอินทร์ปกครอง ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 270.

²⁶⁰ lokapurususasya grivasthaniyatvat grivah, grivasu bhavani graiveyakani vimanani.

(TVa. 4/19/224)

²⁶¹ บางแห่งมีชื่อต่างออกไป ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 270.

- 4) ยโสธร (Yaśodhara)
- 5) สุกัทธ (Subhadra)
- 6) วิศาล (Viśala)
- 7) สุมันัส (Sumanas)
- 8) เสามันัส (Saumanas)
- 9) ปรีติงกร (Pritivkara)

สวรรค์ทั้ง 9 ชั้นนี้ สามารถแบ่งเป็นชั้นใหญ่ได้ 3 ชั้น (SS. 4/21/190; Jain, trans. 2009 : 189) ดังนี้

- 1) ชั้นล่าง ได้แก่ ชั้นที่ 1-3 (TVa. 4/19/234) เทวดาชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง $2\frac{1}{2}$ ศอก²⁶² (SS. 4/21/190)
- 2) ชั้นกลาง ได้แก่ ชั้นที่ 4-6 (TVa. 4/19/234) เทวดาชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง 2 ศอก²⁶³ (SS. 4/21/190)
- 3) ชั้นบน ได้แก่ ชั้นที่ 7-9 (TVa. 4/19/234) เทวดาชั้นนี้มีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง $1\frac{1}{2}$ ศอก²⁶⁴ (SS. 4/21/190)

อายุสูงสุดของเทวดาในชั้นสุทธรรสนะ คือ 23 สาคโรปมะ และจะเพิ่มขึ้นชั้นละ 1 สาคโรปมะ ในชั้นที่สูงขึ้นไป เมื่อถึงชั้นที่ 9 คือ ปรีติงกร จะมีอายุสูงสุด 31 สาคโรปมะ²⁶⁵ (TS. 4/32; SS. 4/32/197)

---

²⁶²adhograiveyakesu arddhatrtiyaratnipramanam.

(SS. 4/21/190)

²⁶³madhyagraiveyakesv aratnidvayapramanam.

(SS. 4/21/190)

²⁶⁴uparimagraiveyakesu ... adhyarddharatnipramanam.

(SS. 4/21/190)

²⁶⁵aranacyutad urdhvam ekaikena navasu graiveyakesu vijayadisu sarvarthasiddhau
ca.

(TS. 4/32)

adhograiveyakesu prathame trayovimśatih, ... uparimagraiveyakesu ... trtiye
ekatrimśat.

(SS. 4/32/197)

ในคัมภีร์สรวารลหิตี (4/19/189) และคัมภีร์ตัดตวารถวารติกะ (TVa. 4/19/234) กล่าวว่า เหนือสวรรค์ชั้นปรดิ้งกรของไครเวกะขึ้นไปหลายแสนโยชน์ ก่อนถึงสวรรค์ชั้นอนุตตระ (Anuttara) มีสวรรค์ 9 ชั้น เรียกว่า อนุทิส (Anudīśa) ตั้งอยู่ในทิศต่าง ๆ²⁶⁶ ดังนี้

- 1) อรรจิ (Arci) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
- 2) อรรจิมาลี (Arcimali) ตั้งอยู่ทางทิศใต้
- 3) ไวโรจนะ (Vairocana) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก
- 4) ประภาส (Prabhasa) ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ
- 5) อาทิตย์ (Aditya) ตั้งอยู่ตรงกลาง
- 6) อรรจิประภะ (Arciprabha) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
- 7) อรรจิมัชชะ (Arcimadhya) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้
- 8) อรรจิวรรต (Arciravarta) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
- 9) อรรจิวิชญะ (Arciviśista) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ²⁶⁷

---

²⁶⁶ anyany api navavimanani anudīśasamjñakani santiti jñapanartham. tenanudīśanam grahanam veditavyam.

(SS. 4/19/189)

prativkaravimanad urdhvam bahuni yojanaśatasahasrani utpatya santi tatra 'nudiśavimanani.

(TVa. 4/19/234)

²⁶⁷ tatra diksu catvari śrenivimanani. pracyam diśi arcirvimanam, apacyam arcimali, praticyam vairocanaṃ, udicyam prabhasam, madhye adityakhyam. vidiksu puspaprakirnakani catvari — purvadaksinasyam arciprabham, daksinaparasyam arcirmadhyam, aparottarasyam arciravartam, uttarapurvasyam arcirviśistam.

(TVa. 4/19/234)

บางแห่งมีชื่อต่างออกไป ดู Shungan Chand Jain, trans., **Tattvartha Sutra** [CD-ROM], 189.

เทวดาสวรรค์ชั้นอนุทิสมีกายสีขาว (TS. 4/22; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง $1\frac{1}{2}$ ศอก²⁶⁸ (SS. 4/21/190) อายุสูงสุด 32 ศาตโรปมะ²⁶⁹ (SS. 4/32/197) จะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก 2 ครั้ง เป็นเทวดา 1 ครั้ง แล้วจะได้บรรลุโมกษะเช่นเดียวกับพวกเทวดาอนุตตรวิมานชั้นที่ 1-4 ที่จะกล่าวถึงข้างหน้า²⁷⁰ (TS. 4/26)

2.2 อนุตตระ (Anuttara) เป็นสวรรค์ชั้นสูงสุดในจักรวาล (Tatia, trans. 2007 : 107) ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นอาทิตย์ของอนุทิสวรรค์ขึ้นไปหลายแสนโยชน์²⁷¹ (TVa. 4/19/234) บริเวณไบหน้าของมนุษย์จักรวาล (Stevenson 1970 : 272) กว้าง 2,100 โยชน์ สูง 1,100 โยชน์ (Lalwani, trans. 1973 : 282) มีวิมาน 5 แห่ง (Tatia, trans. 2007 : 108) แบ่งออกเป็น 5 ชั้นย่อย²⁷² (BhS. 6/6/121; TS. 4/19; TVa. 4/19/234; stevenson 1970 : 270; Caillat and Kumar 1981 : 100; Jaini 1990 : 130; Tatia, trans. 2007 : 107; Jain, trans. 2009 : 189) ดังนี้

---

²⁶⁸ ... anudiśavimanakesu ca adhyarddharatnīpramanam.

(SS. 4/21/190)

²⁶⁹ anudiśavimanesu dvatrimśat.

(SS. 4/32/197)

²⁷⁰ vijayadisū dvicaramah.

(TS. 4/26)

คัมภีร์สรวารณสิทธิ อธิบายว่า ด้วยอาทิสัพทในสูตรนี้หมายรวมถึงเทวดาสวรรค์ชั้น
อนุทิสด้วย

tena vijayavaijayantajayantaparajitanudiśavimananam istanam grahanam siddham
bhavati.

(SS. 4/26/193)

²⁷¹ adityavimanad urdhvam bahuni yojanaśatasahasrani utpatya santi
tatranuttaravimanani.

(TVa. 4/19/234)

²⁷² kati nam bhamte ! anuttaravimāna pannatta ?

goyama ! pamca anuttaravimāna pannatta, tam jaha — vijae, vejayamte, jayamte,
aparajie, savvatthasiddhe.

(BhS. 6/6/121)

- 1) วิชัย (Vijaya) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียง
- 2) ไวษณะ (Vaijayanta) ตั้งอยู่ทางทิศใต้
- 3) ชัยนตะ (Jayanta) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก
- 4) อปราจิต (Aparajita) ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ
- 5) สรวารณิทธิ²⁷³ (Sarvarthasiddha) ตั้งอยู่ตรงกลาง²⁷⁴

เทวดาสวรรค์ชั้นอนุตตระมีกายสีขาว (TS. 4/22; Lalwani, trans. 1973 : 241; Tatia, trans. 2007 : 108) สูง 1 ศอก²⁷⁵ (SS. 4/21/190) ชั้นที่ 1-4 มีอายุสูงสุด 32 สาคโรปมะ ชั้นที่ 5 มีอายุสูงสุด 33 สาคโรปมะ (Tatia, trans. 2007 : 113) แต่คัมภีร์สรวารณิทธิ (SS. 4/32/197) กล่าวว่า ทั้ง 5 ชั้น มีอายุสูงสุด 33 สาคโรปมะ²⁷⁶ มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ไกลตั้งแต่ชั้นล่างสุดจนถึงชั้นบนสุดของจักรวาล (Tatia, trans. 2007 : 107)

ศาสนาไชนะเชื่อว่า เทวดาสวรรค์ชั้นอนุตตระ ตั้งแต่ชั้นที่ 1-4 จะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก 2 ครั้ง เทวดา 1 ครั้ง แล้วจะบรรลุมฤกษะ (TS. 4/26) โดยครั้งแรกเกิดเป็นมนุษย์ครั้งที่ 2 เป็นเทวดาสวรรค์ชั้นอนุตตระชั้นใดชั้นหนึ่งใน 5 ชั้น²⁷⁷ และครั้งสุดท้ายเกิดเป็นมนุษย์เพื่อ

---

²⁷³ เป็นสรวารณิทธิ (Sarvarthasiddhi) ก็มี ดู TS. 4/19; SS. 4/32/197; TVr. 4/19/164; Padmanabh S. Jaini, **The Jaina Path of Purification**, 130. และ Shugan Chand Jain, trans., **Tattvartha Sutra** [CD-ROM], 189. เป็นต้น

²⁷⁴ diksu pradaksinani vijayavaijayantajayantaparajitavimanani catvari, madhye sarvarthasiddhasamjñam.

(TVa. 4/19/234)

²⁷⁵ anuttaresv aratnipramanam.

(SS. 4/21/190)

²⁷⁶ vijayadisū trayastrimśat saḡaropamany utkrsta sthitih. sarvarthasiddhau trayastrimśad eveti.

(SS. 4/32/197)

²⁷⁷ บางแห่งกล่าวว่า เกิดในสวรรค์ชั้นสรวารณิทธิเท่านั้น ดู Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 100.

บรรลุมฤกษ์²⁷⁸ (SS. 4/26/194; Tatia, trans. 2007 : 110) ส่วนชั้นที่ 5 จะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้งเดียวเท่านั้นแล้วจะได้บรรลุมฤกษ์²⁷⁹ (TVr. 4/26/170; Jaini 1990 : 130; Wiley 2006 : 226; Tatia, trans. 2007 : 110; Jain, trans. 2009 : 189)

เหนือสวรรค์ชั้นอนุตระขึ้นไป ตรงส่วนยอดของจักรวาล บริเวณหน้าผากหรือมงกุฎของมนุษย์จักรวาลเป็นที่อยู่ของสัทธา (Siddha) คือ ชีวะที่บริสุทธิ์ (Suddhajiva) เรียกว่า สัทธาโลก (Siddhaloka) มีรูปร่างเหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว บรรดาชีวะที่หลุดพ้นแล้วจะมาพำนักอาศัยเสวยวิมุตติสุข ณ สถานที่นี้ตราบถ้วนวันรันดร (Stevenson 1970 : 272; Caillat and Kumar 1981 : 52; Jaini 1990 : 130)

ในคัมภีร์ตัดดาวรตสูต (TS. 4/24) และคัมภีร์สรวารตสัทธา (SS. 4/24/192) แสดงว่า มีเทวดาพิเศษอยู่พวกหนึ่ง เรียกว่า เลากานติกะ (Laukantika) อาศัยอยู่ในวิมานบริเวณส่วนบนสุดของพรหมโลก²⁸⁰ ซึ่งเป็นเทวโลกชั้นที่ 5 (Stevenson 1970 : 270) ของพวกเทวดากัลโปปปีนนะ มีกายสีขาว สูง 5 ศอก²⁸¹ (SS. 4/42/200) อายุสูงสุด 8 สาคโรปมะ²⁸² (TS. 4/42) มี

²⁷⁸ vijayadibhyaś cyuta apratipatitasamyaktva manusyesutpadya samyamam aradhya punar vijayadisutpadya tataś cyutah punar manusyabhavam avapya siddhyantiti dvicaramadehatvam.

(SS. 4/26/194)

²⁷⁹ sarvarthasiddhyahamindras tu anvarthasamjñatvat paramotkrstasuratvac ca arthapattibalad eva ekacarama bhavantiti jñatavyam.

(TVr. 4/26/170)

²⁸⁰ brahmalokalaya laukantikah.

(TS. 4/24)

tesam hi vimanani brahmalokasyantesu sthitani.

(SS. 4/24/192)

บางแห่งกล่าวว่า อาศัยอยู่ใกล้กับช่องค้ำบนสวรรค์ชั้นพรหมโลก ดู Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is**, 108.

²⁸¹ aviśistah sarve te śuklaleśyah pañcahastotsedhaśarirah.

(SS. 4/42/200)

²⁸² laukantikanam astau sagaropamani sarvesam.

(TS. 4/42)

ตนเองเป็นใหญ่ ไม่มีใครต่ำหรือสูงกว่าใคร²⁸³ เป็นเทพฤๅษี ไม่มีความยินดีในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นที่เคารพบูชาของเทวดาทั้งหลาย สามารถทรงจำคัมภีร์ปุระวะ (Purva) ทั้ง 14 คัมภีร์ และเป็นผู้ประกาศการออกบวชของศิรธังกร²⁸⁴ (SS. 4/25/193) เทวดาเหล่านี้ถือว่าเป็นผู้ดำรงอยู่ในที่สุดของโลกแห่งการเกิด แก่ และตาย เป็นผู้ข้ามพ้นสังสารวัฏ เพราะหลังจากภพนั้นจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงครั้งเดียว แล้วได้บรรลุมโภกษะ²⁸⁵ (SS. 4/24/192) แบ่งออกเป็น 8 พวก ใน 8 ทิศของพรหมโลก²⁸⁶ (TS. 4/25; SS. 4/25/193) ดังนี้

- 1) สารัสวตะ (Sarasvata) มีสารัสวตวิมานตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
- 2) อาทิตย (Aditya) มีอาทิตยวิมานตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
- 3) วหนิ (Vahni) มีวहनวิมานตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
- 4) อรุณ (Aruna) มีอรุณวิมานตั้งอยู่ทางทิศใต้
- 5) ครรทโตยะ (Gardatoya) มีครรทโตยวิมานตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้
- 6) ตุษิต (Tusita) มีตุษิตวิมานตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก

---

²⁸³ บางแห่งกล่าวว่า เลากานติกะ เป็นเทวดารับใช้ ซึ่งมีถึง 99 พวก ทั้งในนรกและสวรรค์ แต่มีฐานะสูงกว่าเทวดารับใช้อื่น ๆ ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 270.

²⁸⁴ sarve ete svatantrah ; hinadhikatvabhavat, visayarativirahad devarsayah, itaresam devanam arcaniyah, caturdaśapurvadharah tirthakaraniskramanapratibodhanapara veditavyah.

(SS. 4/25/193)

²⁸⁵ athava janmajaramanakirno lokah samsarah, tasyanto lakantah. lokante bhava laukantikah. te sarve paritasamsarah, tataś cyuta ekam garbhavasam prapya parinirvasyantiti.

(SS. 4/24/192)

²⁸⁶ sarasvatadityavahnnyarunagardatoyatusitavyabadharistaś ca.

(TS. 4/25)

purvottarakone sarasvatavimanam, purvasyam diśi adityavimanam, purvadaksinasyam diśi vahnivimanam, daksinasyam diśi arunavimanam, daksinaparakone gardatoyavimanam, aparasyam diśi tusitavimanam, uttaraparasyam diśi avyabadhavimanam, uttarasyam diśi aristavimanam.

(SS. 4/25/193)

- 7) อัพยาพาธ (Avyabadha) มีอัพยาพาธวิมานตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
 8) อริษฏะ (Arista) มีอริษฏะวิมานตั้งอยู่ทางทิศเหนือ

ในคัมภีร์โศวปีชฎาภยฎีกา (Svopajña Bhasya Tika, quoted in Tatia, trans. 2007 : 110) กล่าวว่า เทวดาเลากานติกะมี 9 พวก โดยเพิ่มมรุตเทพขึ้นมาอีก 1 พวก มีวิมาน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ²⁸⁷ ส่วนพวกอริษฏเทพมีวิมานอยู่ตรงกลาง

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า เทวดาทั้ง 4 กลุ่มนี้ไม่ได้อาศัยอยู่บนจักรวาลชั้นบนทั้งหมด แต่อยู่กระจายทั่วไปทั้ง 3 ชั้นของจักรวาล ดังนั้น หากกล่าวตามสถานที่ที่เทวดาแต่ละกลุ่มส่วนใหญ่อาศัยอยู่แล้ว พวกเทวดากลุ่มที่ 1 กวนวาสี และกลุ่มที่ 2 วัยันตระ จะอาศัยอยู่ที่จักรวาลชั้นล่าง กลุ่มที่ 3 ไชยติษกะ จะอาศัยอยู่ที่จักรวาลชั้นกลาง ส่วนกลุ่มที่ 4 จะอาศัยอยู่ที่จักรวาลชั้นบน สอดคล้องกับคัมภีร์ภควทิสสูตร (BhS. 11/10/94) ที่กล่าวว่า จักรวาลชั้นบนมีสวรรค์ทั้งหมด 15 ชั้น โดยนับสวรรค์ของพวกเทวดากัลโปปปีนนะ (เทวโลก) 12 ชั้น สวรรค์ของพวกเทวดากัลปาดิสะ 2 ชั้น คือ ชั้นไครเวยกะและชั้นอนุตตระ และนับรวมลิตทโลก ดินแดนของมุกตชีวะ ซึ่งเรียกว่า อีสิปปภารปุฒวิ (Isipabbharapudhavi) อีก 1 ชั้น จึงเป็น 15 ชั้น²⁸⁸

ตามความเชื่อของศาสนาไชนะ แม้พวกเทวดาจะด้อยกว่ามนุษย์ตรงที่ไม่สามารถบรรลุโมกษะได้ แต่ก็มีความสุขมากกว่ามนุษย์ (Stevenson 1970 : 268) เทวดาในสวรรค์แต่ละชั้นจะมีความสุขแตกต่างกันออกไป จากความสุขชั้นหยาบไปถึงความสุขชั้นละเอียด จากความสุขที่เป็นรูปธรรมไปจนถึงความสุขที่เป็นนามธรรม ในคัมภีร์ตัดดาวารตสูตร (TS. 4/7-9) และคัมภีร์สรวารตลิตทิ (4/7-9/181-182) แสดงว่าพวกเทวดากลุ่มที่ 1 กวนวาสี จนถึงกลุ่มที่ 4 ไวมานิกะ กัลโปปปีนนะ ชั้นที่ 2 คือ ไอसान ยังมีการแสวงหาความสุขทางกามโดยการมีเพศสัมพันธ์กับเทวี

²⁸⁷ ในคัมภีร์สรวารตลิตทิมีกกล่าวถึงมรุตเทพด้วย แต่ไม่ได้ระบุว่ามิวิมานตั้งอยู่ทางทิศเหนือ กล่าวเพียงว่า มิวิมานตั้งอยู่ระหว่างพวกอัพยาพาธเทพและอริษฏเทพเท่านั้น

avyabadharistantarale marudvasavah.

(SS. 4/25/193)

²⁸⁸ uddhaloyakhettaloe nam bhamte ! kativihe pannatte ?

goyama ! pannarasavihe pannatte, tam jaha — sohammakappauddhaloyakhettaloe isana-sanamkumara-mahimda-bambhaloya-lamtaya-mahasukka-sahassara-anaya-panaya-arana-accuyakappauddhaloyakhettaloe, gevejjavimanauddhaloyakhettaloe, anuttaravimanauddhaloyakhettaloe, isipabbharapudhaviuddhaloyakhettaloe.

(BhS. 11/10/94)

เหมือนอย่างมนุษย์²⁸⁹ ชั้นที่ 3-4 คือ สานต์กุมารและมาเหนท์ระ มีการแสวงหาความสุขทางกามโดยการจับต้องสัมผัสเทวีที่ปรากฏตรงหน้า ชั้นที่ 5-6 คือ พรหมโลกและลานตกะ มีการแสวงหาความสุขทางกามโดยการจ้องดูเทวีที่แต่งตัวและสวมเครื่องประดับอย่างสวยงาม ชั้นที่ 7-8 คือ มหาศุภร์และสหัสสราระ มีการแสวงหาความสุขทางกามโดยการฟังดนตรี เสียงหัวเราะ การเจรจา และบทเพลงอันไพเราะจากเทวี ชั้นที่ 9-12 คือ อานตะ ปราณตะ อารณะ และอัจยุด มีการแสวงหาความสุขทางกามโดยการคิดจินตนาการ ส่วนสวรรค์ชั้นไครเวยกะและอนุดตระ ไม่มีเทวี พวกเทวดาดำรงอยู่ในภาวะอันเป็นสุขอย่างยิ่ง โดยปราศจากความยินดีในกาม²⁹⁰

จักรวาลทั้ง 3 ชั้น ถือเป็นสถานที่เกิดของชีวะทั้งหลายที่ยังไม่หลุดพ้น บางแห่งแสดงคติ (states of existence) ที่ชีวะจะต้องไปเกิดว่ามี 4²⁹¹ คือ สัตว์นรก (Naraki) สัตว์ดิรัจฉานและพีช

---

²⁸⁹kayapracara a aiśanat.

(TS. 4/7)

ete bhavanavasyadaya aiśanantah samklistakarmatvan manusyavat strivisayasukham anubhavantity arthah.

(SS. 4/7/181)

²⁹⁰śesah sparśarupaśabdamanah pravicaarah.

(TS. 4/8)

sanatkumaramahendrayor deva devavganavgasparśamatrad eva param pritim upalabhante, tatha devyo 'pi. brahmabrahmottaralantavakapisthesu deva divyavgananam śrvgarakaravilasacaturamanojñavesarupavalokanamatrad eva paramasukham apnuvanti. śukramahaśukraśatarasahasraresu deva devavanitanam madhurasamgitamrduhasitalalitakathitabhusanaravaśravanamatrad eva param pritim askandanti. anatapranataranacyutakalpeSu deva svavganamanahsamkalpamatrad eva param sukhham apnuvanti.

(SS. 4/8/181-182)

pare 'pravicaarah.

(TS. 4/9)

pravicarohi vedanapratikarah. tadabhavete sam paramasukham anavaratam bhavati.

(SS. 4/9/182)

²⁹¹แบ่งออกเป็นกำเนิดย่อย ๆ 8,400,000 ชนิด ดู Muni Śri Nyayavijayaji, **Jaina**

(Tiryāñc) มนุษย์ (Manusya) และเทวดา (Devata) (Stevenson 1970 : 96-97; Gopalan 1973 : 134; Sadhvi Sri Vijaysriji Arya 2008 : 6) จะเห็นว่า คติทั้ง 4 นี้ ล้วนแล้วแต่อาศัยอยู่ในจักรวาล 3 ชั้น ตามที่กล่าวมาแล้วทั้งสิ้น ในศาสนาไชนะ จะใช้เครื่องหมายสวัสติกะ (Svastika) เป็นสัญลักษณ์แทนคติทั้ง 4 โดยนรกอยู่ด้านล่าง สัตว์ดิรัจฉานและพืชอยู่ด้านขวา มนุษย์อยู่ด้านซ้าย และเทวดาอยู่ด้านบนของเครื่องหมาย ดังจะเห็นได้ทั่วไปตามหนังสือหรือวัดของไชนะ

ความสิ้นสุดของจักรวาล

แม้ศาสนาไชนะจะเชื่อว่าจักรวาลหรือโลกาศเป็นสิ่งที่มียุ่จริงตามธรรมชาติ ไม่มีใครสร้าง ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ถูกทำลายให้ย่อยยับ และจะดำรงอยู่อย่างนี้ชั่วนิรันดร์ แต่ก็ยอมรับว่า คินแดนส่วนที่เป็นกรรมภูมิ (Karmabhumi) ตามที่กล่าวมาแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ตามเข็มนาฬิกา มีลักษณะเป็นวงกลม ไม่มีจุดสิ้นสุด เรียกว่า กาลจักร (Kalacakra) (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 30) สามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ อวสรรปีณี (Avasarpini) และอุตสรรปีณี (Utsarpini) (Stevenson 1970 : 272; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 29; Jaini 1990 : 30-31; Mardia 1996 : 58-60. Chanchreek and Jain, eds. 2003 : 2-3) ดังนี้

อวสรรปีณี (Avasarpini : regressive half-cycle)

เป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงจากความเจริญไปหาความเสื่อม โดยในช่วงแรกมนุษย์จะมีความสุข ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรือง สภาพร่างกายใหญ่โต อายุยืนยาว มีความเคร่งศาสนาและคุณธรรมจริยธรรมอย่างมาก หลังจากนั้นสิ่งต่าง ๆ ก็จะค่อย ๆ ลดลง แบ่งออกเป็นยุคย่อย ๆ ซึ่งเรียกว่า อระ (ara) ได้ 6 ยุค (Stevenson 1970 : 272-275; Schubring 1978 : 225-225; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 29; Jaini 1990 : 31; Mardia 1996 : 58-60) ดังนี้

1. สุขมะ-สุขมา (Susama-Susama : extremely happy) เป็นยุคที่มีความสุขมากที่สุด มีระยะเวลาประมาณ 4 โกฏาโกฏิสาคโรปมะ (Stevenson, 1970 : 272; Schubring 1978 : 225; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 30) มนุษย์ในยุคนี้จะมีร่างกายใหญ่โต สูง 6 ไมล์ มีกระดูกซี่โครง 256 ซี่ (Stevenson 1970 : 273) กระดูกมีระยะห่างเท่ากัน ตามร่างกายมีเครื่องหมายที่เป็นมงคลจำนวนมาก มีอายุ 3 ปีลโยปมะ รับประทานอาหาร 4 วันครั้ง (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 31) ทารกที่เกิดมาจะเป็นแฝดชายหญิง พออายุได้ 4 วัน ก็สามารถรับประทานอาหารที่มีขนาดเท่ากับเมล็ดข้าวโพคได้ และจะรับประทานขนาดเท่านี้ตลอดไป บิดามารดาจะเสียชีวิตเมื่อทารกมีอายุได้

49 วัน²⁹² (Stevenson, 1970 : 273) มนุษย์ทุกคนไม่เคยทำความชั่ว ไม่มีศรัทธา ความเชื่อหยิ่ง ความหลงกลวง ความโลภ และกิเลสตัณหาอื่น ๆ พวกเขาจึงมีความสุขตลอดเวลา เมื่อปรารถนาสิ่งใดก็ไปขอได้จากต้นกัลปพฤกษ์ซึ่งมี 10 ต้น ให้เลือกตามปรารถนา ดังนี้

ต้นที่ 1 ชื่อ มัทยงคะ (Madyavga) ผลมีรสหวาน ใช้เป็นเครื่องคั้นอันแสนอร่อย

ต้นที่ 2 ชื่อ ภฤงคะ (Bhrvga) ใบใช้เป็นภาชนะ เช่น หม้อ กระทะ

ต้นที่ 3 ชื่อ ตูรยงคะ (Turyavga) ใบส่งเสียงเป็นบทเพลงอันไพเราะ

ต้นที่ 4 ชื่อ ทิปศิขา (Dipaśikha) ให้แสงสว่างอันสุกใสแม้ในเวลากลางคืน

ต้นที่ 5 ชื่อ โยชติยงคะ (Jyotiska) มีรัศมีเหมือนตะเกียงขนาดเล็ก

ต้นที่ 6 ชื่อ จิตรางคะ (Citravga) ดอกมีรูปทรงสวยงามและส่งกลิ่นหอมฟุ้ง

ต้นที่ 7 ชื่อ จิตรรส (Citra-rasa) ให้อาหารชนิดต่าง ๆ ที่มีสีอันและรสอันเลิศ

ต้นที่ 8 ชื่อ มณยงคะ (Manyavga) ใบใช้เป็นเครื่องประดับชนิดต่าง ๆ

ต้นที่ 9 ชื่อ เกหาคาร (Gehakara) เหมือนพระราชวังอันสวยงาม ใช้เป็นที่อยู่อาศัย

ต้นที่ 10 ชื่อ อนักณะ (Anagna) เปลือกใช้เป็นเสื้อผ้า ซึ่งเหมาะสมกับทุกฤดูกาล

(Stevenson 1970 : 273; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 31-32)

พวกเขาไม่เคยเห็นภาชนะหุงต้ม หรือแม้แต่สัมผัสอาหารที่ผ่านการหุงต้ม ไม่เคยได้ยินเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา เมื่อเสียชีวิตก็จะไปเกิดในเทวโลกทันที (Stevenson 1970 : 273)

ในยุคที่ 1 นี้ แผ่นดินจะมีรสหวานเหมือนน้ำตาล น้ำในแม่น้ำ ลำธาร และทะเลสาบ มีรสหวานและอร่อยมาก คิมแล้วทำให้สดชื่นเหมือนได้ดื่มน้ำทิพย์ (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 32)

2. สุขมา (Susama : happy) เป็นยุคที่มีความสุขลดลงเหลือครึ่งหนึ่งของยุคแรก (Stevenson 1970 : 273) มีระยะเวลาประมาณ 6 โกฎโกฏิสาคโรปมะ (Schubring 1978 : 226; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 30) มนุษย์มีร่างกายเล็กลง สูง 4 ไมล์ มีกระดูกซี่โครง 128 ซี่ มีอายุ 2 ปีโยปมะ รับประทานอาหาร 3 วันครั้ง ทารกที่เกิดมายังคงเป็นแฝดชายหญิง บิดามารดาจะเสียชีวิตเมื่อทารกมีอายุได้ 64 วัน ในยุคนี้ยังมีต้นกัลปพฤกษ์ 10 ต้น ให้มนุษย์ได้ขอสิ่งที่ต้องการ แต่จะไม่ได้มากเหมือนในยุคแรก แผ่นดินและน้ำจะมีความหวานลดลง (Stevenson 1970 : 273-274; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 32)

²⁹²บางแห่งกล่าวว่า เสียชีวิตทันทีหลังจากที่คลอดบุตร ดู K.L. Chanchreek and Mahesh

3. สุขมะ – ทุษมา (Susama-duhsama : more happy than unhappy) เป็นยุคที่มีความสุขและความทุกข์ปนกัน แต่มีความสุขมากกว่าความทุกข์ มีระยะเวลาประมาณ 2 โกฎโกฏี สาคโรปมะ (Schubring 1978; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 30) มนุษย์มีร่างกายเล็กสูง 2 ไมล์ มีกระดูกซี่โครง 64 ซี่ มีอายุ 1 ปีลโยปมะ รับประทานอาหาร 2 วันครั้ง ทารกที่เกิดมายังคงเป็นแฝดชายหญิง เมื่อเสียชีวิตก็จะได้ไปเกิดในเทวโลก ดันกัลปพฤกษ์ยังให้สิ่งที่ปรารถนาเหมือนเดิม แต่จะลดปริมาณลงเช่นเดียวกับความหวานของดินและน้ำ (Stevenson 1970 : 270; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 32-33) ในตอนต้นของยุคนี้ มนุษย์เริ่มประสบความสำเร็จ เสียใจและความชั่วร้ายต่าง ๆ แต่ยังไม่รุนแรงนัก เมื่อมนุษย์รู้ดีว่าความสุขที่ได้รับกำลังลดน้อยลง จึงได้พากันไปหาผู้สูงอายุเพื่อแต่งตั้งให้เป็น “กุลกร” ทำหน้าที่แนะนำหรือชักจูงให้มนุษย์ทำความดี กุลกรมีติดต่อกันมาจนถึงคนสุดท้ายในยุคนี้ ซึ่งมีชื่อว่า ฤษภเทวะ (Rshabhadeva) ศาสนาไชนะถือว่า ท่านเป็นตริตังกรองค์แรก และเป็นผู้ให้กำเนิดศาสนาไชนะอย่างแท้จริง ท่านรู้ว่า ต่อไปในอนาคต ดันกัลปพฤกษ์จะหายไป มนุษย์จะต้องพึ่งตนเอง จึงได้สอนศิลปะ 72 อย่างแก่ผู้ชาย และศิลปะ 64 อย่างแก่ผู้หญิง เช่น การเพาะปลูก การทำอาหาร การค้าขาย การทำภาชนะเครื่องใช้ การตัดเย็บเสื้อผ้า การดูแลผู้ป่วย การเลี้ยงดูบุตรหลาน การสร้างบ้านเรือน ตลอดจนเรื่องการเมืองการปกครอง ท่านจึงเป็นนักการศึกษาคนแรกของยุคนี้²⁹³ และท่านได้แบ่งคนในสังคมออกเป็น 3 ชั้น คือ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร เมื่อได้สอนให้มนุษย์รู้จักช่วยเหลือตนเอง และจัดรูปแบบปกครองเสร็จเรียบร้อยแล้ว ท่านก็แต่งตั้งให้บุตรชายชื่อ ภรต (Bharata) เป็นผู้ปกครองประชาชน ซึ่งศาสนาไชนะถือว่า ภรต เป็นจักรพรรดิองค์แรกของโลก ส่วนตัวท่านได้ออกบวชตั้งสอนศีลธรรมแก่ประชาชน ระหว่างการปกครองจักรพรรดิภรตได้ตั้งวรรณะพราหมณ์ขึ้นมาอีกวรรณะหนึ่ง ในตอนปลายของยุคนี้ ความจำของมนุษย์เริ่มเสื่อมลง มนุษย์จึงจำเป็นต้องมีการบันทึกความคิดของตนไว้ ชิดาคคนหนึ่งของท่านชื่อ พรหมิ จึงได้ประดิษฐ์ตัวอักษรต่าง ๆ ขึ้นมาถึง 18 ชนิด เช่น อักษรตุรกี (Turkish) อักษรนากรี (Nagari) อักษรภาษาถิ่นของพวกดราวิเดียนทั้งหมด (Dravidian dialects) อักษร

²⁹³ บางแห่งกล่าวเพิ่มเติมว่า ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดิน (king) องค์แรก นักบวช (monk) รูปแรก และเป็นผู้วางรากฐานหลักจริยธรรมคนแรกอีกด้วย ดู K.L. Chanchreek and Mahesh K. Jain, eds., *Jainism : Rishabha Deva to Mahavira*, 3.

กนาเรส (Canarese) อักษรเปอร์เซีย (Persian) และอักษรที่ใช้ในแคว้น โอริสสา (Orissa) เพื่อให้มนุษย์ได้ใช้เขียนกัน²⁹⁴ (Stevenson 1970 : 274; Vijaya, in Das, ed. 2000 : 106-109)

4. ทะษมะ – สุขมา (Duhsama-Susama : more unhappy than happy) เป็นยุคที่มีความทุกข์ปนกับความสุข แต่มีความทุกข์มากกว่าความสุข²⁹⁵ มีระยะเวลาประมาณ 1 โกฎโกฏิด้วย 42,000 ปี (Stevenson 1970 : 274; Schubring 1978 : 226; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 30) มนุษย์มีความสูง 500 ธนู และลดลงเรื่อย ๆ ตอนปลายยุคมีความสูงเพียง 7 ศอก มีกระดูกซี่โครง 32 ซี่ (Stevenson 1970 : 274) มีอายุ 1 โกฎปุระวะ และลดลงเรื่อย ๆ ตอนปลายยุคมีอายุเพียง 100 ปี หรือน้อยกว่า (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 33) รับประทานอาหารวันละ 2 ครั้ง ผู้หญิงรับประทานอาหารเพียง 28 คำ ส่วนผู้ชาย 32 คำ ศาสนาไหนะ จะได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่ เพราะถึงกรออีก 23 องค์ที่เหลือ รวมทั้งจักรพรรดิ (Cakravarti) 12 องค์ พลเทวะ (Baladeva) 9 องค์ วาสุเทวะ (Vasudeva) 9 องค์ และประติวาสุเทวะ (Prativasudeva) 9 องค์ ก็จะอุบัติในยุคนี้ มนุษย์ที่เสียชีวิตจะไม่ได้ไปเกิดในเทวโลกทั้งหมด บางคนอาจไปเกิดในคติ 4 คติใดคติหนึ่ง หรือบางคนอาจได้บรรลุโมกษะกลายเป็นสิทธะ (Siddha) ก็ได้ (Stevenson 1970 : 274)

5. ทะษมา (Duhsama : unhappy) เป็นยุคที่มีแต่ความทุกข์ ยุคนี้เริ่มต้นหลังจากที่มหาวิระประสูติได้ 75 ปี 8 เดือน 15 วัน²⁹⁶ (Schubring 1978 : 226) ซึ่งได้แก่ยุคปัจจุบันนี้มีระยะเวลา 21,000 ปี มนุษย์มีความสูงไม่เกิน 7 ศอก²⁹⁷ กระดูกซี่โครงไม่เกิน 16 ซี่ อายุไม่เกิน

---

²⁹⁴บางแห่งกล่าวว่า อักษรที่ประดิษฐ์ขึ้นนี้เรียกว่า อักษรพราหมี (Brahmi) ดู กวี ศิ ริธรรม, “หลักคำสอนของศาสนาเซนในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร-ศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), 12.

²⁹⁵บางแห่งกล่าวว่า มีความทุกข์เพียงเล็กน้อย แต่มีความสุขมาก ประชาชนมีความมั่งคั่ง รุ่งเรือง ฝนตกตามฤดูกาลและมีปริมาณเพียงพอ พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์และให้ผลผลิตจำนวนมาก ดู Muni Ratna-prabha Vijaya, **Śramana Bhagavan Mahavira : His Life and Teaching** (Delhi : Parimal Publications, 1989), 33.

²⁹⁶หลังจากที่มหาวิระนิพพานได้ 3 ปี 8 เดือน 15 วัน แต่บางแห่งกล่าวว่า เริ่มต้นหลังจากมหาวิระบรรลุโมกษะได้ 3 ปี ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 245.

²⁹⁷บางแห่งว่า สูง 6 ฟุต ดู Muni Ratna-prabha Vijaya, **Śramana Bhagavan Mahavira : His Life and Teaching**, 33.

125 ปี²⁹⁸ (Stevenson 1970 : 275) ในตอนปลายยุค มนุษย์จะมีความสูงเพียง 1 สอก และมีอายุเพียง 20 ปี (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 33) ตีรถึงภรรยาจะไม่อุบัติในยุคนี้ ไม่มีฆราวาสหรือนักบวช คนใดสามารถบรรลุโมกษะโดยไม่ต้องกลับมาเกิดใหม่อีกอย่างน้อย 1 ครั้ง ทุกสิ่งทุกอย่างจะเลวร้ายยิ่งขึ้น แม้แต่ศาสนาไชนะก็จะเสื่อมลงและสูญสิ้นไปในยุคนี้ มนุษย์จะมีแต่ความทุกข์ น้อยคนนักที่จะมีความสุข และเป็นความสุขที่เจือไปด้วยความทุกข์ ทุกคนไม่ค่อยเคร่งครัดในศาสนา ขาดความซื่อสัตย์ จ้องหาโอกาสที่จะคดโกงกัน มีการทะเลาะวิวาทต่อสู้กันอยู่เสมอ บุตรไม่เชื่อฟัง บิดามารดา ภรรยาผูกพยาบาทสามีเหมือนอสรพิษ มารดาเลี้ยงน่ากลัวเหมือนกินที่โลกถูกทำลาย กุลสตรีจะไร้ยางอาย ประพฤติตนเสมือนหญิงโสเภณี พวกนักบวชจะไม่ได้รับนิมนต์ให้ไปฉันอาหารและถวายของใช้ รวมทั้งเครื่องนุ่งห่ม มีการโกงตาชั่งและใส่สิ่งปลอมปนซึ่งเป็นอันตรายแก่ร่างกายของมนุษย์และสัตว์ลงในอาหารและเครื่องดื่ม พระเจ้าแผ่นดินมีพระทัยโหดร้ายเห็นแก่พระองค์เอง ชอบกดขี่ข่มเหงราษฎร แผ่นดินจะขาดความอุดมสมบูรณ์ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล มีกระแสดมแรงพัดทำลายผู้คนและทรัพย์สิน เกิดทุพภิกขภัยบ่อยครั้ง มนุษย์จะได้รับอันตรายจากสัตว์ร้าย หมู่บ้านจะเหมือนหลุมฝังศพ เมืองจะเหมือนยมโลก ในตอนปลายยุค ดินแดนภรรยาจะเหลือภิกษุในศาสนาไชนะรูปสุดท้ายชื่อ ทุปปสหัสสุรี (Duppasahasuri) ภิกษุณีชื่อ ผัลกุศรี (Phalguśri) อุบาสกชื่อ นากิล (Nagila) และอุบาสิกาชื่อ สัตยาศรี (Satyaśri) (Stevenson 1970 : 275; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 34-36)

6. ทุษมะ-ทุษมา (Duhsama-Duhsama : extremely unhappy) เป็นยุคสุดท้ายซึ่งมีความทุกข์มากที่สุด มีระยะเวลาประมาณ 21,000 ปี (Stevenson 1970 : 275; Schubring 1978 : 226; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 30) มนุษย์มีความสูงเพียง 1 สอก มีกระดูกซี่โครงไม่เกิน 8 ซี่ (Stevenson 1970 : 275) ผู้ชายมีอายุ 20 ปี ผู้หญิงมีอายุ 16 ปี²⁹⁹ ให้กำเนิดบุตรได้เมื่ออายุ 6 ปี พอมีอายุถึง 16 ปี จะมีบุตรจำนวนมาก และกลายเป็นหญิงชรา (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 37) ในยุคนี้มนุษย์จะไม่เหลือจิตสำนึกที่ดีงาม การทำความชั่วต่าง ๆ เช่น การฆ่าฟันกัน การลักขโมย การร่วมประเวณีระหว่างมารดากับบุตรหรือระหว่างพี่ชายน้องชายกับพี่สาวน้องสาวจะกลายเป็นเรื่องธรรมดา จะเกิดมีลมพายุพัดกระหน่ำทั้งกลางวันและกลางคืน ทุกทิศทุกทางจะเต็มไปด้วยหมอกควันอันน่ากลัว เกิดโรคระบาดไปทั่ว ดวงจันทร์จะแผ่รังสีความเย็นอย่างรุนแรง ดวงอาทิตย์

---

²⁹⁸ บางแห่งว่า มีอายุน้อยกว่า 100 ปี ดู Muni Ratna-prabha Vijaya, **Śramana Bhagavan Mahavira : His Life and Teaching**, 33.

²⁹⁹ สตีเวนสัน (Stevenson) กล่าวว่า มนุษย์ในยุคนี้มีอายุสูงสุดเพียง 16 ปี แต่บางนิกายก็กล่าวว่า 20 ปี ดู Sinclair Stevenson, **The Heart of Jainism**, 275.

จะฉายแสงความร้อนจนยากที่จะทนได้ ทุ่งนา ป่า สวน ไม้เลื้อย ไม้ยืนต้น และหญ้าจะถูกทำลาย เทือกเขาต่าง ๆ ยกเว้นภูเขาไวดาตยะ (Vitadhya) และภูเขาฤษภักฏ (Rsabhakuta) กลุ่มแม่น้ำและหลุมบ่อทั้งหมดจะราบเรียบเสมอกับพื้นดิน ลำธารและแม่น้ำทั้งหมด ยกเว้นแม่น้ำคงคาและแม่น้ำสินธุ จะเหือดแห้งไป พื้นดินจะเต็มไปด้วยฝุ่นและโคลนเลน น้ำฝนจะมีพิษ พวกมนุษย์จะมีนิสัยหยาบคาย คุร้าย รับประทานเนื้อเป็นอาหาร อาศัยอยู่ในรูหรือโพรงใต้ภูเขาไวดาตยะหรือตามฝั่งแม่น้ำคงคาและสินธุ ตอนกลางวันจะออกมาอย่างปูและปลาที่จับจากแม่น้ำโดยใช้ความร้อนจากดวงอาทิตย์ ส่วนตอนกลางคืนจะหลับนอนอยู่ที่อาศัย (Stevenson 1970 : 275; Schubring 1978 : 226; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 36-37; Chanchreek and Jain, eds. 2003 : 3)

อุตสรรปีณี (Utsarpini : progressive half-cycle)

เป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงจากความเสื่อมไปหาความเจริญ เริ่มต้นขึ้นในราวเดือนศรวณะ³⁰⁰ (Śravana) ข้างแรม (Stevenson 1970 : 276) ในช่วงแรกมนุษย์จะมีความทุกข์ทรมานอย่างมาก หลังจากนั้นสภาพต่าง ๆ จะค่อย ๆ ดีขึ้น จนถึงช่วงสุดท้าย มนุษย์จะมีแต่ความสุข ความเจริญรุ่งเรือง มีสภาพร่างกายใหญ่โต มีอายุยืนยาว และมีคุณธรรมจริยธรรมอย่างมาก แบ่งออกเป็นยุคย่อยได้ 6 ยุค (Stevenson 1970 : 276-278; Schubring 1978 : 226-227; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 29; Jaini 1990: 31; Mardia 1996 : 58-60) ดังนี้

1. ทุษมะ-ทุษมา (Duhsama-Duhsama : extremely unhappy) เป็นยุคแรกของกาลจักร ส่วนที่เป็นอุตสรรปีณี มนุษย์มีความทุกข์มากที่สุด มีสภาพเช่นเดียวกับยุคที่ 6 ของกาลจักร ส่วนที่เป็นอวสรรปีณี ตอนปลายของยุคนี้จะมีฝน 5 ชนิด ตกชนิดละ 7 วัน รวม 45 วัน ดังนี้

ฝนชนิดที่ 1 ชื่อ ปุษกร (Puskara) ตกตลอด 7 วัน ทำให้พื้นดินชุ่มไปด้วยน้ำ

ฝนชนิดที่ 2 ชื่อ กษีรเมฆ (Ksira-megha) ตกตลอด 7 วัน พวกธัญพืชต่าง ๆ เช่น ข้าวโพด จะพากันเจริญเติบโตอุดมไปด้วยสีและกลิ่น

ฝนชนิดที่ 3 ชื่อ ฆฤตเมฆ (Ghrta-megha) ตกตลอด 7 วัน ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์

ฝนชนิดที่ 4 ชื่อ อมฤตเมฆ (Amrta-megha) ตกตลอด 7 วัน ทำให้ไม้เลื้อยและไม้ยืนต้นที่เป็นยาเจริญเติบโต

ฝนชนิดที่ 5 ชื่อ รสเมฆ (Rasa-megha) ตกตลอด 7 วัน ทำให้พื้นดินมีรสอร่อย (Stevenson 1970 : 276; Schubring 1978 : 227; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 38)

---

³⁰⁰ ประมวลเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ดู M. Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, 1097.

เมื่อพวกมนุษย์ได้เห็นสภาพแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้ยืนต้น ไม้เลื้อย พืชต่าง ๆ พืชทางยา แม่น้ำลำธารเต็มไปด้วยน้ำ ก็จะพากันดีใจ และออกจากกูหรือ โพรงที่ตนอาศัย ในดินแดนภระจะมีดอกไม้และผลไม้เต็มไปหมด พวกมนุษย์จะงดเว้นการรับประทานเนื้อสัตว์ ทำให้มีสุขภาพแข็งแรงและอายุเพิ่มขึ้นตามลำดับ ใบหน้าก็มีเสน่ห์มากขึ้น (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 38)

2. ทุษมา (Duhsama : unhappy) แม้จะเป็นยุคที่มีความทุกข์เช่นเดียวกับยุคที่ 5 ของกาลจักรส่วนที่เป็นอวสธรปิณี แต่ทุกสิ่งทุกอย่างเริ่มมีสภาพดีขึ้นทีละน้อย ในตอนปลายของยุคนี้ จะมีกฤตกร 7 คน เกิดขึ้น คือ วิมลวาหนะ (Vimala-vahana) สุทาม (Sudama) ตังคม (Savgama) สุปารสวะ (Su-parśva) ทัตตะ (Datta) สุมุข (Su-mukha) และสัมมุจิ (Sammuci) กฤตกรวิมลวาหนะ เป็นผู้ที่ระลึกชาติได้ จึงได้ทำการก่อสร้างหมู่บ้านและเมืองขึ้น มีการรวบรวมสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ม้า และช้าง และสั่งสอนประชาชนเกี่ยวกับวิชาอักษรศาสตร์ คณิตศาสตร์ พาณิชยศาสตร์ จริยศาสตร์ และศิลปะการหุงต้มโดยใช้ไฟ (Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 38-39)

3. ทุษมะ-สุขมา (Duhsama-Susama : more unhappy than happy) เป็นยุคที่มีความทุกข์ปนกับความสุข แต่มีความทุกข์มากกว่าความสุข เช่นเดียวกับยุคที่ 4 ของกาลจักรส่วนที่เป็นอวสธรปิณี ในยุคนี้ตีรถึงกรองค์แรกของศาสนาไชนะจะอุบัติขึ้น มีนามว่า ปัทมนาภะ (Padmanabha) พระองค์เคยเป็นพระราชกษัตริย์ในสมัยของพระมหาวีระ ขณะนี้กำลังชดใช้กรรมชั่วอยู่ในนรกขุมที่ 1 (Stevenson 1970 : 276)

4. สุขมะ-ทุษมา (Susama-Duhsama : more happy than unhappy) เป็นยุคที่มีความสุขปนกับความทุกข์ แต่มีความสุขมากกว่า เช่นเดียวกับยุคที่ 3 ของกาลจักรส่วนที่เป็นอวสธรปิณี ในยุคนี้ตีรถึงกรอีก 23 องค์ที่เหลือ ตั้งแต่สุรทเวะ (Suradeva) จนถึงภัทรชินะ (Bhadrajina) พร้อมด้วยจักรพรรดิ 12 องค์ พลทเวะ 9 องค์ วาสุทเวะ 9 องค์ และประติวาสุทเวะ 9 องค์ จะอุบัติขึ้น (Stevenson 1970 : 276-278; Muni Ratna-prabha Vijaya 1989 : 39)

5. สุขมา (Susama : happy) เป็นยุคที่มีแต่ความสุขเช่นเดียวกับยุคที่ 2 ของกาลจักรส่วนที่เป็นอวสธรปิณี

6. สุขมะ-สุขมา (Susama-Susama : extremely happy) เป็นยุคที่มีความสุขมากที่สุด เช่นเดียวกับยุคที่ 1 ของกาลจักรส่วนที่เป็นอวสธรปิณี

เมื่อสิ้นสุดยุคนี้ กาลจักรหรือวงล้อแห่งกาลเวลาที่จะหมุนไปสู่ส่วนที่เป็นอวสธรปิณีต่อไป หมุนเวียนอยู่อย่างนี้ชั่ววันรันคร ไม่มีวันสิ้นสุด (Stevenson 1970 : 278)

บทที่ 3

แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาท

พุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภทอเทวนิยม (atheism) เช่นเดียวกับศาสนาไชนะ ไม่เชื่อถือในความมีอยู่ของพระเป็นเจ้า ไม่เชื่อว่าพระเป็นเจ้าเป็นผู้สร้างโลกหรือจักรวาล ตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ขึ้น¹ พุทธศาสนามองว่า โลกหรือจักรวาลเกิดขึ้นโดยธรรมหรือสภาพที่มันเป็น และดำรงอยู่โดยกฎธรรมชาติ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมสูญได้ และไม่ให้ความสนใจมากนัก แม้เรื่องนี้จะเป็นที่สนใจและถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในสมัยนั้นก็ตาม (ขุ.อุ. 25/139-142/185-192) พุทธศาสนาถือว่า การกล่าวถึงเรื่องโลกหรือจักรวาลเป็นดิรัจฉานกถาอย่างหนึ่ง² (ที.สี. 9/276/223) และจัดเป็นเรื่องอจินไตยหรือสิ่งที่ไม่พึงคิด ถ้าหากใครนำมาครุ่นคิดก็มีส่วนทำให้อัธมอันเป็นบ้ำได้³ (อง.จตุกก. 21/77/104) เมื่อมีผู้มาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าก็จะทรงนิ่งหรือไม่ทรงตอบ โดยตรัสว่า เป็นอภัยกถาปัญหา คือ ปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์ เพราะทรงเห็นว่า “ข้อนั้นไม่ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้

---

¹บางท่านเห็นว่า พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธเรื่องจักรวาลหรือผู้สร้างจักรวาลอย่างเด็ดขาด เพียงแต่ไม่ได้ให้ความสนใจที่จะรู้ว่าใครเป็นผู้สร้างจักรวาลเท่านั้น ดู เอคเวิร์ด คอนซ์, **พุทธศาสนา : ศาสนาและพัฒนาการ**, แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2552), 34.

²ดิรัจฉานกถา หมายถึง ถ้อยคำอันขวางต่อทางนิพพานหรือเรื่องราวที่ภิกษุไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงสนทนา โดยไม่เกี่ยวกับการพิจารณาสั่งสอนแนะนำทางธรรมอันทำให้เกิดฟังเพื่อและพากันหลงเพลินเสียเวลา เสียกิจหน้าที่ที่พึงปฏิบัติตามธรรม มี 28 อย่าง แยกได้ 33 อย่าง ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543 ข), 74.

³อจินไตยมี 4 อย่าง คือ พุทธวิสัย ฌานวิสัย กรรมวิบาก และโลกจินดา ดู อง.จตุกก. 21/77/104.

เพื่อนิพพาน”⁴ (ที่.สี. 9/292/233; ม.ม. 13/152/152; ส.มหา. 19/1712/548)

พุทธศาสนา แบ่งโลกออกเป็น 3 นัย นัยละ 3 ประเภท (ราชบัณฑิตยสถาน 2548 ข : 297-298) คือ

นัยที่ 1 ได้แก่

1. สังขารโลก โลกคือสังขาร หมายถึง สิ่งทั้งปวงที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย
2. สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์
3. โอกาสโลก โลกคือโอกาส หมายถึง โลกที่มนุษย์และสัตว์อาศัยอยู่ โลกอันมีอยู่ใน

อวกาศ เอกภพ

นัยที่ 2 ได้แก่

1. มนุษยโลก โลกคือหมู่มนุษย์ หรือโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่
2. เทวโลก โลกคือหมู่เทพ หรือโลกที่เทวดาอาศัยอยู่ ได้แก่ สวรรค์ 6 ชั้น
3. พรหมโลก โลกคือหมู่พรหม หรือโลกที่พรหมอาศัยอยู่ ได้แก่ สวรรค์ชั้นรูปพรหม 16 ชั้น และสวรรค์ชั้นอรุปรหม 4 ชั้น

⁴น เหน็ด ... อดุถสญหิตัง น ชมมสญหิตัง น อาทิพฺรหฺมจฺริยํ น นิพฺพิทาย น วิราคายน น นิโรชายน น อุปสมาย น อภิญฺฌาย น สมฺโพชายน น นิพฺพานาย สํวตฺตติ.

(ที่.สี. 9/292/233)

ในอุพนิสฺสูตร แสดงว่า พระอนันตที่เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีความสนใจในเรื่องจักรวาล ซึ่งเป็นโลกภายนอก เนื่องจากท่านเคยได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า พระอภิภูเถระซึ่งเป็นสาวกของ พระลชีสัมมาสัมพุทธเจ้า ยืนอยู่ในพรหมโลกแล้วเปล่งเสียงให้เทวดาและมนุษย์ใน 1,000 โลกธาตุ (แปลจากศัพท์ว่า สหสฺสีโลกธาตุ แต่ในอรุณวตีสฺสูตร พระไตรปิฎกภาษาไทยทั้งฉบับหลวงและ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แปลศัพท์เดียวกันนี้ว่า หมื่น โลกธาตุ ดู พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, เล่มที่ 15 (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2525), 190. และ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ 15 (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539), 257) ได้ยิน เมื่อท่านได้ฟังอย่างนี้ จึงเกิดความคิดว่า เมื่อพระสาวกยังทำได้ถึงเพียงนี้ แล้วพระพุทธเจ้าจะทำได้ถึงเพียงใด ท่านจึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขอให้พระองค์ตรัสบอกให้ทราบ ท่านได้ทูลอ่อนวอนถึง 3 ครั้ง พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสบอก ดู อัง.ติก. 20/520/291-292.

ในปาฏิกาสฺสูตร เจ้าสุหนักขัตตะ ลิงฉวีบุตร ได้ลาสิกขาเพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสเรื่องกำเนิดของโลกหรือจักรวาลให้ฟัง ดู ที.ปา. 11/3/4.

นัยที่ 3 ได้แก่

1. กามโลก โลกของหมู่สัตว์ผู้เกี่ยวข้องกับอยู่ในกาม ได้แก่ อบายภูมิ 4 มนุษย์ และ สวรรค์ 6 ชั้น

2. รูปโลก โลกของหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหม 16 ชั้น

3. อรูปโลก โลกของหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปพรหม 4 ชั้น

โลกนัยที่ 3 เป็นชื่อที่บางแห่งใช้เรียกภพ 3 ทั้งโลกนัยที่ 2 และนัยที่ 3 เป็นการนำเอาโลกนัยที่ 1 ประเภทที่ 2 และ 3 มาแจกแจงรายละเอียด (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 118; สุนทร ฌ รังษี 2541 : 76)

โลกตามที่กล่าวมานี้เป็น โลกภายนอก (ตัวเรา) มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นโลกในเชิงวัตถุวิสัย (objective)

นอกจากนี้ พุทธศาสนายังได้กล่าวถึงโลกภายใน (ตัวเรา) ซึ่งเป็นโลกในเชิงอัตวิสัย (subjective) คือ เป็นโลกแห่งการรับรู้ที่เกิดจากการบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ เรียกว่า โลกแห่งอายตนะ หรืออายตนะโลก (จุ.มหา. 29/798/497; จุ.จุพ. 30/150/76; ส.อ. 2/253) ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “สมิทฺธิ ที่ใดมิตฺตา มีรูป มีจักขุวิญญาณ มีธรรมอันพึงรู้ด้วยจักขุวิญญาณ ที่นั่นมีโลกหรือบัญญัติว่าเป็นโลก” (ส.สพ. 18/75/48) และ “อนึ่ง เราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง”⁶ (อง.จตุกก. 21/46/64)

ในวิธานิพนธ์นี้ จะกล่าวถึงเฉพาะโลกหรือจักรวาลในเชิงวัตถุวิสัยเท่านั้น

กำเนิดของจักรวาล

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสนใจเรื่องโลกหรือจักรวาลมากนัก โดยเฉพาะในเชิงวัตถุวิสัย แต่อย่างไรก็ตาม หากพระพุทธองค์ทรงเห็นว่า การตอบปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้จะช่วยให้ผู้ถามหรือผู้ฟังได้รับประโยชน์ที่ทรงมุ่งหมายก็จะทรงตอบ ดังนั้น จึงปรากฏว่าพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงเรื่องนี้ไว้ในสูตรต่าง ๆ หลายสูตร บางสูตรตรัสเล่าไว้โดยตรง เช่น

ยฺสฺส โข สมิทฺธิ อตฺถิ จกฺขุ อตฺถิ รูปา อตฺถิ จกฺขุวิญญานํ อตฺถิ จกฺขุวิญญานวิญญาตพฺพา
ธมฺมา อตฺถิ ตตฺถ โลกโ ว โลกปฺลยตฺถิ วา.

(ส.สพ. 18/75/48)

‘อปีจําห์ อาวุโส อิมสฺมีเยว พุยามมตฺเต กพฺวาร สสณฺณมฺหิ สมฺนเก โลกญจ ปญฺญาเปมิ
โลกสมฺมุทญจ โลกนโรชญจ โลกนโรชคามินิญจ ปฏฺิปปหิ.

(อง.จตุกก. 21/46/64)

ปาฏิกสูตร (ที.ปา. 11/13-16/29-36) บางสูตรตรัสเล่าไว้โดยอ้อม เช่น พรหมชาลสูตร (ที.สී. 9/31-34/22-28) แต่ทั้ง 2 สูตร ก็เป็นการตรัสเล่าตามคติความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งเชื่อว่าพระอิศวรหรือพระพรหมเป็นผู้สร้างจักรวาล มีบางสูตร เช่น อัคคัญญสูตร (ที.ปา. 11/56-72/92-107) พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงอ้างว่า พระอิศวรหรือพระพรหมเป็นผู้สร้างจักรวาล แต่ตรัสว่าเป็นวิวัฒนาการตามธรรมชาติ

ในปาฏิกสูตร แห่งปาฏิกวรรค ทีฆนิกาย (ที.ปา. 11/1-17/1-37) พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงเรื่องนี้แก่ภักควโคตรปริพาชก ซึ่งทูลถามเรื่องที่เข้าสู่กัณฑ์ตะ ลิจฉวิบุตร สหายของตนลาสิกขา (ที.อ. 3/2) ที่อารามของปริพาชก ในเขตอนุปิยนิกม แคว้นมัลละ โดยพระองค์ได้ตรัสเล่าให้ภักควโคตรปริพาชกฟังว่า เข้าสู่กัณฑ์ตะ ลิจฉวิบุตร มาเฝ้าเพื่อขอทูลลาสิกขาจริง เพราะพระองค์ไม่ยอมแสดงปาฏิหาริย์ให้ดู และไม่ทรงประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล ซึ่งความจริงในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นั้น พระองค์ได้ทรงแสดงให้เข้าสู่กัณฑ์ตะ ลิจฉวิบุตร ดูแล้วถึง 3 ครั้ง ขณะที่เข้าสู่กัณฑ์ตะ ลิจฉวิบุตร ยังเป็นภิกษุทำหน้าที่อุปัฏฐากพระองค์ ส่วนเรื่องทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลนั้น ได้ตรัสเล่าให้ภักควโคตรปริพาชกฟังว่า พระองค์ทรงรู้เรื่องนี้ดีว่า สมณพราหมณ์ผู้บัญญัติทฤษฎีอาศัยเหตุอะไร และรู้อย่างไรไปก่อนนั้น จึงไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น เพราะทรงไม่ยึดมั่นถือมั่น จึงทรงหลุดพ้นจากวิภวได้ แล้วตรัสเล่าความเป็นมาของทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ของสมณพราหมณ์ 4 จำพวก โดยละเอียด ดังนี้

1. ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรหรือพระพรหมเป็นผู้สร้าง พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าว่า

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนาน ๆ จักรวาลนี้พินาศ เมื่อจักรวาลกำลังพินาศ เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดในพรหมโลกชั้นอภัสสรา นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ จักรวาลนี้กลับเจริญขึ้น เมื่อจักรวาลกำลังเจริญขึ้น วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้นสัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งผู้จุดจากพรหมโลกชั้นอภัสสราเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ มาเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในวิมานแต่ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงเกิดเบื่อหน่ายว่า “โอหนอ แม่สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง” ต่อมาสัตว์เหล่าอื่นจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสรฯ เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ มาเกิดที่วิมานพรหม เป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์นั้น แม่สัตว์พวกนั้นนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปติเป็นอาหาร มีรัศมีสว่างออกจากร่างกาย เที้ยวสัจจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เรบบันดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะว่าเรามีความคิดมาก่อนว่า “โอหนอ แม่สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง” เรามีความตั้งใจอย่างนี้ และสัตว์เหล่านี้ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว”

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดอย่างนี้ว่า “พระพรหมผู้เจริญนี้ เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญของคณีนี้นับดาลพวกเราขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะว่าพวกเราได้เห็นพระพรหมองค์นี้เกิดในที่นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง”

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีอายุยืนกว่า มีผิวพรรณงดงามกว่า และมีศักดิ์มากกว่า ส่วนผู้เกิดภายหลังมีอายุสั้นกว่า มีผิวพรรณทรามกว่า และมีศักดิ์น้อยกว่า

ข้อที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้น แล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียร เครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิ

ที่เป็นเหตุ ทำจิตใจที่ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้น ไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “พระพรหมผู้เจริญนั้น เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของ สัตว์ผู้เกิดแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเรา ขึ้นมา ท่านเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่ เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้น บันดาลขึ้นมากลับเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้นต้องจุติมาเป็น อย่างนี้”

ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิ อาจารย์ว่า พระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง มีความ เป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่⁷ สมณพราหมณ์ เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคตม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคตมตรัส นั้นแหละ”

ภิกขุวะ อนึ่ง เรา รู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล เรา รู้ชัด ความเป็นมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัด ยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อ รู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม (ที.ปา. 11/13/30-32)

2. ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิของอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากพวก เทวดาจิฆทาปโทสิกะ พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าว่า

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อจิฆทาปโทสิกะ⁸ เทวดาเหล่านั้นหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา

⁷เอววิหิตกัม โภ ตูเมห อายสมฺมุโต อิศฺสรกฺขตฺติ พฺรหฺมกฺขตฺติ อจฺจริยกั อคฺคณฺณํ ปญฺญเปถ.

(ที.ปา. 11/13/32)

⁸จิฆทาปโทสิกะ หมายถึง เทวดาผู้เพลิดเพลินในการเล่นจนเป็นเหตุให้ได้รับโทษ คือ ต้องจุติจากพรหมโลก ดู ที.อ. 3/15. และ ที.ฎีกา 3/15.

เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาจึงหลงลืมสติ เพราะความหลงลืมสติ จึงพากันจูดิจจากชั้นนั้น

ข้อที่สี่ตัวผู้ใดผู้หนึ่งจูดิจจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุ ทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ไม่ใช่พวกจิตทาปโทสิกะไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮา เกินเวลาจึงไม่หลงลืมสติ เพราะไม่หลงลืมสติ จึงไม่จูดิจจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราเหล่าจิตทาปโทสิกะ มัวแต่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาย่อมหลงลืมสติ เพราะความหลงลืมสติ จึงต้องจูดิจจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุสั้น ต้องจูดิจมาเป็นอย่างนี้”

ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ว่า มีมูลเหตุ มาจากพวกเทวดาจิตทาปโทสิกะ มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคตม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคตมตรัสนั้นแหละ”

ภักทวะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล ฯลฯ ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม (ที.ปา. 11/14/32-34)

3. ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากพวกเทวดา มโนปโทลิกะ พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าว่า

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อมโนปโทลิกะ^๑ เทวดาเหล่านั้นมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจ้องจับผิดกัน และกันเกินควร จึงคิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุ่งร้ายต่อกัน จึงเหน้อย ภายเหน้อยใจ พากันจูดิจจากชั้นนั้น

ข้อที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจูดิจจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นแบบนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นแบบนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียร เครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุ ทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้น ไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ไม่ใช่พวกมโนปโทลิกะ ย่อมไม่มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อไม่มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร ก็ไม่คิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อไม่คิดมุ่งร้ายต่อกัน ก็ไม่เหน้อยกายเหน้อยใจ จึงไม่จูดิจจากชั้นนั้นเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนเราเหล่ามโนปโทลิกะ มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร จึงคิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุ่งร้ายต่อกัน จึงเหน้อยกายเหน้อยใจ พากันจูดิจจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุสั้น ต้องจูดิจมาเป็นแบบนี้”

ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากพวกเทวดามโนปโทลิกะ มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคตม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคตมตรัสนั้นแหละ”

^๑มโนปโทลิกะ หมายถึง เทวดาที่ต้องจูดิจเพราะคิดร้ายกันและกัน ดู ที.อ. 1/105.

ภักทวะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล ฯลฯ ที่เมื่อ
รู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม (ที.ปา. 11/15/34-35)

4. ทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิอาจารย์ว่าเกิดขึ้นเอง พระพุทธองค์ได้
ตรัสเล่าว่า

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีเทพชื่ออัสถุญญัตต¹⁰ จุตจากชั้นนั้นเพราะ
เกิดสัญญาขึ้น

ข้อที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุตจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็น
ไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็น
บรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียร
เครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่
ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิ
ที่เป็นเหตุ ทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงความเกิดแห่งสัญญานั้นได้
ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “อตฺตาและจักรวาลเกิดขึ้นเอง เพราะเหตุไร
เพราะเมื่อก่อนเรา ไม่ได้มี บัดนี้ก็ไม่มี จึงน้อมไปเพื่อความเป็นผู้สงบ”¹¹

ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลตามลัทธิ
อาจารย์ว่าเกิดขึ้นเอง มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่ สมณพราหมณ์
เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคตม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมา
อย่างที่ท่านพระโคตมตรัสนั้นแหละ”

¹⁰อัสถุญญัตต หมายถึง สัตว์จำพวกไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เมื่อมีสัญญาเกิดขึ้น
ก็เคลื่อนจากภพนั้นทันที

¹¹อธิจฺจสมุปฺปนฺโน อตฺตา จ โลกโก จ ตํ กิสุส เหตุ อหํ หิ ปุพฺเพ นาโหสี โสมุหิ
เอตฺรหิ อหุตฺวา สนฺตตฺยา ปฺรินฺโต.

ภักทวะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาล เรารู้ชัดความเป็นมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้น จึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความคับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัด ตลาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม (ที.ปา. 11/16/35-36)

ในพรหมชาลสูตร แห่งทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ที.ล. 9/31-34/22-28) พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าเรื่องนี้ไว้ในตอนที่ว่าด้วยเอกัจฉสัสตทัญญู คือ ลัทธิที่ถือว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ซึ่งลัทธินี้แบ่งออกเป็น 4 ลัทธิย่อย ตามมูลเหตุแห่งการบัญญัติ ดังนี้

1. ลัทธิที่ถือว่า พระพรหมเที่ยง แต่พวกที่พระพรหมสร้างขึ้นมาไม่เที่ยง พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนาน ๆ จักรวาลนี้พินาศ เมื่อจักรวาลกำลังพินาศ เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหม โลกชั้นอภัสสรา นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ จักรวาลนี้กลับเจริญขึ้น เมื่อจักรวาลกำลังเจริญขึ้น วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้น สัตว์ผู้จุติจากพรหม โลกชั้นอภัสสราเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในวิมานแต่ผู้เดียวเป็นเวลานานจึงเกิดเบื่อหน่ายว่า “โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง” ต่อมา สัตว์เหล่าอื่นจุติจากพรหม โลกชั้นอภัสสราเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมเป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์นั้น แม้สัตว์พวกนั้นนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญญาไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เราบ้นดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะว่าเรามีความคิดมาก่อนว่า “โอหนอ แม่สัตว์เหล่านี้พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง” เรามีความตั้งใจอย่างนี้ และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว”

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดอย่างนี้ว่า “พระพรหม ผู้เจริญนี้ เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะว่าพวกเราได้เห็นพระพรหมองค์นี้เกิดในที่นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง”

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีอายุยืน ผิวพรรณงดงามและมีศักดิ์มากกว่า ส่วนผู้เกิดภายหลังมีอายุสั้น ผิวพรรณทราม และมีศักดิ์น้อยกว่า

ข้อที่สัตว์ผู้ดูจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกต้องแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “พระพรหมผู้เจริญนั้น เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นต้องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา ท่านเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราที่พระพรหม ผู้เจริญนั้น

บันดาลขึ้นมากลับเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้” (ที.สี. 9/31/23-25)

2. ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกจิตทาปโทสิกะไม่เที่ยง พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าว่า

ภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อว่า จิตทาปโทสิกะ เทวดาพวกนั้นหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา ย่อมหลงลืมสติ เพราะหลงลืมสติจึงพากันจูดิจากชั้นนั้น

ข้อที่สัตว์ผู้จูดิจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเพื่อกิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่นระลึกรู้ชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ไม่ใช่พวกจิตทาปโทสิกะย่อมไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา ย่อมไม่หลงลืมสติ เพราะไม่หลงลืมสติจึงไม่จูดิจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราเหล่าจิตทาปโทสิกะแม้แต่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา ย่อมหลงลืมสติ เพราะหลงลืมสติจึงต้องจูดิจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้” (ที.สี. 9/32/25-26)

3. ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกมโนปโทสิกะไม่เที่ยง พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าว่า

ภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อว่า มโนปโทสิกะ เทวดาพวกนั้นมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจ้องจับผิดกันและกันเกิน

ควรจึงคิดมุงร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุงร้ายต่อกันจึงเหนื่อยกายเหนื่อยใจ
พากันจูดิจากชั้นนั้น

ข้อที่สัตว์ผู้จูดิจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้
เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต
เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผา
กิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาทและ
อาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิต
ให้ตั้งมั่นระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ไม่ใช่พวก
มโนปโทสิกะ ย่อมไม่มัวข้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อไม่มัว
ข้องจับผิดกันและกันเกินควรก็ไม่คิดมุงร้ายต่อกัน เมื่อไม่คิดมุงร้าย
ต่อกันก็ไม่เหนื่อยกายเหนื่อยใจจึงไม่จูดิจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยงแท้
ยังยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วน
พวกเราเหล่ามโนปโทสิกะมัวข้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัว
ข้องจับผิดกันและกันเกินควรจึงคิดมุงร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุงร้ายต่อกัน
จึงเหนื่อยกาย เหนื่อยใจ พากันจูดิจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้
ไม่ยังยืน ไม่คงทน อายุสั้น ต้องจูดิมาเป็นอย่างนี้” (ที.สี. 9/33/26-28)

**4. ลัทธิที่ถือว่า อัตตาฝ่ายจิตเที่ยง แต่อัตตาฝ่ายกายไม่เที่ยง (จิตหรืออัตตาเที่ยง แต่รูป
หรือกายไม่เที่ยง) พระพุทธองค์ได้ตรัสแล้วว่า**

ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ
เป็นนักอภิปรายฯ แสดงทรรสนะของตนตามหลักเหตุผลและการ
คาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า “สิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้
เรียกว่าอัตตาเป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยังยืน ไม่คงทน ต้องผันแปร
ส่วนสิ่งที่เรียกว่า จิต ใจ วิญญาณ นี้เรียกว่าอัตตา เป็นของเที่ยงแท้
ยังยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว”
(ที.สี. 9/34/28)

จากพระดำรัสที่ตรัสเล่าไว้ในสูตรทั้งสอง จะเห็นได้ว่า มูลเหตุของการประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลทฤษฎีที่ 1 ที่ตรัสเล่าไว้ในพรหมชาลสูตร มูลเหตุของการประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลทฤษฎีที่ 1 ที่ตรัสเล่าไว้ในพรหมชาลสูตร มูลเหตุของการประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลทฤษฎีที่ 2 และ 3 ในปาฏิกสูตรตรงกันกับมูลเหตุของการบัญญัติลัทธิที่ 2 และ 3 ในพรหมชาลสูตร ส่วนมูลเหตุของการประกาศทฤษฎีว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลทฤษฎีที่ 4 ในปาฏิกสูตรกับมูลเหตุของการบัญญัติลัทธิที่ 4 ในพรหมชาลสูตร ตรัสเล่าไว้ต่างกัน คือ ทฤษฎีที่ 4 ในปาฏิกสูตรจะตรงกับลัทธิอริยสุมปปีนนาทนะในพรหมชาลสูตร พวกสมณพราหมณ์ในสมัยนั้นไม่มีใครคนใดรู้จริงเกี่ยวกับกำเนิดของจักรวาล เพราะเมื่อทรงถามก็ตอบไม่ได้ กลับทูลขอให้เล่าให้ฟัง จึงได้ตรัสเล่าให้ฟังว่ามีความเป็นมาดังที่ตรัส และทรงย้ำว่า คติความเชื่อเหล่านี้เป็นมิจจาทิฏฐิ ทำให้ผู้หลงยึดถือต้องติดอยู่ในทิฏฐินั้น จะคิด จะพูด จะทำอะไร ก็เป็นไปตามทิฏฐินั้น จึงไม่อาจหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้

ส่วนในอัครัญญสูตร แห่งปาฏิกวรรค ทีฆนิกาย (ที.ปา. 11/51-72/87-107) นับเป็นสูตรแรกที่ทรงแสดงเรื่องกำเนิดและวิวัฒนาการของจักรวาลไว้อย่างแจ่มแจ้ง โดยไม่ได้มีผู้ใดทูลขอให้ทรงแสดง ใจความสำคัญของสูตรนี้มีดังนี้

เย็นวันหนึ่ง สามณเรวาเสฏฐะและสามณเรภารทวาชะได้ชวนกันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะเสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้ง และได้เดินจงกรมตามเสด็จด้วย พระองค์ได้ตรัสถามว่า พวกญาติ ๆ ได้กล่าวอย่างไรบ้างในการที่สามณเรทั้งสองทิ้งตระกูลและธรรมเนียมพราหมณ์เข้ามาบวช สามณเรทั้งสองกราบทูลว่า พวกท่านถูกเขาต่ออย่างเต็มรูปแบบทีเดียว คือ ถูกคำว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวาระที่ประเสริฐที่สุด มีผิวขาว บริสุทธิ เป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม พระพรหมนิรมิตขึ้นมา เป็นทายาทของพระพรหม วาระอื่นเลวทราม มีผิวดำ ไม่บริสุทธิ เกิดจากพระบาทของพระพรหม การที่ท่านทั้งสองทิ้งวาระพราหมณ์มาอยู่กับพวกสมณะศิระชะไล่น ผู้มีวาระต่ำทราม เป็นคนรับใช้ เป็นเฝ้าของมารนั้น ไม่ดีเลย ไม่สมควรเลย

พระพุทธองค์ตรัสว่า พวกพราหมณ์กล่าวอย่างนั้น เพราะไม่รู้ความจริง เป็นไปได้อย่างไร พวกเขาเกิดจากนางพราหมณีแท้ ๆ แต่กลับกล่าวว่า เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ประเสริฐที่สุด พวกเขากล่าวคู่พระพรหมและพูดเท็จ ความจริงไม่ว่ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร ถ้าประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต หรือโมทุจริต ความประพฤตินั้นก็เป็นอกุศลธรรม มีโทษ ไม่ควรประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต หรือโมทุจริต ความประพฤตินั้นก็เป็นอกุศลธรรม ไม่มีโทษ ควรประพฤติกายสุจริต วิจิสุจริต หรือโมสุจริต ความประพฤตินั้นก็เป็นอกุศลธรรม ไม่มีโทษ เป็นอริยธรรม เป็นธรรมขาว มีวิบากขาว วิญญูชนสรเสริญ

พระองค์ได้ตรัสว่า เมื่อถือกรรมเหล่านี้เป็นเกณฑ์ ก็สามารถแบ่งบุคคลในวรรณะ 4 ได้ เป็น 2 ประเภท คือ พวกที่ตั้งอยู่ในธรรมดำ ซึ่งวิญญูชนดิเตียน และพวกที่ตั้งอยู่ในธรรมขาว ซึ่งวิญญูชนสรรเสริญ ดังนั้น คำกล่าวของพราหมณ์ที่ว่า วรรณะพราหมณ์ประเสริฐที่สุดนั้น จึงเป็นคำกล่าวที่วิญญูชนไม่รับรอง เพราะไม่ว่าคนในวรรณะใด ถ้าออกบวชเป็นบรรพชิตแล้วประพฤติพรหมจรรย์จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ผู้นั้นสมควรได้ชื่อว่า ประเสริฐที่สุดในโลก คือ เป็นผู้ประเสริฐโดยธรรม ไม่ใช่โดยวรรณะ พระองค์ได้ตรัสปลอบใจสามเณรทั้งสองว่า ถ้ามีใครมาถามว่าเป็นพวกไหน ให้ตอบว่าเป็นพวกพระสมณะ สากยบุตร เพราะผู้ที่มีศรัทธาตั้งมั่นในพระองค์ ควรเรียกว่าเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากพระโอษฐ์ของพระองค์ เกิดจากพระธรรม พระธรรมนิรมิตขึ้นมา เป็นทายาทของพระธรรม ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น เพราะคำว่า ธรรมกายก็ดี พรหมกายก็ดี ธรรมภูตก็ดี หรือพรหมภูตก็ดี เป็นพระนามของพระองค์

หลังจากนั้น พระองค์ได้ตรัสเล่าเรื่องกำเนิดของจักรวาล โดยทรงเล่าตัดตอนช่วงสังวัฏกัปของจักรวาลช่วงสุดท้ายว่า

วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน จักรวาลนี้พินาศ เมื่อจักรวาลกำลังพินาศ เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอภัสสรา นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักษา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทิวสัจจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน จักรวาลเจริญขึ้น เมื่อจักรวาลกำลังเจริญขึ้น เหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอภัสสรามาเป็นอย่างนี้ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักษา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทิวสัจจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน (ที.ปา. 11/56/92)

จากนั้นทรงแสดงการกำเนิดและวิวัฒนาการของจักรวาล ตั้งแต่ตอนต้นวิวัฏกัป คือ ช่วงที่จักรวาลกลับมาก่อตัวขึ้นใหม่ เริ่มจากสภาพที่เป็นน้ำแผ่เต็มอวกาศอันเว้งว่างเปล่า ไม่มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดวงดาวใด ๆ ทั่วบริเวณมืดมิด โลกค่อย ๆ แข็งตัวขึ้น มีพืชพันธุ์เกิดขึ้น

ตามลำดับ คือ ง้วนดิน¹² (รสปรจี) สะเก็ดดิน¹³ (ภูมิப்புฎิก) เครื่องดิน¹⁴ (ปทาลตา) และข้าวเจ้า¹⁵ (สาลิ)

วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น ทิวทั้งจักรวาลนี้เป็นน้ำทั้งนั้น มีดมนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดู และปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า “สัตว์” เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดง้วนดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น คุณน้ำนั้นที่บุคคลเกี่ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นฝายอยู่ข้างบน ง้วนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือน เนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีม ซึ่งปราศจากโทษ ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลกกล่าวหาว่า “ท่านผู้เจริญสิ่งนี้จะเป็นเช่นไร” แล้วใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสง้วนดินได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสง้วนดินก็แผ่ซ่านไป และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน (ที.ปา. 11/56/92-93)

---

¹²ง้วนดิน (โอชะดิน) มีลักษณะเหมือนน้ำมันที่เกี่ยวจนแห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นฝายอยู่ข้างบน ง้วนดินสมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีมที่ปราศจากตัวอ่อน

¹³สะเก็ดดิน (เกล็ดดิน) มีลักษณะเหมือนดอกเห็ด (อหิจุตตก) สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีมที่ปราศจากตัวอ่อน

¹⁴เครื่องดิน (เถาดิน) มีลักษณะเหมือนเถาผักบุ้ง (กลมพก) สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีมที่ปราศจากตัวอ่อน

¹⁵ข้าวเจ้า (สาลิ) คือ ข้าวที่เกิดเองตามธรรมชาติ ไม่ต้องไถ่หว่านอย่างข้าวธรรมดา มีลักษณะพิเศษ คือ ไม่มีรา ไม่มีแกลบ เป็นข้าวบริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสุก รับประทานได้เลย ไม่ต้องหุงต้ม

ในขณะที่เดียวกันได้ทรงแสดงวิวัฒนาการของมนุษย์ควบคู่ไปกับวิวัฒนาการของจักรวาล ว่า มีพรหมพวกหนึ่งจากพรหมโลกชั้นอภัสสราจุติลงมาเกิดใน โลกระยะแรกเริ่มที่ยังเป็นพื้นน้ำ สัตว์โลก พวกนี้ยังมีสภาพร่างกายเป็นทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีกาย สัญจรอยู่ใน อากาศเช่นเดียวกับสมัยที่อยู่บนพรหมโลกชั้นอภัสสรา ต่อมาเมื่อเกิดจวันดินขึ้น สัตว์โลกหรือ มนุษย์ พวกแรกนี้ได้ใช้บริโภคเป็นอาหารแทนปีติทำให้ร่างกายหยาบขึ้น รัศมีกายหายไป ตอนนี จึงเกิดมีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดวงดาวต่าง ๆ เกิดมีกลางคืน กลางวัน เดือน ถู และปีขึ้น

วาเสฏฐะและภารทวาชะ ต่อมาสัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้น จวันดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อจะบริโภค เมื่อใดสัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือ ปั้นจวันดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อบริโภค เมื่อนั้นรัศมีที่ชานออกจาก ร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมีที่ชานออกจากร่างกาย หายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตร ทั้งหลายปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืน กลางวัน ปรากฏ เดือนหนึ่งครั้งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครั้งเดือนปรากฏ ถูและปีก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น จักรวาลนี้จึงได้กลับเจริญ ขึ้นอีก (ที.ปา. 11/56/93-94)

เมื่อสัตว์โลกพวกนี้บริโภคจวันดินนาน ๆ เข้า ร่างกายก็เปลี่ยนแปลงมากขึ้น บางพวก มีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณเลว จึงเกิดการเหยียดผิวกันขึ้น ทำให้จวันดินหายไป พวกเขาจึงเกิด ความโหยหาขึ้นเป็นครั้งแรก

เมื่อสะเก็ดดินเกิดขึ้น พวกเขาจึงใช้สะเก็ดดินเป็นอาหารแทนจวันดินที่หายไป เมื่อ บริโภคสะเก็ดดินไปนาน ๆ ร่างกายเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ผิวพรรณต่างกันมากขึ้น การเหยียดผิวกัน ก็รุนแรงขึ้น ทำให้สะเก็ดดินหายไป พวกเขาจึงเกิดความโหยหาขึ้นอีก

เมื่อเครื่องดินเกิดขึ้น พวกเขาก็ใช้เครื่องดินเป็นอาหารแทนสะเก็ดดินที่หายไป และเมื่อ บริโภคเครื่องดินไปนาน ๆ การเปลี่ยนแปลงทางร่างกายก็มีมากขึ้น การเหยียดผิวกันก็ยิ่งรุนแรงขึ้น ทำให้เครื่องดินหายไป พวกเขารู้สึกโหยหาต่อไปอีก

เมื่อข้าวเจ้าเกิดขึ้น พวกเขาก็ใช้ข้าวเจ้าเป็นอาหารแทนเครื่องดินที่หายไป และเมื่อบริโภค ข้าวเจ้าไปนาน ๆ การเปลี่ยนแปลงทางร่างกายก็มีมากขึ้น เกิดอวัยวะเพศชายและเพศหญิง ทำให้เกิด ลักษณะเป็นมนุษย์ผู้ชายและผู้หญิงเด่นชัด เมื่อคนต่างเพศมองกัน ก็เกิดความรู้สึกทางเพศขึ้น และได้เสพเมถุนธรรมกัน สมัยนั้นการเสพเมถุนธรรม เขาถือว่าเป็นความชั่ว ฉะนั้น เมื่อเห็นผู้ใด

เสพเมถุนธรรมกัน พวกเขาจะจับไล่ผู้หนึ่งออกไปจากหมู่ ต่อมาผู้นิยมเสพเมถุนธรรมจึงพากันปลูกสร้างบ้านเรือนขึ้นเพื่อมิให้ผู้อื่นเห็น

ข้าวเจ้าที่เกิดขึ้นเองนี้มีลักษณะพิเศษ คือ ต้นที่ถูกเก็บเมล็ดไปในตอนเช้าจะผลิตเมล็ดขึ้นใหม่อีกในตอนเย็น หรือต้นที่ถูกเก็บเมล็ดในตอนเย็นจะผลิตเมล็ดขึ้นใหม่อีกในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น พวกเขาจึงมีข้าวเจ้าให้บริโภคอย่างไม่บกพร่อง ทั้งนี้เพราะยังไม่มีการสะสม คือ ต้องการบริโภคเวลาใด ก็ไปเก็บมาบริโภคเพียงครั้งละมือ ต่อมาเมื่อมีการสะสมขึ้น คือ บางพวกเก็บมาครั้งเดียวสำหรับบริโภคทั้งเช้าและเย็นบ้าง เก็บไว้บริโภค 2 วันบ้าง 4 วันบ้าง 8 วันบ้าง ทำให้ข้าวเจ้าที่ถูกเก็บเมล็ดไปแล้ว ไม่ผลิตเมล็ดอีกต่อไป ข้าวเจ้าจึงค่อย ๆ ลดจำนวนลง จนมหาชนเห็นภัยเฉพาะหน้า

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงวิวัฒนาการของระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองว่า มหาชนได้ประชุมกันเพื่อแก้ไขป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้น โดยตกลงให้มีการแบ่งที่ดินให้แก่ละคน (ครอบครัว) มีสิทธิ์ครอบครองเพื่อทำมาหากิน แต่ปรากฏว่า มีการละเมิดสิทธิกันเกิดขึ้น คือ มีผู้ลักขโมยข้าวในนาของผู้อื่นไปบริโภค จึงได้มีการประชุมกันเพื่อคัดเลือกผู้ที่มีลักษณะดีให้ทำหน้าที่ปกครองดูแล โดยประชาชนยินดีแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่ผู้ปกครองนั้น ด้วยเหตุนี้จึงได้เกิดคำขึ้น 3 คำ คำแรกคือ มหาสมมต เนื่องจากผู้นั้นได้รับเลือกตั้งจากมหาชน คำที่สองคือ ขัตติยะ เนื่องจากผู้นั้นเป็นใหญ่แห่งนาทั้งหลาย (เป็นเจ้าของแผ่นดิน) และคำที่สามคือ ราชา เนื่องจากผู้นั้นทำหน้าที่ได้ดี ประชาชนพอใจ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงเกิดกลุ่มคนที่เรียกว่า กษัตริย์ ขึ้น

ต่อมาเมื่อมีคนละเมิดสิทธิของผู้อื่น และทำการทุจริตต่าง ๆ มากขึ้น จึงมีคนอีกกลุ่มหนึ่งช่วยทำหน้าที่สั่งสอนและทำพิธีลอยบาปให้ จึงมีคำว่า พราหมณ์ เกิดขึ้น พวกนี้ได้รับการบำรุงเลี้ยงดูจากประชาชนที่นิยมเสพเมถุนธรรม ซึ่งเป็นผู้ครองเรือนและมีหน้าที่ทำงานต่าง ๆ ตามถนัด จึงมีชื่อว่า เวสสา คือ พวกแพศย์ นอกจากนี้ยังมีประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งทำการงานที่ต่ำกว่าพวกแพศย์ จึงมีชื่อว่า สุททะ คือ พวกศูทร

พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าต่อไปว่า ต่อมากษัตริย์ที่เบื้อหน้าหน้าที่ปกครอง ได้ออกไปบวชเป็นบรรพชิต เรียกตัวเองว่า สมณะ คำว่า สมณะ จึงเกิดขึ้น แม้พวกพราหมณ์ แพศย์ และศูทรที่เบื้อหน้าหน้าที่ของตน ๆ ออกบวชเป็นบรรพชิต ก็เรียกว่า สมณะ เหมือนกัน

ในตอนท้าย พระองค์ได้ตรัสสรุปว่า การเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และแม้สมณะล้วนเป็นโดยธรรมคือ หน้าที่ มิใช่เป็นโดยวาระอย่างที่ว่าพวกพราหมณ์เข้าใจ เพราะถ้าพวกเขาประพฤติธรรม คือ กายทุจริต วาจทุจริต และมนทุจริต เป็นมิจฉาทิฎฐิ หลังจากตายก็ต้องไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต และนรกเหมือนกัน ถ้าประพฤติธรรมคือ สุจริต 3 หลังจากตายก็ต้องไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน แล้วตรัสสอนให้เจริญโพธิปักขิยธรรม

จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีว่าด้วยเรื่องกำเนิดของจักรวาล ที่ตรัสเล่าไว้ในอัครคัมภีร์นี้ต่างจากที่ตรัสเล่าไว้ในปาฐกถาและพรหมชาลสูตร คือ ไม่ทรงกล่าวถึง วิมานของพรหม ไม่ทรงอ้างว่า พระอิศวรหรือพระพรหมเป็นผู้สร้างจักรวาล แต่เป็นวิวัฒนาการตามธรรมชาติ คล้ายกับมติทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน คือ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้ทำลาย เพราะทรงรู้ด้วยสัพพัญญุตญาณที่เหนือกว่าปัญญาใด ๆ ของมนุษย์ปุถุชน

ส่วนประกอบของจักรวาล

จักรวาลที่กล่าวถึงในพุทธศาสนามีจำนวนมากมาย นับไม่ถ้วน¹⁶ (วินย. อ. 1/127; ม.อ. 2/92-93; อง.อ. 2/235; ส.อ. 2/269; จุพ.อ. 42; พุท.อ. 87; สงคณ.อ. 212; วิสุท. 1/265; วินย. ฎีกา 4/21) กระจายอยู่ในห้วงอวกาศ อันไม่มีที่สุด (อง.ติก. 20/556/343; ปฎิ.อ. 1/97; วิสุท. 2/140; วินย. ฎีกา 1/430) ในสังยุตตนิกาย (ล.ส. 15/297/88) และอังคุตตรนิกาย (อง.จตุกก. 21/45/61) โรหิตัสสเทพบุตร ได้ทูลเล่าให้พระพุทธเจ้าฟังว่า สมัยเมื่อตนเกิดเป็นฤๅษีชื่อโรหิตัสสะ มีฤทธิ์มาก มีความเร็วเปรียบได้กับความเร็วของลูกศรอย่างเบาที่นายขมังธนูผู้เชี่ยวชาญยิงผ่านเงาดันตาลตามขวาง การย่างเท้าแต่ละก้าวเปรียบได้กับระยะทางจากทะเลด้านตะวันออกถึงทะเลด้านตะวันตก มีความปรารถนาจะไปให้ถึงที่สุดจักรวาล จึงออกเดินทางโดยไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่ถ่าย ไม่นอน ไม่หยุดพักผ่อน แม้จะใช้เวลานับร้อยปี ก็ยังไม่ถึงที่สุดจักรวาล และต้องตายในระหว่างทาง และในคัมภีร์อัญญาสาลินี (สงคณ.อ. 212) ได้แสดงความไม่มีที่สุดของจักรวาลโดยการเปรียบเทียบว่า แม้มหาพรหม 4 องค์ ผู้เกิดในออกนิภุฏฐภ มีความเร็วสามารถข้ามผ่านจักรวาลแสนหนึ่งได้ โดยใช้เวลาเท่ากับความเร็วของลูกศรอย่างเบา ที่นายขมังธนูผู้เชี่ยวชาญยิงผ่านเงาดันตาลตามขวาง ปรารถนาจะเห็นที่สุดของจักรวาล พึงเล่นไปด้วยความเร็วอย่างนั้น ยังไม่ทันได้เห็นที่สุดของจักรวาล ก็พึงปรินิพพานเสียก่อน¹⁷ อยากรู้ก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงส่วนประกอบหรือสิ่งที่รวมกันจนเกิดเป็น

¹⁶ในอรรถกถาธัมมสังคณี แสดงว่า เราไม่สามารถจะกำหนดนับจักรวาลได้ด้วยจำนวนร้อย จำนวนพัน หรือจำนวนแสน

จกุกวาพานมปิ สเดหิ วา สหสเสหิ วา สตสสเสหิ วา ปริจเจโท นตถิ.

(สงคณ. อ. 212)

¹⁷สเจปิ หิ อกนิภุฏฐวเน นิพพุตตา ทพุทถามชนุคคหสส สลลหุเกน สเรณ ติริยั ตาลจฉายั อติกกมนมตเตน กาลเณ จกุกวาพสตสสเสหิสติกกมนสมตเตน ชเวณ สมนุนาคตา จตตาริ มหาวุพหุมาโน จกุกวาพปริยุนต์ ปสฺลิสฺสามาติ เตน ชเวณ ชาเวยฺยึ, จกุกวาพปริยุนต์ อทิสฺวา วา ปรินิพฺพาเยยฺยึ.

(สงคณ. อ. 212)

จักรวาล ทุกจักรวาลก็จะมีส่วนประกอบที่เหมือนกันคือ ธาตุ (พระราชวรมุณี (ประยูร ธรรมจิตโต) 2544 : 165) ซึ่งเป็นหน่วยย่อยที่ไม่สามารถแบ่งออกไปได้อีก (สมภาร พรหมทา 2531 : 21)

ธาตุ หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง คือ มีอยู่โดยธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีอดีต มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) 2543 ก : 139) เรียกอีกหนึ่งว่า ภูตรูป หรือมหาภูตรูป (ที.สี. 9/343/277; วิสุทฺธิ. 3/11; สงฺคห. 33) เพราะเป็นรูปใหญ่และปรากฏชัดมากกว่ารูปอื่น ๆ¹⁸ ถือเป็นส่วนประกอบพื้นฐาน (primary element) ของสรรพสิ่งที่เป็นรูปธรรม บรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งที่เป็นวัตถุและร่างกายในจักรวาลนี้ล้วนเกิดจากการรวมตัวของธาตุ ทั้งสิ้น¹⁹ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2539 : 216; พระราชวรมุณี (ประยูร ธรรมจิตโต) 2544 : 79) แบ่งออกเป็น 4 อย่าง²⁰ (ที.สี. 9/344/277; วิสุทฺธิ. 3/11; สงฺคห. 33) ดังนี้

1. ปฐวีธาตุ ได้แก่ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ สภาพอันเป็นหลักที่ตั้งที่อาศัยแห่งสหชาตรูป เรียกสามัญว่า ธาตุแข็งแข็ง หรือธาตุดิน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) 2543 ก : 83) เพราะมีลักษณะแข็ง (กฏขพลกขณา) สิ่งใดมีปฐวีธาตุมาก สิ่งนั้นก็จะมีลักษณะแข็งมากปรากฏ เช่น ไม้ หิน เหล็ก เป็นต้น แต่ถ้ามีปฐวีธาตุน้อย ลักษณะอ่อนนุ่มก็จะปรากฏ ปฐวีธาตุนี้เป็นที่อาศัยของ

¹⁸ในฎีกาคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะแสดงรูปวิเคราะห์คำว่า มหาภูต ไว้ว่า

อุปปาทินนानุปาทินนสนฺตानนฺส สสมฺภารธาตฺวเสน มหนฺตา หุตฺวา ภูตา ปาตฺตภูตาทิ มหาภูตา.

(สงฺคห.ฎีกา 191)

¹⁹เอมเปโดเคลส (Empedocles พ.ศ. 48-105) นักปรัชญากรีกมีทัศนะคล้ายกับพุทธศาสนาว่า ปฐมธาตุหรือธาตุดั้งเดิม (first element) ของโลกมี 4 อย่าง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ดู พระราชวรมุณี (ประยูร ธรรมจิตโต), **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก** (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2544) 79, 81.

²⁰เป็นการแบ่งตามลักษณะหรือสถานะ ไม่ได้แบ่งตามชนิดหรือประเภท เพราะในพุทธศาสนา ธาตุ 4 จะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน (กลาปะ) ตลอดเวลา ไม่มีธาตุใดเกิดขึ้นอย่างเป็นอิสระจากธาตุอื่น ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคว่า

สพฺพปฺปนฺนาว เอตฺตา เอเกกฺสุมิ สพฺพปฺริยฺนฺติเม สุตฺตฺถกฺกาติกลาเปปิ ปเทเสน อวินิพฺพุตฺตา ลกฺขณฺน ปน วินิพฺพุตฺตา.

(วิสุทฺธิ. 2/193)

รูปอื่น ๆ หากปราศจากปฐวีธาตุ รูปร่างสัณฐาน สีสังวรณะ ตลอดจนความรู้สึกต่าง ๆ ก็ปรากฏไม่ได้ (พระสังฆมณฑลสังคหะ รัชมาจริยะ 2543 : 67)

2. อาโปธาตุ ได้แก่ สภาพที่เอิบอาบหรือคูดซึ่ม หรือช่านไป ขยายขนาด ผืนกปูนเข้าด้วยกัน เรียกสามัญว่า ธาตุเหลวหรือธาตุน้ำ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 83) สิ่งใดมีอาโปธาตุมาก สิ่งนั้นจะมีลักษณะเหลวและไหลไปได้ ถ้ามีอาโปธาตุน้อย ก็จะเกาะกุมกันเป็นกลุ่มก้อน อาโปธาตุจึงเปรียบเหมือนยางเหนียวที่เชื่อมปรมาณูของปฐวีธาตุให้เกาะกุมกันเป็นรูปร่าง ไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้ การที่เราเห็นน้ำไหลไปมาได้ ความจริงไม่ใช่อาโปธาตุไหล แต่เป็นปฐวีธาตุไหลด้วยอำนาจของอาโปธาตุที่มีมากกว่า (พระสังฆมณฑลสังคหะ รัชมาจริยะ 2543 : 67)

3. เตโชธาตุ ได้แก่ สภาพที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 83) นอกจากจะมีลักษณะร้อน (อุณหเตโช) แล้ว เตโชธาตุยังมีลักษณะเย็น (สีตเตโช) ด้วย แต่ทั้ง 2 ลักษณะ จะมีสภาพที่เป็นไอเป็นลักษณะ (อุณหตุดตลกฺขณา) ถ้าเป็นอุณหเตโชก็มีไอร้อนเป็นลักษณะ ถ้าเป็นสีตเตโชก็มีไอเย็นเป็นลักษณะ (พระสังฆมณฑลสังคหะ รัชมาจริยะ 2543 : 68)

4. วาโยธาตุ ได้แก่ สภาพที่ทำให้สั่นไหวเคลื่อนที่และค้ำจุน เรียกสามัญว่า ธาตุลม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 83) นอกจากจะมีลักษณะทำให้รูปที่เกิดพร้อมกับตนเคลื่อนไหว (สมิรณตลกฺขณา) แล้ว วาโยธาตุยังมีลักษณะทำให้รูปที่เกิดพร้อมกับตนตั้งมั่นไม่ให้คลอนแคลนเคลื่อนไหวได้ (วิตุณฺมณตลกฺขณา) ด้วย (พระสังฆมณฑลสังคหะ รัชมาจริยะ 2543 : 69)

ในบางสูตร เช่น มหาราหุโลวาตสูตร (ม.ม. 13/135-139/135-138) แสดงว่า จักรวาลประกอบด้วยธาตุ 5 โดยเพิ่มอากาศธาตุ คือ สภาพที่ว่าง โปร่งไป เป็นช่อง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 141) เข้ามาด้วย²¹ แต่นักปราชญ์ในสมัยหลังบางท่านกล่าวว่า อากาศธาตุกับ

---

²¹ฮัลดาร์ (Haldar) กล่าวว่า แต่ละจักรวาลประกอบด้วยธาตุ 5 เหมือนกัน โดยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม และไฟ เป็นส่วนประกอบของสิ่งที่เป็นวัตถุทั้งหมด ดู J.R. Haldar, **Early Buddhist Mythology** (New Delhi : Manohar, 1977), 2. แม้คัมภีร์มหาภารตะก็กล่าวว่า จักรวาลประกอบด้วยธาตุ 5 ดู MBh. 6/6/3.

วาโยธาตุเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะวาโยธาตุก็คือ อากาศธาตุที่มีกำลังแรงนั่นเอง²² (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2539 : 152)

การกล่าวถึงส่วนประกอบของจักรวาลว่าประกอบด้วยธาตุ 4 หรือธาตุ 5 นี้ เป็นการมุ่งเฉพาะส่วนที่เป็นรูปธรรมหรือสสารอย่างเดียว หากกล่าวถึงส่วนประกอบที่เป็นอรูปธรรมด้วย ก็จะประกอบด้วยธาตุ 6 คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ และวิญญานธาตุ (ม.อ. 14/169/125; อภิ.วิ. 35/114/101) โดยวิญญานธาตุจัดเป็นธาตุฝ่ายอรูปธรรม ซึ่งเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องกับสิ่งมีชีวิต เช่น มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

ส่วนประกอบของจักรวาลตามที่กล่าวมานี้ถือเป็นส่วนประกอบพื้นฐาน ในจุฬินิสสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงส่วนประกอบที่ใหญ่ขึ้นของแต่ละจักรวาลแก่พระอานนท์ว่า

ดูก่อนอานนท์.....ในสหัสสีโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ 1,000 ดวง
มีดวงอาทิตย์ 1,000 ดวง มีขุนเขาสิเนรุ 1,000 ลูก มีชมพูทวีป 1,000
มีอปรโคยานทวีป 1,000 มีอุตตรกुरुทวีป 1,000 มีปุพพิเทหทวีป 1,000
มีมหาสมุทร 4,000 มีท้าวมหाराช 4,000 มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา
1,000 มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์ 1,000 มีเทวโลกชั้นยามา 1,000 มีเทวโลกชั้น
ดุสิต 1,000 มีเทวโลกชั้นนิมมานรดี 1,000 มีเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตดี
1,000 มีพรหมโลก 1,000

(อง.ติก. 20/520/292-293)

จากสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ทุกจักรวาลจะมีส่วนประกอบที่เหมือนกัน คือ มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ภูเขาสิเนรุ ทวีปทั้ง 4 มหาสมุทรทั้ง 4 ท้าวมหाराชทั้ง 4 เทวโลก และพรหมโลก เป็นของตนเอง แม้พระพุทธองค์จะไม่ได้ทรงกล่าวถึงการมีอยู่ของมนุษย์ แต่การที่ทรงกล่าวว่ามีเทวโลกและพรหมโลกอยู่ในทุก ๆ จักรวาล ก็ถือว่าเป็นการกล่าวถึงการมีอยู่ของมนุษย์โดยปริยาย เพราะการมีอยู่ของเทวโลกและพรหมโลกนั้นก็เกี่ยวเนื่องกับการมีอยู่ของมนุษย์นั่นเอง

---

²²บางท่านเห็นว่า อากาศธาตุกับวาโยธาตุเป็นคนละอย่างกัน วาโยธาตุ คือ อากาศ (air) แต่อากาศธาตุ คือ ที่ว่างหรืออวกาศ (space) ถือเป็นธาตุฝ่ายอรูปธรรมอย่างหนึ่ง และเป็นปฐมเหตุของจักรวาลหรือเอกภพ ดู สมภาร พรหมตา, **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**, 157-158. และสมภาร พรหมตา, “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), 21-23, 133.

ในคัมภีร์โลกทีปกสาร (โลกทีปก. 524) กล่าวว่า โลกธาตุหรือจักรวาลหนึ่ง ๆ ด้านล่างจะประกอบด้วยภูเขาสีเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ มหาทวีปทั้ง 4 ทวีปเล็ก 2,000 และมหาสมุทรทั้ง 4 มีภูเขาจักรวาลล้อมรอบ ส่วนเบื้องบนจะประกอบด้วยเทวโลกอันเป็นกามาจร 6 ชั้น พรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้น และอรุปาวจร 4 ชั้น²³

ลักษณะของจักรวาล

เนื่องจากจักรวาลแต่ละจักรวาลมีส่วนประกอบที่เหมือนกัน ทั้งส่วนประกอบพื้นฐานซึ่งมีขนาดเล็กที่สุด และส่วนประกอบขนาดใหญ่ จึงทำให้ทุกจักรวาลมีลักษณะไม่แตกต่างกัน อีกทั้งยังมีรูปร่างที่เหมือนกันอีกด้วย (Sone Simatrang 2006 : 59) แต่ละจักรวาลจะมีลักษณะเป็นวงกลมเรียบเสมอเหมือนล้อรถ (โลกทีปก. 515; จกุกวาพ. 1) และมีลักษณะเป็นหลุมเหมือนบ่อน้ำ²⁴ (โลกทีปก. 515) ล้อมรอบด้วยภูเขาจักรวาล ซึ่งหยั่งลงในน้ำ 82,000 โยชน์ และสูงขึ้นไป 82,000 โยชน์ (วินย.อ. 1/126; จุพ.อ. 42; สงฺกณฺ.อ. 357; วิสุทฺธิ. 1/264) เรียงติดต่อกันตามแนวนอน โดยมีช่องว่างระหว่างจักรวาลเหมือนช่องว่างที่เกิดจากล้อเกวียน 3 ล้อ หรือจาน (บาตร) 3 ใบ ตั้งอยู่ติดกัน²⁵ (วินย. ฎีกา 1/428; วิสุทฺธิ. ฎีกา 1/352; จกุกวาพ. 3) เป็นที่ตั้งของโลกันตริกนรก (วินย.อ. 1/127; วิสุทฺธิ. 1/265; โลกทีปก. 514; จกุกวาพ. 3)

---

²³เอวํ สีเนรุสตุตตปริภนฺทพพุดจคมหาทีปทวิสหสฺสปริตตทีปจคมหาสาครอุปโสภิตฺตจกุกวาพพพุดตปริภนฺทจตุตฺ อปรินกามาจรเทวโลกโสฬสสรูปพฺรหฺมโลกจตุอรูปโลกปฏิมณฺฑิตฺตโลกธาตุ เอกจกุกวาพนฺติ วุจฺจติ.

(โลกทีปก. 524)

²⁴กุญฺ วิย อวาฏฏากาเรจ.

(โลกทีปก. 515)

แต่ในคัมภีร์จักกวาพทีปนี ซึ่งอ้างคัมภีร์โลกทีปกสาร มีข้อความต่างไปว่า กุญฺ วิย อวาฏฏากาเร จ (มีลักษณะกลมเหมือนหม้อน้ำ) ดู จกุกวาพ. 1. คำว่า กุญฺ ในที่นี้ คัมภีร์ชินาลังการฎีกา มีรูปเป็น กุป (บ่อน้ำ) ซึ่งได้ความชัดเจนดีกว่า ดู ชิน.ฎีกา 58.

²⁵ติณฺณํ หิ สกฏจกุกานํ ปตฺตานํ วา อณฺณมณฺณํ อาสนนฺภาเวน จปีตานํ อนฺตรสทิสฺสุติณฺณํ ตินฺณํ จกุกวาพานํ อนฺตรสฺสฺ เอเกโก โลกนฺตริกนโร.

(วินย. ฎีกา 1/428)

ติณฺณํ หิ ปตฺตานํ อณฺณมณฺณอาสนนฺภาเวน จปีตานํ อนฺตรสทิสฺสฺ ตินฺณํ ตินฺณํ จกุกวาพานํ อนฺตร เอเกโก โลกนฺตรนโร.

(วิสุทฺธิ. ฎีกา 1/352)

ขนาดของจักรวาล

ในจูฬนิกาย (อง.ตีก. 20/520/292) พระพุทธองค์ทรงถือเอาการโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นเกณฑ์ในการกำหนดขอบเขตของแต่ละจักรวาล ดังที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า

ดูก่อนอานนท์ จักรวาลหนึ่งมีกำหนดเท่ากับโอกาสที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องรัศมีสว่างไสวไปทั่วทิศ โลกมีอยู่ 1,000 จักรวาลก่อน²⁶

นอกจากจะทรงกำหนดขอบเขตของแต่ละจักรวาลแล้ว พระพุทธองค์ยังได้ทรงแบ่งจักรวาลหรือโลกธาตุออกเป็น 3 ขนาด (อง.ตีก. 20/520/292-293) ดังนี้

1. โลกธาตุขนาดเล็ก เรียกว่า สหัสสิญฺหนิกาโลกธาตุ ประกอบด้วยจักรวาล 1,000 จักรวาล (อง.อ. 2/234)
2. โลกธาตุขนาดกลาง เรียกว่า ทวิสหัสสิมัมหมิกาโลกธาตุ เป็นโลกธาตุที่มีขนาดใหญ่กว่าโลกธาตุขนาดเล็กประมาณ 2,000 เท่า (ทวิสหัสสิ) ประกอบด้วยจักรวาล 1,000,000 จักรวาล (อง.อ. 2/234)
3. โลกธาตุขนาดใหญ่ เรียกว่า ติสหัสสิมหาสหัสสิโลกธาตุ เป็นโลกธาตุที่มีขนาดใหญ่กว่าโลกธาตุขนาดเล็กประมาณ 3,000 เท่า (ติสหัสสิ) ประกอบด้วยจักรวาล 1,000,000,000 จักรวาล²⁷

²⁶ยวตานุท จนนิมสุริยา ปริหรนฺติ ทิสสา ภนฺติ วิโรจนา ตาว สหสฺสชา โลโก.

(อง.ตีก. 20/520/292)

คำว่า “โลก” ในที่นี้มีความหมายกว้างกว่า “จักรวาล” โดยที่โลกหนึ่งนั้นประกอบด้วยจักรวาลหลายจักรวาลรวมกันอย่างน้อยที่สุด 1,000 จักรวาล แต่โดยทั่วไปคำว่า โลก โลกธาตุ และจักรวาล สามารถใช้แทนกันได้ โลกหนึ่งก็คือจักรวาลหนึ่ง หรือโลกธาตุหนึ่งก็คือจักรวาลหนึ่ง ดู วินย.อ. 1/127; ที.อ. 2/272; วิสุทฺธิ. 1/265; วินย. ฎีกา 1/390; ส.ฎีกา 2/362; วิสุทฺธิ.ฎีกา 1/350; โลกทีปก. 514, 524. และ จกฺกวาพ. 1, 214.

²⁷จำนวนจักรวาลที่ได้นี้คำนวณตามบาลีในจูฬนิกาย (1,000,000 x 1,000 = 1,000,000,000) แต่อรรถกถาจูฬนิกาย กล่าวว่าจำนวน 100,000 โกฏจักรวาล หรือเท่ากับ 1,000,000,000,000 จักรวาล (1,000,000 x 1,000,000)

เอตฺตาวตฺตา โกฏิสตฺตสฺสจกฺกวาพปริมาณฺโณ โลโก ทสฺสึโต โหติ.

(อง.อ. 2/234)

จักรวาลแต่ละจักรวาลกว้าง 1,203,450 โยชน์ ยาว 1,203,450 โยชน์ ความยาวโดยรอบ 3,610,350 โยชน์ ส่วนที่เป็นแผ่นดินหนา 240,000 โยชน์ แผ่นน้ำรองรับแผ่นดินหนา 480,000 โยชน์ ลมรองรับแผ่นน้ำหนา 960,000 โยชน์ (วินย.อ. 1/125; จุฬ.อ. 40-41; สงฺคณิ อ. 356; วิสุทฺธิ. 1/263; โลกทีปก. 513-514; จกฺกวาพ. 2-5) และลมตั้งอยู่บนอากาศ (ที.มหา. 10/98/126) ซึ่งเรียกว่า อชฎากาศ (โลกทีปก. 516) หรือตุจณาการ (จกฺกวาพ. 218) ส่วนอากาศไม่ได้ตั้งอยู่บนสิ่งใดเป็นที่ว่าง²⁸ ไม่มีที่สุด ไม่มีกำหนดว่าเท่านี้ร้อยโยชน์ เท่านั้นพันโยชน์ ในทิศตะวันออก ตก เหนือ และใต้ ท่านเปรียบไว้ว่า ทั้งหลักขนาดเท่าภูเขาสิเนรุที่เทวดาผู้วิเศษแยกแผ่นดินแล้วซัดลงข้างล่าง ย่อมตกลงลงไป ไม่มีที่รองรับ²⁹ (สงฺคณิ อ. 212) พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ (2543 : 76) กล่าวถึงขอบเขตของอชฎากาศไว้ว่า ด้านล่างนับตั้งแต่ได้พื้นแผ่นดินและน้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินนั้น ลงไป และด้านบนนับตั้งแต่รูปภูมิขึ้นไป ดังนั้น ขนาดหรือขอบเขตของจักรวาล ด้านล่างจึง นับตั้งแต่น้ำที่รองรับแผ่นดินขึ้นมา และด้านบนนับตั้งแต่รูปภูมิลงมา ส่วนด้านขวางจรดแนว ขอบเขาจักรวาล³⁰ (สนธิวรรณ อินทรลึง 2536 : 83)

โครงสร้างของจักรวาล

จักรวาลแต่ละจักรวาลในพุทธศาสนามีลักษณะโครงสร้างเป็นชั้น ๆ เรียงซ้อนกันขึ้นไป เหมือนขั้นต่าง ๆ ของหอคอย (สนธิวรรณ อินทรลึง 2536 : 83) ส่วนที่อยู่ล่างสุดของจักรวาล จะเป็นน้ำซึ่งรองรับแผ่นดิน โดยตั้งอยู่บนลม และลมตั้งอยู่บนอากาศ³¹ (ที.มหา. 10/98/126) แบ่ง

²⁸คำว่า “ที่ว่าง” นี้ บางท่านอธิบายว่า ไม่ได้หมายความว่า “ที่ซึ่งไม่มีอะไรอยู่” เพราะ สิ่งที่มีอยู่ก็คือ อากาศธาตุ ดู สมภาร พรหมตา, “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท”, 23.

²⁹แสดงให้เห็นว่า จักรวาลไม่ได้ตั้งซ้อนกัน เพราะถ้าตั้งซ้อนกัน ทั้งหลักก็ต้องกระทบ กับจักรวาลใดจักรวาลหนึ่งแน่นอน

³⁰ในคัมภีร์โลกุปปัตติ แสดงว่า จักรวาลหรือโอกาสโลก ด้านล่างกำหนดตั้งแต่น้ำที่ รองรับแผ่นดิน ด้านบนกำหนดตั้งแต่ภพบนยอดเขาสิเนรุลงมา ส่วนด้านแนวนอนไม่มีที่สุดคือ กำหนดนับไม่ได้

ยา จ โข โอกาสโลกิ เทภูโต ปถวิสนฺธารกอุทกสฺส สนฺนิรมฺภิกฺขณฺเตน อุปริโต ภวเน ปริจฺฉินฺโน ติริยโต ปน อนนฺโต อปริมาโน.

(โลกุปป. 9)

³¹อัย อานนฺท มหาปจฺวี อุทเท ปตฺถุจฺฉิตฺตา อุทกั วาเต ปตฺถุจฺฉิตฺตํ วาโต อากาสภูโจ โหติ.

(ที.มหา. 10/98/126)

ออกเป็น 3 ชั้นใหญ่ ๆ เรียกว่า ภพ หรือธาตุ หรือโลก³² (ที.มหา. 10/58/67; ที.ปา. 11/228/228; ม.ม. 12/498/539-540) ดังนี้

1. กามภพ คือ ภพของสัตว์ผู้ยังเสวยกามคุณ คือ อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง 5 แบ่งออกเป็น 11 ชั้น (สงคห. 25-26; พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) 2543 ก : 115) ดังนี้

1.1 อบาย หรืออบายภูมิ คือ ภูมิที่ปราศจากความเจริญ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) 2543 ก : 316) ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกถาวิณี (สงคห.ฎีกา 156) แสดงว่า สถานที่ที่ชื่อว่าอบาย เพราะปราศจากความเจริญที่สมมุติกันว่าบุญโดยมาก และที่ชื่อว่าอบายภูมิ เพราะเป็นที่อยู่ของพวกสัตว์³³ แบ่งออกเป็น 4 ภูมีย่อย (ขุ.อิติ. 25/273/301-302; อง.อ. 2/434; สงคห. 25) ดังนี้

1.1.1 นิริยะ หรือนรก คือ ที่อันไม่มีความสุขความเจริญ หรือภาวะเร่าร้อน กระวนกระวาย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) 2543 ข : 116) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิสุทธิ. 2/277) แสดงว่า ที่ได้ชื่อว่านิริยะ เพราะเป็นสถานที่ที่ไม่มีอายะคือ อัสสาทะ (ความยินดี)³⁴ ส่วนในคัมภีร์

³²เป็นคำที่ใช้เรียก ภพ ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกา แต่ไม่ค่อยนิยมนัก ดู ม.อ. 4/39; อุ.อ. 418; อิติ.อ. 295; วินย.ฎีกา 4/428. และ ม.ฎีกา 300. นอกจาก ธาตุและโลกแล้ว ยังมีคำที่ใช้เรียกแทน ภพ อีก เช่น ภูมิ คติ วิญญาณฐิติ และสัตตาวาส ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย : ไตรภูมิภพ (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2544), 683. คำว่า “ภูมิ” มีที่ใช้มาก แม้จะใช้เรียกแทน ภพ ได้ แต่ความหมายของคำก็ไม่เหมือนกันทีเดียว ภพ หมายถึงโลกเป็นที่อยู่ของสัตว์หรือภาวะชีวิตของสัตว์ ส่วนภูมิ หมายถึง ชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือระดับชีวิต ภพกับภูมิจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะผู้ที่จะไปเกิดในภพไหน ก็ต้องมีระดับชั้นของจิตระดับเดียวกับภพที่จะไปเกิดด้วย พุทธศาสนาแบ่งภูมิออกเป็น 4 คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ (บางที่เรียกว่า อปรียาป็นนภูมิ) แต่เนื่องจากโลกุตตรภูมิเป็นภูมิที่พ้นจากโลก ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงเรื่องสังสารวัฏ ก็มักหมายถึงภูมิ 3 ข้างต้น เรียกว่า ไตรภูมิ ซึ่งตรงกับภพ 3 ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกถา ท่านแยกกามาวจรภูมิออกเป็น 2 คือ อบายภูมิ และ กามสุคติภูมิ จึงเป็นภูมิ 4 โดยไม่มีโลกุตตรภูมิ ดู ขุ.ปฎิ. 31/171/122; สงคห. 25. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, 198, 207.

³³ปุลลสมมตา อยา เขญฺเยน อปคโตติ อปาโย. โสเยว ภูมิ ภานฺติ เอตฺถ สตุตฺตติ อปายภูมิ.

(สงคห.ฎีกา 156)

³⁴นตฺถิ เอตฺถ อสฺสาทสณฺณิโต อาโยติ นิรโย.

(วิสุทธิ. 2/277)

อภิธรรมัตถวิภาวินี (สงคห. ฎีกา 156) แสดงว่า สถานที่ที่เรียกว่า นิรยะ เพราะปราศจากอยะ คือความสุข³⁵ นอกจากจะเรียกสถานที่นี้ว่า นิรยะ แล้ว คัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิสุทธิ. 2/276-277) ยังเรียกว่า อบาย ทุกติ และวินิบัติ อีกด้วย โดยกล่าวว่า คำเหล่านี้ทั้งหมดเป็นไวยากรณ์ของคำว่า นิรยะ³⁶ (Law 1998 : 92)

นรกถือเป็นภูมิที่อยู่ต่ำสุดในบรรดาภูมิทั้ง 31 ในจักรวาล (Halдар 1977 : 49; Law 1998 : 93-94) ตั้งอยู่ใต้โลกของเรา³⁷ (ขุ.ชา. 28/92/41; วิสุทธิ. 2/224; Halдар 1977 : 49) ตรงบริเวณที่เป็นชมพูทวีป (วินย.ฎีกา 1/423) ในยุคแรก ๆ ของพุทธศาสนา แม้จะมีสูตรที่กล่าวถึงนรกไว้หลายสูตร เช่น เทวทูตสูตร (ม.อ. 14/504-525/334-346; อัง.ติก. 20/475/175-180) พาลปณฑิตสูตร (ม.อ. 14/467-503/311/333) โภกาลีสูตร (ส.ส. 15/598-605/219-223; อัง.ทสก. 24/89/181/186; ขุ.สุ. 25/384-387/458-466) สังกัจจายก (ขุ.ชา. 28/90-93/38-45) แต่ก็ยังไม่มีการ

ในคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา อธิบายความหมายของคำว่า อายะ ไว้ว่า เป็นที่มาแห่งความสุขได้แก่ บุญ เป็นต้น

อายนติ เอตสุมา สุขานิติ อาโย ปุณณกมฺมาทิสฺสาธนํ.

(วิสุทธิ.ฎีกา 2/333)

³⁵อโยโต สุขโต นิกฺกโตติ นิรโย.

(สงคห.ฎีกา 156)

³⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แสดงว่า อบายเป็นอย่างเดียวกับนิรยะ ทุกติเป็นอย่างเดียวกับติรัจฉานโยนิ วินิบัติเป็นอย่างเดียวกับปิตติวิสัย ดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539), 134-135. แต่อรรถกถา แสดงว่า อบาย ได้แก่ ติรัจฉานโยนิ ทุกติ ได้แก่ ปิตติวิสัย และวินิบัติ ได้แก่ อสุรกาย ดู วิสุทธิ. 2/277.

³⁷บางแห่งกล่าวว่า นรกภูมิอยู่ใต้ภูเขาพระสุเมรุ ดู ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-จ (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2530), 113. แต่บางท่านกล่าวว่า ในพระสูตรต้นตปิฎก ไม่ได้อธิบายว่า นรกอยู่ส่วนไหนของโลกหรือจักรวาล ไม่มีคำว่า เบื้องบนและเบื้องล่าง ดู เพ็ญแข กิตติศักดิ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), 54. อย่างไรก็ตามจากหลักฐานที่อ้างอิงแสดงว่า มีการกล่าวถึงตำแหน่งของนรกว่าอยู่ส่วนไหนของจักรวาล ดูเพิ่มเติมใน ขุ.มहा. 29/789/492; ขุ.จูฬ. 30/670/330; ขุ.ปฎิ. 31/172/122. และ ขุ.อป. 33/187/458. เป็นต้น

จัดระบบที่ชัดเจน ต่อมาภายหลังพุทธกาลประมาณ 400 ปี สำนักอภิธรรม ซึ่งมีการรวบรวมและแต่งคัมภีร์ขึ้นเป็นจำนวนมาก จึงได้จัดให้เป็นระบบขึ้น (Matsunaga 1972 : 39, 43)

นรกสำคัญหรือที่เรียกว่า มหานรก ในพุทธศาสนามี 8 ชุม³⁸ (ขุ.ชา. 28/92/39-40) ดังนี้

- 1) สัตยชีวนรก
- 2) กภาพุตตนรก
- 3) สังฆานรก
- 4) โรรวนรก 2 ชุม³⁹
- 5) อวิจิมหานรก
- 6) ตาปนนรก
- 7) ปตาปนนรก⁴⁰

³⁸

สญชีโว กภาพุตโต จ สงฆาญเฑ จ โรรวา
 อถาปโร มหาวิจิ ตาปนโน จ ปตาปนโน
 อิจเจเต อญฺจ นิริยา อกฺขตา ทูตติกฺกมา
 อาภินฺณา ลุทฺทมมฺเมหิ ปจฺเจกา โสฬสฺสุสทา.

(ขุ.ชา. 28/92/39-40)

³⁹ในอรรถกถาชาดก อธิบายว่าหมายถึง ชาลโรรวนรก และฐุมโรรวนรก ดู ขา.อ. 8/118. แต่ในอรรถกถาสังยุตตนิคาย อธิบายต่างออกไปว่า ชาลโรรวนรก เป็นชื่อของอวิจิมหานรก ดู ส.อ. 1/79. ส่วนในคัมภีร์อภิธานปิฎกแบ่งเป็นโรรวนรกและมหาโรรวนรก ดู อภิธาน. 186.

⁴⁰ชื่อของมหานรกเหล่านี้ ในแต่ละคัมภีร์หรือในหนังสือแต่ละเล่มเรียกแตกต่างกันไป ไม่ลงรอยเดียวกัน บางครั้งแม้ในเล่มเดียวกัน เรียกชื่อต่างกันก็มี นอกจากชื่อแล้ว ลำดับของมหานรกแต่ละชุมในแต่ละคัมภีร์ก็จัดเรียงไม่เหมือนกัน ในสังกัจจชาดก เรียงอวิจิมหานรกไว้ในลำดับที่ 6 และเรียงปตาปนนรก ไว้ลำดับที่ 8 ดู ขุ.ชา. 28/92/39-40. และคัมภีร์มหาวัสตฺถอวทานเรียงอวิจิมหานรกไว้ลำดับที่ 6 บ้าง 7 บ้าง 8 บ้าง ดู S. Bagchi, ed., *Mahavastu Avadana*, vol. 1 (Darbhavga : The Mithila Institute, 1970), 4, 6, 11, 18. ส่วนคัมภีร์อภิธานปิฎกเรียงตาปนนรกไว้ลำดับที่ 8 ดู อภิธาน. 186. ลำดับที่ถูกต้องนั้น อวิจิมหานรก ต้องอยู่ล่างสุด เพราะมีบาฬีรับรองไว้ว่า “เหฏฺฐโต อวิจินิริยํ ปริยญฺตํ ... กริตฺวา ...” ดู ขุ.ปฎิ. 31/172/122. ในคัมภีร์จกกวาทปิฎกได้อ้างถึงการจัดเรียงลำดับที่ถูกต้องตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ญาณวิภังคฎีกาว่า “สญชีวกภาพุตต-สงฆาตโรรวมมหาโรรวตปนปตาปนอวิจิติ อญฺจ มหานิริยาติ อิมาย จ ฃาณวิภังคฎีกาย อวิโรโธ

โทเบอร์ และลัสบี (Tober and Lusby, in Eliade, ed. 1987 : 241) กล่าวว่่า มหานรกเหล่านี้เป็นนรกอื่น

ในสังยุตตนิกาย (ถึ.ส. 15/604/222-223) อังคุตตรนิกาย (อง.ทสก. 24/89/184-185) และชุตทกนิกาย (ช.ส. 25/386/460-461) ได้กล่าวถึงนรกจำนวนหนึ่งมี 10 ชุม คือ

- 1) อัพพุนรก
- 2) นิรัพพุนรก
- 3) อพพุนรก
- 4) อหุนรก
- 5) อฏฏุนรก
- 6) กุมพุนรก
- 7) โสคันธิกนรก
- 8) อุปปลนรก
- 9) ปุณทริกนรก
- 10) ปทุมนรก⁴¹

โหติ.” ดูจกกวาพ. 103. ลอวี (Law) และมาลลเสกระ (Malalasekera) ก็กล่าวว่่า อวีจิมหานรกอยู่ล่างสุดเช่นเดียวกัน ดู B.C. Law, **Heaven and Hell in Buddhist Perspective** (Delhi : Pilgrims Book PVT. LTD., 1998), 94. และ Malalasekera, **Dictionary of Pali Proper Names**, vol. 1 (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 2. เกี่ยวกับอวีจิมหานรกนี้ นักปราชญ์ชาวตะวันตกบางท่านมีความเห็นว่า คำว่่า อวีจิม แต่เดิมในนิกายทั้ง 4 ไม่ได้หมายถึง นรก แต่ใช้หมายถึงความเจริญมั่งคั่งของประชากร เดวิดส์ (Davids) กล่าวว่่า เดิมใช้หมายถึง ความหนาแน่นของประชากร ต่อมาจึงใช้หมายถึง นรก ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อิติวุตตะกะ พระวินัย และธัมมสังคณี ดู Daigan and Alicia Matsunaga, **The Buddhist Concept of Hell** (New York : Philosophical Library, 1972), 41. และ J.R. Haldar, **Early Buddhist Mythology**, 53.

⁴¹ความหมายของชื่อนรกเหล่านี้ยังไม่มีว่่าชัดเจน บางแห่งกล่าวว่่า ชื่อเหล่านี้เป็นคำที่แสดงถึงการคร่ำครวญของสัตว์นรก เช่น อหะ อพพะ และอฏฏะ หรือสภาพที่สัตว์นรกเหล่านั้นถูกกักขัง แต่บางแห่งแสดงว่่า นรกเหล่านี้เป็นนรกอื่น ดังนั้น คำเหล่านี้จึงเป็นเสียงพ่นกระทบกันของสัตว์นรก ดู ส.อ. 2/307. และ J.R. Haldar, **Early Buddhist Mythology**, 55. ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายและชุตทกนิกาย แสดงว่่า นรกเหล่านี้อยู่ในอวีจิมหานรก ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง

มัดสุนาคา (Matsunaga 1972 : 41) เห็นว่า นรกเหล่านี้มีกล่าวถึงใน คัมภีร์ ยุคแรกสุดของพุทธศาสนา ในขณะที่ยังไม่มีการจัดระบบเกี่ยวกับนรก ส่วน ลอว์ (Law 1998 : 94) กล่าวว่า พุทธศาสนิกชนทางภาคเหนือ (อุตรนิกาย) มีความเชื่อว่า นรกเหล่านี้เป็นนรกชั้น คู่กับมหานรก 8 ขุม ซึ่งเป็นนรกอื่น⁴² แต่มีจำนวนน้อยกว่าที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกบาลี 2 ขุม และมีชื่อแตกต่างกันไปบ้าง ดังนี้

- 1) อรรพุทะ (Arbuda)
- 2) นีรรพุทะ (Nirarbuda)
- 3) อฏฐะ (Atata)
- 4) หหะ (Hahava)
- 5) หุหะ (Huhava)
- 6) อุตปละ (Utpala)
- 7) ปัทมะ (Padma)
- 8) มหาปัทมะ (Mahapadma)

เป็นสถานที่ทรมานสัตว์นรก เช่น อัพพุทนรก จะทรมานโดยการนับขึ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลา ดู อก.อ. 3/366. และ ส.อ. 2/307.

⁴²การแบ่งนรกออกเป็น 2 ประเภท คือ นรกอื่น และนรกชั้น มีกล่าวถึงอีกหลายแห่ง ดู Edward Conze, **Buddhism : Its Essence and Development** (New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2001), 51. และ อุดม รุ่งเรืองศรี, **เทวดาพุทธ** (เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), 13. อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังไม่พบว่า มีการแบ่งประเภทเช่นนี้ในวรรณคดีบาลี เพราะหากกล่าวถึงนรกที่มีความหนาวเย็น ก็จะหมายถึง โลกัณตริกนรก (โลกัณตริยนรก โลกัณตรนรก หรือโลกัณตนรก ก็เรียก) ดู โลกปญญ. 206. แม้ในไตรภูมิ กถาก็ไม่มีกล่าวถึงนรกชั้น เมื่อกล่าวถึงโลกัณตนรกก็กล่าว แต่เพียงว่า “แล่นน้ำนั้นเย็นนักหนา” ดู พญาลิไทย, **ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง** (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสา, 2545), 40. บางท่านกล่าวว่า นรกอื่นเป็นนรกของฝ่ายเถรวาท ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศที่อยู่แถบร้อน ส่วนนรกชั้นหรือสีดนรกเป็นนรกของฝ่ายมหายาน ซึ่งมักอยู่ในประเทศที่มีอากาศค่อนข้างหนาว ดู จันทองทองประเสริฐ, **จักรวาลวิทยากับพระพุทธศาสนา** (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2548), 6. (จัดพิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในงานวัน จันทองทองประเสริฐ, ครั้งที่ 3, 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2548).

มหานรกทั้ง 8 ขุม ตามที่กล่าวไว้ในสังกัจจายค แต่ละขุมจะมี
 อุสสทนรกหรือนรกบ่าว (พญาลิไทย 2545 : 25) 16 ขุม เป็นบริวาร⁴³ (ขุ.ชา. 28/92/40) แต่รายชื่อ
 ที่แสดงไว้มีไม่ครบ คัมภีร์จักกวาพทีปนี (จกกวาพ. 107) ได้กล่าวสรุปอุสสทนรกในชาดกนี้ไว้ว่ามี
 10 ขุม ดังนี้

- 1) โลหกุมภินรก (สำหรับลงโทษคนที่ฆ่าบิดา)
- 2) ปิพนนรก
- 3) ขุรธารินรก
- 4) เวตรณีนทีนรก
- 5) โกฏีสิมพลินรก
- 6) โลหกุมภินรก (สำหรับลงโทษชายหญิงที่ประพฤติผิดใจ)
- 7) อักโกสกปริภาสกิตถีนรก
- 8) ขารนทีนรก
- 9) กุฎการินรก
- 10) มิคลุตทกาทินรก

ในเนมิราชชาดก (ขุ.ชา. 28/539-569/201-212) และอรรถกถา (ชา.อ.
 9/177-199) กล่าวถึงอุสสทนรกไว้ 15 ขุม ดังนี้

- 1) เวตรณีนที (นรก)
- 2) สุนขนรก
- 3) สัตฺยโชตินรก
- 4) อังการกาสุนรก
- 5) โลหกุมภินรก
- 6) โลหกุมภินรก (อุณโหมทกนรก)
- 7) กุสนทีนรก
- 8) ตุทนนรก
- 9) โอรัพภิกาทินรก
- 10) รหทนรก (มุตตกรีสปฺณณรหทนรก)

---

⁴³จำนวนอุสสทนรกหรือนรกบ่าว แต่ละแห่งกล่าวไว้ไม่ตรงกัน มากบ้างน้อยบ้าง
 ส่วนชื่อตรงกันก็มี แตกต่างไปก็มี ในไตรภูมิภค ท่านจึงกล่าวว่า นรกบ่าวมีเป็นจำนวนมาก
 ไม่อาจนำมากล่าวได้หมด ดู พญาลิไทย, ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง, 25.

- 11) รหทรนรก (อโยโลหิตปุพพปุณณรหทรนรก)
- 12) กุฎการินรค
- 13) อติจารินิตถีนรค
- 14) ชลิตอังกการปุณณนรค
- 15) มิจฉาทิฏฐิกนรค⁴⁴

---

⁴⁴ชื่ออุสสทนรคเหล่านี้เรียกตามคัมภีร์จักกวาพทีปนี ดู จกุกวาพ. 103-107. แต่ในไตรภูมิภคทา ท่านแสดงไว้ 16 ชุม ดังนี้

- 1) เวตรณีนรค
- 2) สุนันนรค
- 3) สโชนนรค
- 4) อังกการกาสุนนรค
- 5) โลหกุมภีนนรค
- 6) อโยทกนรค
- 7) อุตปลาสนนรค
- 8) สัตตหตตนรค
- 9) พิลสนนรค
- 10) โปราณมิพพนนรค
- 11) โลหิตปุพพนนรค
- 12) โลหพพิสนนรค
- 13) สังกฆาณนรค
- 14) อวังสิรนนรค
- 15) โลหสิมพลีนนรค
- 16) มิจฉาทิฏฐีนนรค

ดู พญาลิไทย, ไตรภูมิภคทาหรือไตรภูมิพระร่วง, 25-36.

เมื่อพิจารณาจากการลงโทษสัตว์นรก อุสสทนรคชุมที่ 13 และ 14 คือ สังกฆาณนรคและอวังสิรนรคจะตรงกับอุสสทนรคชุมที่ 13 และ 14 ในเนมิราชชาดกและอรรคภคทา คือ อติจารินิตถีนรคและชลิตอังกการปุณณนรค ส่วนโลหสิมพลีนนรคไม่มีกล่าวถึงในเนมิราชชาดกและอรรคภคทา ไตรภูมิภคทา คงเพิ่มเติมเข้ามาตามที่มีแสดงไว้ในสังกัจจชาดก และอรรคภคตาสังกัจจชาดก ดู พุ.ชา. 28/92/44. และ ชา.อ. 8/125-126. ตลอดจนคัมภีร์อื่น ๆ มีภคทาชันาลังการ เป็นต้น ซึ่งแสดงอุสสท

ในเทวทูตสูตร (ม.อ. 14/517-521/343-344) พระพุทธองค์ได้ทรงแสดง
อุสสทนรกที่ประตู่เบื้องหน้าของอวิจิมหานรก⁴⁵ ไว้ 5 ชุม ดังนี้

- 1) คุณนรก
- 2) กุกกุนนรก
- 3) สิมพลีน (นรก)
- 4) อสิปัตตวน (นรก)
- 5) ขาโรทกนที⁴⁶ (นรก)

คัมภีร์จักกวาพทีปนี (จกุกวาพ. 110) กล่าวว่า แม้ประตู่ที่เหลื่อก็
เหมือนกัน ดังนั้น อุสสทนรกของอวิจิมหานรกจึงมี 20 ชุม เมื่อรวมอุสสทนรกของมหานรกที่เหลื่อ
จึงมี 160 ชุม อย่างไรก็ตามท่านได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การที่อรรถกถาแสดงว่าอุสสทนรกของมหานรก
แต่ละขุมมี 16 ขุมนั้น เพราะไม่ได้นับรวมขาโรทกเวตรณีไว้ด้วย⁴⁷

นอกจากอุสสทนรกแล้ว ในคัมภีร์โลกทีปกสาร (โลกทีปก. 325) ยังได้
แสดงว่า ในทิศทั้ง 4 ของมหานรกทั้ง 8 ชุม แต่ละทิศจะมียมโลกนรกอีกทิศละ 10 ชุม⁴⁸ ดังนี้

นรกไว้ครบ 16 ชุม ดู ชิน.ฎีกา 79-83. ในโลกทีปนี แสดงว่า อุสสทนรกที่ล้อมรอบมหานรกทั้ง
8 ขุมนั้น แต่ละทิศจะมี 4 ชุม และจะมีชื่อเหมือน ๆ กัน ต่างกันแต่เพียงการลงโทษหนักเบาเท่านั้น
คือ คุณนรก กุกกุนนรก อสิปัตตวนนรก และเวตรณีนรก รวม 4 ทิศ จึงเป็น 16 ชุม ดังนั้น เมื่อรวม
อุสสทนรกที่ล้อมรอบมหานรกทั้งหมดจะได้ 128 ชุม ดู พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ญาณวโร),
โลกทีปนี (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองศาสนการพิมพ์, 2520), 52-61. หากนับรวมมหานรกเข้าไปด้วยก็จะ
ได้ 136 ชุม ดู ขา.อ. 8/120; ชิน.ฎีกา 83. และ โลกทีปก. 325.

⁴⁵ในสูตรนี้ไม่ได้ทรงแสดงว่า เป็นอุสสทนรกของมหานรกขุมไหน แต่อรรถกถา
กล่าวว่า หมายถึง อวิจิมหานรก ดู ม.อ. 4/170.

⁴⁶อรรถกถา กล่าวว่า แม่น้ำนี้ชื่อ เวตรณีนที ดู ม.อ. 4/172.

⁴⁷พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ ให้นับรวมอสิปัตตวนนรกและเวตรณีนรกเป็นนรก
ขุมเดียวกัน ดู พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา**, ปริจเฉท
ที่ 5 เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, 2551), 7.

⁴⁸

อิเมสมุปน	อฏฺฐนฺนํ	นิริยานํ	จตุสฺสํ	หิ	
ทิสาสฺสํ	ทสฺสํ	ทสา จ	ยมโลกา	ภวนฺตี	ติ
โลหกุณฺธิ	ว สิมพลี-	วณํ	อสินขํ	ปี จ	
ตมโปทกํ	อโยคฺพํ	เปลิปพุตเมว	จ		

- 1) โลหกุมภี
- 2) สิมพลีวานะ
- 3) อสินชะ
- 4) ตัมโพทกะ
- 5) อโยคุพะ
- 6) เปลีปีพพะ
- 7) อุตสนที
- 8) สีดนที
- 9) สุนขนรค
- 10) ยันตปาสาณสีลา⁴⁹

อุตสนที สีดนที	สุนขนริย์ ตตา
ยันตปาสาณสีลาโย	ยมโลกา อิเม ทส.

(โลกทีปก. 325)

รวม 4 ทิศ ก็เป็น 40 ชุม เมื่อรวมยมโลกนรคที่เป็นบริวารของมหานรคทั้ง 8 ชุม จะได้ 320 ชุม ดังนั้น จึงมีนรคที่ตั้งอยู่ในจักรวาลทั้งหมด 456 ชุม (มหานรค 8 ชุม อุตสทนรค 128 ชุม และยมโลกนรค 320 ชุม)

⁴⁹บางชื่อที่ซ้ำกับอุตสทนรคที่กล่าวมาแล้ว แต่ในคัมภีร์โลกทีปกสารไม่ได้แสดงรายชื่อของอุตสทนรคจำนวน 16 ชุมไว้โดยตรง จึงทำให้ไม่ทราบว่าชื่อซ้ำกันหรือไม่ อย่างไรก็ตามท่านได้แสดงรายชื่อ นรคบริวารของอวีจินรคไว้ว่า

คูณิรยนาโม จ	กุกุกุฬ กุกุกุฬิมุฬิ
อสิปตตวนญจาปี	ตตา ขโรทกา นที
อูรสิญจิตมตเต จ	โลหกุมภี ปุณาปริ
กาลา หตุถิ มหายนุโต	อญญะปี นรกา พหู
อพพุทท์ นิรพพุทญเจว	อหหิ อพพิ ปิจ
อฏฏญจ โสคนุธิก	อุปปลั ปทุมม ตตา
เอเต สพุเพปี นิรย	มหาโฆรา ภยานกา
อวีจินิรยสุเสว	ปริวารา ภาวนติ หิ.

(โลกทีปก. 326-327)

นรกตามที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นนรกที่ตั้งอยู่ในจักรวาล ยังมีนรกอีกประเภทหนึ่งซึ่งตั้งอยู่นอกจักรวาล เรียกว่า โลกัณตริกนรก เป็นนรกที่มีตสนิทตลอดเวลา เนื่องจากแสงจากดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ส่องสว่างไปไม่ถึง (ที.มหา. 10/13/13-14; ม.อ. 14/364/248; สัม.มหา. 19/1739/566; อัง.จตุกก. 21/127/176; ชุ.ชา. 28/878/310) โลกัณตริกนรกนี้ตั้งอยู่ระหว่างจักรวาลทั้ง 3 เหมือนช่องว่างที่อยู่ท่ามกลางล้อเกวียน 3 ล้อ หรือจาน 3 ใบ ซึ่งอยู่ติดกัน (ที.อ. 2/28; ม.อ. 4/128; อัง.อ. 2/376) กว้างประมาณ 8,000 โยชน์ เปิดโล่งตลอดเวลา ด้านบนไม่มีเทพวิมานและด้านล่างก็ไม่มีแผ่นดินรองรับ (วินย.ฎีกา 1/428) อรรถกถาพุทธวงศ์ (พุทธ.อ. 54) กล่าวว่า เป็นนรกของพวกอสูรกาย

นอกจากนรกต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังมีกรกล่าวถึงนรกอื่น ๆ อีก เช่น กาโกละ (Kakola) สตโปริสะ (Sataporisa) สัตติสุละ (Sattisula) มหาปริพาหะ (Mahaparilaha) ปาหะสะ (Pahasa) (Halder 1977 : 63-64) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากการลงโทษแล้ว นรกเหล่านี้ก็คือ นรกตามที่กล่าวมา เพียงแต่เรียกชื่อต่างไปเท่านั้น เช่น กาโกลนรก (Halder 1977 : 61) ก็คือ สุนขนรกในเนมิราชชาดก (ชุ.ชา. 28/542-543/202) และมหานารทกัศสพชาดก (ชุ.ชา. 28/876-877/309-310) นั่นเอง

1.1.1.1 โครงสร้างของนรก

มหานรกทั้ง 8 ชุม มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมคล้ายหีบ มีมุม 4 มุม มีประตูเข้าออก 4 ด้าน มีกำแพงเหล็กกันโดยรอบ ด้านบนมีฝาเหล็กครอบ พื้นด้านล่างเป็นเหล็กร้อน ฝาและพื้นหนา 9 โยชน์ พื้นที่อยู่โดยรอบวัดได้ 100 โยชน์ (ม.อ. 14/475, 514/316-317, 341; อัง.ติก. 20/175/179-180; ชุ.ชา. 28/92/40; ชา.อ. 8/120-121) และเมื่อรวมพื้นที่มหานรกกับ

หากนับจำนวนชื่อนรกที่กล่าวถึงนี้จะได้ 15 ชุม โดย 2 คาถาแรกได้ 7 ชุม และ 2 คาถาหลังได้ 8 ชุม ไม่ครบ 16 ชุม ในคัมภีร์จักกวาพทีปนีได้อ่าง 2 คาถาแรกในคัมภีร์โลกทีปกสาร แต่มีข้อความต่างไปบ้าง ดังนี้

คุณิรยนาโม จ	กุกกุโพ โกภูสิมพลี
อสิปตฺตวนญจาปี	ตลาชาโรทกา นที
ชุรสณฺจิตมคฺโค จ	โลหกฺมุที ปุณาปฺรา
วาลเวฏฺฐมฺหาณฺโต	อญฺเฌปี นรกา พฺหุ.

(จักกวาพ. 110)

จำนวนนรกใน 2 คาถานี้ มี 8 ชุม เมื่อนับรวมกับนรกใน 2 คาถาหลัง ในคัมภีร์โลกทีปกสารจะได้ 16 ชุมพอดี ซึ่งเท่ากับจำนวนอุสสทนรกที่กล่าวมาแล้ว

อุสสทนรกโดยรอบวัดได้ 10,000 โยชน์ (ชิน.ฎีกา 79; โลกที่ปก. 325) แต่ในอรรถกถาพระวินัย (วินย.อ. 1/126) ไม่ได้แสดงว่า ต้องนับรวมกับอุสสทนรก นอกจากนี้ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย (ม.อ. 4/170) อังคุตตรนิกาย (อง.อ. 2/163) และฎีกาพระวินัย (วินย.ฎีกา 1/421) ยังแสดงว่า ลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นของอวิจิมหานรก โดยไม่ได้กล่าวถึงมหานรกขุมอื่น ๆ

มหานรกเหล่านี้จะตั้งซ้อนกันเป็นชั้น แต่ละชั้นห่างกันประมาณ 15,000 โยชน์ (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร) 2545 : 81) โดยสัญญาชีวิตจะตั้งอยู่ชั้นบนสุดและอวิจิมรกตั้งอยู่ชั้นล่างสุด (จุ.ปฎิ. 31/172/122) มหานรกแต่ละขุมจะมีอุสสทนรก (นรกบริวาร หรือนรกบ่าว) อีก 16 ขุม (จุ.ชา. 28/92/40) โดยประตูแต่ละด้านจะมีอุสสทนรก 4 ขุม (ชา.อ. 8/120) แต่ท่านไม่ได้แสดงที่ตั้งของอุสสทนรกว่าอยู่ในลักษณะใด ซ้อนกัน เรียงกัน หรือล้อมรอบมหานรกเป็นชั้น ๆ

1.1.1.2 กรรมที่ทำให้เกิดในนรก

พุทธศาสนาถือว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมจึงจำแนกสัตว์ให้เลวและดีต่างกัน (ม.อ. 14/581/376) ดังนั้น ผู้ที่ทำอกุศลกรรมหรือกรรมชั่ว หลังจากตายแล้วก็ต้องไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต หรือนรก

ในสาเลขยกสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย พวกราหมณ์และคหบดี ชาวบ้านสาลาได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

ข้าแต่พระ โคดมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวก
ในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

(ม.มู. 12/483/520)

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตาย
แล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะความประพฤติน่าสมอ
คือ ความประพฤดิธรรมเป็นเหตุ⁵⁰

(ม.มู. 12/483/520)

⁵⁰ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า ความประพฤติน่าสมอ คือ ความประพฤดิ
ธรรม หมายถึง อกุศลกรรมบถ 10 ประการ ดูอง.อ. 2/16. และ อง.อ. 3/348.

ในพาลป็นชาติสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงผลของความเป็นคนพาล แก่ภิกษุสาวกว่า

ภิกษุทั้งหลาย คนพาลนั้น ประพฤติกายทุจริต ประพฤติวจีทุจริต ประพฤติมนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

(ม.อ. 14/472/314)

ในอุพกัมมวิภังคสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย (ม.อ. 14/582, 584, 586, 588, 590, 592, 594/377-383) พระพุทธองค์ได้ตรัสอธิบายแก่สุภมาณพ โตทยบุตร ว่า ผู้ที่ฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ มักโกรธ มีใจริษยา ไม่ให้ทาน กระด้างเย่อหยิ่ง ไม่อ่อนน้อม ไม่สอบถามสมณพราหมณ์เรื่องกุศลอกุศล เป็นต้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

ในอกุศลสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุสาวกว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม 3 ประการ ต้องตกนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ กรรม 3 ประการ คือ กายกรรมฝ่ายอกุศล วจีกรรมฝ่ายอกุศล มโนกรรมฝ่ายอกุศล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม 3 ประการนี้ ต้องตกนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้

(อ.จ.ต.ก. 20/586/376)

ในทุติยวรรคที่ 2 แห่งอังคุตตรนิกาย พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุสาวกอีกว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม 10 ประการ เป็นผู้ถูกทอดทิ้งไว้ในนรก เหมือนสิ่งของที่เขานำมาทิ้งไว้ กรรม 10 ประการ คือ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุศเท็จ พุศต่อเสียด พุศคำหยาบ พุศเพื่อเจ้า โลภอยากได้ของผู้อื่น มีจิตพยาบาทปองร้าย มีความความเห็นผิด

(อ.จ.ทสก. 24/198/325-326)

นอกจากกรรม 10 ประการนี้แล้ว พระพุทธองค์ยังทรงแสดงว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม 20 ประการ (อ.จ.ทสก. 24/199/326-327) เพิ่มการชักชวนผู้อื่นให้ประกอบกรรม 10 ประการนั้น เข้ามาในทุก ๆ ข้อ กรรม 30 ประการ (อ.จ.ทสก. 24/200/327-328) เพิ่มความพอใจในการประกอบกรรม 10 ประการนั้น เข้ามาในทุก ๆ ข้อ และกรรม 40 ประการ (อ.จ.ทสก. 24/201/329-

331) เพิ่มการกล่าวสรรเสริญการประกอบกรรม 10 ประการนั้น เข้ามาในทุก ๆ ข้อ เป็นผู้ถูกทอดทิ้งไว้ในนรก เหมือนสิ่งของที่เขานำมาทิ้งไว้

บาปกรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าเป็นเหตุทำให้บุคคลไปเกิดในนรกเหล่านี้ หากกล่าวโดยสรุปก็คือ อกุศลกรรมบถ 10 ประการ อัน ได้แก่ กายทุจริต 3 วาจทุจริต 4 และมโนทุจริต 3 แต่ในสัมพหุลสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย (อง.อฎฐก. 23/130/251-253) พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสถึงมโนทุจริตว่าเป็นเหตุให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานและปิตติวิสัย ตรัสแต่กายทุจริต 3 และวาจทุจริต 4 โดยทรงนำเรื่องการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยมาแทนมโนทุจริต ซึ่งใจความของสูตรนี้ก็คือ การล่วงละเมิดศีล 5 นั้นเอง

พระพุทธพจน์ที่แสดงไว้ในสูตรต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่ได้ทรงชี้เฉพาะเจาะจงว่า ผู้ที่ประกอบอกุศลกรรมอะไร จะต้องไปเกิดในนรกขุมไหน เพียงแต่ตรัสรวม ๆ กันว่า หากประกอบอกุศลกรรมไม่ว่าจะเป็นกายทุจริต วาจทุจริต หรือมโนทุจริต ก็ต้องไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต หรือนรก อย่างไรก็ตาม ในสูตรบางสูตรและคัมภีร์บางคัมภีร์ก็มีระบุอกุศลกรรมหรือบาปกรรมที่ทำและขุมนรกที่จะไปเกิดด้วย ดังนี้

กรรมที่ทำให้เกิดในมหานรก

1) สัตว์ชีวนรก พระราชา มหาอำมาตย์ และผู้มีอำนาจ ซึ่งเบียดเบียนบุคคลที่ต่ำกว่าตน โดยไม่เป็นธรรม หรือพวคมหาโจรที่ปล้นและทำลายบ้านเมืองตลอดจนฆ่าคนแล้วเอาทรัพย์สมบัติหนีไป เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ 2551 : 21)

2) กภาพสุตตนรก บุคคลที่ฆ่าบรรพชิตผู้ทำกิจเสร็จแล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ และฆ่าบิดาเพราะความโลภหรือความโกรธ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (จุ.ชา. 28/92/41-42) คัมภีร์ปรหมัตถ โชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา (พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ 2551 : 21) กล่าวเพิ่มเติมว่า เพชฌฆาต ภิกษุสามเณรผู้ทุศีล เป็นอสังขี และบุคคลที่ฆ่ามารดา ก็ต้องไปเกิดในนรกนี้ด้วย

3) สังฆาตนรก หุญิงกุลธิดา ผู้มีภาระงานไม่บริสุทธิ์ ประพฤติตนไม่เรียบร้อย ทำตัวเป็นนักร้อง ชอบคบชู้และแย่งสามีของผู้อื่น เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้⁵¹ (จุ.ชา. 28/565/210) นอกจากนี้บุคคลที่มีหน้าที่ทรามานช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น และบุคคลที่เบียดเบียนสัตว์ที่ตนใช้ทำประโยชน์ โดยไม่มีความเมตตา สงสาร ตลอดจนพวกนายพราน เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ด้วย (พระสังฆมณฑล โขติกะ รัชมาจริยะ 2551 : 21)

4) จูฬโรจวนรก⁵² บุคคลที่เฝ้าป่าซึ่งมีสัตว์อาศัยอยู่ บุคคลที่จับสัตว์มาขังไว้แล้วฆ่า บุคคลที่ดื่มสุราจนเมาแล้วประทุษร้ายผู้อื่น เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (พระสังฆมณฑล โขติกะ รัชมาจริยะ 2551 : 22)

5) มหาโรจวนรก⁵³ บุคคลที่ขโมยทรัพย์สมบัติของบิดามารดา ครูอาจารย์ และนักบวช ขโมยเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย โกงของคนอื่น และบรรดาพวกขโมยทั้ง 25 ประเภท เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (พระสังฆมณฑล โขติกะ รัชมาจริยะ 2551 : 22)

ในมหานารทกัศปชาดก แห่งขุททกนิกาย (จุ.ชา. 28/863/303-304) กล่าวว่า พระนางรุจา ราชธิดาของพระเจ้าวิเทหะ ก็เคยไปเกิดในโรจวนรก เพราะประพฤติผิดในภรรยาของผู้อื่น

6) ตาปนนรก พระราชาที่ไม่ทรงดำรงอยู่ในธรรม ชอบรุกรานแคว้นอื่น ทำให้ชนบทเดือดร้อน และภรรยาที่ซื้อมา ชอบดูหมิ่นสามี บิดามารดาสามี พี่ชายพี่สาวสามี เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (จุ.ชา. 28/92/42, 44-45)

ในคัมภีร์ปรมัตถ โขติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา (พระสังฆมณฑล โขติกะ รัชมาจริยะ 2551 : 22) กล่าวว่า บุคคลที่เฝ้าบ้านเมือง กุฎิ โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ปราสาท และทำลายเจดีย์ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในจูฬตาปนนรก

---

⁵¹ในเนมิราชชาดก ไม่ได้ระบุชื่อสังฆาตนรก แต่พิจารณาจากลักษณะการลงโทษสัตว์นรกแล้วเห็นว่าเป็นลักษณะของนรกขุมนี้ ดูเพิ่มเติมใน ชา.อ. 9/196.

⁵²หมายถึง ฐุมโรจวนรก ดู พระสังฆมณฑล โขติกะ รัชมาจริยะ, **ปรมัตถ โขติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา**, ปริจเฉทที่ 5 เล่ม 1, 16.

⁵³หมายถึง ชาลโรจวนรก ดู พระสังฆมณฑล โขติกะ รัชมาจริยะ, **พระสังฆมณฑล โขติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา**, ปริจเฉทที่ 5 เล่ม 1, 17.

7) มหาตบณนรก บุคคลที่เข้าใจว่า ธรรมไม่ดี ไม่มีประโยชน์ ธรรมเป็นสิ่งที่ดี มีสาระ หรือบุคคลที่เป็นอุจเฉททิฏฐิ สัสสตทิฏฐิ นัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ และ อกิริยทิฏฐิ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ หรือเวตรณีนรก แล้วแต่ความรุนแรงของกรรม (พระสังฆมณฑล ธรรมมาจริยะ 2551 : 22)

8) อวิจิมหานรก บุคคลที่ฆ่าบิดามารดา และพระอรหันต์ ทำพระบาทของพระพุทธเจ้าให้ห้อพระโลหิต ทำสังฆเภท ทำลายพุทธเจดีย์ พระพุทธรูป และต้นโพธิ์ ตีเตียนพระสงฆ์ และพระอริยบุคคล และบุคคลที่ยึดถือนิยตมิจฉาทิฏฐิ 3 ประการ เมื่อตายแล้ว จะต้องไปเกิดในนรกนี้ หรือโลหกุมภีนรก แล้วแต่ความรุนแรงของกรรม (พระสังฆมณฑล ธรรมมาจริยะ 2551 : 24)

กรรมที่ทำให้เกิดในอุสสทนรก⁵⁴

1) เวตรณีนรก บุคคลผู้มีกำลัง มีกรรมอันเป็นบาป มีกรรมอันหยาบช้า ค่าว่าบุคคลอื่นซึ่งมีกำลังน้อยกว่า เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (จุ.ชา. 28/541/202)

ในสังกัจจชาดก (จุ.ชา. 28/92/44, 45) กล่าวว่า หญิงที่ทำลายลูกในครรภ์ของตนเอง และบุคคลที่ฆ่าแกะ สุกร จัปปลา คักสัตว์ พวกโจร คนฆ่าวัว พวกนายพราน ตลอดจนผู้ที่กล่าวอ้างโทษว่าเป็นคุณ เมื่อตายแล้วก็ต้องไปเกิดในนรกนี้ด้วย

2) สุนขนรก บุคคลผู้มีความตระหนี่เหนียวแน่น มีกรรมอันเป็นบาป มีกรรมอันหยาบช้า บริภาษ เบียดเบียน โกรธเคืองสมณพราหมณ์ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (จุ.ชา. 28/543/202)

ในสังกัจจชาดก (จุ.ชา. 28/92/42-43, 45) กล่าวว่า บุคคลที่ฆ่าบิดา และบุคคลผู้ตัดสินคดีไม่เป็นธรรม จะต้องรับโทษส่วนหนึ่งจากนรกนี้ด้วย

3) สัตถุ โขติภูตนรก บุคคลผู้มีกรรมอันเป็นบาป มีกรรมอันหยาบช้า เบียดเบียน โกรธเคืองชายหญิงที่ไม่มีกรรมอันเป็นบาป เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (จุ.ชา. 28/545/203)

4) อังการกาสุนรก บุคคลผู้มีกรรมอันหยาบช้า โกงเอาทรัพย์สินของประมุขชนไปใช้หนี้ส่วนตัว เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (จุ.ชา. 28/547/204)

⁵⁴ กล่าวตามลำดับที่แสดงไว้ในเนมิราชชาดก ดู จุ.ชา. 28/539-569/201-212.

5) โลกภูมิทรก (ขุมที่ 1) บุคคลผู้มีกรรมอันเป็นบาป มีกรรมอันหยาบช้า เบียดเบียน โกรธเคืองสมณพราหมณ์ผู้มีศีล เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (ขุ.ชา. 28/549/204)

ในสังกัจจชาดก (ขุ.ชา. 28/92/44) กล่าวว่า บุคคลที่ฆ่าบิดาหญิงที่ประพฤตินอกใจสามี และชายที่เป็นชู้กับภรรยาของคนอื่น เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ด้วย

6) โลกภูมิทรก⁵⁵ (ขุมที่ 2) บุคคลผู้มีกรรมอันเป็นบาป มีกรรมอันหยาบช้า จับนกกามาฆ่า เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (ขุ.ชา. 28/551/205)

7) ฤๅสนทรก บุคคลผู้มีการงานไม่บริสุทธิ์ เอาข้าวลึบปนกับข้าวเปลือกขายให้กับผู้ซื้อ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (ขุ.ชา. 28/553/206)

8) ตุทนทรก บุคคลผู้มีการงานไม่ดี มีกรรมอันหยาบช้า ลักทรัพย์ของผู้อื่น คือ ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงิน ทอง เพาะ แกะ และกระบือ มาเลี้ยงชีพ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (ขุ.ชา. 28/555/206)

9) โอรพภิกาทินทรก บุคคลผู้ฆ่าแพะ สุกร ปลา ฆ่าปศุสัตว์ คือ กระบือ แพะ และแกะ เพื่อขายเลี้ยงชีพ เป็นผู้มึนกรรมอันหยาบช้า เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ (ขุ.ชา. 28/557/207)

ในสังกัจจชาดก (ขุ.ชา. 28/92/45) กล่าวว่า บุคคลผู้เป็นอสัตบุรุษ ใช้ธนูตีปกร่างกาย ฆ่าเนื้อ ฆ่านก ก็ต้องไปเกิดในนรกนี้ด้วย

10) มุตตกริสปุรหทรก บุคคลผู้ชอบก่อเรื่อง เกรี้ยวกราดรังแกมิตรสหาย ตั้งมั่นในการเบียดเบียนผู้อื่นทุกเมื่อ เป็นผู้มึนกรรมอันหยาบช้า เป็นคนพาลประทุษร้ายมิตร เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ กินปัสสาวะและอุจจาระเป็นอาหาร (ขุ.ชา. 28/559/208)

---

⁵⁵เรียกชื่อตามคัมภีร์จักกวาพทีปนีและปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา จุกกวาพ. 105. และพระสัทธรรมโชติกะ ธรรมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา**, ปริจเฉทที่ 5 เล่มที่ 1, 26. ในเนมิราชชาดกและอรรถกถาเนมิราชชาดกไม่มีคำนี้ปรากฏเหมือนในอุสสทนรกขุมที่ 5 แต่ลักษณะที่บรรยายในอรรถกถาไม่ต่างกันนัก ดู ขุ.ชา. 28/550/204. และ ชา.อ. 9/186.

ในสังกิจจชาดก (ขุ.ชา. 28/92/42) กล่าวว่า บุคคลที่ฆ่าบิดา เมื่อตายแล้วจะถูกนายนิรยบาลบังคับให้กินปัสสาวะและอุจจาระเป็นอาหารด้วย

11) โลหิตปุพพปุรทนรก บุคคลผู้มีความอหยาบช้า ฆ่ามารดาบิดาหรือพระอรหันต์ เป็นผู้พ่ายแพ้ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ ต้มกินเลือดและหนองเป็นอาหาร (ขุ.ชา. 28/561/208)

ในสังกิจจชาดก (ขุ.ชา. 28/92/43) กล่าวว่า บุคคลผู้ฆ่ามารดา เมื่อตายแล้วจะถูกนายนิรยบาลบังคับให้ต้มกินเลือดของตนเองด้วย

12) กุฏการินรก บุคคลผู้มีหน้าที่ในการประเมินราคาสินค้า ทำให้ราคาซื้อลดลงจากราคาขาย โกงด้วยตาชั่ง ปกปิดการ โกงไว้ เหมือนคนเมื่อจะฆ่าปลาเอาเหยื่อ ปกปิดเบ็ดไว้ เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ นอนกลืนกินเบ็ดอยู่ (ขุ.ชา. 28/563/209)

13) อติจารินิตถินรก⁵⁶ หึงกุลธิดา ผู้มีภาระงานไม่บริสุทธิ์ ประพฤติตนไม่เรียบร้อย ทำตนเป็นนักเลง ชอบคบชู้และแย่งสามีของผู้อื่น เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ ถูกภูเขา ซึ่งมีไฟลุกโชติช่วงกลิ้งมาบดขยี้ (ขุ.ชา. 28/565/210)

14) อวังสินรก⁵⁷ บุคคลผู้ทำกรรมไม่ดี ล่วงละเมิดเหล่าภรรยา ของชายอื่น เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ ถูกนายนิรยบาลจับเอาศีรษะห้อยลงโยนลงไปในนรก (ขุ.ชา. 28/567/211)

15) มิจฉาทิฎฐิกนรก⁵⁸ บุคคลผู้มีทิฎฐิสุดแสนชั่ว หลงทำกรรม เพราะความชะล่าใจ และชักชวนผู้อื่นให้มีทิฎฐิเช่นนั้น เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดในนรกนี้ มีการประกอบเหตุการณ์ต่าง ๆ กัน มีรูปร่างน่าสะพรึงกลัว (ขุ.ชา. 28/568-569/211-212)

---

⁵⁶เรียกชื่อตามคัมภีร์จักกวาพทีปนี ดู จกุกวาพ. 106. ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา เรียก นรกกุเขาเหล็ก ดู พระลัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา, ปริจเจทที่ 5 เล่มที่ 1, 28. ลักษณะการลงโทษของนรกขุมนี้คล้ายกับสังฆาตมหานรก จึงได้กล่าวไว้ในที่นั้นด้วย อย่างไรก็ตาม อรรถกถาแสดงว่า นรกที่กล่าวถึงในเนมิราชชาดกเป็นอุสสทนรก ดู ชา.อ. 9/192.

⁵⁷จักกวาพทีปนี เรียก ชลิตอังกการปุณณนรก ตามลักษณะที่แสดงไว้ในอรรถกถา ดู จกุกวาพ. 106. และ ชา.อ. 9/198.

⁵⁸เรียกชื่อตามอรรถกถาและคัมภีร์จักกวาพทีปนี คำว่า “สุปปาทิฎฐิ” ในอรรถกถาชาดกอธิบายว่า หมายถึง มิจฉาทิฎฐิ 10 ประการ ดู ชา.อ. 9/199. และ จกุกวาพ. 106.

1.1.1.3 การลงโทษในนรก

พวกสัตว์ที่เกิดในนรกจะต้องได้รับความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสตลอดเวลา หน้าเขาแตกต่างกันไปตามลักษณะของกรรมชั่วที่ตนทำไว้ในอดีต ความทุกข์ทรมานที่คนพาลได้รับในโลกนี้ไม่อาจเปรียบเทียบกับความทุกข์ทรมานในนรกได้ เพราะแม้แต่ความทุกข์ของบุรุษ (โจร) ที่ถูกราชบุรุษแทงด้วยหอก 300 เล่ม ก็ยังไม่ได้ส่วนเสี้ยวหนึ่งของความทุกข์ในนรก นรกจึงเป็นสถานที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ เพียงอย่างเดียว (ม.อ. 14/472, 474-475/314, 317)

ในเทวทูตสูตร มัชฌิมนิกาย (ม.อ. 14/506-511/355-340) และ อังคุตตรนิกาย (อ.อ.ติก. 20/475/175-178) กล่าวว่า เมื่อนายนิริยบาล⁵⁹ นำสัตว์นรกไปแสดงต่อหน้า พญายม⁶⁰ แจ้งความผิดและขอให้พญายมลงโทษ พญายมจะสอบถามสัตว์นรกนั้นว่า เคยเห็นเทวทูตที่ 1-5⁶¹ ปรากฏในหมู่มนุษย์บ้างหรือไม่ เมื่อสัตว์นรกนั้นตอบว่าไม่เคยเห็น พญายมจะอธิบายว่า เทวทูตที่ 1-5 หมายถึงอะไร เขาก็ตอบรับว่า เคยเห็นแต่ไม่เคยคิด เพราะมัวประมาทอยู่ พญายมจึงกล่าวว่า “เจ้าไม่ได้ทำความดีทางกาย วาจา และใจ เพราะมัวประมาทอยู่ เอาเถิด เราจะลงโทษเจ้า ตามฐานะที่ประมาท ก็บาปกรรมนี้นั้น บิดามารดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา ไม่ได้ทำให้เจ้าเลย เจ้าทำเองแท้ ๆ เจ้านั่นเองต้องรับผลของบาปกรรมนั้น”⁶² เมื่อพญายมกล่าวอย่างนี้แล้วก็นั่งอยู่ พวกนายนิริยบาลจึงจับสัตว์นรกนั้นไปทรมานให้เสวยผลของกรรมชั่วที่ตนได้ทำไว้

⁵⁹คือ ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก แต่พระเถระบางพวกกล่าวว่า นายนิริยบาลไม่มีในนรก มีแต่กรรมเท่านั้นที่ก่อเหตุเหมือนหุ่นยนต์ ดู ม.อ. 4/167. และ อ.อ. 2/133.

⁶⁰คือ พญาเวมานิกเปรต ซึ่งบางครั้งก็เสวยสมบัติในวิมานทิพย์ บางครั้งก็เสวยวิบากกรรม มีทั้งหมด 4 คน ประจำอยู่ที่ประตูนรก 4 ประตู ดู ม.อ. 4/167. และ อ.อ. 2/133.

⁶¹เทวทูตทั้ง 5 คือ เด็ก คนชรา คนเจ็บ คนที่ทำความผิดแล้วถูกลงอาญา และคนตาย แต่ในอังคุตตรนิกายแสดงเทวทูต 3 เท่านั้น คือ คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย ดู อ.อ.ติก. 20/475/175-178.

⁶²อมุโภ ปุริส ปมาทวตยา น กลุยาณมกาสิ กาเยน วาจา ย มนสา ตคฺข มตุ วั อมุโภ ปุริส ตถา กริสฺสนฺหิ ฆถาดํ ปมตฺตํ ตํ โข ปน เต เอตํ ปาปกมฺมํ เนว มาตรา กตํ น ปีตฺรา กตํ น ภาตฺรา กตํ น ภคินิยา กตํ น มิตฺตามจุเจหิ กตํ น ญาติสาโลหิตฺเทหิ กตํ น สมณพฺราหฺมณฺเหหิ กตํ น เทวตฺาหิ กตํ ตยวตฺ ปาปกมฺมํ กตํ ตฺวญฺเวยเวตฺสฺส วิปากํ ปฺภูสิเวทิสฺสสิ.

(ม.อ. 14/511/340; อ.อ.ติก. 20/475/178)

ในมัชฌิมนิกาย (ม.อ. 14/475, 512-513/315-316, 340-341) และ อังคุตตรนิกาย (อ.ต.ก. 20/475/178-179) แสดงการลงโทษสัตว์นรกไว้ตรงกันว่า ตอนแรก สัตว์นรกจะถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำ 5 ประการ⁶³ คือ ตอกหมุดเหล็กร้อนที่มือ 2 ข้าง เท้า 2 ข้าง และที่กลางอก จากนั้นนายนิรยบาลจะลากเขาไป เอาขวานตอก จับเอาเท้าขึ้น เอาศิระชะลง เอามัดเชือก จับเขาเทียมรถแล่นกลับไปกลับมาบนพื้นดินอันร้อนลวกเป็นเปลวไฟโชติช่วง บังคับให้เขาปีนขึ้นปีนลงภูเขาถ่านเพลิงสูงใหญ่ ซึ่งมีไฟลุกโชน จับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศิระชะลง ฟุ้งลงไปในหม้อทองแดง (โลหกุมภี) อันร้อนแรง ลวกเป็นเปลวไฟ เขาถูกต้มจนตัวพอง บางครั้งลอยขึ้นมา บางครั้งจมลง บางครั้งลอยขวาง แม้จะได้รับความทุกข์ทรมานอย่างนี้ สัตว์นรกนั้นก็ยังไม่ตาย ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้น พวกนายนิรยบาลจึงจับเขาโยนลงในมหานรก⁶⁴

---

⁶³คำนี้แปลจากศัพท์ว่า “ปญฺจวิฑฺฒนุชฺชนิ” ซึ่งไม่เกี่ยวกับการผูกมัดหรือการรังรัด ตามความหมายของคำว่า “พฺนุชฺชนิ” เพราะประกอบด้วยการเจาะมือ 2 ข้าง เท้า 2 ข้าง และหน้าอก เดวิดส์ (Davids) และ สเตด (Stede) ตั้งนิยามว่า คำนี้น่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า วฑฺฒน (ของ วุฑฺฐ หรือวิฑฺฐน ?) เพราะสำนวนเดิมก็ใช้ ปญฺจวิฑฺฒน-การณฺ คดู T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pali-English Dictionary** (New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2001), 388. แต่ ลอว์ (Law) แสดงว่า หมายถึง การลงโทษในนรก 5 อย่าง คือ

1. ตอกตะปูเหล็กร้อนที่แขน ขา และกลางหน้าอก
2. ตอกด้วยขวาน
3. ตัดและขูดผิวหนังด้วยขวาน
4. จับเอาเท้าขึ้น เอาศิระชะลง ฟุ้งลงไปในหม้อเหล็กที่ร้อนเป็นไฟ บนภูเขาถ่านเพลิง ซึ่งมีไฟลุกโชน พวกสัตว์นรกจะถูกต้มจนเดือดขณะที่หม้อก็จะถูกกลิ้งขึ้นกลิ้งลง
5. ถูกจับเทียมรถให้วิ่งกลับไปกลับมาซ้ำแล้วซ้ำอีกบนทางซึ่งร้อนเหมือนไฟที่มีประกายลุกโชน

ดู B.C. Law, **Heaven and Hell in Buddhist Perspective**, 98.

⁶⁴ หมายถึง อวิจิมหานรก คดู ม.อ. 4/170.

ในอรรถกถาเปตวัตถุ (เปต.อ. 235) แสดงการลงโทษในนรกไว้ 7 อย่าง⁶⁵ เรียกว่า สัตตสุสตะ⁶⁶ แต่บางอย่างก็ไม่ตรงกับที่กล่าวไว้ในมัชฌิมนิกายและอังคุตตรนิกายที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้

---

⁶⁵มัตสึนาคา (Matsunaga) แสดงการลงโทษในนรกไว้ 6 อย่าง คือ

1) ทรมานด้วยเครื่องจองจำ 5 ประการ คือ ตอกหมุดเหล็กร้อนที่มีมือ 2 ข้าง เท้า 2 ข้าง และที่อก

2) ให้นอนลงแล้วถากด้วยขวาน

3) เชื้อนให้เรียบด้วยมีดโกน

4) จับเทียมรถและบังคับให้ขึ้นลงบนพื้นซึ่งลุกเป็นไฟ

5) บังคับให้ขึ้นภูเขาก้อนเพลิงลุกใหญ่ซึ่งมีไฟลุกโชน

6) จับโยนลงในหม้อทองเหลืองซึ่งลุกเป็นไฟ เขาจะถูกต้มผลุบ ๆ โผล่ ๆ อยู่ในหม้อที่กำลังเดือด

ดู Daigan and Alicia Matsunaga, **The Buddhist Concept of Hell**, 41-42.

และฮัลดาร์ (Haldar) แสดงการลงโทษในนรกไว้ 7 อย่าง คือ

1) ทรมานด้วยเครื่องจองจำ 5 ประการ คือ ตอกหมุดเหล็กร้อนที่มีมือ 2 ข้าง เท้า 2 ข้าง และที่กลางอก

2) ให้นอนลงแล้วถากด้วยขวาน

3) จับเอาศีรษะลงแล้วปรับให้เรียบด้วยมีด

4) จับเทียมรถแล้วจับไปมาบนพื้นซึ่งลุกเป็นไฟ

5) จับวางบนถ่านเพลิงกองใหญ่ซึ่งกำลังลุกโชติช่วง

6) จับเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง พุ่งลงไปนหม้อทองแดงซึ่งมีเปลวไฟโชติช่วง

7) จับโยนลงในมหานรก

ดู J.R. Haldar, **Early Buddhist Mythology**, 50.

การแบ่งประเภทการลงโทษในนรกของมัตสึนาคา (Matsunaga) และฮัลดาร์ (Haldar) สอดคล้องกับที่แสดงไว้ในมัชฌิมนิกายและอังคุตตรนิกาย เพียงแต่มัตสึนาคาไม่ได้นับรวมการลงโทษประการที่ 7 เท่านั้น

⁶⁶ฮัลดาร์ (Haldar) กล่าวว่า เป็นนรกที่เจ้าลิจฉวีนามว่า อัมพสักขระจะต้องไปเกิดเนื่องจากบาปกรรมที่ทำไว้ ดู J.R. Haldar, **Early Buddhist Mythology**, 50. แต่จากข้อความว่า

- 1) การจงจำ 5 อย่าง
- 2) การหยอดเหล็กร้อนลงในปาก
- 3) การขึ้นภูเขาถ้ำนพเพลิง
- 4) การโยนลงในหม้อเหล็ก
- 5) การให้เข้าไปในป่าไม้ซึ่งมีใบเป็นดาบ
- 6) การลงแม่น้ำเวตตริณี
- 7) การโยนลงในมหานรก

ในมัชฌิมนิกาย (ม.อ. 14/514-523/342-345) ได้แสดงรายละเอียดของการลงโทษในมหานรกไว้ว่า

มีเปลวไฟลุกพวยพุ่งจากฝาด้านทิศตะวันตกจรดฝาด้านทิศตะวันตก พวยพุ่งจากฝาด้านทิศตะวันตกจรดฝาด้านทิศตะวันออก พวยพุ่งจากฝาด้านทิศเหนือจรดฝาด้านทิศใต้ พวยพุ่งจากฝาด้านทิศใต้จรดฝาด้านทิศเหนือ พวยพุ่งจากเบื้องล่างจรดเบื้องบน และพวยพุ่งจากเบื้องบนจรดเบื้องล่าง⁶⁷

เมื่อเวลาได้ผ่านไปนานแสนนาน บางครั้งประตูด้านทิศตะวันออก ประตูด้านทิศตะวันตก ประตูด้านทิศเหนือ หรือประตูด้านทิศใต้ จะเปิดออก สัตว์นรกจะรีบวิ่งไปที่ประตูนั้น ๆ เขาจะถูกไฟไหม้ผิวบ้าง หน้างบ้าง เนื้อบ้าง เอ็นบ้าง และแม้แต่กระดูกก็มอดไหม้เป็นควัน แต่อวัยวะที่ถูกแยกออกจากกันแล้วจะกลับคืนรูปเดิมทันที เมื่อสัตว์นรกใกล้จะถึง ประตูก็จะปิด แต่บางครั้งที่ประตูด้านทิศตะวันออกเปิด และสัตว์นรกสามารถออกทางประตูนั้น

อิโต จูโต ลิจฉวิ เอส โปโส

สตตุสสุทํ นิริยํ โฆรรูป.

(จุ.เปต. 26/121/224)

แสดงว่า ผู้ที่จะไปเกิดในนรกนี้เป็นคนอื่น (เป็นบุตรชายของนางเปรตคนหนึ่ง) คำว่า ลิจฉวิ เป็นบท อาลปนะ (คำร้องเรียก) ข้อความนี้เป็นคำพูดของนางเปรต และตอนท้ายเรื่องก็แสดงว่า เจ้าอัมพลักขระเป็นพระโศดาบัน จุ.เปต. 26/121/224, 241. และ เปต.อ. 260. พระอริยบุคคลจะไปเกิดในนรกได้อย่างไร ดู สงฺกห. 26.

⁶⁷ลักษณะของมหานรกเช่นนี้ อรรถกถาจึงกล่าวว่ามีหมายถึง อวิจิมหานรก ดูเชิงอรรถที่ 64 หน้า 150 และในคัมภีร์มหาวัสตอวาทนก็แสดงว่าเป็นอวิจिनรกเช่นกัน แม้บางแห่งจะไม่ได้ระบุชื่ออวิจिनรกไว้ โดยใช้คำว่า มหานรกเหมือนในมัชฌิมนิกาย ดู S. Bagchi ed., **Mahavastu Avadana**, vol. 1, 4, 11, 18.

ได้ เขาก็จะตกลงไปในคูอนรก ถูกกูดนรก สิมพลิวन्नรก อสิปัตตวนนรก และขาโรทกนทีนรก ที่อยู่รอบ ๆ มหานรคนั้น ตามลำดับ

ในคูอนรก ซึ่งกว้างใหญ่ประมาณ 100 โยชน์ สัตว์นรกจะถูกพวกสัตว์ที่มีปากคล้ายเข็มี มีคอเท่าช้างบ้าง เท่าเรือโกลงบ้าง (ม.อ. 4/171) เจาะผิวหนัง เนื้อ เอ็น และกระดูก แล้วกินเยื่อในกระดูก

ในกูดนรก ซึ่งเป็นนรกที่มีถ้ำร้อน กว้างใหญ่ประมาณ 100 โยชน์ ภายในเต็มไปด้วยเปลวไฟและถ่านเพลิงขนาดเท่าเรือนยอด (ม.อ. 4/171) สัตว์นรคนั้นจะต้องทุกข์ทรมานอย่างหนัก

ในสิมพลิวन्नรก มีป่าจิวขนาดใหญ่สูง 1 โยชน์ มีหนามยาว 16 องคุลี ร้อนแดงลุกเป็นเปลวไฟ สัตว์นรคนั้นจะถูกบังคับด้วยท่อนเหล็กให้ขึ้นลงต้นไม้เวลานั้น หนามจะชี้ลง เวลาลง หนามจะชี้ขึ้น (ม.อ. 4/172)

ในอสิปัตตวนนรก มีป่าไม้ซึ่งมีใบเป็นดาบขนาดใหญ่ เมื่อถูกลมพัด ใบไม้จะตัดมือบ้าง เท้าบ้าง ทั้งมือและเท้าบ้าง หูบ้าง จมูกบ้าง ทั้งหูและจมูกบ้าง ของสัตว์นรคนั้น

ในขาโรทกนทีนรก มีแม่น้ำใหญ่ซึ่งมีน้ำเป็นต่าง ชื่อ เวตตณี⁶⁸ (ม.อ. 4/172) มีทรายหยาบและใบบัวทำด้วยเหล็ก พื้นด้านล่างมีใบมีดโกนคมกริบ ฝั่งทั้ง 2 ด้านมีเถาหวายและหญ้าคา เมื่อสัตว์นรคนั้นตกลงไป จะลอยอยู่ในแม่น้ำนั้น ตามกระแสน้ำบ้าง ทวนกระแสบ้าง ทั้งตามกระแสและทวนกระแสบ้าง

หลังจากที่ถูกรทรมานในนรกดังกล่าวแล้ว พวกนายนิรยบาลจะใช้เบ็ดเกี่ยวสัตว์นรคนั้นขึ้นมาวางไว้บนบก แล้วถามเขาว่าต้องการอะไร เมื่อเขาตอบว่าหิว ก็ใช้ขอเหล็กอันร้อนแดงลุกเป็นไฟเกี่ยวปากให้อ้าแล้วใส่ก้อนเหล็กอันร้อนแดงลุกเป็นไฟเข้าไปในปาก ก้อนเหล็กนั้นจะไหม้ ริมฝีปาก ปาก คอ ท้อง แล้วพาใส่ใหญ่ใส่น้อยทะลักออกมาทางทวารหนัก พวกนายนิรยบาลจะถามเขาอีกว่า ต้องการอะไร เมื่อเขาตอบว่า กระจาย ก็ใช้ขอเหล็กอันร้อนแดงลุกเป็นไฟเกี่ยวปากให้อ้า แล้วรอกน้ำทองแดงอันร้อนแดงลุกเป็นไฟเข้าไปในปาก น้ำทองแดงนั้นจะลวกริมฝีปาก ปาก คอ ท้อง แล้วพาใส่ใหญ่ใส่น้อยทะลักออกมาทางทวารหนัก แต่เขาจะยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้น พวกนายนิรยบาลจะโยนเขาเข้าไปในมหานรคนอีก

⁶⁸บางแห่งเป็น เวตตณี ดู พุ.ชา. 28/887-888/312. และ ชา.อ. 10/190. อรรถกถาแสดงว่าเป็นแม่น้ำทองแดง (ตมพโลหนที) ดู ม.อ. 4/172.

การลงโทษในนรกเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุสาวก ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในเขตนครสาวัตถี โดยมี พระประสงค์ให้ภิกษุสาวกทราบผลแห่งกรรมชั่ว พระองค์ได้ตรัสยืนยันว่า เรื่องดังกล่าวพระองค์ ไม่ได้ฟังต่อมาจากใคร แต่เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงรู้อเอง เห็นเอง ทราบเอง ทั้งสิ้น⁶⁹ (ม.อ. 14/524/346)

ในสังกัจจายก ขุททกนิกาย (ขุ.ชา. 28/92/39-40) ซึ่งได้กล่าวถึง ชื่อของมหานรกทั้ง 8 ขุมไว้ แต่ก็ไม่ได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับการลงโทษสัตว์นรกไว้ มีกล่าวถึง กรรมที่ทำให้ตกมหานรก 2 ขุม คือ กาฬสุดตนรกและตปนนรก (ขุ.ชา. 28/92/41-42, 45) นอกนั้นเป็นการแสดงเกี่ยวกับการทรมานในอุสสทนรก ซึ่งบางอย่างก็คล้ายกับที่แสดงไว้ใน พาลปัจฉิมตสูตรและเทวทูตสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย เนมิราชชาดกและมหานารทกตสพชาดก

ในอรรถกถาสังกัจจายก (ชา.อ. 8/117-119) ได้แสดงการลงโทษในมหานรกทั้ง 8 ขุม ไว้ดังนี้

1) สัตว์นรก สัตว์นรกจะถูกนายนิรยบาลใช้อาวุธต่าง ๆ ซึ่งลูกเป็นไฟตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แต่ก็กลับฟื้นขึ้นมาอีก

2) กาฬสุดตนรก สัตว์นรกจะวิ่งขึ้นไปบนแผ่นเหล็กแดง เมื่อล้มลงบนแผ่นดินซึ่งลูกเป็นไฟ จะถูกนายนิรยบาลตีด้วยสายบรรทัดซึ่งมีไฟลุกโชน แล้วใช้ขวานซึ่งมีไฟลุกโชนตัดเป็น 8 ส่วนบ้าง 16 ส่วนบ้าง

3) สังฆาฏนรก สัตว์นรกจะถูกนายนิรยบาลบังคับให้เข้าไปอยู่ในแผ่นดินเหล็กซึ่งลูกเป็นไฟ สูง 9 โยชน์ เพียงแค่สะเอว จากนั้นจะมีภูเขาเหล็กลูกใหญ่ซึ่งลูกเป็นไฟกลิ้งมาจากทิศตะวันออกบดขยี้สัตว์นรก แล้วไปตั้งอยู่ในทิศตะวันตก ลูกที่กลิ้งมาจากทิศตะวันตก เมื่อบดขยี้สัตว์นรกแล้วก็ไปตั้งอยู่ในทิศตะวันออก (บางครั้ง) ภูเขาทั้ง 2 ลูกนั้น ก็กลิ้งมาปะทะกัน บดขยี้สัตว์นรกเหมือนลำอ้อยที่ถูกบีบ⁷⁰

4) ชาลโรรวนรก สัตว์นรกจะถูกเปลวไฟแทรกเข้าไปทางทวารทั้ง 9 แล้วเผาไหม้ตลอดเวลา

---

⁶⁹ ตั โข ปนาหิ ภิกขเว นาถปิณฑิก กสฺสจฺจ สมณสฺส วา พุราหุมนสฺส วา สุตฺวา วทามิ อปิจ โข ยเทว เม สามํ ฅาตํ สามํ ทิฏฺฐิํ สามํ วิทิตํ ตเทวาทํ วทามิ.

(ม.อ. 14/524/346)

⁷⁰ ในอรรถกถาเนมิราชชาดก กล่าวว่า ภูเขาที่กลิ้งมาบดขยี้สัตว์นรก บางครั้งก็เพิ่มเป็น 3 ลูก หรือ 4 ลูก ดู ชา.อ. 9/196.

เปลวไฟซึ่งมีสีคล้ายกับจักร ทำให้เขาระลึกได้ว่า ตนเคยถวายจิรวรบูชาพุทธเจดีย์ พอรระลึกได้เช่นนั้น เขาก็พ้นจากนรกไปเกิดในสวรรค์ทันที รวมเวลาที่อุบาสกคนนี้อยู่ในนรกเพียงครู่เดียวเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม คัมภีร์ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตตสังคหฎีกา (พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมมาจริยะ 2551 : 221-222) กล่าวว่า ความไม่มีกำหนดแน่นอนเกี่ยวกับอายุของสัตว์นรกนั้น เป็นการกล่าวเฉพาะตนของสัตว์นรกเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับภูมิที่อยู่ ซึ่งมีกำหนดอายุไว้ดังนี้

1) สัตว์ชีวนรก มีอายุ 500 ปี โดยอายุของเทวดาสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นวันและคืนหนึ่งในสัตวชีวนรก (วิงจ.อนุ. 242; Matsunaga 1972 : 45) ดังนั้น 1 วันในนรกนี้เท่ากับ 9 ล้านปีมนุษย์ ในคัมภีร์โลกทีปกสาร (โลกทีปก. 327) กล่าวว่า สัตว์ชีวนรกมีอายุ 1,000 ปี

2) กภาพสูตตนรก มีอายุ 1,000 ปี โดยอายุของเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นวันและคืนหนึ่งในกภาพสูตตนรก (วิงจ.อนุ. 242; โลกทีปก. 327; Matsunaga 1972 : 45) ดังนั้น 1 วันในนรกนี้เท่ากับ 36 ล้านปีมนุษย์

3) สังฆาตตนรก มีอายุ 2,000 ปี โดยอายุของเทวดาสวรรค์ชั้นยามา เป็นวันและคืนหนึ่งในสังฆาตตนรก (วิงจ.อนุ. 242; โลกทีปก. 327; Matsunaga 1972 : 45) ดังนั้น 1 วันในนรกนี้เท่ากับ 144 ล้านปีมนุษย์

4) โรรวนรก มีอายุ 4,000 ปี โดยอายุของเทวดาสวรรค์ชั้นดุสิต เป็นวันและคืนหนึ่งในโรรวนรก (วิงจ.อนุ. 424; โลกทีปก. 327; Matsunaga 1972 : 45) ดังนั้น 1 วันในนรกนี้เท่ากับ 576 ล้านปีมนุษย์

5) มหาโรรวนรก มีอายุ 8,000 ปี โดยอายุของเทวดาสวรรค์ชั้นนิมมานรดี เป็นวันและคืนหนึ่งในมหาโรรวนรก (วิงจ.อนุ. 243; โลกทีปก. 327-328; Matsunaga 1972 : 45) ดังนั้น 1 วันในนรกนี้เท่ากับ 2,304 ล้านปีมนุษย์

6) ตาปนนรก มีอายุ 16,000 ปี โดยอายุของเทวดาสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี เป็นวันและคืนหนึ่งในตาปนนรก (วิงจ.อนุ. 243; โลกทีปก. 328; Matsunaga 1972 : 45) ดังนั้น 1 วันในนรกนี้เท่ากับ 9,216 ล้านปีมนุษย์

7) มหาตาปนนรก มีอายุถึงอันตรกัป (วิงจ.อนุ. 243; โลกทีปก. 328; Matsunaga 1972 : 45)

8) อวิจินรก มีอายุ 1 อันตรกัป (วิงจ.อนุ. 243; โลกทีปก. 328; Matsunaga 1972 : 45)

1.1.2 ดิรัจฉานโยนิ คือ กำเนิดดิรัจฉาน หรือพวกมีคัมัวงเฆลา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 175) ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถวิภาวินี (สงคห.ฎีกา 156) แสดงว่า สัตว์ที่มีชื่อว่า ดิรัจฉานเพราะเดินตามแนวนอน (ของพื้นโลก) และกำเนิดของสัตว์ดิรัจฉานนั้นชื่อว่า ดิรัจฉานโยนิ ในมัชฌิมนิกาย (ม.อ. 14/476-480/317-319) ได้แบ่งประเภทของสัตว์ดิรัจฉานไว้ 5 ชนิด ดังนี้

- 1) สัตว์กินหญ้า เช่น ช้าง ม้า โค ลา แพะ
- 2) สัตว์กินถูถ เช่น สุกร สุนัขบ้าน สุนัขป่า
- 3) สัตว์อยู่ในที่มืด เช่น แมลง มอด ไส้เดือน
- 4) สัตว์น้ำ เช่น ปลา เต่า จระเข้
- 5) สัตว์อยู่ในที่โสโครก เช่น ในปลาเน่า ศพเน่า

ส่วนในสังยุตตนิกาย (ส.มหา. 16/1761/579) และอังคุตตรนิกาย (อ.เอก. 20/205/46) พระพุทธองค์ได้ทรงแบ่งสัตว์ดิรัจฉานไว้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ สัตว์น้ำและสัตว์บก และตรัสว่า สัตว์น้ำมีจำนวนมากกว่าสัตว์บก โดยทรงเปรียบเทียบสัตว์บกว่าเหมือนกับฝูงที่อยู่บนปลายพระนขาของพระองค์ ส่วนสัตว์น้ำเหมือนกับแผ่นดินใหญ่ (ส.มหา. 19/1758/578-579) หรือสัตว์บกเหมือนกับสถานที่น้ำร้อนรมย์ และสัตว์น้ำเหมือนกับสถานที่ไม่น้ำร้อนรมย์ในชมพูทวีป (อ.เอก. 20/205/46) อรรถกถาธัมมสังคณี (สงคณี.อ. 212) แสดงว่าจำนวนสัตว์น้ำและสัตว์บกในจักรวาลนี้มีเป็นอนันต์ ไม่สามารถนับได้

นอกจากจะแบ่งสัตว์ดิรัจฉานออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ในสังยุตตนิกาย (ส.มหา. 19/245/62) ยังมีการแบ่งเป็น 4 ประเภท ตามลักษณะทางกายภาพ ดังนี้

- 1) สัตว์ไม่มีเท้า เช่น งู ปลา ไส้เดือน
- 2) สัตว์มี 2 เท้า เช่น เป็ด ไก่ นก กา
- 3) สัตว์มี 4 เท้า เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย
- 4) สัตว์มีเท้ามากกว่า 4 เท้าขึ้นไป เช่น กิ้งกือ ตะขาบ ตะเข็บ

แม้สัตว์ดิรัจฉานจะมีจำนวนมาก แต่ก็ไม่มีภพหรือโลกเป็นที่อยู่ของตนเอง คงอาศัยอยู่บนโลกเช่นเดียวกับมนุษย์ บางพวกก็อาศัยอยู่กับมนุษย์ บางพวกก็อาศัยอยู่ตามป่าตามเขา (สงคห.ฎีกา 156-157) แต่บางพวกก็มีภพหรือวิมานเป็นที่อยู่ของตนเอง และมีพระราชปกครอง คือ พวกครุฑและนาค (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2539 : 28)

1.1.3 ปิตติวิสัย⁷² คือ แคนเปรต หรือภูมิของผู้หิวกระหายไร้สุข (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 175) ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกวิภาวินี (สงคห.ฎีกา 156) แสดงว่าสัตว์ที่ชื่อว่า เปรต เพราะปราศจากความสุขโดยแท้จริง และวิสัย (ที่อยู่) แห่งเปรตประเภทต่าง ๆ มีนิชฌามัตถกเปรตเป็นต้น ชื่อว่า เปตติวิสัย ในชุตตนิคาย (จุ.เปต. 26/128-130/252-254) กล่าวว่า ปิตติวิสัย คือ ยมโลก แต่ในอรรถกถา (เปต.อ. 10-11) และฎีกา (วินย.ฎีกา 2/457; สงคห.ฎีกา 156-157) กล่าวว่า เป็นภูมิที่ไม่ได้ตั้งอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะพวกเปรตอาศัยอยู่ทั่วไปในโลกมนุษย์ เช่นเดียวกับสัตว์ดิรัจฉาน เช่น ตามป่า ตามเขา รอบ ๆ เมือง โดยภูมิซ้อนกันอยู่กับมนุษย์ ในอรรถกถามัชฌิมนิคาย (ม.อ. 4/177) และสังยุตตนิคาย (ส.อ. 1/38) กล่าวว่า รอบเมืองราชคฤห์เป็นที่อยู่ของพวกเปรต แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า โลกของเปรตคือ โลหกุมภินรก (วินย.ฎีกา 2/457) พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-ฉ (2530 ก : 113) แสดงว่า ภูมิของพวกเปรตอยู่ใต้ภูเขาพระสุเมรุ อย่างไรก็ตามมีเปรตบางประเภทมีวิมานอยู่ เช่น เวมานิกเปรต (จุ.เปต. 26/113/211) แต่ไม่ได้เสวยความสุขตลอดเวลาเหมือนเทวดา บางพวกเสวยความทุกข์ตอนข้างแรม เสวยความสุขตอนข้างขึ้น (ที.อ. 2/106) บางพวกเสวยความทุกข์ตอนกลางวัน แต่กลางคืนกลับอ้อมเอิบพร้อมพร้งได้รับการบำรุงบำเรอด้วยเบญจกามคุณ (เปต.อ. 216) ราชานของพวกเวมานิกเปรตจะทำหน้าที่เป็นพญายมในนรกด้วย (ม.อ. 4/167; อ.อ. 2/133) พวกเปรตต้องทนทุกข์ทรมานแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของอกุศลกรรมที่ทำไว้ ดังปรากฏในสังยุตตนิคาย (ส.นิ. 16/636-661/298-306) เป็นต้น ในอรรถกถาและฎีกาแบ่งเปรตออกเป็น 4 ประเภทบ้าง 12 ประเภทบ้าง โดยถือเอาคำที่แสดงลักษณะของเปรตเหล่านั้นเป็นชื่อเรียก เช่น อสิโลมเปรต (วินย.มหา. 1/295/213; ส.นิ. 16/644/301) สัตติโลมเปรต (วินย.มหา. 1/295/213; ส.นิ. 16/645/301) คูชชาทกเปรต (จุ.เปต. 26/129/253) เป็นต้น

1.1.4 อสุรกาย คือ พวกอสูร หรือพวกหวาดหวั่นไร้ความรื่นเริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 175) ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกวิภาวินี (สงคห.ฎีกา 157) แสดงว่า สัตว์ที่ชื่อว่า อสูร เพราะไม่เล่น (เหมือนเทวดา) คือ ไม่เล่นโดยความเป็นใหญ่และเป็นกีฬา เป็นต้น เป็นพวกที่ไม่มีความสุขสนุกสนานขึ้นบาน ไม่มีการเล่นหัวให้ได้รับความบันเทิง (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร) 2545 : 190) พวกอสุรกายนี้ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา (อภิ.ก. 37/1193/487; ที.อ. 3/263; อ.อ. 145; อิติ.อ. 337; สงคห.ฎีกา 157) แบ่งเป็น 2 พวก คือ พวกอสูรที่เป็นเปรต เรียกว่า เปตาสูร และพวกอสูรที่เป็นศัตรูกับเทวดา มีท้าวเวปจิตติอสูร เป็นต้น พวกแรกท่านสงเคราะห์เข้ากับพวกเปรต ส่วนพวกหลังท่านสงเคราะห์เข้ากับเทวดา ดังนั้นในอบายภูมินี้จึงหมายถึง

⁷²บางแห่งเป็น เปตติวิสัย ดู อ.อ. 2/434; สงคห. 25. และ สงคห.ฎีกา 156.

พวกเปตาสูรเท่านั้น แม้ท่านจะสงเคราะห์พวกเปตาสูรเข้ากับพวกเปรต แต่ก็ยังมีลักษณะบางประการที่แตกต่างไปจากพวกเปรต สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2539 : 29) ทรงอธิบายว่า พวกอสูรกายมักเที่ยวหลอกคน แต่พวกเปรตไม่หลอก เพียงแต่คนไปพบเอง หรือถ้าต้องการความช่วยเหลือ พวกเปรตก็จะปรากฏร่างให้คนเห็น

พวกอสูรที่เป็นศัตรูกับเทวดามีที่อยู่เป็นของตนเองโดยเฉพาะ เรียกว่า อสูรภพหรืออสูรวิมาน กว้าง 10,000 โยชน์ อยู่ใต้ภูเขาสินธุ (วินย.อ. 1/126; วิสุทธิ. 1/264; ธ.อ. 2/103) อสูรประเภทนี้บางท่านจัดเป็นเทวดาชั้นต่ำ แต่ก็มีภูมิที่สูงกว่ามนุษย์ (จันงค์ ทองประเสริฐ 2548 : 6)

1.2 มนุษย์โลก โลกมนุษย์จัดเป็นภูมิที่สำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางระหว่าง สุกคติภูมิและทุกคติภูมิ เพราะไม่มีความสุขมากเกินไปจนทำให้ใจลุ่มหลงมัวเมา และไม่มีความสุขมากเกินไปจนทำให้ไม่มีเวลาพิจารณาใคร่ครวญหลักธรรม (Walshe, trans. 1995 : Introduction 38) และอายุของมนุษย์ก็มีความเหมาะสมไม่สั้นหรือยาวนานเกินไปจนทำให้มองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงของชีวิต คัมภีร์อภิมัตตวิภาวินี (สงคห.ฎีกา 157) แสดงว่า สัตว์ที่ชื่อว่า มนุษย์⁷³ เพราะมีจิตใจสูงด้วยคุณธรรม มีสติ ความเป็นผู้กล้าหาญ และความเป็นผู้เหมาะสมแก่พรหมจรรย์ เป็นต้น

โลกที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้แบ่งออกเป็นทวีปใหญ่ (มหาทวีป) 4 ทวีป (อง.ติก. 20/520/257; ชุ.ชา. 28/932/327; วินย.อ. 1/126-127; วินย.ฎีกา 1/423; โลกปญณ. 217; โลกทีปก. 513; อภิธาน. 50) และทวีปเล็ก (ปริตตทวีป) 2,000 ทวีป (โลกทีปก. 513) มีลังกาทวีป เป็นต้น (จกุกวาพ. 54) ทวีปใหญ่แต่ละทวีปจะมีทวีปเล็กเป็นบริวาร 500 ทวีป (วินย.อ. 1/127) โดยมีภูเขาสินธุ⁷⁴ ซึ่งสูงจากพื้นน้ำ 84,000 โยชน์ อยู่ใต้น้ำ 84,000 โยชน์ กว้างและยาว 84,000 โยชน์ (อง.สตตก. 23/63/102; วินย.อ. 1/125; จุพ.อ. 41; สงคณ.อ. 356; วิสุทธิ 1/263; โลกทีปก. 514) ตั้งอยู่ตรงกลาง ทวีปใหญ่ทั้ง 4 ทวีป มีชื่อเรียกดังนี้ ชมพูทวีป อปรโคยานทวีป อุตตรกุรุทวีป และปุพพิเทททวีป (ชุ.ชา. 28/932/327; อภิธาน. 50)

⁷³คำว่า มนุษย์ ในที่นี้ ท่านกล่าวว่าหมายถึง ชาวชมพูทวีป โดยเฉพาะ แต่ก็ใช้เรียกชาวทวีปอื่น ๆ ที่มีรูปร่างหน้าตาเหมือนกันได้ด้วย ดู สงคห.ฎีกา 157. แสดงให้เห็นว่า การเรียกชาวทวีปอื่น ๆ ที่มีรูปร่างหน้าตาต่างออกไปว่า อมนุษย์ เช่น นาค ยักษ์ นั้น ความจริงแล้วก็ไม่ได้เป็นสัตว์ดิรัจฉานหรือเป็นสัตว์ประหลาดแต่ประการใด เพียงแต่มีความหมายว่า ไม่ใช่ชาวชมพูทวีปเท่านั้น

⁷⁴มีชื่อเรียกหลายชื่อ ในคัมภีร์อภิธานปิปปิกา แสดงไว้ 5 ชื่อ คือ สินธุ เมรุ ดิทิวาธาร เนรุ และสุเมรุ ดู อภิธาน. 8.

1.2.1 ชมพูทวีป

ชมพูทวีปตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสินธุท่ามกลางนีสสาคร (ทะเลสีเขียว) (ชิน.ฎีกา 66; โลกทิปก. 521) มีพื้นที่ 10,000 โยชน์ เป็นทะเล 4,000 โยชน์ เป็นที่อาศัยของมนุษย์ 3,000 โยชน์ และเป็นป่าหิมพานต์อีก 3,000 โยชน์ (วินย.อ. 1/126; ม.อ. 3/27; อง.อ. 3/241; อุ.อ. 320; ศุ.อ. 2/262-263) ชมพูทวีปมีลักษณะเหมือนเกวียน และใบหน้าของชาวชมพูทวีปก็มีลักษณะเหมือนเกวียน (วินย.ฎีกา 1/423) ซึ่งก็คล้ายกับที่ในฎีกาชินาลังการ (ชิน.ฎีกา 71) กล่าวว่า ใบหน้าของชาวชมพูทวีปเหมือนเรือนรถ แต่ในไตรภูมิภค (พญาลิไทย 2545 : 86) แสดงว่า ใบหน้าของชาวชมพูทวีปเหมือนคุมเกวียน

ชมพูทวีปมีต้นหว่านเป็นไม้ประจำทวีป วัตรอบลำต้นได้ 15 โยชน์⁷⁵ ลำต้นสูง 50 โยชน์ กิ่งยาว 50 โยชน์ ความกว้างโดยรอบวัดได้ 100 โยชน์ และความสูงที่วัดได้ 100 โยชน์ เท่ากัน ขึ้นอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชมพูที่ เชิงภูเขาหิมพานต์ ซึ่งสูง 500 โยชน์ กว้างและยาว 3,000 โยชน์ ประกอบด้วย ยอด 84,000 ยอด ในป่าหิมพานต์ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของชมพูทวีป เป็นต้นไม้ที่ดำรงอยู่ตลอดกาล ชื่อชมพูทวีปก็ได้มาจากต้นหว่านนี้ (วินย.อ. 1/126; ม.อ. 3/27; อง.อ. 1/432; จุพ.อ. 41-42; สงคณิ.อ. 357; วิสุทฺธิ. 1/264; วินย.ฎีกา 1/394, 401-402; อภิธาน. 9; อภิธาน.สุจิ 443)

ชมพูทวีปมีท่าเรือ 96 แสน โกฎิท่า บ่อรัตนะ 56 บ่อ โทณมุข (เมืองเล็กที่ตั้งอยู่รอบ ๆ เมืองใหญ่) 9,900,000 แห่ง และมีนครทั้งหมด 189,000 นคร⁷⁶ (วินย.ฎีกา 1/423) ตรงกลางของชมพูทวีปมีรัตนบัลลังก์และต้นมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ (โลกสมุจฺจาน. 174)

อายุของชาวชมพูทวีปไม่มีกำหนดแน่นอน ขึ้น ๆ ลง ๆ เพราะบางครั้งคนทั้งหลายก็มีศีลธรรม แต่บางครั้งก็หาศีลธรรมไม่ได้ เวลาใดที่คนมีศีลธรรม อายุของคนในเวลานั้นก็จะสูงขึ้นจนถึง 1 อสงไขยปี แต่เวลาใดที่คนไม่มีศีลธรรม เวลานั้นอายุของคนก็จะลดน้อยลงเหลือเพียง 10 ปี (ชิน.ฎีกา 71; พญาลิไทย 2545 : 86-87) อย่างไรก็ตามชาวชมพูทวีปก็ยังประเสริฐกว่าชาวอูตตรกฐทวีป ตลอดจนเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ 3 ประการ คือ เป็นผู้กล้า เป็นผู้มีสติ และเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม (อง.นวก. 23/225/409)

⁷⁵ แปลตามคัมภีร์สารัตถทีปนี ดู วินย.ฎีกา 1/401.

⁷⁶ ในสมัยของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า มหาสุทิสสนะ ชมพูทวีปมีนคร 84,000 นคร ดู ที.มหา. 10/181/216.

ชมพูทวีปทั้งหมดจัดเป็นมัชฌิมประเทศ เป็นสถานที่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พุทธอุปัฏฐาก พุทธสาวก พุทธมารดา พุทธบิดา และพระเจ้าจักรพรรดิ จะเสด็จมาอุบัติ ส่วนทวีปที่เหลือจัดเป็นปัจฉิมชนบท แต่ในตามพินธุทวีป (ลังกาทวีป) เมืองอนูราชปุระ จัดเป็นมัชฌิมประเทศด้วย (อง.อ. 1/434)

1.2.2 อปรโคยานทวีป⁷⁷

อปรโคยานทวีปตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ ท่ามกลางผลึกสาคร⁷⁸ (ทะเลสีแก้วผลึก) (โลกที่ปก. 521) มีพื้นที่ 7,000 โยชน์ (วินย.อ. 1/126; โลกปญฺ. 218; โลกที่ปก. 524) มีลักษณะเหมือนคั่นช่อง และใบหน้าของชาวอปรโคยานทวีปก็มีลักษณะเหมือนคั่นช่อง (วินย.ฎีกา 1/423) สอดคล้องกับคัมภีร์ชินาลังการฎีกา (ชิน.ฎีกา 71) ที่กล่าวว่า ใบหน้าของชาวอปรโคยานทวีปมีลักษณะเหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ แต่ในคัมภีร์โลกบัญญัติ (โลกปญฺ. 218) และโลกที่ปกสาร (โลกที่ปก. 524) กล่าวว่า อปรโคยานทวีปมีลักษณะเหมือนอัมจันทร์ (พระจันทร์ครึ่งเสี้ยว) และใบหน้าของชาวทวีปนี้ก็เหมือนอัมจันทร์ด้วย ซึ่งสอดคล้อง กับที่กล่าวถึงในไตรภูมิภค (พญาลิไทย 2545 : 88) ว่า “หน้าเขาตั้งเดือนแรม 8 ค่ำ” ชาวอปรโคยานทวีป มีอายุ 500 ปี⁷⁹ (โลกที่ปก. 484)

อปรโคยานทวีปมีต้นกระพุ่มเป็นไม้ประจำทวีป ต้นกระพุ่มนี้จะดำรงอยู่ตลอดกาล (อง.อ. 1/432; อภิธาน. 9)

---

⁷⁷บางแห่งเป็น อมรโคยานทวีป ดู อง.อ. 1/432; จุฬ.อ. 42; วิสุทฺธิ. 1/265; วินย.ฎีกา 1/423; โลกปญฺ. 217; โลกที่ปก. 514. และ พญาลิไทย, *ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง*, 88. โดยคัมภีร์โลกบัญญัติ แสดงว่า ที่เรียกว่า อมรโคยานทวีป เพราะเป็นดินแดนของพวกอมรคู โลกปญฺ. 244. ในคัมภีร์มหาวัสตฺถุอวทาน เรียกทวีปนี้ว่า อปรโคทานียทวีป ดู S. Bagchi ed., *Mahavastu Avadana*, vol. 1, 4. แต่คัมภีร์จกกวาทินีแสดงว่า ชื่อทวีปนี้ต้องเป็น อปรโคยานเท่านั้น เพราะคำว่า ปุพฺพ ในคำว่า ปุพฺพวิเทห เป็นตัวกำหนด เนื่องจากคำว่า ปุพฺพ และ อปร เป็นคำที่ใช้คู่กัน ดังในคำว่า ปุพฺพปาปร ดู จกกวาท. 56.

⁷⁸บางแห่งเป็น ปกติสาคร ดู ชิน.ฎีกา 66.

⁷⁹บางแห่งกล่าวว่า มีอายุ 400 ปี ดู พญาลิไทย, *ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง*, 87.

1.2.3 อุตตรกฐทวีป

อุตตรกฐทวีปตั้งอยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ ท่ามกลางปีตสาคร (ทะเลสีเหลือง) (โลกปญ. 244; โลกทีปก. 521) มีพื้นที่ 8,000 โยชน์ (วินย.อ. 1/126; โลกปญ. 219; โลกทีปก. 524) มีลักษณะเหมือนตั่ง และใบหน้าของชาวอุตตรกฐทวีปก็มีลักษณะเหมือนตั่ง (วินย.ฎีกา 1/423; ชิน.ฎีกา 71) ในคัมภีร์โลกบัญญัติ (โลกปญ. 219) และโลกทีปกสาร (โลกทีปก. 524) กล่าวว่า อุตตรกฐทวีปมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และใบหน้าของชาวทวีปนี้ ก็เป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสด้วย

อุตตรกฐทวีปมีต้นกัลปพฤกษ์เป็นต้นไม้ประจำทวีป (อง.อ. 1/432; อภิธาน. 9) ต้นกัลปพฤกษ์นี้กว้างและยาวด้านละ 100 โยชน์ สูง 100 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 300 โยชน์ (ชิน.ฎีกา 72) และดำรงอยู่ตลอดกัป (อง.อ. 1/432) อุตตรกฐทวีปมีภูเขาทองแวดล้อม จึงทำให้มีแสงสว่างตลอดเวลา เป็นทวีปที่มีพื้นราบเรียบ ไม่มีหลุม ไม่มีบ่อ ปลอดภัยจากสัตว์ร้ายทั้งหลาย สะอาด ไม่มีสิ่งสกปรกรุงรัง ไม่มีหนาม ไม่มีหมอก มีหญ้าอ่อนนุ่ม เขียวจี๋ ขึ้นติดต่อกันสูงไม่เกิน 4 องคุลี มีแม่น้ำหลายสาย ไสเย็นสะอาด มีเกาะทองคำ 4 เกาะ (โลกปญ. 219) มีขุนเขาสิเนรุคงงามเป็นรมณีสถาน (ที.ปา. 11/212/213) มีอากาศดีตลอดเวลา ไม่เย็นหรือร้อนเกินไป (วินย.ฎีกา 1/424)

ชาวอุตตรกฐทวีปทั้งหญิงและชายมีรูปร่างสมส่วน ไม่สูงหรือต่ำเกินไป ไม่หอมหรืออ้วนเกินไป ไม่ดำหรือขาวเกินไป ผิวไม่ตกระ ผมไม่หงอก ผู้หญิงเป็นสาวราวกับมีอายุเพียง 16 ปี ส่วนผู้ชายก็เป็นหนุ่มราวกับมีอายุเพียง 25 ปี⁸⁰ เสื้อผ้าอาภรณ์ตลอดจนเครื่องดนตรีขอได้จากต้นกัลปพฤกษ์ (วินย.ฎีกา 1/424-426)

ชาวอุตตรกฐทวีปทุกคนไม่ยึดถือว่าสิ่งใดเป็นของตน ไม่มีความหวงแหน ไม่เดือดร้อนเรื่องการแสวงหาอาหาร เพราะไม่ต้องทำอะไรไถนา ไม่ต้องหว่านพืช บริโภคข้าวเจ้า อันเกิดขึ้นเอง ไม่มีแกลบ ไม่มีรำ เป็นข้าวบริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม หุงบนแผ่นดิน 3 ก้อน ซึ่งมีไฟที่ปราศจากควัน เรียกว่า โขติกปาสาณ (ที.ปา. 11/212/213; วินย.ฎีกา 1/424-425)

นอกจากชาวอุตตรกฐทวีปจะไม่มีความทุกข์เรื่องอาหารแล้ว เรื่องที่อยู่อาศัยก็ไม่ต้องเดือดร้อน เพราะไม่ต้องมีการสร้างบ้านเรือน โดยอาศัยอยู่ตามต้นไม้ (วินย.ฎีกา 1/424) ในไตรภูมิิกถา (พญาลิไทย 2545 : 94) กล่าวว่า “ผิวว่า มีรูไม้อยู่ที่ใดแล เขาเข้าอยู่อาศัยในที่นั้น ที่นั้นก็พูนเกิดขึ้นมาเป็นเสื่อสานอาสนะแลเป็นพุกนอนหมอนอิง เป็นม่านแลเพดานกางกั้น แลสนุกถูกถึงพึงใจเขาทุกเมื่อแล”

⁸⁰ บางแห่งว่า 20 ปี ดู พญาลิไทย, ไตรภูมิิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง, 92.

ในอังคุตตรนิกาย (อง.นวก. 23/225/408) กล่าวว่า ชาวอูตตรกรูทวิป ประเสริฐกว่าชาวชมพูทวีปและเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ 3 ประการ คือ ไม่มีความทุกข์ ไม่มี ความหวงแหน และมีอายุที่แน่นอน

ชาวอูตตรกรูทวิปมีอายุ 1,000 ปี เมื่อตายก็ไม่มีใครเศร้าโศก พวกเขาจะพากันประดับศพนั้นเก็บไว้อย่างดี หลังจากนั้นจะมีคนพวกหนึ่งมานำศพไปยังทวีปอื่น คนที่ตายจะ ได้ไปเกิดในเทวโลกทุกคน ไม่มีใครไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือปีศาจเลย เพราะ อานิสงส์ของศีล (วินย.ฎีกา 1/427)

1.2.4 ปุพพิเทททวีป

ปุพพิเทททวีปตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสินธุ ท่วมกลาง จิรสากร (ทะเลสีน้ำนม) (โลกปยุต. 244; โลกทีปก. 521) มีพื้นที่ 7,000 โยชน์ (วินย.อ. 1/126; โลกปยุต. 218; โลกทีปก. 524) มีลักษณะเหมือนอัมจันทร์ และใบหน้าของชาวปุพพิเทททวีป ก็มีลักษณะเหมือนอัมจันทร์⁸¹ (วินย.ฎีกา 1/423; ชิน.ฎีกา 71; โลกปยุต. 218) ส่วนในคัมภีร์ โลกทีปกสาร (โลกทีปก. 524) กล่าวว่า มีลักษณะกลมเหมือนคันท้อง และใบหน้าของชาว ปุพพิเทททวีปก็กลมเหมือนคันท้องด้วย สอดคล้องกับที่กล่าวไว้ในไตรภูมิภควาว่า “หน้าเขากลม คั่งเดือนเพ็ญ” (พญาลิไทย 2545 : 88) ชาวปุพพิเทททวีปมีอายุ 700 ปี (โลกทีปก. 484)

ปุพพิเทททวีปมีต้นชึก (จามจุรี) เป็นไม้ประจำทวีป ต้นชึกนี้จะดำรงอยู่ ตลอดกาล (อง.อ. 1/432; จุฬ.อ. 42; สงกณ.อ. 357; วิสุทฺธิ. 1/264; อภิธาน. 9)

---

⁸¹ในฎีกาพระวินัยใช้คำว่า อทุฒจนุทสนฺธาน ส่วนในคัมภีร์โลกบัญญัติใช้คำว่า วชช ซึ่งน่าจะตรงกับภาษาสันสกฤตว่า วชฺย (vadya) แม้จะมีความหมายไม่เหมือนกันนัก ดู M. Monier-Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 916. แยม ประพัฒน์ทอง แปลว่า มีรูป หน้าจั่ว ดู พระสังฆธรรมโฆษเถระ, **โลกบัญญัติ**, แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง (กรุงเทพฯ : หอสมุด แห่งชาติ กรมศิลปากร, 2528), 21. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายว่า ในสมัยโบราณ หน้าจั่ว อากาศของชาวอินเดียมีลักษณะเป็นครึ่งวงกลมเหมือนอัมจันทร์ ถ้าเป็นอย่างนั้น ก็แสดงว่าใบหน้า ของชาวอปรโคยานทวีปและปุพพิเทททวีปในคัมภีร์โลกบัญญัติมีลักษณะเหมือนกัน ซึ่งไม่น่า เป็นไปได้ ดังนั้น คำว่า วชช น่าจะมีรูปเป็น วฏฺฐ (กลม) อย่างที่คัมภีร์จกกวาทิปนีอ้างถึง ดู จกกวาท. 55.

1.3 สวรรค์⁸² ได้แก่ ภพที่มีอารมณ์อันเลิศ หรือโลกที่มีแต่ความสุข เรียกเต็มว่า กามาวจรสวรรค์ หรือกามาพจรสวรรค์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 231) แบ่งเป็น 6 ชั้น ดังนี้

1.3.1 จาคุมหาราชิกา⁸³ เป็นสวรรค์ชั้นต่ำสุดในกามาวจรสวรรค์ (Halder 1977 : 23) อยู่สูงขึ้นไปจากภูมิของมนุษย์ชั้นหนึ่ง ตั้งอยู่บนภูเขาสัตบริภันท์ (ขุ.ชา. 28/591/220-221; วินย.อ. 1/126; วิสุทฺธิ. 1/263-264) ซึ่งสูงครึ่งหนึ่งของภูเขาสิเนรุ⁸⁴ (มหา.อ. 151; วิภงฺก.อ. 565; Halder 1977 : 23) ฮัลดาร์ (Halder 1977 : 23) กล่าวว่า ที่สวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่าจาคุมหาราชิกา⁸⁵ เพราะเป็นสถานที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง 4 คือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหะ ท้าววิรูปักษ์ และท้าวเวสวัณ (ที.ปา. 11/207-208, 210-212/208, 210-212; มหา.อ. 151; สงฺคณฺ.อ. 357)

---

⁸²ตามรูปศัพท์ แปลว่า โลกเป็นที่ไปดีหรือโลกที่อารมณ์ดี ดู สมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*, 494. แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ เทวโลก ได้แก่ โลกของเทวดา และพรหมโลก ได้แก่ โลกของพรหม ทั้งรูปพรหมและอรุปรหม แต่โดยทั่วไปหมายถึง กามาวจรสวรรค์ 6 ชั้น ดู J.R. Halder, *Early Buddhist Mythology*, 21. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, 306. ในอรรถกถาวิภังค์ คำว่า เทวโลก หมายถึง รูปพรหม 16 ชั้น และอรุปรหม 4 ชั้น รวมเป็นเทวโลก 20 ชั้น ดู วิภงฺก.อ. 568.

⁸³ชื่อสวรรค์และพรหมโลกในวิทยานิพนธ์นี้จะเรียกตามที่นิยมใช้ในภาษาไทย เช่น จาคุมหาราชิกา ไม่เรียก จาคุมหาราชิก โดยไม่ได้มีความหมายบ่งชี้ถึงลักษณะทางไวยากรณ์ เช่น เพศหรือพจน์แต่ประการใด

⁸⁴ภูเขาสัตบริภันท์ที่สูงครึ่งหนึ่งของภูเขาสิเนรุ คือ ภูเขาขุคนธร ดู วินย.อ. 1/126. โดยสูง 42,000 โยชน์ ดู จกฺกวาพ. 10. แต่ในชาดก เรียงลำดับภูเขาสัตบริภันท์ต่างออกไป โดยภูเขา อัสกัณอยู่ด้านในสุด ดู ขุ.ชา. 28/591/220. ดังนั้น ภูเขาอัสกัณจึงสูงเป็นครึ่งหนึ่งของภูเขาสิเนรุ ในไตรภูมิกถา แสดงว่า สวรรค์ชั้นนี้ตั้งอยู่บนยอดภูเขาขุคนธร ทั้ง 4 ทิศของภูเขาสิเนรุ โดยอยู่สูงจากพื้นโลก 326,000,000 วา หรือ 46,000 โยชน์ (น่าจะเป็น 42,000 โยชน์) ดู พญาลิไทย, *ไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง*, 203. และ โลกสมุจจาน. 235.

⁸⁵คัมภีร์อภิธรรมมัตถวิภาวินี แสดงว่า พวกเทวดาที่ได้ชื่อว่าจาคุมหาราชิกา (บาลีเป็น จาคุมหาราชิกา) เพราะมีความรักดีในท้าวมหาราชทั้ง 4 หรือเพราะเกิดในสวรรค์ชั้นจาคุมหาราช อันเป็นสถานที่อยู่ของท้าวมหาราชทั้ง 4 ดู สงฺคณฺ.อ. 157.

ท้าวเศรษฐ เป็นมหाराชปกครองสวรรคตชั้นนี้ทางทิศตะวันออก มีพวกคณธรรพ์เป็นบริวาร พระองค์มีโอรส 91 องค์ ทุกองค์มีนามว่า อินทะ (ที.มหา. 10/242/291; ที.ปา. 11/210/210) มีธิดา 1 องค์ นามว่า สิริ (ชา.อ. 5/40)

ท้าววิรุพหะ หรือวิรุพหก เป็นมหाराชปกครองสวรรคตชั้นนี้ทางทิศใต้ มีพวกกุ่มกัณฑ์เป็นบริวาร พระองค์มีโอรส 91 องค์ ทุกองค์มีนามว่า อินทะ (ที.มหา. 10/242/291; ที.ปา. 11/211/211)

ท้าววิรุปักษ์ เป็นมหाराชปกครองสวรรคตชั้นนี้ทางทิศตะวันตก มีพวกนาคเป็นบริวาร พระองค์มีโอรส 91 องค์ ทุกองค์มีนามว่า อินทะ (ที.มหา. 10/242/291; ที.ปา. 11/212/212) มีธิดา 1 องค์ นามว่า กาลกัณณี (ชา.อ. 5/40)

ท้าวเวสวัณหรือกุเวระ เป็นมหाराชปกครองสวรรคตชั้นนี้ทางทิศเหนือ มีพวกยักษ์เป็นบริวาร มีโอรส 91 องค์ ทุกองค์มีนามว่า อินทะ (ที.มหา. 10/242/292; ที.ปา. 11/213/214-215) พระองค์มีนางเทพธิดาชื่อ ภูชคี⁸⁶ เป็นชายา (ที.มหา. 10/252/304; ที.อ. 2/320) มีธิดา 5 องค์ คือ ลตา สัชชา ปวรา อัจฉิมุตี⁸⁷ และ สุตา ซึ่งเป็นนางบำเรอของท้าวสักกะ มีหน้าที่พ้อนรำ (ขุ.วิมาน. 26/32/45; วิมาน.อ. 148) มีหลานชื่อปุณณะเป็นเสนาบดี (ชา.อ. 10/214; Haldar 1977 : 80) พระองค์มีบริวารยักษ์ที่มีความสามารถชื่อ ตโตลา ตัตตลา ตโตตลา โอลสิ เตชสิ ตโตชสิ สุระ ราชา อริภูฐะ และเนมิ แต่ละคนทำหน้าที่แตกต่างกันออกไป ราชธานีของพระองค์มีชื่อว่า วิสาขา⁸⁸ ภายในเมืองมีห้วงน้ำธรณีเป็นแดนเกิดเมฆ เกิดฝน มีสภาพเป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ชื่อ ภคลาวตี ซึ่งเป็นบริเวณที่มีต้นไม้มาก มีผลตลอดเวลา เป็นที่อาศัยของหมู่คนต่าง ๆ เช่น นกยูง นกกระเรียน นกชีวิญชีวกะ นอกจากนกแล้วก็ยังมีไก่ป่า มีสระโบกขรณี ซึ่งเต็มไปด้วยดอกบัวชนิดต่าง ๆ เป็นที่อาศัยของนกโบกขรสาตกะ นกสุกะ นกสาลิกา และหมู่กัทธมานาวกะ ซึ่งเป็นนกที่มีหน้าเหมือนมนุษย์ สระนพินิก็เป็นสระน้ำอีกแห่งหนึ่งของท้าวเวสวัณที่มีความงดงามตลอดเวลา (ที.ปา. 11/212/214)

⁸⁶บางแห่งเป็น ภูชชตี ดู J.R. Haldar, **Early Buddhist Mythology**, 81.

⁸⁷เป็น อัจฉิมุตี บ้าง ดู วิมาน. อ. 148. อัจฉิมุตี บ้าง ดู J.R. Haldar, **Early Buddhist Mythology**, 81.

⁸⁸การที่พระองค์ได้นามว่า เวสวัณ ก็เพราะเรียกตามชื่อราชธานีนี้ ดู ที.ปา. 11/212/214.

นอกจากท้าวเวสวัณจะมีเมืองวิสาขนา เป็นราชธานีแล้ว พระองค์ยังมีเมืองที่ทรงนิรมิตไว้ในอากาศอีก 10 เมือง คือ อาภูนาภา กุสินาภา ปรุกสินาภา นาฏปริยา ปรุกสิตนาภา กปีวันตะ ชโนฆะ นวนวติยะ และอัมพรอัมพรวติยะ โดยมีเมืองอาภักมณฑา เป็นราชธานี (ที.ปา. 11/212/213)

ท้าวมหาราชทั้ง 4 มีลักษณะนิสัยคล้ายกันคือ โปรดปรานการพ็อนรา และการขับริ้อง (ที.ปา. 11/210-213/210-214) มีฐานะเหนือกว่าเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาทั้งปวง 10 ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ และโณภูจัพพะทิพย์ (อง.อุฎจก. 23/126/246)

หน้าที่สำคัญของท้าวมหาราช คือ ในวันอุโบสถ 15 คำ จะต้องตรวจโลก มนุษย์ว่า มีคนเกื้อกูลบิดามารดา สมณพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้หลักผู้ใหญ่ในตระกูล อริชฐาน อุโบสถ ปฏิบัติธรรม และทำบุญ มากน้อยเพียงใด ส่วนในคติที่ 8 เป็นหน้าที่ของบริวารท้าวมหาราช ทั้ง 4 และคติที่ 14 เป็นหน้าที่ของโอรสท้าวมหาราชทั้ง 4 เมื่อทราบแล้ว ท้าวมหาราชทั้ง 4 จะต้องรายงานให้เทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งมาประชุมกันที่สุทธรรมาสภาทราบในทุกวันอุโบสถ⁸⁹ หากคนทำดีมีน้อย พวกเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ก็จะพากันเสียใจ แต่หากมีคนทำความดีมาก ก็จะพากันดีใจว่า กายทิพย์จักเต็มบริบูรณ์ อสุรกายจักเสื่อมสูญ (อง.ติก. 20/476/180-182) นอกจากนี้ท้าวมหาราชทั้ง 4 ยังได้รับมอบหมายจากท้าวสักกะให้เป็นนายประดูทำหน้าที่อารักขา ทิศต่าง ๆ ของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ที.อ. 2/78; ม.อ. 1/240)

ในอาฏานาถียสูตร แห่งทีฆนิกาย (ที.ปา. 11/207/208) กล่าวว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตเมืองราชคฤห์ ท้าวมหาราชทั้ง 4 พร้อมด้วยกำลังจำนวนมากทั้งยักษ์ คนธรรมพ์ กุมภัณฑ์ และนาค ได้ทำการอารักขาพระพุทธองค์ทั้ง 4 ทิศ

พวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกามีทั้งพวกที่อาศัยอยู่บนภูเขา และพวกที่อาศัยอยู่ในอากาศ ซึ่งอยู่ต่อจากพวกที่อาศัยอยู่บนภูเขาออกไปจนถึงภูเขาจักรวาล นอกจากนี้พวกเทวดา จิตทาปโทสิกะ มโนปโทสิกะ สัตวลาหก อุณหวลาหก จันทิมเทพบุตร และสุริยเทพบุตร ก็จัดเป็นพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาด้วย (มหา.อ. 151; วิงฺก.อ. 565; วินย.ฎีกา 2/22, 4/124) ในอรรถกถาและฎีกามหาปทานสูตร (ที.อ. 2/7-8; ที.ฎีกา 2/11) กล่าวว่า เทวดา 7 พวก คือ อารักข

⁸⁹ แสดงว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาสสามารถขึ้นไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่สูงกว่าได้

เทวดา ภูมิเทวดา⁹⁰ อากาศัญญเทวดา อุณหวลาหกเทวดา อัพภวลาหกเทวดา สัตวลาหกเทวดา และวัสสวลาหกเทวดา เป็นพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกามีอายุ 500 ปีทิพย์ โดย 50 ปีของมนุษย์ เป็นวัน และคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา 30 ราตรี เป็น 1 เดือน 12 เดือน เป็น 1 ปี (อง.ตัก. 20/510/273; อง.อุทฺตจก. 23/132/257; อภิ.วิ. 35/1106/568) ดังนั้น อายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา จึงเท่ากับ 9 ล้านปีมนุษย์ (อภิ.วิ. 35/1106/568)

1.3.2 ดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ที่อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา 336,000,000 วา หรือ 42,000 โยชน์ (พญาลิไทย 2545 : 207) หรือสูงจากพื้นดิน 84,000 โยชน์ (โลกทิปก. 542) กว้าง 10,000 โยชน์⁹¹ (ธ.อ. 2/103; Haldar 1977 : 24) ตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุ (สุ.อ. 2/317; Haldar 1977 : 24; Malalasekera 2007 : 458; พญาลิไทย 2545 : 207) ที่ได้ชื่อว่า ดาวดึงส์⁹² เพราะเป็นสถานที่เกิดของชนผู้ทำบุญร่วมกัน 33 คน รวมทั้งมฆมาณพ (ส.อ. 1/28; สงคห.ฎีกา 157) นอกจากนี้จะเรียกว่า ดาวดึงส์แล้ว สวรรค์ชั้นนี้ยังมี ชื่อเรียกอื่นอีก คือ ดิทยะ (จุ.วิมาน. 26/18, 50, 111/28, 89, 207; วิมาน.อ. 102, 245; เปต.อ. 183; ธ.อ. 1/29) และติทิวะ (อง.ปญจก. 22/34/43) มีเมืองหลวงชื่อ มล็กกสาระ⁹³ (Haldar 1977 : 24)

---

⁹⁰คัมภีร์จักรกวางพิปนี แสดงว่า ภูมิเทวดามี 10 พวก คือ อารามเทวดา วนเทวดา รุกขเทวดา โอสถิเทวดา ติมเทวดา วนัปปติเทวดา สรเทวดา นทีเทวดา ลตาเทวดา และปัพพตเทวดา ดู จกุกวาท. 155.

⁹¹ในไตรภูมิภิกคาล่าวว่า กว้าง 8,000,000 วา ซึ่งเท่ากับ 1,000 โยชน์ เท่านั้น ดู พญาลิไทย, ไตรภูมิภิกคาหรือไตรภูมิพระร่วง, 207.

⁹²คำว่า ดาวดึงส์ (ดาวดีส) มาจากคำว่า เตตดีส ดู สงคห.ฎีกา 157.

⁹³ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาและอภิธานัปปทีปิกาฎีกา แสดงว่า เมืองของท้าวสักกะมีชื่อเรียก 3 ชื่อ คือ มล็กกสาระ วัตโสภกสารา และอมราวตี ดู อภิธาน. 7. และ อภิธาน.ฎีกา 27. แต่ในที่อื่นแสดงว่า คำว่า มล็กกสาระ เป็นเพียงชื่อเรียกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ไม่ใช่ชื่อเมือง ซึ่งเดิมคำนี้เป็นชื่อเรียกภูเขาสิเนรุ แต่เมื่อสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตั้งอยู่บนยอดภูเขานี้ จึงเรียกสวรรค์ชั้นนี้ว่า มล็กกสาระ ดู จุ.ชา. 27/2498/553; จุ.ชา. 28/278/97; ชา.อ. 7/419; ชา.อ. 8/311. และ G.P. Malalasekera, **Dictionary of Pali Proper Names**, vol. 2 (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 458. นอกจากนี้ชื่อเหล่านี้แล้ว เมืองของท้าวสักกะยังมีชื่อเรียกว่า สุทัสน์ คัวย ดู โลกสมุจจาน, 236. และ เสลียร โภคเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2544), 91.

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เคยเป็นที่อยู่ของพวกอสูรมาก่อน เมื่อมฆมาณพมา เกิดเป็นท้าวสักกะหรือพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นนี้ พร้อมกับสหาย ได้จับพวกอสูรโยนลงไป ในมหาสมุทร ที่เชิงเขาสิเนรุ ทำให้พวกอสูรต้องอาศัยอยู่ในวิมานใต้ภูเขาสิเนรุ ซึ่งเกิดขึ้นด้วย บุญญาภาพของพวกอสูร มีต้นจิตตปาตลีเป็นต้นไม้ประจำอสูรวิมาน ส่วนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีต้น ปาริฉัตรคกจะเป็นต้นไม้ประจำสวรรค์ (ธ.อ. 2/103; Haldar 1977 : 24) เมื่อใดที่ดอกจิตตปาตลีบาน พวกอสูรก็จะยกทัพไปรบกับท้าวสักกะ (ธ.อ. 2/109; ชา.อ. 1/302) ท้าวสักกะจึงทรงตั้งให้พวกนาค ครุฑ กุมภัณฑ์ ยักษ์ และท้าวมหาราชทั้ง 4 ทำการอารักขาตั้งแต่ภายใต้มหาสมุทรขึ้นไป ส่วนใน เบื้องบนให้ตั้งรูปเหมือนของพระองค์ถืออาวุธวิเศษที่ประดุจแห่งเทพนคร⁹⁴ (ธ.อ. 2/109; ชา.อ. 1/304-305)

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นสวรรค์ที่มีการกล่าวถึงมาก ที่สุดทั้งในวรรณคดีบาลีและวรรณคดีไทย มีรายละเอียดมากกว่าสวรรค์ชั้นใด ๆ ในสังยุตตนิกาย (ส.ส. 15/847-957/317-352) มีเรื่องราวของท้าวสักกะซึ่งเป็นราชาแห่งเทวดาสวรรค์ชั้นนี้ถึง 25 เรื่อง บริเวณกลางสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นที่ตั้งของปราสาทเวชยันต์ อันเป็นที่ ประทับของท้าวสักกะ มีความงดงามมาก สร้างด้วยรัตนทั้ง 7 มีความสูง 700 โยชน์ ประดับด้วยธง ซึ่งสูง 300 โยชน์ ประกอบด้วยชั้นต่าง ๆ ถึง 100 ชั้น แต่ละชั้นก็ยิ่งประดับด้วยเรือนยอดอันวิจิตร ตระการตา (ม.ม. 12/436/466; ธ.อ. 2/103)

นอกจากปราสาทเวชยันต์แล้ว ยังมีสุทธรรมาเทวสถานอันเป็นสถานที่ ประชุมและสดับพระธรรมเทศนาของเหล่าเทวดา กว้าง 500 โยชน์ กล่าวกันว่า ไม่มีสถานที่อื่นใด จะนำรื่นรมย์กว่าเทวสถานแห่งนี้ (ธ.อ. 2/105) นอกจากนี้ด้านทิศตะวันออกของสวรรค์ชั้นนี้มีอุทยาน ชื่อ นันทนะ ด้านทิศใต้มีอุทยานชื่อ ปารุสกะ ด้านทิศตะวันตกมีอุทยานชื่อ จิตตลดา ด้านทิศเหนือ มีอุทยานชื่อ มิสสกะ แต่ละอุทยานจะมีสระ โบกขรณียอยู่ 2 แห่ง (จุ.ชา. 28/932/327; พญาลิไทย 2545 : 208-209) บรรดาอุทยานเหล่านี้ อุทยานนันทนะเป็นสถานที่ที่ทำให้เหล่าเทวดาเพลิดเพลินยินดี มากที่สุด เพราะแม้แต่เทวดาผู้มีความเศร้าโศกเนื่องจากรู้ว่าตนเองจะต้องจุติ เมื่อเข้าไปในอุทยาน แห่งนี้แล้ว ความเศร้าโศกก็จะหายไป (ส.อ. 1/29) เทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์บางองค์ถึงกับกล่าวว่า ผู้ที่ไม่เคยเห็นอุทยานนันทนะย่อมไม่รู้จักความสุข (ส.ส. 15/24/8)

⁹⁴ ในจุททกนิกายและอรรถกถา แสดงว่า สวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีประตู 1,000 แห่ง แต่ผู้มี ประตูซึ่งเป็นที่เสด็จเข้าออกของท้าวสักกะมีชื่อว่า จิตตัญญู จุ.ชา. 28/593/221; ธ.อ. 2/103; ชา.อ. 9/215. และ J.R. Haldar, *Early Buddhist Mythology*, 24.

บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีต้นไม้ชนิดหนึ่งมีลักษณะอันเป็นทิพย์ เรียกว่า ปาจิฉัตตกะ ปาริชาต⁹⁵ หรือโกวิลาระ ลำต้นกว้าง 15 โยชน์ สูง 100 โยชน์ (ที.อ. 2/331; วินย.ฎีกา 1/416) โดยรอบวัดได้ 300 โยชน์⁹⁶ (ที.อ. 2/331; ธ.อ. 2/103) เมื่อดอกบานเต็มที่ มีรัศมีแผ่ไป โดยรอบ 50 โยชน์⁹⁷ และส่งกลิ่นหอมไปตามลมได้ไกล 100 โยชน์ ในรอบ 100 ปี ดอก ปาจิฉัตตกะจะบานครั้งหนึ่ง เมื่อดอกไม้นี้บาน พวกเทวดาต่างพากันยินดี (อง.สตุตท. 23/66/119; พญาลิไทย 2545 : 223) ต้นปาจิฉัตตกะนี้ขึ้นอยู่ในอุทยานชื่อ ปุณฺณทริภวัน ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (พญาลิไทย 2545 : 221-222) ถือเป็นต้นไม้ประจำสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ธ.อ. 2/103; Halder 1977 : 24-25) นอกจากนี้ ในอุทยานจิตตลดา ยังมีเถาว์วัลย์ชนิดหนึ่งชื่อ อาสาวดี 1,000 ปี จึงจะออกดอกบานครั้งหนึ่ง (ที.อ. 2/261; เถร.อ. 1/562; วินย.ฎีกา 1/416)

ได้ต้นปาจิฉัตตกะมีแทนปณฺฑกัมพลศิลา กว้าง 50 โยชน์ ยาว 60 โยชน์ สูง 15 โยชน์ มีสีเหมือนดอกชัชพฤกษ์ เมื่อท้าวสักกะทรงนั่ง ก็จะยุบลงถึงครึ่งพระวรกาย แต่เมื่อทรงลุกขึ้น ก็จะฟูขึ้นเต็มเหมือนเดิม (ธ.อ. 2/103-104; วินย.ฎีกา 1/416) พระพุทธเจ้าก็เคยเสด็จมาประทับบนพระแท่นนี้ (ชา.อ. 3/122; ธ.อ. 6/84; สงฺคณฺ.อ. 16; ปญจ.อ. 121)

ท้าวสักกะนอกจากจะทรงเป็นเทวราชปกครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้วยังทรงปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมาหาราชิกาด้วย (จกุกวาท. 166; Halder 1977 : 24) มีพระนามเรียกหลายพระนาม เช่น มฆวะ ปุรินททะ อาสวะ สหัสสัฏกะ สุขัมบดี เทวานมินทะ วสุเทวะ โกสิยะ ยักกะ วัตรภู คันธพราชา มหินทะ อมรินทะ (ธ.อ. 2/96; Halder 1977 : 83) ทรงมีอัครมเหสี 4 องค์ คือ นางสุธรรมา นั่งอยู่ด้านซ้าย⁹⁸ นางสุชาดา นั่งอยู่ด้านขวา นางสุนันทา นั่งอยู่ด้านหลัง และนางสุจิตรา นั่งอยู่ด้านซ้าย (พญาลิไทย 2545 : 214-215) ซึ่งแต่ละคนเคยเป็นภรรยาของมฆมาณพ

---

⁹⁵ อรรถกถา กล่าวว่า ปาริชาต เป็นคำที่ชาวโลกเรียกกัน ปาจิฉัตตกะ เป็นภาษาของชาว มคธ ส่วนโกวิลาระหรือโกวิลาระ เป็นคำที่ใช้เรียกได้ทั้งโลกมนุษย์และโลกสวรรค์ ดู วิมาน.อ. 196.

⁹⁶ ฎีกา กล่าวว่า โดยรอบวัดได้ 100 โยชน์ ดู วินย.ฎีกา 1/416.

⁹⁷ ฎีกา กล่าวว่า 500 โยชน์ ดู วินย.ฎีกา 1/417.

⁹⁸ บางแห่งว่า นั่งอยู่ด้านหน้า ดู จกุกวาท. 174.

แห่งหมู่บ้านอจลคาม⁹⁹ ในแคว้นมคธมาก่อน (ช.อ. 2/99-100) มีโอรส 1,000 องค์¹⁰⁰ เช่น สุวีรเทพบุตร สุธิมเทพบุตร (ส.อ. 1/323) มีธิดา 4 องค์ คือ นางอาสา นางสัทธา นางสิรี และนางหิริ (จุ.ชา. 28/274/95; ชา.อ. 8/298) มีช่างทรงชื่อเอราวัณ สูง 150 โยชน์ เป็นเทพบุตรจำแลง เพราะในเทวโลกไม่มีสัตว์ครึ่งจาน (จุ.ชา. 28/932/327; ช.อ. 2/104; วินย.ฎีกา 1/414-415) นอกจากนี้ยังทรงเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน ซึ่งจะได้เป็นพระอรหันต์ในอนาคต (ที.มหา. 10/262, 272/319-320, 323)

ในพุทธศาสนา ตำแหน่งพระอินทร์ของท้าวสักกะเป็นตำแหน่งที่ไม่ถาวร มีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนอยู่เรื่อย ๆ เมื่อพระอินทร์องค์หนึ่งจุติไป ก็จะมีพระอินทร์องค์ใหม่อุบัติขึ้น ในอังคุตตรนิกาย (อง.สตตก. 23/63/106) ได้กล่าวถึงครูชื่อสุเนตตะเจริญเมตตาคิดตลอด 7 ปี ทำให้ได้เกิดเป็นพระอินทร์ถึง 36 ครั้ง นอกจากจะมีพระอินทร์ในจักรวาลนี้แล้ว ในจักรวาลอื่น ๆ ก็มีพระอินทร์เช่นเดียวกัน (ชา.อ. 1/304)

เทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีทั้งพวกที่อยู่บนภูเขา และพวกที่อยู่ในอากาศ เช่นเดียวกับเทวดาสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เทวดาเหล่านี้อยู่ต่อเนื่องกันไปจนถึงภูเขาจักรวาล (วิภงก.อ. 566) มีอายุ 1,000 ปีทิพย์ โดย 100 ปีของมนุษย์เป็นวันและคืนหนึ่งของเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ 30 ราตรี เป็น 1 เดือน 12 เดือน เป็น 1 ปี (อง.ติก. 20/510/274; อง.อฏฐก. 23/132/257; อภิ.วิ. 35/1106/568) ดังนั้น อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จึงเท่ากับ 36 ล้านปีมนุษย์ (อภิ.วิ. 35/1106/568)

1.3.3 ยามา เป็นสวรรค์ที่อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ 434,400 โยชน์ (โลกทีปก. 542) แต่ไตรภูมิภค (พญาลิไทย 2545 : 228) กล่าวว่า 672,000,000 วา หรือ 84,000 โยชน์ เป็นชั้นที่ 3 แห่งกามาจรสวรรค์ 6 ชั้น การที่เทวดาสวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า ยามา เพราะดำเนินไปสู่ทิพย์สุข หรือสมบูรณ์ด้วยทิพย์สุข (มหา.อ. 151; วิภงก.อ. 566) หรือเพราะหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ (สงคห.ฎีกา 157-158)

⁹⁹บางแห่งว่า มจลคาม ดู ที.อ. 2/325; ม.อ. 2/209. และ สุ.อ. 2/315.

¹⁰⁰บางแห่งกล่าวว่า ท้าวสักกะไม่มีโอรส โดยอ้างว่าวรรณคดีบาลีไม่เคยกล่าวถึงโอรสของท้าวสักกะ ดู เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), 196. และ อุดม รุ่งเรืองศรี, *เทวดาพุทธ*, 84.

สวรรค์ชั้นนี้มีท้าวสุยามเทพบุตรเป็นราชาปกครอง (อ.อ. 2/38) ทรงมีชายาชื่อ สิริมา¹⁰¹ ซึ่งในชาติที่ผ่านมานางเกิดเป็นนางคณิกา¹⁰² น้องสาวของหมอชีวก (ธ.อ. 5/97; ส.อ. 1/275-276)

ในพระไตรปิฎกตลอดจนอรรถกถาและฎีกากล่าวถึงสวรรค์ชั้นนี้น้อยมาก ไตรภูมิกถา (พญาลิไทย 2545 : 228-229) ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า สวรรค์ชั้นนี้แสงจากดวงอาทิตย์ส่องสว่างไปไม่ถึงเพราะอยู่สูงกว่าวิถีโคจร แต่ก็สว่างอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากรัศมีของแก้วและรัศมีที่แผ่ชานออกมาจากกายของพวกเทวดา การจะรู้ว่าเวลาใดเป็นเวลากลางวันหรือเวลาใดเป็นเวลากลางคืน ต้องอาศัยดอกไม้ทิพย์ ถ้าเห็นดอกไม้ทิพย์บานก็เป็นเวลากลางวัน ถ้าเห็นดอกไม้ทิพย์หุบก็เป็นเวลากลางคืน อย่างไรก็ตาม เทวดาชั้นนี้ย่อมต้องเป็นผู้รุ่งเรืองหรือเด่นกว่าเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อย่างแน่นอน (ม.ม. 13/700/637)

อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นยามา 2,000 ปีทิพย์ โดย 200 ปีของมนุษย์ เป็นวันและคืนหนึ่งของเทวดาสวรรค์ชั้นยามา 30 ราตรี เป็น 1 เดือน 12 เดือน เป็น 1 ปี (อ.อ. ดิก. 20/510/274; อ.อ. อ.อ. 23/132/258; อ.ภ. วิ. 35/1106/568-569) ดังนั้น อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นยามาจึงเท่ากับ 144 ล้านปีมนุษย์ (อ.ภ. วิ. 35/1106/569; พญาลิไทย 2545 : 229)

1.3.4 คุสิต เป็นสวรรค์ที่อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นยามา 784,800 โยชน์ (โลกที่ปก. 542) แต่ไตรภูมิกถา (พญาลิไทย 2545 : 229) กล่าวว่า 1,344,000,000 วา หรือ 168,000 โยชน์ เป็นชั้นที่ 4 แห่งกามาวจรสวรรค์ 6 ชั้น การที่เทวดาสวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า คุสิต เพราะเป็นผู้ยินดีรำเริงอยู่เสมอ (มหา.อ. 151; วิภงก.อ. 566) หรือเพราะได้บรรลุความปิติยินดีในสิริสมบัติของตน (สงค.ฎีกา 158)

ท้าวสันคุสิตเป็นราชาปกครองสวรรค์ชั้นนี้ (อ.อ. 2/39) ทรงเป็นเลิศกว่าเทวดาชั้นคุสิตอื่น 10 ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ และโภจภูตทิพย์ (อ.อ. อ.อ. 23/126/247)

---

¹⁰¹ในขุททกนิกายและอรรถกถา กล่าวว่า นางเป็นเทพธิดาในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ดู ขุ.วิมาน. 26/16/22. และ วิมาน.อ. 87. แต่ในภูมิวิลาสินี กล่าวว่า เป็นเทพธิดาในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ดู พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), ภูมิวิลาสินี (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2545), 443. ซึ่งถ้าเป็นอย่างนั้น ก็แสดงว่า เทวดาหรือเทพธิดาในสวรรค์ชั้นที่สูงกว่าสามารถลงมาอยู่ประจำในสวรรค์ชั้นที่ต่ำกว่าได้

¹⁰²ในขุททกนิกาย กล่าวว่า นางเป็นสนม (บริจาริกา) ของพระเจ้าพิมพิสาร ดู ขุ.วิมาน. 26/16/23.

สวรรค์ชั้นนี้เป็นที่สถิตของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ก่อนที่จะเสด็จลงมาอุบัติในโลกมนุษย์ เพื่อตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (ช.อ. 1/122) พระพุทธเจ้าของเราเมื่อทรงบำเพ็ญบารมีในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดรครบบริบูรณ์แล้วก็เสด็จไปอุบัติอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต (ม.อ. 4/122) นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถายังแสดงว่า สวรรค์ชั้นนี้เป็นที่เกิดของ พุทธบิดา พุทธมารดา ธรรมิกอุบาสก (ช.อ. 1/122) อนาถปิณฑกเศรษฐี (ม.อ. 14/738/471) พระนาง มัลลิกาเทวี (ช.อ. 5/109) พระติสสเถระ (ช.อ. 7/10) เป็นต้น บางครั้งแม้แต่พระสกทาคามี เช่น บิดาของมิกสาลาอุบาสิกา ชื่อ ปุราณะ และอิติทัตตะ ผู้เป็นสหาย หลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์ชั้นนี้เช่นเดียวกัน (อ.จ.ก. 22/315/388)

อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นดุสิต 4,000 ปีทิพย์ โดย 400 ปีของมนุษย์ เป็นวันและคืนหนึ่งของเทวดาสวรรค์ชั้นดุสิต 30 ราตรี เป็น 1 เดือน 12 เดือน เป็น 1 ปี (อ.จ.ก. 20/510/274; อ.จ.อ.ก. 23/132/258; อ.ภ.วิ. 35/1106/569) ดังนั้น อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นดุสิตจึงเท่ากับ 576 ล้านปีมนุษย์ (อ.ภ.วิ. 35/1106/569; พญ.ล.ไทย 2545 : 229)

1.3.5 นิมมานรดี เป็นสวรรค์ที่อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นดุสิต 1,135,200 โยชน์ (โลกที่ปก. 542) แต่ไตรภูมิอภินิหาร (พญ.ล.ไทย 2545 : 230) กล่าวว่า 2,688,000,000 วา หรือ 336,000 โยชน์ เป็นชั้นที่ 5 แห่งกามาจรสวรรค์ 6 ชั้น การที่เทวดาสวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า นิมมานรดี เพราะในเวลาที่ปรารถนาโภคะเกินกว่าที่บุญกรรมจัดเตรียมไว้ให้ ก็มีความยินดีในโภคะที่ตนนิรมิตขึ้น (มหา.อ. 151; วิภ.อ. 566; ส.จ.ก. 158) ในจุททกนิคาย (จุ.วิมาน. 26/16/22) กล่าวว่า เทวดาชั้นนี้จะทำหน้าที่นิรมิตโภคสมบัติให้เทวดาสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตีด้วย

ท้าวสุนิมมิตเทพบุตร¹⁰³ เป็นราชาปกครองสวรรค์ชั้นนี้ (ที.ล. 9/343/279; อ.จ.อ.ก. 23/126/247) ทรงเป็นเลิศกว่าพวกเทวดาชั้นนิมมานรดีอื่น ๆ 10 ประการ เช่นเดียวกับท้าวสันดุสิตเทพบุตร (อ.จ.อ.ก. 23/126/247) ในวรรณคดีบาลีและวรรณคดีไทยไม่ค่อยมีรายละเอียดเกี่ยวกับสวรรค์ชั้นนี้ ในมัชฌิมนิคาย (ม.ม. 13/700/637-638) ได้กล่าวสรุปว่า เทวดาสวรรค์ชั้นนี้ประเสริฐกว่าเทวดาสวรรค์ชั้นดุสิต แต่ด้อยกว่าเทวดาสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นนิมมานรดี 8,000 ปีทิพย์ โดย 800 ปีของมนุษย์ เป็นวันและคืนหนึ่งของเทวดาสวรรค์ชั้นนิมมานรดี 30 ราตรี เป็น 1 เดือน 12 เดือน เป็น 1 ปี (อ.จ.ก. 20/510/275; อ.จ.อ.ก. 23/132/258; อ.ภ.วิ. 35/1106/569) ดังนั้น อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นนิมมานรดีจึงเท่ากับ 2,304 ล้านปีมนุษย์ (อ.ภ.วิ. 35/1106/569; พญ.ล.ไทย 2545 : 230)

¹⁰³ บางแห่งเป็น นิมมานรตะ ดู อ.จ.อ. 2/39.

1.3.6 ปรนิมมิตวสวัตติ เป็นสวรรค์ที่อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นนิมมานรดี 1,485,600 โยชน์ (โลกที่ปก. 542) แต่ไตรภูมิภค (พญาลิไทย 2545 : 230) กล่าวว่า 5,376,000,000 วา หรือ 672,000 โยชน์ เป็นชั้นสูงสุดแห่งกามาจรสวรรค์ 6 ชั้น การที่เทวดาสวรรค์ชั้นนี้ได้ชื่อว่า ปรนิมมิตวสวัตติ เพราะเสวยโภชนสมบัติที่เทวดาเหล่าอื่น รู้ความต้องการแล้วนิรมิตให้ (มหา.อ. 151-152; วิภงค.อ. 566; สงคห.ฎีกา 158)

ท้าวปรนิมมิตวสวัตติเทพบุตร¹⁰⁴ เป็นราชาปกครอง (ที.สี. 9/343/279; อญ.อญจก. 23/126/247) ทรงเป็นผู้เลิศกว่าพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติอื่น ๆ 10 ประการ เช่นเดียวกับท้าวสุนิมมิตเทพบุตร (อญ.อญจก. 23/126/248) แต่ไตรภูมิภค (พญาลิไทย 2545 : 231) กล่าวว่าสวรรค์ชั้นนี้มีราชาปกครอง 2 องค์ คือ ท้าวปรนิมมิตวสวัตติ ปกครองพวกเทวดา และ พญามาราริราช ปกครองพวกมาร พญามาราริราชนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นเลิศในบรรดาผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย (อญ.จตุกก. 21/15/22) เคยติดตามรับความัญพระพุทธร่องจันถึงพรหมโลก ซึ่งสูงกว่าระดับชั้นของตน โดยเข้าถึงกายพรหมปาริस्थะองค์หนึ่ง (ม.ม. 12/553, 556/591, 597)

อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ 16,000 ปีทิพย์ โดย 1,600 ปีของมนุษย์ เป็นวันและคืนหนึ่งของเทวดาสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ 30 ราตรี เป็น 1 เดือน 12 เดือน เป็น 1 ปี (อญ.ติก. 20/410/275; อญ.อญจก. 23/132/259; อภิ.วิ. 35/1106/569) ดังนั้น อายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติจึงเท่ากับ 9,216 ล้านปีมนุษย์¹⁰⁵ (อภิ.วิ. 35/1106/569-570)

กามาจรสวรรค์ทั้ง 6 ชั้นนี้ จัดเป็นสวรรค์ชั้นต่ำ เพราะเทวดาในสวรรค์เหล่านี้ ยังมีการเสพกามคุณ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2539 : 556) ใน คัมภีร์สารัตถทีปนี (วินย.ฎีกา 3/3) กล่าวว่า เทวดาเหล่านี้ มีการเสพเมถุนเป็นคู่ ๆ เหมือนมนุษย์ เพียงแต่ไม่มีผลทำให้เกิดเทพบุตรเทพธิดาเท่านั้น เพราะพวกเทวดาเป็นโอปปาติกะ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เทวดาสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาและชั้นดาวดึงส์ สำเร็จกามกิจด้วยการร่วมกันเป็นคู่ ๆ เทวดาสวรรค์ชั้นยามาสำเร็จด้วยอาการเพียงสวมกอดกันและกัน เทวดาสวรรค์ชั้นดุสิตสำเร็จด้วยอาการเพียงใช้ มือจับต้อง เทวดาสวรรค์ชั้นนิมมานรดีสำเร็จด้วยอาการเพียงหัวเราะ และเทวดาสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติสำเร็จด้วยอาการเพียงแลดู แม้จะไม่มีกามระบุนานาครุปร่างที่แน่นอนของเทวดาเหล่านี้ว่าใหญ่โตเพียงใด แต่เมื่อก้าวถึงความสูงแล้วก็จะมิขนาด

¹⁰⁴ บางแห่งเรียกสั้น ๆ ว่า วสวัตติ ดู อญ.อ. 2/39.

¹⁰⁵ บางแห่งเป็น 8,216 ล้านปีมนุษย์ ดู พญาลิไทย, ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง, 231.

3 คาวุต¹⁰⁶ เท่ากัน (ที.อ. 2/259; สั.อ. 3/294; ธ.อ. 1/122; วินย.ฎีกา 1/417; วิสุทธิ.ฎีกา 2/231) เช่นเดียวกับขนาดความสูงของพวกเปรต¹⁰⁷ (ธ.อ. 3/155; มงคลคต. 1/163, 248) และพวกทานพ (วิสุทธิ.ฎีกา 2/231) ไม่เว้นแม้แต่ท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทวดา (ธ.อ. 6/134-135) อย่างไรก็ตามเทวดาเหล่านี้สามารถแปลงร่างให้สูงใหญ่หรือเป็นรูปใดก็ได้ เช่น เป็นชายหนุ่ม (ชา.อ. 6/109) เป็นคนเดินทาง (ธ.อ. 1/16) เป็นช่างหูกขรา (ธ.อ. 3/81) เป็นต้น

ผู้ที่จะไปเกิดในสวรรค์ชั้นกามาจร ต้องเป็นผู้ให้ทาน สมาทานศีล และรักษาอุโบสถ (อภิ.วิ. 35/1105/567-568) มีการประพาศิทธกรรม คือ กุศลกรรมบถ 10 ประการ สม่่าเสมอ (ม.ม. 12/485-486/523-526) ในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่ภิกษุสาวกว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ ต้องได้ขึ้นสวรรค์เหมือนอัญเชิญไปวางไว้ ธรรม 3 ประการ คือ กายกรรมฝ่ายกุศล วาจกรรมฝ่ายกุศล มโนกรรมฝ่ายกุศล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 3 ประการนี้ ต้องได้ขึ้นสวรรค์เหมือนอัญเชิญไปวางไว้

(อง.ตีก. 20/586/376)

2. **รูปภพ** คือ ภพที่เป็นรูปร่างหรือภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 115) ซึ่งเรียกว่า รูปพรหม อยู่สูงขึ้นไปจากกามภพในส่วนที่เป็นกามาจรสวรรค์ 6 ชั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า รูปร่างสวรรค์ (สุนทร ฌ รังษี 2541 : 433) หรือรูปโลก เป็นส่วนหนึ่ง

¹⁰⁶ ประมาณ 12 กิโลเมตร หรือ $\frac{3}{4}$ โยชน์ ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, 230.

ในคัมภีร์สังขยาปกาสกปกรณ์ แสดงว่า

12 องคุลี (นิ้ว)	เท่ากับ	1 วิฑถติ (คืบ)
2 วิฑถติ	เท่ากับ	1 รัตนะ (หรือหัตถะ คือ สอก)
4 หัตถะ	เท่ากับ	1 พยามะ (วา)
2,000 พยามะ	เท่ากับ	1 คาวุต
4 คาวุต	เท่ากับ	1 โยชน์

ดู สงขยา. 45.

¹⁰⁷ เป็นความสูงของเปรตโดยทั่วไป แต่มีเปรต 2 ชนิด คือ อหิเปรต และกากเปรต ซึ่งมีความสูง 25 โยชน์ ดู ธ.อ. 3/155.

ของพรหมโลก (Haldar 1977 : 30) แบ่งออก 4 ชั้นใหญ่ ตามชั้นแห่งรูปฌาน (ม.ม. 12/102/72-74) และ 16 ชั้นย่อย¹⁰⁸ (สงคห. 26; พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) 2543 ข : 182) ดังนี้

2.1 ภพของผู้ได้ปฐมฌาน มี 3 ชั้น คือ

2.1.1 พรหมปารีสัชชา คือ ชั้นของพวกบริษัทของพวกมหาพรหม เป็นพรหมโลกชั้นต่ำสุด อยู่สูงจากพื้น โลกมาก ในอรรถกถาทีฆนิกาย (ที.อ. 2/293) และสังยุตตนิกาย (ส.อ. 1/72) กล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า “แผ่นหินขนาดเท่าเรือนยอด 7 ชั้น¹⁰⁹ ในโลหปราสาท ที่ถูกผู้ที่ยืนอยู่ในพรหมโลก (ชั้นต่ำที่สุด) ชดลงมา ต้องใช้เวลา 4 เดือน จึงถึงพื้นดิน” โดยวันหนึ่งและคืนหนึ่ง แผ่นหินจะตกลงมาได้ 48,000 โยชน์ (ส.อ. 1/196) ดังนั้น จากพื้นดินถึงพรหมโลกชั้นพรหมปารีสัชชาจึงเป็นระยะทาง 5,760,000 โยชน์ (โลกที่ปก. 545) แต่ถ้านับจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติถึงพรหมโลกชั้นพรหมปารีสัชชาก็เป็นระยะทาง 1,836,000 โยชน์ (โลกที่ปก. 542) ที่ได้ชื่อว่า พรหมปารีสัชชา เพราะพรหมในพรหมโลกชั้นนี้เป็นผู้รับใช้ของพวกมหาพรหม (วิภจ.อ. 566; สงคห.ฎีกา 158)

ผู้ที่จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นพรหมปารีสัชชาต้องได้ปฐมฌานอย่างสามัญญ (อกิ.วิ. 35/1107/570) เช่น พรหมณ์ธัญชานี (ม.ม. 13/702/639) อายุของพรหมชั้นนี้ $\frac{1}{3}$ หรือ $\frac{1}{4}$ ของกัป (อกิ.วิ. 35/1107/570)

2.1.2 พรหมปุโรหิตา คือ ชั้นของพวกปุโรหิตของมหาพรหม เป็นพรหมโลกชั้นที่ 2 อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ 1,836,000 โยชน์ (โลกที่ปก. 542) ที่ได้ชื่อว่าพรหมปุโรหิตา เพราะพรหมชั้นนี้ดำรงอยู่ในตำแหน่งปุโรหิตของพวกมหาพรหม (วิภจ.อ. 566; สงคห.ฎีกา 158) พรหมชั้นนี้เป็นผู้ประเสริฐกว่าพรหมชั้นพรหมปารีสัชชาทั้งในด้านทิพยสมบัติ

¹⁰⁸ บางแห่งแบ่งเป็น 13 ชั้นบ้าง 18 ชั้นบ้าง ดู Linda M. Tober and F. Stanley Lusby, “Heaven and Hell,” in **The Encyclopedia of Religion**, vol. 6, ed. Mircea Eliade (New York : Macmillan Publishing Company, 1987), 241. ลอว์ (Law) กล่าวว่า ในคัมภีร์อภิชรรณโกษ (Abhidharmakosa) แบ่งเป็น 17 ชั้น ดู B.C. Law, **Heaven and Hell in Buddhist Perspective**, 34. และ W. Randolph Kloetzli, **Bhddhist Cosmology** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1989), 38. อย่างไรก็ตามในวรรณคดีบาลี มี 16 ชั้น เท่านั้น

¹⁰⁹ ในอรรถกถาสังยุตตนิกายเป็น ปุพพตถุฏฐาคารสโม (ขนาดเท่าเรือนยอดแห่งภูเขา) ดู ส.อ. 1/72. ส่วนในคัมภีร์จักกวาพทีปนี เป็น สดตมถุฏฐาคารสโม (ขนาดเท่าเรือนยอดหลังที่เจ็ด) ดู จกุกวาพ. 204.

และศรีระร่างกายอันเป็นทิพย์ เช่น มีวิมานที่มีรัศมีรุ่งเรืองกว่า มีร่างกายที่ใหญ่โตและสวยงามกว่า (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 480-481)

ผู้ที่จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นพรหมปุโรหิตาต้องได้ปฐมฌานอย่างกลาง อายุของพรหมชั้นนี้ครั้งกัป (อภิ.วิ. 35/1107/570)

2.1.3 มหาพรหมา คือ ชั้นของพวกมหาพรหม เป็นพรหมโลกชั้นที่ 3 อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติ 1,836,000 โยชน์ (โลกที่ปก. 542) ที่ได้ชื่อว่า มหาพรหมา เพราะพรหมชั้นนี้เป็นผู้ใหญ่กว่าพวกพรหมชั้นพรหมปาริสัชชา เป็นต้น โดยเป็นผู้มีวรรณะและอายุยืนนานกว่า (วิงฺค.อ. 566; สงฺคห.ฎีกา 158) พรหมโลกชั้นนี้เป็นที่สถิตของท้าวมหาพรหม¹¹⁰ ซึ่งเป็นผู้ปกครองพรหมโลกชั้นมหาพรหมา ตลอดจนชั้นพรหมปาริสัชชาและพรหมปุโรหิตาด้วย

ผู้ที่จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นมหาพรหมาต้องได้ปฐมฌานอย่างประณีต อายุของพรหมชั้นนี้ 1 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/570)

พรหมโลกทั้ง 3 ชั้น คือ พรหมปาริสัชชา พรหมปุโรหิตา และมหาพรหมา เป็นภูมิของผู้ได้ปฐมฌานเหมือนกัน ดังนั้น จึงตั้งอยู่บนพื้นระดับเดียวกัน แต่แบ่งเป็น 3 เขต (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 482) อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นปรนิมิตตวสวัตติ 1,836,000 โยชน์ (โลกที่ปก. 542) ในพรหมชาลสูตรแห่งทีฆนิกาย (ที.ส. 9/31/23) กล่าวว่า มีบางคราวที่พรหมโลกทั้ง 3 ชั้นนี้ มีแต่วิมานว่างเปล่า ไม่มีพรหมอาศัยอยู่แม้แต่องค์เดียว เพราะไม่มีผู้เจริญสมาธิจนได้ปฐมฌานมาเกิด

2.2 ภพของผู้ได้ทุติยฌาน มี 3 ชั้น คือ

2.2.1 ปริตตาภา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 4 อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นพรหมปาริสัชชา 2,186,400 โยชน์ (โลกที่ปก. 542-543) ที่ได้ชื่อว่า ปริตตาภา เพราะพรหมชั้นนี้มีรัศมีน้อยกว่าพวกพรหมชั้นสูงขึ้นไป (วิงฺค.อ. 566; สงฺคห.ฎีกา 158)

---

¹¹⁰ ท้าวมหาพรหมในที่นี้เป็นคนละองค์กับท้าวมหาพรหมซึ่งเป็นผู้ปกครองพรหมโลกทั้งหมด แต่มีบางท่านอธิบายว่าเป็นองค์เดียวกัน โดยอ้างข้อความในมหาสมยสูตร แห่งทีฆนิกาย ที่ว่า

สหัสสุพรหมโลกานํ มหาพรหมภิกขุจติ
อุปปนฺโน ชุติมนฺโต ภิสุมภาโย ยสฺสสฺสึ โส.

(ที.มหา. 10/246/296)

อย่างไรก็ตาม ข้อความนี้ก็ไม่ได้รับระบุว่า ท้าวมหาพรหมนั้นเป็นพรหมชั้นมหาพรหมา

ในสาเลขกสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย (ม.มู. 12/486/526) พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมในชั้นปริตตภาว่า บุคคลที่ประพฤติธรรมสม่ำเสมอ ถ้าตั้งความหวังไว้ว่า “ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดเป็นเทพชั้นปริตตภา...” บุคคลนั้นก็จะเกิดเป็นพรหมชั้นปริตตภา ส่วนในวิภังค์ (อภิ.วิ. 35/1107/570) กล่าวว่า ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นปริตตภา ต้องได้กุศลอย่างสามัญ พรหมชั้นนี้มีอายุ 2 กัป

2.2.2 อัปมาณาภา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 5 อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นพรหมปารีสัชชา 2,186,400 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า อัปมาณาภา เพราะพรหมชั้นนี้มีรัศมีประมาณไม่ได้ (วิภังค.อ. 566; สงคห.ฎีกา 158) ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอัปมาณาภาต้องได้กุศลอย่างกลาง อายุของพรหมชั้นนี้ 4 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/570)

2.2.3 อากัสสรา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 6 อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นพรหมปารีสัชชา 2,186,400 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า อากัสสรา เพราะพรหมชั้นนี้มีรัศมีชานออกจากศีรษะเหมือนเปลวไฟที่แลบออกจากโคมประทีปด้ามหรือเหมือนสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ (วิภังค.อ. 566; สงคห.ฎีกา 158) ในอังคุตตรนิกาย (อง.ปญจก. 22/170/225) กล่าวว่า พรหมเหล่านี้เป็นผู้เต็มเปี่ยมไปด้วยความสุข บางขณะชอบเปล่งอุทานว่า “สุขจริงหนอ สุขจริงหนอ”

ผู้ที่ไปเกิดเป็นพรหมชั้นอากัสสราต้องได้กุศลอย่างประณีต และมีอายุ 8 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/571)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิสุทธิ. 2/236) กล่าวว่า เมื่อจักรวาลถูกทำลายด้วยไฟ พวกพรหมชั้นอากัสสราที่สิ้นบุญ หรือสิ้นอายุก็จะพากันจุติลงมาเกิดเป็นโอปปาติกะในโลกนี้

พรหมโลกทั้ง 3 ชั้น คือ ปริตตภา อัปมาณาภา และอากัสสรา เป็นภูมิของผู้ได้กุศลเหมือนกัน ดังนั้นจึงตั้งอยู่บนพื้นระดับเดียวกัน แบ่งเป็น 3 เขต (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 484) อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกของผู้ได้ปฐมฌาน 2,186,400 โยชน์ (โลกที่ปก. 542-543)

2.3 ภพของผู้ได้กุศล มี 3 ชั้น คือ

2.3.1 ปริตตสุภา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 7 อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นปริตตภา 2,536,800 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า ปริตตสุภา เพราะพรหมชั้นนี้มีรัศมีงามน้อยกว่าพวกพรหมชั้นสูงขึ้นไป (วิภังค.อ. 566; สงคห.ฎีกา 158)

ผู้ที่ไปเกิดเป็นพรหมชั้นปริตตสุภาต้องได้กุศลอย่างสามัญ พรหมชั้นนี้มีอายุ 16 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/571)

2.3.2 อัปพมาณสุภา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 8 อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นปริตตภา 2,536,800 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า อัปพมาณสุภา เพราะพรหมชั้นนี้ มีรัศมีสวยงามประมาณไม่ได้ (วิภจก.อ. 566; สงคห.ฎีกา 158)

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอัปพมาณสุภาต้องได้ตติยฌานอย่างกลาง พรหมชั้นนี้มีอายุ 32 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/571)

2.3.3 สุกกิมหา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 9 อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นปริตตภา 2,536,800 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า สุกกิมหา¹¹¹ เพราะเป็นที่สถิตของพรหมผู้มีรัศมีอันงดงามแผ่ซ่านเจิดจ้าออกจากสรีระ เหมือนก้อนทองอันสุกสว่างซึ่งตั้งอยู่ในหีบทอง (วิภจก.อ. 566-567; สงคห.ฎีกา 158) ในอังคุตตรนิกาย (อง.ปญจก. 22/10/225) พระภิกษุทชกล่าวว่ พวกพรหมชั้นนี้จะยินดีเฉพาะสิ่งที่ตนมีอยู่ ความสุขที่พวกพรหมชั้นนี้ได้รับถือเป็นยอดแห่งความสุขทั้งหลาย

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นสุกกิมหาต้องได้ตติยฌานอย่างประณีต พรหมชั้นนี้มีอายุ 64 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/571)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิสุทธิ. 2/267) กล่าวว่า เมื่อจักรวาลถูกทำลายด้วยน้ำ พรหมชั้นสุกกิมหาที่จะพากันจุติลงมาเกิดในที่ต่าง ๆ มีพรหมโลกชั้นอาภัสสรา เป็นต้น

พรหมโลกทั้ง 3 ชั้น คือ ปริตตสุภา อัปพมาณสุภา และสุกกิมหา เป็นภูมิของผู้ได้ตติยฌานเหมือนกัน ดังนั้น จึงตั้งอยู่บนพื้นระดับเดียวกัน (วิภจก.อ. 567; สงคห.ฎีกา 158-159) แต่แบ่งเป็น 3 เขต (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 487) อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกของผู้ได้ตติยฌาน 2,536,800 โยชน์ (โลกที่ปก. 543)

2.4 ภพของผู้ได้จตุตถฌาน มี 7 ชั้น คือ

2.4.1 เวหัพผลา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 10 อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นสุกกิมหา 2,887,200 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า เวหัพผลา เพราะเป็นที่สถิตของพรหมผู้มีผลอันไพบูรณ์ ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจฌาน (วิภจก.อ. 568; สงคห.ฎีกา 159) พรหมชั้นนี้จะได้เสวยพรหมสมบัติของตนเต็มตามอายุขัย ไม่ว่าจะอุบัติขึ้นในเวลาใดก็ตาม ไม่เหมือนกับพรหมชั้นที่กล่าวมาซึ่งอาจไม่มีโอกาสเสวยพรหมสมบัติเต็มตามอายุขัยก็ได้ เนื่องจากพรหมวิมานถูกทำลายด้วยไฟ น้ำ หรือลม (วิสุทธิ. 2/258; พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 489-490) เมื่อจักรวาลถูกทำลาย

---

¹¹¹มาจากคำว่า สุภาภิณณา รัสสะ อา ที่ ภา และแปลง ณ ตัวสุดท้ายเป็น ห คือ สงคห.ฎีกา 158.

ด้วยลม พรหมชั้นเวหัพผลาจะพากันจุติลงมาเกิดในที่ต่าง ๆ มีพรหมโลกชั้นสุภกัณหา เป็นต้น¹¹²
(วิสุทฺธิ. 2/268)

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นเวหัพผลาต้องได้จุตุดมมาน พรหมชั้นนี้มีอายุ
500 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/571-572)

2.4.2 อัสัญญีสัตตา¹¹³ เป็นพรหมโลกชั้นที่ 11 อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้น
สุภกัณหา 2,887,200 โยชน์ ที่ได้ชื่อว่า อัสัญญีสัตตา เพราะเป็นที่สถิตของพรหมผู้ไม่มีสัญญาและ
อรุปชั้นที่เหลือ มีแต่รูปชั้นอย่างเดียว ซึ่งเกิดจากการภาวนาที่ปราศจากสัญญา (สงฺคห.ฎีกา 159)
พรหมเหล่านี้บางคนเคยเป็นนักบวชเดียรฉัตรย์ มองเห็นโทษของจิตว่า บรรดาความกำหนด
ความขัดเคือง และความหลง เกิดขึ้นได้ก็เพราะอาศัยจิต แล้วเกิดความคลายรักในสัญญาว่า ความ
เป็นผู้ไม่มีจิตเป็นการดี นี่เป็นนิพพานในปัจจุบัน แล้วเจริญสมาบัติอันทำให้เข้าถึงอัสัญญภพ
จึงได้มาเกิดในพรหมโลกชั้นนี้¹¹⁴ (วิภงฺค.อ. 567)

---

¹¹²ในอรรถถาวิภงฺค์ แสดงว่า พรหมโลกชั้นเวหัพผลาเป็นภพที่ประเสริฐที่สุด
เช่นเดียวกับพรหมโลกชั้นอกนิฏฐาและเนวสญญานาสญญาตนะ บรรดาพระอนาคามีที่เกิดใน
พรหมโลกชั้นนี้ เมื่อสิ้นอายุลง หากยังไม่ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ก็ต้องกลับมาเกิดใน
พรหมโลกชั้นนี้อีก จนกว่าจะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ และปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนี้ไม่ไปเกิด
ในภพที่สูงกว่าหรือต่ำกว่า

เวหัพผลา อกนิฏฐา เนวสญญานาสญญาตนะ อิมะ ตโย เทวโลกา เสฏฐจวานาม.
อิมสุ ติสฺสุ จานesu นิพพุตตอนาคามีโน เนว อุตฺถิ คจฺจนฺติ, น อโห, ตตฺถ ตตฺถเวว ปรีนิพฺพายนฺติ.
(วิภงฺค. อ. 569)

ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา กล่าวว่า คำว่า อนาคามี ในที่นี้หมาย
รวมถึง พระโสดาบันและพระสกทาคามีด้วย ซึ่งก็แสดงว่า พรหมชั้นเวหัพผลาที่จุติลงมาเกิดใน
พรหมโลกชั้นสุภกัณหา เป็นต้น ต้องไม่ใช่พระอริยบุคคลทั้งสามประเภทนี้ ดู พระสัทธัมมโชติกะ
ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, ปริจเฉทที่ 5 เล่ม 1, 167.

¹¹³บางแห่งเป็น อัสัญญีสัตตา ดู อภิ.วิ. 35/1107/517; วิภงฺค.อ. 567. และ สงฺคห.ฎีกา
159.

¹¹⁴แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ไปเกิดในพรหมโลกไม่ได้มีแต่ผู้ที่นับถือพุทธศาสนาเท่านั้น
ผู้ที่นับถือศาสนาอื่นก็สามารถไปเกิดได้ หากปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้

เนื่องจากพรหมชั้นนี้ไม่มีสัญญาหรือจิตในการรับรู้อารมณ์ (ที.ปา. 11/353/278) ดังนั้น เมื่อตายในอิริยาบถใดก็จะอยู่ในอิริยาบถนั้นจนสิ้นอายุขัย เช่น ตายในท่ายืน ก็จะไปเกิดในท่ายืน ตายในท่านั่งก็จะไปเกิดในท่านั่ง หรือตายในท่านอนก็จะไปเกิดในท่านอน ลักษณะคล้ายกับภาพจิตรกรรม (วิภงฺค.อ. 567) หรือคล้ายกับการเข้านิโรธสมาบัติ (อฺคฺม รุ่งเรืองศรี 2523 : 143) ลักษณะของภาพที่เขียนไว้ตามผนังอุโบสถ จิตรกรจะเขียนเป็นรูปกลมหรืออย่างลูกฟัก ไม่มีแขนขา ตั้งอยู่บนแท่นในวิมาน เรียกกันว่า พรหมลูกฟัก (เสฐียรโกเศศ 2544 : 7; พระพรหมโมลี (วิลาส ภาณวโร) 2545 : 493) เมื่อสิ้นอายุขัย รูปกายจะหายไป กามาวจรสัญญาก็จะเกิดขึ้น (วิภงฺค.อ. 567-568)

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอสังขญีสัตตาจะต้องได้จตุตถฌาน พรหมชั้นนี้ มีอายุ 500 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/571-572)

พรหมโลกทั้ง 2 ชั้น คือ เวหัพผลา และอสังขญีสัตตา เป็นภูมิของผู้ได้จตุตถฌานเหมือนกัน ดังนั้น จึงตั้งอยู่บนพื้นระดับเดียวกัน (สงฺคห.ฎีกา 159) แต่แยกสถานที่กัน ซึ่งมีระยะห่างไกลกันมาก (พระพรหมโมลี (วิลาส ภาณวโร) 2545 : 494) อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกของผู้ได้ตติยฌาน 2,887,200 โยชน์ (โลกที่ปก. 543)

2.4.3 อวิหา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 12 แต่เป็นชั้นแรกของพรหมโลกชั้นสุทธาวาส อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นเวหัพผลา 3,237,600 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่าอวิหา เพราะเป็นที่สถิตของพรหมผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน (วิภงฺค.อ. 568) หรือไม่ละที่อยู่ของตนโดยกาลเล็กน้อย (สงฺคห.ฎีกา 159) คือ พรหมชั้นนี้จะไม่จุติจนกว่าจะได้สวยพรหมสมบัติจนครบอายุขัย หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วดับขันธในชั้นนี้ไม่ไปเกิดในภพอื่นอีกต่อไป (พระพรหมโมลี (วิลาส ภาณวโร) 2545 : 495-496) ยกเว้นท่านที่เป็นพระอนาคามีประเภทอุทฺธังโสโต อภินิฏฐคามิ ซึ่งจะต้องไปเกิดในภพที่สูงขึ้นไปจนถึงชั้นอนิฏฐาแล้วปรินิพพานในชั้นนั้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2539 : 18) ในทีฆนิกาย (ที.มหา. 10/55/57) พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าให้ภิกษุสาวกฟังว่า พระองค์เคยเสด็จไปยังพรหมโลกชั้นอวิหา

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอวิหา ต้องได้จตุตถฌาน (อภิ.วิ. 35/1107/571) และต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนสำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคล (ที.มหา. 10/55/58-59) โดยขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น มีสัทธินทรีย์คือ สรัทธาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น (พระพรหมโมลี (วิลาส ภาณวโร) 2545 : 495-496) พรหมชั้นนี้มีอายุ 1,000 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/572; สงฺคห. 28)

2.4.4 อตปปา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 13 แต่เป็นชั้นที่ 2 ของพรหมโลกชั้นสุทธาวาส อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอวิหา 3,588,000 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า อตปปา เพราะเป็นที่สถิตของพรหมผู้ไม่ทำให้ใครต้องเดือดร้อน (วิภงฺก.อ. 568) หรือผู้ไม่เดือดร้อนด้วยเหตุอะไร ๆ (สงฺคห.ฎีกา 459) ทั้งทางกาย วาจา และใจ ทำให้ได้เสวยพรหมสมบัติอันประณีต และบริสุทธิ์เป็นอันมาก (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 496) ในทีฆนิกาย (ที.มหา. 10/55/60) พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าให้ภิกษุสาวกฟังว่า พระองค์เคยเสด็จไปยังพรหมโลกชั้นอตปปานี้

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอตปปาต้องได้จตุตถฌาน (อภิ.วิ. 35/1107/571) และต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนสำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคล (ที.มหา. 10/55/58-60) โดยขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น มีวิริยอินทรีย์คือ วิริยะแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 497) พรหมชั้นนี้มีอายุ 2,000 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/572; สงฺคห. 28)

2.4.5 สุทัตสา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 14 แต่เป็นชั้นที่ 3 ของพรหมโลกชั้นสุทธาวาส อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอตปปา 3,939,400 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า สุทัตสา เพราะเป็นที่สถิตของพรหมผู้มีรูปงามก่อให้เกิดความเลื่อมใส (วิภงฺก.อ. 568) หรือเพราะมองเห็นได้โดยง่าย เนื่องจากมีรูปงามอย่างยิ่ง (สงฺคห.ฎีกา 159) ในภูมิวิลาสินี (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 497-498) แสดงว่า ที่ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะพรหมชั้นนี้มีความเห็นแจ่มใส โดยอธิบายว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยประสาทจักษุ ทิพยจักษุ ธรรมจักษุ และปัญญาจักษุ ฉะนั้น จึงทำให้มีความเห็นในสภาวะธรรมอย่างแจ่มใส ชัดเจน ในทีฆนิกาย (ที.มหา. 10/55/60) พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าให้ภิกษุสาวกฟังว่า พระองค์พร้อมด้วยเหล่าพรหมชั้นอวิหาและอตปปาเคยเสด็จขึ้นไปยังพรหมโลกชั้นสุทัตสา

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นสุทัตสาต้องได้จตุตถฌาน (อภิ.วิ. 35/1107/571) และต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนสำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคล (ที.มหา. 10/55/58-60) โดยขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้นต้องมีสติอินทรีย์คือ สติแก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 498) พรหมชั้นนี้มีอายุ 4,000 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/572; สงฺคห.ฎีกา 28)

2.4.6 สุทัตสี เป็นพรหมโลกชั้นที่ 15 แต่เป็นชั้นที่ 4 ของพรหมโลกชั้นสุทธาวาส อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นสุทัตสา 4,288,800 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ที่ได้ชื่อว่า สุทัตสี เพราะเป็นที่สถิตของพรหมที่มองเห็นได้ชัดเจนดี หรือมีทรศนะดี (วิภงฺก.อ. 568) ในภูมิวิลาสินี (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 499) แสดงว่า ที่ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะพรหมชั้นนี้

มีความเห็นแจ่มใสมากกว่า โดยอธิบายว่า มีประสาทจักขุ ทิพยจักขุ และปัญญาจักขุมากกว่าพรหม
ชั้นสุทัตสา จึงทำให้มีความเห็นในสภาวะธรรมได้อย่างชัดเจนแจ่มใสเป็นอย่างยิ่ง ในทีฆนิกาย
(ที.มหา. 10/55/60) พระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าให้ภิกษุสาวกฟังว่า พระองค์พร้อมด้วยเหล่าพรหมชั้น
อวิหา อตปปา และสุทัตสา เคยเสด็จขึ้นไปยังพรหมโลกชั้นสุทัตสี

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นสุทัตสีต้องได้จตุตถฌาน (อภิ.วิ.
35/1107/571) และต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนสำเร็จเป็น
พระอนาคามีบุคคล (ที.มหา. 10/55/58-60) โดยขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้นต้องมี
สมาธิบริบูรณ์คือ สมาธิแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 499)
พรหมชั้นนี้มีอายุ 8,000 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/572; สงคห. 28)

2.4.7 อกนิฏฐา เป็นพรหมโลกชั้นที่ 16 ซึ่งเป็นชั้นสุดท้ายของรูปพรหม และ
ชั้นสุดท้ายของสุทธาวาส อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นสุทัตสี 4,639,200 โยชน์ (โลกที่ปก. 543)
ฮัลดาร์ (Halder 1997 : 37) และมาลลเสเกระ (Malalasekera 2007 : 2) กล่าวว่า พรหมโลกชั้นนี้เป็น
จุดสูงสุดของจักรวาล ที่ได้ชื่อว่า อกนิฏฐา เพราะเป็นที่สถิตของพรหมผู้เจริญที่สุดด้วยคุณทั้งปวง
และด้วยภวสมบัติ คือ เป็นผู้ไม่มีใครด้อยกว่าใคร (วิภงฺก.อ. 568) หรือเป็นผู้ไม่มี ความต่ำต้อย เพราะมี
สมบัติอย่างอุกฤษฏ์ (สงคห.ฎีกา 159)

พรหมโลกชั้นอกนิฏฐา เป็นที่สถิตของพระอนาคามีผู้มีกิเลสเบาบาง
ผู้ประณีต มียศ แม้แต่ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทวดาก็ยังปรารถนาที่จะมาเกิด (ที.มหา. 10/269/322)
บรรดาพระอนาคามีทั้งหลายที่เกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสทั้ง 4 ที่กล่าวมา หากยังไม่ได้บรรลु
พระอรหัตสำเร็จเป็นพระอรหันต์และนิพพานในชั้นนั้น ๆ ต้องมาเกิดในพรหมโลกชั้นอกนิฏฐาเป็น
ชาติสุดท้าย และจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และนิพพานในชั้นนี้¹¹⁵ (ที.อ. 3/228; สมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2539 : 18)

ในไตรภูมิิกถา (พญาลิไทย 2545 : 242) กล่าวว่า พรหมชั้นอกนิฏฐานี้มี
หน้าที่สำคัญประการหนึ่งคือ เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกผนวชเพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็
จะนำผ้าไตรจีวรและบริวารลงมาถวาย และรับเอาผ้าขาวที่พระโพธิสัตว์ทรงขึ้นไปบรรจุไว้ในเจดีย์
แก้วที่นิรมิตขึ้นเพื่อสักการบูชา เจดีย์นี้มีชื่อว่า ทุสเจดีย์ สูง 96,000 วา

ในมัชฌิมนิกาย (ม.มู. 12/187-188/162-163) พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับ
พระสารีบุตรว่า ตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่พระองค์ทรงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ มีแต่
พรหมโลกชั้นสุทธาวาสเท่านั้นที่พระองค์ไม่เคยไปเกิด เพราะถ้าหากพระองค์ไปเกิดก็จะไม่มี

¹¹⁵ หมายถึง พระอนาคามีประเภทอุทฺธังโสโต อกนิฏฐคามิ ดู ที.ปา. 11/295/250.

โอกาสลงมากเกิดเป็นมนุษย์ เพื่อตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เนื่องจากจะต้องนิพพานในที่นั้น อย่างไรก็ตามในทีฆนิกาย (ที.มหา. 10/55/60) พระองค์ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุสาวกฟังว่า พระองค์พร้อมด้วยเหล่าพรหมชั้นอวิหา อตปปา สุตัสสา และสุทสสี เคยเสด็จขึ้นไปยังพรหมโลกชั้นนี้

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นอกนิฏฐาต้องได้จตุตถฌาน (อภิ.วิ. 35/1107/571) และต้องเคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนสำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคล (ที.มหา. 10/55/61-62) โดยขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ต้องมีปัญญินทรีย์ คือปัญญาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) 2545 : 501-502) พรหมชั้นนี้มีอายุ 16,000 กัป (อภิ.วิ. 35/1107/572; สงคห. 28)

พรหมโลกตั้งแต่ชั้นอวิหา อตปปา สุตัสสา สุทสสี และอกนิฏฐา รวม 5 ชั้น เรียกว่า สุตทาวาส (ที.ปา. 11/294/250) เพราะเป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธ์ คือ พระอนาคามี และพระอรหันตชีนาสพเท่านั้น (ที.อ. 3/227; สงคห. ฎีกา 159) พวกปุถุชน พระโศดาบัน และพระสกทาคามี ย่อมไม่ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุททาวาส (สงคห. 26) การแบ่งเป็น 5 ชั้น ไม่ได้หมายความว่า ท่านเหล่านั้นมีคุณธรรมหรือกุศลกรรมต่างกัน แต่เพราะมีอารมณ์ มนสิการ (ความใส่ใจ) ฉันทะ (ความพอใจ) ปณิธิ (ความปรารถนาที่ตั้งไว้) อธิโมกษ์ (ความโน้มเอียง) อภินิหาร (บุญที่สร้างสมไว้) และปัญญาต่างกัน (อภิ.วิ. 35/1107/571) ดังนั้น พรหมในพรหมโลกทั้ง 5 ชั้นนี้ จึงไปมาหากันได้ (ที.มหา. 10/55/60)

รูปภพทั้ง 16 ชั้นนี้ เป็นสถานที่อยู่ของพวกพรหมหรือพรหมที่มีรูป อยู่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นกามาวจรมาก ในพระไตรปิฎกไม่มีรายละเอียดชัดเจนเกี่ยวกับลักษณะรูปร่างของพรหมเหล่านี้ คัมภีร์มนโธรปุรณี (อง.อ. 1/415) และสัมโมหวิโนทนี (วิงค.อ. 470) กล่าวว่า มีทรวดทรงเป็นบุรุษ ไม่ได้มีทรวดทรงเป็นสตรี ดังนั้น พรหมโลกจึงมีแต่ผู้ชาย ไม่มีผู้หญิง มีรูปร่างงดงาม หน้าตาเนื้อตัวเกลี้ยงเกลา แขนขากลมกลึง (ชิน.ฎีกา 93; พญาลิไทย 2545: 241) มีร่างกายใหญ่โต ขนาดเท่ากับ 2-3 เขตหมู่บ้านของชาวมคธ (ที.อ. 2/308) มีรัศมีรุ่งเรืองกว่าดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นับพันเท่า (พญาลิไทย 2545 : 241)

พรหมเหล่านี้เป็นพวกมโนมัย มีปีติเป็นภักษา (ที.ลี้. 9/31/23; ที.ปา. 11/13/30; ส.ส. 15/469/167) มีความสุขยิ่งกว่าพวกเทวดาชั้นกามาวจรสวรรค์ แต่เป็นความสุขที่เกิดจากฌานสมาบัติ ไม่ได้เกิดจากการเสพกามคุณ เพราะพวกพรหมไม่มีผัสสะ มีตาก็สักแต่ว่าดู มีหูก็สักแต่ว่าฟัง มีจมูกก็สักแต่ว่าหายใจเข้าออก มีลิ้นก็สักแต่ว่าเจรจา ไม่รับรู้รสอันใด บางพวกอยู่ด้วยอริยวิหาร บางพวกอยู่ด้วยทิพยวิหาร แต่บางพวกก็อยู่ด้วยพรหมวิหาร (ชิน.ฎีกา 93; พญาลิไทย 2545 : 241-242)

3. อรูปภพ คือ ภพที่เป็นอรุปาจาร หรือภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรุปฌาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ก : 115) ซึ่งเรียกว่า อรูปพรหม อยู่สูงขึ้นไปจากรูปภพ ตามรูปศัพท์ อรูปภพ แปลว่า ภพของสัตว์ที่ไม่มีรูปหรือร่างกาย มีแต่จิตอย่างเดียว ตรงกันข้ามกับพรหมชั้นอัสัญญัตตดา ซึ่งมีแต่ร่างกาย ไม่มีจิต เรียกอีกหนึ่งว่า อรุปาจารสวรรค์ (สุนทร ฌ รังษี 2541 : 458) หรืออรุปโลก เป็นส่วนหนึ่งของพรหมโลก (Halder 1977 : 30) แบ่งเป็น 4 ชั้น ตามชั้นแห่งอรุปฌาน (ที.ปา. 11/235/235-236; ส.สพ. 18/519-522/326-329; พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) 2543 ข : 182) ดังนี้

3.1 อากาสนัญญาตนะ คือ ชั้นของผู้ได้อรุปฌานที่ 1 คือ อากาสนัญญาตนฌาน อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอนินิฏฐา 4,989,600 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นนี้ต้องได้จุตตฌานก่อน (อภิ.วิ. 35/1107/571) แล้วเจริญกรรมฐานในอรุปฌานชั้นสูงขึ้นไป โดยยึดเอาอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุด (อนนฺโต อากาโส) เป็นอารมณ์จนได้บรรลु อากาสนัญญาตนฌาน (ที.มหา. 10/66/83; ที.ปา. 11/353/278; อัง.ติก. 20/556/343) พรหมชั้นนี้มีอายุ 20,000 กัป (อัง.ติก. 20/556/343; อภิ.วิ. 35/1107/572; สงคห. 28) ถ้าเป็นปุถุชนจะดำรงชีวิตอยู่ในพรหมโลกชั้นนี้จนสิ้นอายุขัย แล้วอาจไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือปิตติวิสัย แต่ถ้าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ก็จะปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนี้ (อัง.ติก. 20/556/343)

3.2 วิญญาณัญญาตนะ คือ ชั้นของผู้ได้อรุปฌานที่ 2 คือ วิญญาณัญญาตนฌาน อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอากาสนัญญาตนะ 5,340,000 โยชน์ (โลกที่ปก. 543) ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นนี้ต้องได้จุตตฌาน (อภิ.วิ. 35/1107/571-572) และอากาสนัญญาตนฌาน ก่อน แล้วเจริญกรรมฐานในอรุปฌานชั้นสูงขึ้นไป โดยยึดเอาวิญญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด (วิญญาณํ อนนตํ) เป็นอารมณ์จนได้บรรลुวิญญาณัญญาตนฌาน (ที.มหา. 10/66/83; ที.ปา. 11/353/278; อัง.ติก. 20/556/343) พรหมชั้นนี้มีอายุ 40,000 กัป (อัง.ติก. 20/556/344; อภิ.วิ. 35/1107/572; สงคห. 28) ถ้าเป็นปุถุชนจะดำรงชีวิตอยู่ในพรหมโลกชั้นนี้จนสิ้นอายุขัย แล้วอาจไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือปิตติวิสัย แต่ถ้าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าก็จะปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนี้ (อัง.ติก. 20/556/344)

3.3 อากิญจัญญาตนะ คือ ชั้นของผู้ได้อรุปฌานที่ 3 คือ อากิญจัญญาตนฌาน อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นวิญญาณัญญาตนะ 5,690,400 โยชน์ (โลกที่ปก. 543-544) พรหมโลกชั้นนี้ถือเป็นยอดแห่งภพที่มีสัญญา (อัง.ปญจก. 22/170/225-226) ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นนี้ต้องได้จุตตฌาน (อภิ.วิ. 35/1107/571-572) และวิญญาณัญญาตนฌานก่อน แล้วเจริญกรรมฐานในอรุปฌานชั้นสูงขึ้นไป โดยยึดเอาความไม่มีอะไร (นตฺถิ กิญฺจิ) เป็นอารมณ์ จนได้บรรลุ อากิญจัญญาตนฌาน (ที.มหา. 10/66/83-84; ที.ปา. 11/353/278; อัง.ติก. 20/556/344) พรหมชั้นนี้มีอายุ 60,000 กัป (อัง.ติก. 20/556/344; อภิ.วิ. 35/1107/572; สงคห. 28) ถ้าเป็นปุถุชนจะดำรงชีวิต

อยู่ในพรหมโลกชั้นนี้จนสิ้นอายุขัย แล้วอาจไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือปิตติวิสัย แต่ถ้าเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าก็จะปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนี้ (อง.ติก. 20/556/344)

3.4 เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ ชั้นของผู้ได้อรูปฌานที่ 4 คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นชั้นสูงสุดของอรูปพรหม (Haldar 1977 : 38) ถือเป็นยอดแห่งภพทั้งหลาย (อง.ปญจก. 22/170/226) อยู่สูงขึ้นไปจากพรหมโลกชั้นอาภิกขัญญายตนะ 6,040,800 โยชน์ (โลกที่ปก. 544) ผู้ที่จะไปเกิดเป็นพรหมชั้นนี้ต้องได้จตุตถฌาน (อภิ.วิ. 35/1107/571-572) และอาภิกขัญญายตนะก่อน แล้วเจริญกรรมฐานในอรูปฌานชั้นสูงขึ้นไป โดยยึดเอาภาวะที่มีสัญญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ จนได้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะ (ที.มหา. 10/66/84) ในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ที.ปา. 11/353/278) กล่าวว่า บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนะด้วยการทำมณสิการว่า นีสงบ นีประณีต (สนุดเมตฺ ปณีตเมตฺ) อรรถถาววิภังค์ (วิภงฺก. อ. 569) แสดงว่า พระอนาคามี¹¹⁶ ที่เกิดในพรหมโลกชั้นนี้ เมื่อสิ้นอายุลง หากยังไม่ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ก็จะกลับมาเกิดในพรหมโลกชั้นนี้อีกจนกว่าจะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์และปรินิพพานในพรหมโลกชั้นนี้ พรหมชั้นนี้มีอายุ 84,000 กัป

อรูปภพทั้ง 4 ชั้นนี้ เป็นสถานที่อยู่ของพวกอรูปพรหม คือ พรหมที่ไม่มีรูป มีแต่จิต ซึ่งมีสภาวะอันละเอียดยิ่ง จึงไม่อาจกล่าวถึงรายละเอียดในลักษณะทางกายภาพได้ ในไตรภูมิกถา (พญาลิไทย 2545 : 247) กล่าวถึงอรูปพรหมไว้ว่า “พรหม 4 ชั้นนี้ แลว่าหาตัวหาตนบมิได้ พรหมบมิได้เปล่าอยู่ได้ แต่เท่าว่ายังมีแต่จิต พรหมผู้นั้นหากตั้งอยู่ในที่นั่นแล แม้มาตรว่าตัวแต่น้อยหนึ่งก็หาบมิได้เลย” ในทางจิตรกรรม จิตรกรจะเขียนรูปของอรูปพรหมเป็นดวงไฟลอยอยู่เหนือแท่นภายในวิมาน (เสฐียร โภคเศศ 2544 : 8)

นอกจากจะแสดงโลกหรือจักรวาลอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ว่ามี 3 ภพใหญ่ และ 31 ภูมิย่อยแล้ว ในพระไตรปิฎก (ที.ปา. 11/281/246; ม.มู. 12/170/148; อง.นวก. 23/272/480-481) ยังแสดงคติที่หมู่สัตว์จะต้องไปเกิดว่ามี 5 คือ นิริยะ ดิรัจฉานโยนิ ปิตติวิสัย มนุษย์ และเทวดา จะเห็นว่า ภูมิ 31 สามารถสงเคราะห์ได้ในคติ 5 ทั้งหมด ขาดแต่สุรกาย อย่างไรก็ตามในอรรถกถา

¹¹⁶ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา กล่าวว่า หมายรวมถึง พระโสดาบัน และพระสกทาคามีด้วย ดู พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, ปริจเฉทที่ 5 เล่ม 1, 167. และเชิงอรรถที่ 112 หน้า 179.

(ที.อ. 3/263; อุ.อ. 145; อิติ.อ. 337) กล่าวว่า อสุรกายสงเคราะห์ลงในปิตติวิสัย จึงเป็นอันสงเคราะห์ได้ครบบริบูรณ์¹¹⁷

ความสิ้นสุดของจักรวาล

เนื่องจากจักรวาลในพุทธศาสนาจัดเป็นสังขตธรรม คือ สภาวะที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ดังนั้น เมื่อถึงที่สุดแล้วจักรวาลก็จะประลัยหรือแตกสลายตามกฎของธรรมชาติหรือไตรลักษณ์ แต่พุทธศาสนาไม่ได้ถือว่าจักรวาลเกิดมีขึ้นเพียงครั้งเดียว เมื่อแตกสลายไปแล้วก็เป็นอันสิ้นสุด ไม่มีอยู่อีก พุทธศาสนามีความเห็นว่าการเกิดมีขึ้นไม่ได้ถูกทำลายโดยสิ้นเชิงเพียงแต่สิ่งที่อยู่ในจักรวาลบางส่วนเท่านั้นถูกทำลายไป โดยเริ่มจากชั้นต่ำสุดของจักรวาลคือ นรก และขยายขึ้นไปชั้นบนจนถึงพรหมโลก ส่วนจะเป็นพรหมโลกชั้นไหนนั้นขึ้นอยู่กับว่ายุคสมัยนั้น จักรวาลประลัยหรือถูกทำลายด้วยอะไร ถ้าประลัยด้วยไฟ พรหมโลก 3 ชั้นของผู้ได้ปฐมฌานจะถูกทำลายหมดสิ้น ถ้าประลัยด้วยน้ำ พรหมโลก 3 ชั้นของผู้ได้ทุติยฌานจะถูกทำลายหมดสิ้น และถ้าประลัยด้วยลม การทำลายก็จะขยายไปถึงพรหมโลก 3 ชั้นของผู้ได้ตติยฌาน (วิสุทธิ. 2/258; Williams 2000 : 80-81) เมื่อถึงระยะเวลาหนึ่ง จักรวาลก็จะกลับมามีวิวัฒนาการใหม่ เกิดสิ่งมีชีวิตทั้งพืช สัตว์ และมนุษย์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยการวิวัฒนาการนี้จะเริ่มจากพรหมโลกชั้นบนลงมาจนถึงชั้นล่างสุดของจักรวาล (วิสุทธิ. 2/268) หมุนเวียนเป็นวัฏจักรอย่างนี้เรื่อยไป ไม่อาจกำหนดที่สุดเบื้องต้นและที่สุดเบื้องปลายของจักรวาลได้

ช่วงระยะเวลาที่จักรวาลเข้าสู่ระยะการประลัยจนกลับมาวิวัฒนาการเต็มทีก่อนจะเข้าสู่ระยะการประลัยใหม่นี้เรียกว่า กัป¹¹⁸ หรือมหากัป (ปญจ.อ. 258) เป็นช่วงเวลาที่ยาวนานมากไม่สามารถกำหนดคนับได้ ในสังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบให้ภิกษุรูปหนึ่งฟังว่า

---

¹¹⁷ เรื่องอสุรกายนี้น่าจะเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันมานานว่า จะนับรวมเข้าในพวกเปรตหรือไม่ นิกายอรรถกถาและอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า คติมี 6 โดยเพิ่มอสุรกายเข้ามาด้วย นักปราชญ์ชาวตะวันตกบางท่านก็กล่าวว่า คติมี 6 เหมือนกัน ดู เอคเวิร์ด คอนซ์, **พุทธศาสนา : สาระและพัฒนา**, 45. แต่นิกายเถรวาทยืนยันว่า คติมี 5 โดยสงเคราะห์พวกอสุรกายบางส่วนไว้ในพวกเปรต และบางส่วนไว้ในพวกเทวดา ดู อภ.ก. 27/1193/487.

¹¹⁸ นอกจากนี้ยังหมายถึง ประมาณอายุขัยของมนุษย์ในยุคหนึ่ง ๆ ซึ่งเรียกว่า อายุกัป ดู ที.มหา. 10/94/120; ที.อ. 2/157. และ จริยา.อ. 12.

ภิกษุ เปรียบเหมือนภูเขาคินลูกใหญ่ ยาว 1 โยชน์ กว้าง 1 โยชน์ สูง 1 โยชน์ ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง เป็นแท่งทึบ บุษยพิงเอาผ้าแคว้นกาสิ¹¹⁹ ลูบภูเขานั้น 100 ปีต่อครั้ง ภูเขาคินลูกใหญ่นั้น พิงหมดสิ้นไป เพราะความพยายามนี้ ยังเร็วกว่า ส่วนกัปหนึ่งยังไม่หมดสิ้นไป กัปนานนักหนาอย่างนี้

(ส.นิ. 16/430/215-216)

ภิกษุ เปรียบเหมือนนครที่สร้างด้วยเหล็ก¹²⁰ ยาว 1 โยชน์ กว้าง 1 โยชน์ สูง 1 โยชน์ เต็มด้วยเมล็ดผักกาด รวมกันเป็นกลุ่มก้อน บุษยพิงหีบเมล็ดผักกาดออกจากนครนั้น 100 ปีต่อ 1 เมล็ด¹²¹ เมล็ดผักกาด กองใหญ่นั้น พิงหมดสิ้นไป เพราะความพยายามนี้ยังเร็วกว่า ส่วนกัปหนึ่งยังไม่หมดสิ้นไป กัปนานนักหนาอย่างนี้

(ส.นิ. 16/432/216)

ส่วนในอรรถกถา (ที.อ. 1/148; ม.อ. 3/170; ส.อ. 2/376; เปต.อ. 272) เปรียบเทียบว่ามีสระน้ำแห่งหนึ่ง เต็มไปด้วยน้ำ บุคคลเอาปลายหูก้านาหยดน้ำหยดหนึ่งออกมา 100 ปีต่อ 1 ครั้ง จนน้ำในสระนั้นแห้ง ครบ 7 ครั้ง จึงเท่ากับระยะเวลา 1 มหากัป

เวลา 1 มหากัป แบ่งออกเป็น 4 อสงไขยกัป (อง.จตุกก. 21/156/190-191; วินย.อ. 1/177; อิติ.อ. 355; จุพ.อ. 50; จริยา.อ. 14; วิสุทฺธิ. 2/258; วินย.ฎีกา 1/430) ดังนี้

¹¹⁹ เป็นผ้าที่ทำจากฝ้าย มีเนื้อละเอียดมาก ดู ส.อ. 2/178.

¹²⁰ หมายถึง กำแพงทำด้วยเหล็ก ดู ส.อ. 2/178.

¹²¹ หากนับตั้งแต่ปีที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาจนถึงปัจจุบัน เมล็ดผักกาดเพียงถูกนำออกเพียง 25 เมล็ดเท่านั้น

1. สัมผัสภัย คือ ช่วงระยะเวลาตั้งแต่เกิดมหามงคลภัยไปจนถึงจักรวาลประลัยด้วยไฟ น้ำ หรือลม¹²² อย่างใดอย่างหนึ่ง

2. สัมผัสภัยชัยภัย คือ ช่วงระยะเวลาที่ทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลประลัยหมดสิ้นแล้ว เป็นเวลาที่ไฟ น้ำ หรือลม ซึ่งทำให้จักรวาลพินาศสิ้นสุดลง จนกระทั่งเกิดมีมหามงคลภัยเต็มบริบูรณ์ใน 100,000 โภคจักรวาล

3. วิวัฒนาการภัย คือ ช่วงระยะเวลาที่จักรวาลซึ่งประลัยแล้ว มีวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่ นับตั้งแต่เกิดมหามงคลภัยจนกระทั่งมีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏ

4. วิวัฒนาการชัยภัย คือ ช่วงระยะเวลาที่ทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาลมีวิวัฒนาการเต็มที่แล้ว นับตั้งแต่เกิดดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จนถึงเกิดมหามงคลภัยอีก หลังจากนั้นจักรวาลก็จะเริ่มเข้าสู่ช่วงระยะเวลาการประลัยใหม่

แม้ระยะเวลา 1 อสงไขยภัยนี้ก็ยาวนานมาก¹²³ ไม่มีใครกำหนดได้ว่าเท่านั้นปี เท่านั้นปี ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกัมปสูตร (อง.จตุกก. 21/156/190-191) ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อสงไขยภัย 4 ประการนี้ คือ ในเวลาที่สัมผัสภัย
ดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า เท่านั้นหลายปี เท่านั้น 100 ปี เท่านั้น
1,000 ปี หรือเท่านั้น 100,000 ปี

¹²²ในพระไตรปิฎกมีข้อความแสดงการประลัยของจักรวาลด้วยไฟเท่านั้น ดังปรากฏใน สัตตสุริยสูตร ดู อง.สตุตก. 23/63/102-107. ส่วนในอัครัญญสูตร แม้พระพุทธเจ้าจะไม่ได้ตรัสถึง สาเหตุการประลัยของจักรวาล แต่การตรัสว่า เมื่อจักรวาลประลัย เหล่าสัตว์ไปเกิดในพรหมโลกชั้น อากัสสรา และหลังจากจักรวาลเจริญขึ้น เหล่าสัตว์จากพรหมโลกชั้นนี้ลงมาเกิด ดู ที.ปา. 11/56/92. ก็แสดงว่า จักรวาลถูกประลัยด้วยไฟ แต่ไม่มีข้อความแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับการประลัยของ จักรวาลด้วยน้ำและลม การประลัยด้วยน้ำและลมมิแสดงรายละเอียดไว้ในอรรถกถา ฎีกา และกัมภีร์ สมัยหลังเท่านั้น ดู วินย.อ. 1/177; อง.อ. 2/384; อิติ.อ. 355; ปฎิ.อ. 1/379; จริยา.อ. 13; วิสุทฺธิ. 2/258; วินย.ฎีกา 1/430; อง.ฎีกา 2/421; สงคห.ฎีกา 162. และ โลกทีปก. 504. เป็นต้น

¹²³ใน โลกทีปนี แสดงว่า

1 รอบอสงไขยปี เป็น 1 อันตรกัป

64 อันตรกัป เป็น 1 อสงไขยกัป

4 อสงไขยกัป เป็น 1 มหากัป

โดย 1 อสงไขยปี เท่ากับ เลข 1 ตามด้วยเลขศูนย์ 140 ตัว ดู พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร), โลกทีปนี, 289-294.

ภิกษุทั้งหลายในเวลาที่ยังวิภูฏายีก็ดำเนินไป ไม่มีใครกำหนด
นับได้ว่า เเท่านี้หลายปี เเท่านี้ 100 ปี เเท่านี้ 1,000 ปี หรือเท่านี้ 100,000 ปี

ภิกษุทั้งหลายในเวลาที่ยังวิภูฏายีก็ดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า
เท่านี้หลายปี เเท่านี้ 100 ปี เเท่านี้ 1,000 ปี หรือเท่านี้ 100,000 ปี

ภิกษุทั้งหลายในเวลาที่ยังวิภูฏายีก็ดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้
ว่า เเท่านี้หลายปี เเท่านี้ 100 ปี เเท่านี้ 1,000 ปี หรือเท่านี้ 100,000 ปี

การประลัยด้วยไฟ (เตโชสังวัฏฏะ)

ตามที่กล่าวมาแล้วว่าจักรวาลจะประลัยด้วยไฟ น้ำ และลม ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป
ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (วิสุทธิ. 2/269) และอภิธรรมัตถกถาวิณี (สงคห.ฎีกา 162) กล่าวว่า จักรวาล
จะประลัยด้วยไฟมากกว่าประลัยด้วยน้ำและลม¹²⁴ คือ ประลัยด้วยไฟ 7 ครั้งติดต่อกัน ในครั้งที่ 8
จึงจะประลัยด้วยน้ำ 1 ครั้ง หมุนเวียนไปอย่างนี้จนครบ 8 รอบ ครั้งที่ 8 ของรอบที่ 8 จึงจะประลัย
ด้วยลม 1 ครั้ง ดังนั้น ใน 8 รอบ จักรวาลจะประลัยด้วยไฟ 56 ครั้ง ประลัยด้วยน้ำ 7 ครั้ง และประลัย
ด้วยลม 1 ครั้ง รวม 8 รอบ จักรวาลประลัย 64 ครั้ง หรือเท่ากับ 64 มหากัป หากคิดเป็นอสงไขยกัป
ก็เท่ากับ 256 อสงไขยกัป

ในสัตตสุริยสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย (อง.สตุตค. 23/63/102-105) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง
การประลัยของจักรวาลด้วยไฟไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย... มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว ฝน
ไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พวกพืช
ไม้ยืนต้น และพวกหญ้าที่ไซ้ทำยา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉาเหี่ยวแห้ง เป็นอยู่
ไม่ได้ฉันใด สังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน
ไม่น่าชื่นชม จึงเป็นสิ่งที่ควรเบื่อหน่าย ควรคลายความติดใจ ควรหลุดพ้น
ในสังขารทั้งปวง

¹²⁴ อรรถกถาอธิบายว่า การที่จักรวาลเกิดการประลัยเพราะมีอุกศลเป็นเหตุ คือ ถ้า
จักรวาลเต็มไปด้วยราคะ ก็จะประลัยด้วยไฟ ถ้าเต็มไปด้วยโทสะ ก็จะประลัยด้วยน้ำ แต่ถ้าเต็มไปด้วย
ด้วยโมหะ ก็จะประลัยด้วยลม ดู วิสุทธิ. 2/269. แสดงให้เห็นว่า สัตว์โลกมีราคะมากกว่ากิเลส
อย่างอื่น แต่อำนาจการประลัยก็น้อยกว่าโทสะและโมหะ

ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ 2 ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 2 ปรากฏ แม่น้ำน้อย หนองน้ำทุกแห่ง ย่อมระเหยเหือดแห้ง ไม่มีน้ำจืด สัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง...ควรหลุดในสังขารทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ 3 ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 3 ปรากฏ แม่น้ำสายใหญ่ ๆ คือ คงคา ยมนา อจิรวดี สรภู มหิ ทุกแห่ง ย่อมระเหยเหือดแห้ง ไม่มีน้ำจืด สัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง...ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ 4 ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 4 ปรากฏ แหล่งน้ำใหญ่ ๆ ที่เป็นแหล่งไหลมารวมกันของแม่น้ำใหญ่ ๆ เหล่านี้ คือ สระอโนดาต สระสีหปปาตะ สระรถการะ สระกัณณมุนทะ สระกุณาสะ สระลัททันต์ สระมันทากินี ทุกแห่ง ย่อมระเหยเหือดแห้ง ไม่มีน้ำจืด สัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง...ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ 5 ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 5 ปรากฏ น้ำในมหาสมุทรลึก 100 โยชน์ก็ดี 200 โยชน์ก็ดี 300 โยชน์ก็ดี 400 โยชน์ก็ดี 500 โยชน์ก็ดี 600 โยชน์ก็ดี 700 โยชน์ก็ดี จวดลงเหลือเพียง 7 ชั่วโมงก็มิ 6 ชั่วโมงก็มิ 5 ชั่วโมงก็มิ 4 ชั่วโมงก็มิ 3 ชั่วโมงก็มิ 2 ชั่วโมงก็มิ ชั่วโมงเดียวก็มิ เหลืออยู่เพียง 7 ชั่วโมง 6 ชั่วโมง 5 ชั่วโมง 4 ชั่วโมง 3 ชั่วโมง 2 ชั่วโมง ชั่วโมงเดียว ครึ่งชั่วโมง เพียงเอว เพียงเข่า เพียงแข้งข้อเท้า ภิกษุทั้งหลาย น้ำในมหาสมุทรยังเหลืออยู่เพียงในรอยเท้าโคในที่นั้น ๆ เปรียบเหมือนในฤดูแล้ง เมื่อฝนเม็ดใหญ่ ตกลงมา มีน้ำเหลืออยู่ในรอยเท้าโคในที่นั้น ๆ ฉนั้น เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 5 ปรากฏ น้ำในมหาสมุทรแม้เพียงชอนี้ก็ไม่มีจืด สัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง...ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางครั้งราว
มีดวงอาทิตย์ดวงที่ 6 ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 6 ปรากฏ
แผ่นดินใหญ่นี้ และขุนเขาสิเนรุ ย่อมมีกลุ่มควันพวยพุ่งขึ้น เปรียบเหมือน
นายช่างห้อยเผาห้อยที่ปั้นดีแล้ว ย่อมมีกลุ่มควันพวยพุ่งจะนั้น ภิกษุ
ทั้งหลาย สังขารทั้งหลายก็ฉนั้นนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง...ควรหลุดพ้นใน
สังขารทั้งปวง

ภิกษุทั้งหลาย มีสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางครั้งราว
มีดวงอาทิตย์ดวงที่ 7 ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 7 ปรากฏ
แผ่นดินใหญ่นี้ และขุนเขาสิเนรุ เกิดไฟลุกโชน มีแสงเพลิงเป็น
อันเดียวกัน เมื่อแผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญอยู่
เปลวไฟถูกลมพัดขึ้นไปจนถึงพรหมโลก เมื่อขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผา
ลุกโชนเป็นกองเพลิงใหญ่ท่วมตลอดแล้ว ยอดเขาแม้ขนาด 100 โยชน์
200 โยชน์ 300 โยชน์ 400 โยชน์ 500 โยชน์ ย่อมพังทลาย เมื่อ
แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญอยู่ จี๋เถ้าและเขม่าย่อมไม่
ปรากฏ เปรียบเสมือนเนยใสหรือน้ำมันถูกไฟเผาผลาญอยู่ ย่อมไม่ปรากฏ
จี๋เถ้าและเขม่าจะนั้น ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลาย ก็ฉนั้นนั้น เป็นสภาวะ
ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม จึงเป็นสิ่งที่ควรเบื่อหน่าย ควรคลายความ
ติดใจ ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง ภิกษุทั้งหลายในข้อนี้ ใครจะรู้
ใครจะเชื่อว่า แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุจักถูกไฟไหม้ พิณาส
ไม่มีเหลือ นอกจากพระอริยสาวกผู้มีบิณฑอันเห็นแล้ว¹²⁵

ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค (วิสุทฺธิ. 2/259-262) สวรรค์ที่ปณี (วินย.ฎีกา 1/432-436) และโลก
ทิปกสาร (โลกทิปก. 504-506) กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยที่จักรวาลประลัยด้วยไฟว่า ตอนแรกจะมี
เมฆใหญ่ตั้งขึ้นเต็มท้องฟ้า ครั้นแล้วฝนก็จะตกลงมาอย่างหนักทั่วแสน โภกิจจักรวาล มนุษย์ต่างพา
กันดีใจ นำเมล็ดพืชที่เก็บไว้ออกมาหว่าน พอข้าวกล้าเจริญงอกงามพอที่วัวควายเล็มกินได้ ก็เกิด
เมฆใหญ่ตั้งเค้าขึ้นอีก ส่งเสียงร้องคำรามเหมือนเสียงลา ทำท่าคล้ายฝนจะตก แต่ก็ไม่ตกแม้แต่
หยดเดียว ซึ่งเป็นลางบอกเหตุให้รู้ว่า ฝนขาดเม็ดแล้ว จากนั้นก็จะเกิดความแห้งแล้งอย่างหนัก
บนท้องฟ้าจะมีดวงอาทิตย์ฉายแสงเพิ่มขึ้นทีละดวง ๆ จนกระทั่งถึง 7 ดวง ความร้อนจากดวงอาทิตย์

¹²⁵ หมายถึง พระอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน ดู อ.อ. 3/199.

จะเผาผลาญสิ่งทั้งหลายในจักรวาลให้พินาศ พวกสัตว์ทั้งหลายที่เสียชีวิต รวมทั้งพวกสัตว์นรกจะพากันจุดไฟเกิดในพรหมโลกชั้นอภัสสรา เพราะพรหมโลก 3 ชั้น ในปฐมมานภูมิก็จะถูกไฟเผาไหม้จนหมดสิ้น ทว่าทั้งจักรวาลจะมีแต่ความมืดมิด

การประลัยด้วยน้ำ (อาโปสังวัฏฐะ)

การเริ่มต้นของสมัยที่จักรวาลจะประลัยด้วยน้ำ ก็เหมือนกับการเริ่มต้นของสมัยที่จักรวาลประลัยด้วยไฟ คือ ตอนแรกจะมีเมฆใหญ่ตั้งขึ้น แล้วก็เกิดฝนตกหนักไปทั่วไปแสนโกฏิจักรวาล จากนั้นจึงมีมหาเมฆน้ำกรดเกิดขึ้น มหาเมฆน้ำกรดนี้ ตอนแรกก็ค่อย ๆ ตกลงมาปรอย ๆ แล้วเม็ดฝนก็จะมึนขนาดใหญ่ขึ้น ตกจนเต็มแสนโกฏิจักรวาล สิ่งทั้งหลายในจักรวาลไม่ว่าจะเป็นแผ่นดินหรือภูเขา จะถูกฝนน้ำกรดย่อยสลายจนหมดสิ้น น้ำรองแผ่นดิน ตลอดจนลมที่อุ้มน้ำรองแผ่นดินก็จะสลายกลายเป็นน้ำกรด การประลัยนี้จะแผ่ขยายขึ้นไปข้างบน ทำลายพรหมโลก 3 ชั้น ในทุติยมานภูมิจนหมดสิ้นแล้วจึงหยุด ทว่าทั้งจักรวาลจะมีแต่ความมืดมิด (วิสุทฺธิ. 2/266-267; วินย.ฎีกา 1/442-443; โลกที่ปก. 510-511)

การประลัยด้วยลม (วาโยสังวัฏฐะ)

สมัยที่จักรวาลประลัยด้วยลม จะเริ่มต้นเหมือนสมัยที่จักรวาลประลัยด้วยไฟและน้ำ คือเกิดเมฆใหญ่ตั้งขึ้นก่อน จากนั้นฝนก็ตกลงมาอย่างหนัก เมื่อฝนตกไปทั่วแสนโกฏิจักรวาลแล้วก็จะเกิดลมทำลายกับขึ้น ลมนี้ตอนแรกจะพัดหอบเอาฝุ่นหยาบ ๆ ขึ้นไปก่อน ต่อมาก็พัดหอบเอาฝุ่นละเอียด ทรายละเอียด ทรายหยาบ ก้อนกรวด ก้อนหินทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่เท่าเรือยนต์และต้นไม้ ขึ้นไปในอากาศ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะแหวกละเอียดอยู่ในอากาศ ไม่ตกลงมาอีก ต่อมาลมภายใต้แผ่นดินก็จะพัดผันพลิกแผ่นดิน แล้วหอบขึ้นไปในอากาศ แหวกละเอียดเป็นฝุยผงอยู่ในอากาศ แม้ภูเขาจักรวาลและภูเขาสีเนรุก็ถูกลมพัดแหวกละเอียดเหมือนกัน การประลัยด้วยลมนี้เกิดทั่วแสนโกฏิจักรวาล แผ่ขยายขึ้นไปข้างบน ทำลายพรหมโลก 3 ชั้น ในตติยมานภูมิจนหมดสิ้นแล้วจึงหยุด ทว่าทั้งจักรวาลจะมีแต่ความมืดมิด (วิสุทฺธิ. 2/267-268; วินย.ฎีกา 1/443-445; โลกที่ปก. 511-512)

บทที่ 4

การเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท

แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาทตามที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 และ 3 เป็นการศึกษาข้อมูลอย่างกว้าง ๆ พอให้มีประเด็นในการเปรียบเทียบ บางหัวข้ออาจมีรายละเอียดมากกว่าหัวข้ออื่น ๆ เช่น โครงสร้างของจักรวาลในส่วนที่เกี่ยวกับบรห্ম เพราะมีกล่าวถึงในศาสนาทั้งสองค่อนข้างมาก แต่บางหัวข้อที่ผู้วิจัยพบในขณะนี้ว่า มีรายละเอียดเฉพาะในศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ผู้วิจัยจะตัดข้อมูลส่วนนั้นไป ซึ่งอาจทำให้อธิบายความสมบูรณ์ไปบ้างเนื่องจากข้อจำกัดของผู้วิจัย อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลที่ได้ศึกษาก็พอจะเปรียบเทียบให้เห็นความคล้ายคลึงและความแตกต่างของแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาทั้งสองได้ดังต่อไปนี้

กำเนิดของจักรวาล

ทั้งศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาทต่างก็มีความเห็นตรงกันว่า พระเป็นเจ้าหรือพระพรหมตามที่กลุ่มออร์ทอด็อกซ์ (orthodox) เชื่อกันไม่มี ดังนั้น จึงไม่มีผู้สร้างโลกหรือจักรวาลตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ขึ้น โลกหรือจักรวาลเป็นเรื่องของธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความเห็นตรงกันเกี่ยวกับตัวผู้สร้าง แต่ก็มีทฤษฎีที่แตกต่างกันในเรื่องความมีอยู่ของโลกหรือจักรวาล

ศาสนาไชนะมีความเห็นว่า จักรวาลเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ ไม่มีใครสร้าง ไม่มีใครทำลาย ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด จะดำรงอยู่อย่างนี้ตลอดไป จักรวาลของศาสนาไชนะจึงมีลักษณะเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการเกิดดับ

ส่วนพุทธศาสนามีความเห็นที่ จักรวาลเกิดมีขึ้นตามธรรมชาติจากการรวมตัวของปัจจัยทั้งหลาย และดำรงอยู่โดยกฎของธรรมชาติ คือ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลายได้ หากมีเหตุปัจจัยก็สามารถเกิดมีขึ้นใหม่ ดังนั้น จักรวาลของพุทธศาสนาจึงมีลักษณะเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ถาวร ซึ่งตรงกันข้ามกับจักรวาลในศาสนาไชนะ แต่ก็สอดคล้องกับมติทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน

ส่วนประกอบของจักรวาล

จักรวาลในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาไม่ได้มีตัวตนที่เป็นอิสระ แต่เกิดจากการรวมตัวกันของส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะที่คล้ายกันและแตกต่างกันดังนี้

ศาสนาไชนะแบ่งส่วนประกอบของจักรวาลออกเป็นหลายลักษณะ แต่โดยทั่วไปแล้ว แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1. ชีวะ หมายถึง สิ่งที่มีสัมปชัญญะ บางแห่งเรียกว่า วิญญาณ มีมากมายเป็นอนันต์ แต่แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ มุกตชีวะ ได้แก่ ชีวะที่หลุดพ้นแล้วจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และพัทธชีวะ ได้แก่ ชีวะที่ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ

พัทธชีวะยังแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ตรสะ ได้แก่ ชีวะที่เคลื่อนที่หรือเคลื่อนไหวได้ มี 4 ชนิด ตั้งแต่ชนิดที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 2 ทาง จนถึง 5 ทาง และสภาวะะ ได้แก่ ชีวะที่เคลื่อนที่หรือเคลื่อนไหวไม่ได้ มีชนิดเดียวคือ ชีวะที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 1 ทาง

2. อชีวะ หมายถึง สิ่งที่ไม่มีสัมปชัญญะ แบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ บุคคล ธรรม อธรรม อากาศ และกาล

เมื่อรวมส่วนประกอบย่อยของชีวะและอชีวะแล้วจะได้ส่วนประกอบของจักรวาลทั้งหมด 6 ประการด้วยกัน คือ ชีวะ บุคคล ธรรม อธรรม อากาศ และกาล ศาสนาไชนะยืนยันว่า ต้องมี 6 เท่านั้น ไม่มี 5 หรือ 7 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ตามทฤษฎีของศาสนาไชนะ ชีวะไม่สามารถแยกออกเป็นอิสระจากอชีวะได้ในระบบจักรวาล

ส่วนประกอบทั้ง 6 ประการนี้ เป็นทั้งสิ่งที่มีรูปร่างและไม่มีรูปร่าง ศาสนาไชนะเรียกรวมว่า ทรัพย์ (dravya) หรือสาระ (substance) คือ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง (สัต) ไม่มีใครสร้าง เป็นสิ่งเที่ยงแท้ไม่สูญสลาย และดำรงอยู่อย่างนี้ชั่วนิรันดร์

ส่วนพุทธศาสนากล่าวถึงส่วนประกอบของจักรวาลไว้ใน 2 ลักษณะ คือ ถ้าเป็นจักรวาลในเชิงวัตถุวิสัย จะประกอบด้วย ธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม ซึ่งเป็นส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรม หากนับรวมอากาศ ซึ่งเป็นที่ดำรงอยู่ของธาตุทั้ง 4 ก็จะประกอบด้วยธาตุ 5 แต่ถ้าเป็นจักรวาลในเชิงอัตวิสัยก็จะประกอบด้วยธาตุ 6 โดยเพิ่มวิญญาณธาตุ ซึ่งเป็นส่วนประกอบที่เป็นอนุรูปธรรมเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง

นอกจากจะกล่าวถึงส่วนประกอบพื้นฐานของจักรวาลแล้ว พุทธศาสนายังได้กล่าวถึงส่วนประกอบที่มีขนาดใหญ่ของแต่ละจักรวาลไว้ว่า ด้านล่างจะประกอบด้วย ภูเขาสิเนรุ ภูเขา สัตบริกัณท์ มหาทวีปทั้ง 4 ทวีปเล็ก 2,000 และมหาสมุทรทั้ง 4 โดยมีภูเขาจักรวาลล้อมรอบ ส่วนด้านบนจะประกอบด้วย สวรรค์ชั้นกามาจร 6 ชั้น พรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้น และอรุปาวจร 4 ชั้น และมีดวงอาทิตย์ 1 ดวง ดวงจันทร์ 1 ดวง ทุกจักรวาลจะมีส่วนประกอบเหล่านี้เหมือนกันหมด ส่วนศาสนาไชนะแม้จะไม่ได้กล่าวถึงโดยตรงว่า จักรวาลจะต้องประกอบด้วยส่วนประกอบขนาดใหญ่อะไรบ้าง แต่จากรายละเอียดที่ให้ไว้จะพบว่า มีส่วนประกอบที่ไม่แตกต่างจากพุทธศาสนามากนัก ดังจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อ ๆ ไป

เมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้ว จักรวาลในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาก็จะไม่แตกต่างกัน เพราะประกอบด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรมและอรูปธรรมเหมือนกัน แต่หากพิจารณาในรายละเอียดแล้วจะเห็นว่า ศาสนาไชนะไม่ได้แยกส่วนประกอบที่เป็นชีวะและอชีวะออกจากกันดังที่กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะศาสนาไชนะถือว่าชีวะแพร่กระจายอยู่ทั่วไปในจักรวาล แม้แต่ในปริมาณของธาตุ 4 ก็มีชีวะอาศัยอยู่ ส่วนพุทธศาสนาถือว่า วิญญาณหรือวิญญาณธาตุ ซึ่งเป็นส่วนประกอบที่เป็นอรูปธรรม เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงต่างหากจากส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรมอื่น ๆ วิญญาณไม่ได้มีอยู่ในพืชและวัตถุ เช่น ต้นไม้ ภูเขา รถ เรือ¹

นอกจากนี้ การที่ศาสนาไชนะถือว่า ทรัพย์เป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร ไม่สูญสลาย และดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ เมื่อประกอบรวมกันเป็นจักรวาล ก็ทำให้จักรวาลมีสภาพเป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวรไปด้วย ส่วนพุทธศาสนาถือว่า เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ดังนั้น จึงมีการผันแปร และเสื่อมสลายหรือแตกดับได้ เมื่อแตกดับไปแล้ว หากมีปัจจัยให้ต้องมารวมตัวกัน ก็สามารถเกิดมีใหม่ได้

ลักษณะของจักรวาล

แม้ศาสนาไชนะจะแบ่งจักรวาลออกเป็น 4 ประเภท คือ ทรัพย์โลก เขตตโลก กาลโลก และภาวโลก แต่ก็เป็นการแบ่งตามคุณลักษณะของจักรวาลในด้านต่าง ๆ เท่านั้น เพราะความจริงแล้ว เขตตโลกและกาลโลกก็จัดเป็นประเภทย่อยของทรัพย์ คือ อากาศ (อวกาศ) และกาล เนื่องจากในทางธรรมชาติทั้ง 2 อย่างนี้ จะรวมอยู่ด้วยกัน ไม่สามารถแยกออกจากกัน (ระวี ภาวิไล 2543 : 68-71) ส่วนภาวโลกก็เป็นคุณสมบัติพิเศษของทรัพย์ ดังนั้น จักรวาลในศาสนาไชนะจึงมีเพียงหนึ่งเท่านั้น คือ จักรวาลแห่งสาระ ที่เรียกว่า ทรัพย์โลก

ส่วนพุทธศาสนาแบ่งจักรวาลเป็น 3 ประเภท คือ สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากศาสนาไชนะ เพราะแท้จริงแล้วก็มีเพียงหนึ่งเหมือนกัน คือ สังขารโลก และสังขารโลกก็คือ ทรัพย์โลกนั่นเอง เพียงแต่ทรัพย์โลกเป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร แต่สังขารโลกไม่เที่ยงแท้ถาวร

---

¹บางท่านกล่าวว่า พืชและวัตถุ เช่น ก้อนหิน ก้อนดิน ก็มีวิญญาณประเภทภวังควิญญาณเป็นตัวคุมอยู่ โดยภวังควิญญาณในพืชมีวิวัฒนาการทางความสามารถในการสร้างสรรค์สูงกว่าภวังควิญญาณในวัตถุ ซึ่งก็สอดคล้องกับทฤษฎีในศาสนาไชนะที่ว่า มีชีวะอยู่ทั่วไปแม้ในปริมาณของธาตุ 4 แต่มีชื่อแตกต่างกัน คือ ชีวะในศาสนาไชนะ เป็นอมตะไม่มีการเปลี่ยนแปลง ส่วนพุทธศาสนาถือว่าวิญญาณมีการเกิดดับและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดู บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิญญาณ (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), 157, 172-173, 200.

ขนาดของจักรวาล

จักรวาลในศาสนาไชนะมีขนาดใหญ่มากจนไม่สามารถนับระยะความยาว ความกว้าง และความสูง ได้ว่ามีจำนวนกี่โกฏิโยชน์ แม้เทวดาที่มีฤทธิ์อำนาจ จำนวน 6 องค์ จะใช้เวลานับพันปี ในการเดินทางเพื่อให้ถึงขอบจักรวาล ก็ยังไม่สามารถถึงขอบจักรวาลได้ ในสมัยต่อมานักปราชญ์ไชนะได้คำนวณว่า จักรวาลมีปริมาตร 343 หรือ 239 ลูกบาศก์รัฐช โดยมีความสูง 14 รัฐช ความกว้างและความยาวที่ฐาน 7 รัฐช ตรงกลางและตรงยอด 1 รัฐช อย่างไรก็ตาม ความยาว 1 รัฐช ก็เป็นระยะทางที่ยาวมาก จนยากที่จะคำนวณออกมาเป็นตัวเลขได้ ต้องใช้การเปรียบเทียบ เช่น ระยะทาง 1 รัฐช เท่ากับระยะทางที่เทวดาองค์หนึ่ง ซึ่งมีความสามารถเดินทางได้ 100,000 โยชน์ ในชั่วเวลากะพริบตา 1 ครั้ง ใช้เวลาเดินทางนาน 6 เดือน

ส่วนจักรวาลในพุทธศาสนามีขนาดความกว้างยาวเท่ากัน คือ 1,203,450 โยชน์ จากพื้นดินถึงพรหมโลกชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะสูง 55,123,200 โยชน์ หากนับรวมตั้งแต่ลมที่รองรับน้ำขึ้นมามีความสูงรวม 56,803,200 โยชน์

เมื่อเทียบขนาดกันแล้ว จะเห็นได้ว่า จักรวาลในศาสนาไชนะมีขนาดที่ใหญ่กว่ามาก แต่หากนับรวมจักรวาลทั้งหมดที่มีกล่าวถึงในพุทธศาสนาว่า มีเป็นอนันต์ ก็คงจะมีขนาดหรือขอบเขตที่ไม่แตกต่างกันนัก ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบว่าแม่เต่ามหาพรหม 4 องค์ ผู้เกิดในอกนิฏฐภพ มีความเร็วขนาดสามารถข้ามผ่านจักรวาลแสนหนึ่งได้ โดยใช้เวลาเท่ากับความเร็วของลูกศรอย่างเบาที่นายขมังธนูผู้ชำนาญยิงผ่านเงาดันตาลตามขวาง ปรารภจะเห็นที่สุดของจักรวาล ฟังแล่นไปด้วยความเร็วเช่นนั้น ไม่ทันได้เห็นที่สุดของจักรวาลก็ฟังปรีนิพพานเสียก่อน

ส่วนอโลกากาศในศาสนาไชนะก็เหมือนกับอชฎากาศหรือตจจกาศในพุทธศาสนา คงไม่ต้องกล่าวถึง เพราะมีสภาพว่างเปล่า ไร้ขอบเขตจำกัด จนไม่สามารถนับคำนวณได้เช่นเดียวกัน

โครงสร้างของจักรวาล

จักรวาลในศาสนาไชนะและพุทธศาสนามีโครงสร้างไม่แตกต่างกันมากนัก แบ่งออกเป็นชั้น ๆ เรียงซ้อนกันขึ้นไป ศาสนาไชนะแบ่งจักรวาลเป็น 3 ชั้น ชั้นล่างกว้าง ชั้นกลางแคบ และชั้นบนกว้างออก มีรูปร่างคล้ายคนขึ้นกางขาแล้วเอามือทั้ง 2 ข้าง เท้าสะเอว หรือเหมือนถ้วยที่วางซ้อนกัน 3 ใบ ดังกล่าวแล้ว ส่วนจักรวาลในพุทธศาสนาก็มี 3 ชั้น เช่นเดียวกัน แต่มีลักษณะเป็นทรงกระบอก คือ ชั้นล่าง ชั้นกลาง และชั้นบน กว้างเท่ากัน รูปร่างคล้ายหอคอย

ในศาสนาไชนะจักรวาลจะตั้งอยู่ตรงกลางของอโลกากาศ ล้อมรอบด้วยชั้นของอากาศ 3 ชั้น คือ ชั้นของอากาศชั้น ชั้นของอากาศหนาแน่น และชั้นของอากาศเบาบาง แต่บางแห่งก็กล่าวว่าจักรวาลตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม และลมตั้งอยู่บนอากาศ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ

พุทธศาสนาที่ปรากฏในทิมิกายมหาวรรคว่า แผ่นดินตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม และลมตั้งอยู่บนอากาศ จะแตกต่างกันตรงที่ว่า จักรวาลในพุทธศาสนามีจำนวนมากมายับไม่ถ้วน มีรูปร่างกลมเรียงติดต่อกัน โดยมีช่องว่างระหว่างจักรวาลเป็นที่ตั้งของโลกันตริกนรก

แม้ศาสนาไชนะและพุทธศาสนาจะมีการแบ่งจักรวาลออกเป็น 3 ชั้นเหมือนกัน แต่ก็มีรายละเอียดในแต่ละชั้นแตกต่างกัน ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นต่อไปนี้

จักรวาลชั้นล่าง

ศาสนาไชนะเรียกจักรวาลชั้นล่างว่า อโธโลก อยู่ใต้พื้นดินของจักรวาลชั้นกลางลงไป เป็นสถานที่ที่อยู่ของพวกสัตว์นรกโดยเฉพาะ แม้จะมีพวกกึ่งเทพและเทวดาบางพวกอาศัยอยู่ก็เป็นส่วนน้อย เพียงนรกบางขุมเท่านั้น ลักษณะจักรวาลชั้นล่างในศาสนาไชนะเป็นที่เหลี่ยมจัตุรัส ด้านล่างกว้าง ด้านบนแคบ รูปร่างคล้ายบัลลังก์หรือเตียง หรือเกี้ยว หรือชั้นของร่มที่วางซ้อนกันในสมัยหลังมักแสดงด้วยรูปพีระมิด ไม่มียอด แบ่งออกเป็น 7 ชั้น หรือ 7 ขุม คือ รัตนประภา ศรกรประภา วาตุกาประภา ปิงกประภา ฐุมประภา ตมะประภา และมหาตมะประภา ขุมที่อยู่ด้านบนจะเล็กกว่าขุมที่อยู่ด้านล่าง โดยมีชั้นของอากาศกั้นระหว่างกลาง อยู่ลึกกลงไปจากพื้นดินหรือจักรวาลชั้นกลางประมาณ 200 โยชน์ แต่ละขุม ยกเว้นขุมที่ 7 มีการแบ่งเป็นชั้น ๆ รวม 49 ชั้น แต่ละชั้นมีสถานที่ที่อยู่ของสัตว์นกรวมทั้งหมด 8,400,000 แห่ง สำหรับมหานรกขุมที่ 1 มีการแบ่งเป็นนรกขุมย่อยอีก 3 ขุม คือ ขรกัณทะ ปิงกพหุลกัณทะ และอวพหุลกัณทะ เฉพาะขรกัณทะ แบ่งออกเป็นขุมย่อยอีก 16 ขุม ส่วนมหานรกขุมที่ 7 ซึ่งไม่มีการแบ่งเป็นชั้น ๆ เหมือนมหานรกขุมอื่น ๆ มีสถานที่ที่อยู่ของสัตว์นรก 5 แห่ง คือ กาล มหากาล โรรุวะ มหาโรรุวะ และอปติภูฐานะ

นรกขุมย่อยในมหานรกจะมีรูปร่างแตกต่างกันออกไปเป็นสามเหลี่ยมบ้าง สี่เหลี่ยมบ้าง รูปไข่บ้าง ทรงกลมบ้าง

มหานรกทั้ง 7 ขุมนี้ มีทั้งนกร้อนและนรกเย็น ขุมที่อยู่ด้านบนตั้งแต่ขุมที่ 1-4 เป็นนกร้อน ขุมที่ 5 ด้านบนเป็นนกร้อน ส่วนด้านล่างเป็นนรกเย็น ขุมที่ 6-7 เป็นนรกเย็น แม้จะกล่าวว่า มีทั้งนกร้อนและนรกเย็น แต่จากการบรรยายลักษณะการลงโทษสัตว์นรกในคัมภีร์สูตรกฤตางคะและอุตตราขยนะ แสดงให้เห็นว่าเป็นนกร้อนทั้งหมด

ส่วนพุทธศาสนาเรียกจักรวาลชั้นล่างนี้ว่า กามภพ หรือกามธาตุ หรือกามโลก ซึ่งหมายถึง สถานที่ที่อยู่ของสัตว์โลกทั้งหมดที่ยังแสวงกามคุณอยู่ ดังนั้น จึงมีความหมายกว้างกว่าอโธโลกในศาสนาไชนะที่แสดงว่าเป็นสถานที่ที่อยู่ของพวกสัตว์นรกโดยเฉพาะ เพราะหมายรวมถึงสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย และมนุษย์ ตลอดจนเทวดาในสวรรค์ชั้นกามาจรอีก 6 ชั้น

มหานรกในพุทธศาสนามี 8 ขุม เป็นนรกร้อนทั้งหมด มีขนาดเล็กกว่ามหานรกในศาสนาไชนะมาก มีพื้นที่โดยรอบเพียง 100 โยชน์ เมื่อนับรวมกับอุสสทนรกได้พื้นที่เพิ่มเป็น 10,000 โยชน์ มีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยม ไม่ได้มีรูปร่างหลากหลายอย่างในศาสนาไชนะ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจักรวาล ได้พื้นดินตรงบริเวณส่วนที่เป็นชมพูทวีปเท่านั้น ไม่ใช่ส่วนที่เป็นจักรวาลชั้นกลางทั้งหมดเหมือนอย่างศาสนาไชนะ อยู่ลึกลงไป 15,000 โยชน์ ซึ่งลึกกว่าศาสนาไชนะมาก

การที่บางแห่งกล่าวว่า นรกตั้งอยู่ใต้ภูเขาพระสุเมรุหรือสิเนรุ นั้น อาจเป็นเฉพาะในงานจิตรกรรมฝาผนังเท่านั้น เพราะจิตรกรมักไม่ค่อยให้ความสำคัญกับทวีปทั้ง 4 เนื่องจากมุมมองของภาพไม่เหมาะสมที่จะเขียนให้เห็นเป็นทวีปทั้ง 4 คือ ทวีปที่อยู่ทางทิศเหนือจะถูกภูเขาสิเนรุบัง ส่วนทวีปที่อยู่ทางทิศใต้ก็จะอยู่ในมุมที่บังภูเขาสิเนรุ (พิชญ์ สุภณิมิตร 2550 : 145) ดังนั้น เมื่อจิตรกรเขียนภาพจักรวาลโดยมีภูเขาสิเนรุเป็นแกนกลาง ได้ภูเขาสิเนรุแทนที่จะเขียนเป็นภพอสูร จิตรกรจึงเขียนเป็นภาพขุมนรก ทำให้ข้อมูลผิดจากข้อเท็จจริง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะจิตรกรต้องการแสดงภาพของนรกซึ่งมีความน่าสนใจกว่าภพอสูรก็เป็นได้ เรื่องนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะจิตรกรไทยเท่านั้น แม้จิตรกรไชนะก็ยากที่จะเขียนภาพจักรวาลของศาสนาไชนะ ซึ่งมีขนาดใหญ่และมีรายละเอียดซับซ้อนยิ่งกว่าจักรวาลในพุทธศาสนาให้ถูกต้องได้ ดังนั้น จิตรกรรมเกี่ยวกับภาพจักรวาลในศาสนาไชนะจึงมักมีข้อผิดพลาดและบกพร่องอยู่เสมอ (Caillat and Kumar 1981 : 144)

แม้มหานรกในศาสนาไชนะและพุทธศาสนามีจำนวนขุมใกล้เคียงกัน แต่ชื่อกลับไม่มีส่วนคล้ายกัน จำนวนขุมมหานรกในศาสนาไชนะเท่ากับที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิษณุปุราณะ² (Vn.P. 1/6/40) แต่ชื่อนรกในคัมภีร์วิษณุปุราณะมีส่วนคล้ายกับมหานรกในพุทธศาสนามากกว่า คือ ตามิสระ (Tamisra) อันธตามิสระ (Andhatamisra) มหาเรารวะ (Maharaurava) เรารวะ (Raurava) อสิปัตรวานะ (Asipatravana) กาลสูตร (Kalasutra) และอวิจิ (Avici)

อย่างไรก็ตาม แม้ชื่อมหานรกในศาสนาไชนะที่กล่าวถึงในคัมภีร์คัตตวารตสูตร จะไม่มีส่วนคล้ายกับชื่อมหานรกในพุทธศาสนา³ แต่ในคัมภีร์สูตรกถุตถาคะและอุตตราขยณะ ซึ่งเป็นคัมภีร์อากะของศาสนาไชนะ มีชื่อสถานที่ที่ทรมาณสัตว์นรกหลายแห่ง คล้ายหรือตรงกับชื่อ

²บางแห่งในคัมภีร์เดียวกันนี้กล่าวว่ามี 28 ขุม ดู Vn.P. 2/6/2-5. จำนวนขุมนรกที่กล่าวถึงในแต่ละคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีจำนวนแตกต่างกันออกไป เช่น คัมภีร์มनुสมฤติ มี 21 ขุม คัมภีร์พรหมปุราณะ มี 27 ขุม คัมภีร์ภควตปุราณะ มี 28 ขุม ดู MS. 4/88-90; Br.P. 20/2-6. และ Bh.P. 5/26/7.

³ในคัมภีร์ชีวาชีวาภิคม แสดงว่ามหานรกขุมที่ 7 คือ มหาตมะประกะภา มีสถานที่ที่อยู่ของสัตว์นรก ชื่อ โรรุวะและมหาโรรุวะ เหมือนชื่อมหานรกในพุทธศาสนา

มหานรกและอุสสทนรกในพุทธศาสนา เช่น แม่น้ำเวตรณี สันดาวณี ลัญชีวณี อสิปัตตมหาวณะ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ในคัมภีร์ชั้นต้นของศาสนาไชนะ ชื่อเรียกมหานรกก็น่าจะไม่แตกต่างจากคัมภีร์ชั้นต้นของพุทธศาสนามากนัก การที่มีชื่อแตกต่างกัน น่าจะเป็นการกำหนดเรียกในภายหลัง เมื่อมีการจัดระบบเกี่ยวกับนรกเรียบร้อยแล้ว

การลงโทษในมหานรกทั้ง 7 ชุม คงจะไม่รุนแรงเหมาะสมกับความชั่วของสัตว์นรก บางประเภท ศาสนาไชนะนิกายเสวตามพรจึงได้เพิ่มนรกขึ้นมาอีกชุมหนึ่ง เป็นชุมที่ 8 ชื่อ นิโคทะ เป็นสถานที่ทรมานสัตว์นรกที่ประกอบกรรมชั่วอันหนักยิ่ง อยู่ลึกกลงไปจากมหานรกมหาตมะ ประภา บริเวณใต้แผ่นดินที่เป็นรูปมนุษย์จักรวาล นรกชุมนี้อาจเทียบได้กับนรกในตำนานไทยที่ว่า “ตกใต้ธรเทวทัต” (ราชบัณฑิตยสถาน 2542 : 420) อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาไม่มีกล่าวถึงชุมนรกที่อยู่ใต้วิจิมหานรกลงไป เพราะถือว่า วิจิมหานรก เป็นชุมนรกที่อยู่ต่ำสุดแล้ว ดังนั้น ตำนานนี้จึงมีความหมายแต่เพียงว่า “ตกนรกชุมต่ำสุด” เท่านั้น ไม่ได้มีนรกอีกชุมหนึ่งต่างหากจากวิจิมหานรกแต่ประการใด

แม้ในศาสนาไชนะจะไม่มีการกล่าวถึงอุสสทนรกหรือนรกบริวาร แต่ก็มีการแบ่งมหานรกออกเป็นชั้น ๆ บางชุมนี้อาจแบ่งเป็นชุมย่อย ๆ อีก แต่ละชุมนี้อาจมีสถานที่อยู่ของสัตว์นรกเป็นจำนวนมากตั้งเรียงรายแวดล้อมชุมนี้อยู่ตรงกลางในลักษณะที่เป็นบริวาร ส่วนพุทธศาสนาแม้จะมีการกล่าวถึงอุสสทนรกในพระไตรปิฎก แต่ก็มีจำนวนไม่ครบตามที่กล่าวไว้ และมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป ต่อมาในสมัยหลังจึงมีความพยายามที่จะทำให้ครบบริบูรณ์

นรกในศาสนาไชนะมีสภาพคล้ายกับนรกที่พรรณนาไว้ในคัมภีร์มหาภารตะว่า

มีแต่ความมืดมิด เต็มไปด้วยลม ขน ตะไคร่น้ำ ตลบอบอวลไปด้วยกลิ่นเหม็นของพวกทำบาป เกล็ดนกลาดไปด้วยเลือดและเนื้อของคนทำ ความชั่ว เต็มไปด้วยแมลงมีพิษ เช่น เหลือบ รื่น ยุง แมลงงู เป็นต้น มีหมีร้ายคอยจ้องทำร้าย ชากศพที่กำลังเฝ้าอยู่ที่โนนข้างที่นี้บ้าง กระดุกผม ขน กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป รอบนรกมีไฟลุกอยู่ตลอดเวลา ในนรกมีนก เช่น กา แร้ง และนกอื่น ๆ ที่มีปากเป็นเหล็ก มีผีร้ายที่มีปากยาว และแหลมเหมือนเข็ม มีแม่น้ำสายหนึ่งที่มีน้ำเดือดพล่าน มีป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบเป็นมีดโกน มีหม้อเหล็กที่มีน้ำมันที่เดือดพล่านอยู่เต็ม มีต้นไม้ชื่อ กุฏสาถมถิก (กู – ภู – สาล – มะ – ลี – กะ) ที่มีหนามอันแหลมคม เมื่อเพียงแต่สัมผัสก็จะได้รับความเจ็บปวดอย่างมหันต์

(Ganguli, trans. 1975 : 3, อ้างถึงใน จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ 2533 : 80)

สอดคล้องกับที่ ไชล์เลต (Caillat, in Eliade, ed. 1987 : 510) กล่าวว่า แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องจักรวาลวิทยาของศาสนาไชนะ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง โลกสวรรค์ มนุษย์โลก และนรก มีความคล้ายคลึงกับคำอธิบายในศาสนาพราหมณ์มาก

ส่วนพุทธศาสนา จิตกร (Chitkara 2002 : 269) ก็กล่าวว่า ได้ยืมแนวคิดเกี่ยวกับชนิดและรูปแบบการลงโทษในนรกมาจากคัมภีร์หรือแหล่งข้อมูลที่มีอยู่ก่อน เช่น คัมภีร์ปุราณะ เพราะมีแนวคิดหลายอย่างเหมือนกัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2539 : 138) ทรงสันนิษฐานว่า นรกของพุทธศาสนากับนรกในศาสนาพราหมณ์มีเค้าเป็นอันเดียวกัน ต่างได้มาจากต้นกำเนิดเดียวกัน หรือถ่ายอย่างกันมา เป็นแต่ยกย่องให้เหมาะแก่ลัทธิของตน ดังนั้น นรกในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาจึงมีสภาพไม่แตกต่างกันมากนัก เพียงแต่นรกในศาสนาไชนะแต่ละขุมเป็นนรกมืด ขุมที่อยู่ลึกลงไปก็จะมีความมืดมากขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งขุมสุดท้ายคือ มหาตมะประกา จะมีความมืดมากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับนรกที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท (RV. 7/104/3) ว่าเป็นสถานที่มืดมิด⁴ ส่วนในพุทธศาสนาไม่ได้แสดงไว้ชัดเจนว่ามหานรกทั้ง 8 ขุมเป็นนรกมืด เพราะเมื่อกล่าวถึงนรกมืดก็จะหมายถึงโลกันตริกนรก ดังที่พรรณนาไว้ในมหานารทกัศสพชาดก (ขุ.ชา. 28/878/310) และอรรถกถา (ชา.อ. 10/185-186) ว่า “ใน (โลกันตริก) นั้น มืดมิดที่สุด ไม่มีทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ (โลกันตริก) นั้น มืดมิด

---

⁴indrasoma duskrto vavre antar anarambhane tamasi pra vidhyatam.

(RV. 7/104/3)

ในภาษาอังกฤษ คำว่า “hell” ที่แปลว่า “นรก” นั้น ตามรูปศัพท์ หมายถึง สถานที่ปกปิด (hidden place) คือ สถานที่มืดมิด ภาษาอังกฤษโบราณเป็น “helan” มาจากรากศัพท์ในภาษาอินเดีย-ยุโรป ว่า “*kel*” มีความหมายว่า “ปกปิด, ซ่อน” ดู Linda M. Tober and F. Stanley Lusby, “Heaven and Hell,” in **The Encyclopedia of Religion**, vol. 6, ed. Mircea Eliade, 237. และ John Ayto, **Dictionary of Word Origins** (Singapore : Federal Publications, 1991), 228.

คำว่า “นรก (นารก)” มีกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในคัมภีร์ศุกลยขุรเวทหรือวาชเสนียสังหิตา ดู YV. 30/5. วรลักษณ์ พับบรรจง กล่าวว่า คำว่า “นารก” แปลว่า “การลงไป (ใต้พื้นพิภพ)” โดยมาจาก นิ อุปสรรค “ลง” + ฤ ธาตุ “ไป” + ฌวุ ปัจจัยนามกฤต ดู วรลักษณ์ พับบรรจง, **คัมภีร์กำเนิดจักรวาล ศาสตร์แห่งชีวิต** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 59.

ตลอดเวลา น้ากลัว กลางคืน กลางวัน 'ไม่ปรากฏ'⁵ อย่างไรก็ตามไม่มีคำว่า โลกัณฑ์นรก หรือ โลกัณฑ์นรก ปรากฏอยู่ในชาดกที่ยกมา มีเพียงคำว่า "นิริย" เท่านั้น ซึ่งอรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง โลกัณฑ์นรก นอกจากนี้ ในชาดกยังมีการพรรณนาว่าในนรกมีสุนัขอยู่ 2 ตัว คือ สุนัขดำ และสุนัขดำ มีร่างกายกำยำ ลำสัน แข็งแรง พวกนี้ใช้เขี้ยวเหล็กกัดกินผู้ที่จุติจากมนุษย์โลกนี้แล้วไป ตกอยู่⁶ (ขุ.ชา. 28/879/310) ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้คล้ายกับนรกตามที่กล่าวไว้ในเนมิราชชาดก (ขุ.ชา. 28/542/202) ว่า "ฝูงสุนัขดำ ฝูงสุนัขดำ ฝูงแร้ง และฝูงกา ที่น้ากลัว พวกนี้กัดจิกกินสัตว์นรก"⁷ และ นรกที่กล่าวไว้ในสังกัจจชาดก (ขุ.ชา. 28/92/42-43) ว่า "ฝูงสุนัขดำ ฝูงสุนัขดำ ฝูงนกแร้ง และฝูงกา ล้วนมีปากเป็นเหล็ก พวกนี้มารุมกัดจิกสัตว์นรกผู้กำลังคืนทรนทรายให้สิ้นขาดแล้วกินเป็นอาหาร พร้อมทั้งเลือด"⁸ หากเป็นเช่นนี้ก็อาจเป็นไปได้ว่านรกที่กล่าวถึงในมหานารทกัศสพชาดกนั้น ไม่ใช่โลกัณฑ์นรก แต่เป็นนรกทั่ว ๆ ไป ซึ่งก็เป็นนรกมีคเช่นเดียวกับนรกในศาสนาอื่นะ ไม่ใช่ เฉพาะแต่โลกัณฑ์นรกเท่านั้น

⁵   อนุชตมํ ตตถ น จนทสุริยา
                      นิริโย สทา ตมุโล โฆรรุโป
                      สา เนว รตติ น ทิวา ปญญาติ.
(ขุ.ชา. 28/878/310)

⁶   สวโล จ สาโม จ ทเว สุวาณา
                      ปวทุตถกาชา พลินโน มหุตตา
                      ขาทนุติ ทนุเตหิ อโยมเยหิ
                      อิโต ปนุณฺณํ ปโรโลกํ ปตนฺตํ.
(ขุ.ชา. 28/879/310)

⁷   สามา จ โสณา สวลา จ กิซุณา
                      กาโกลุสงฺฆา จ อเทนฺติ เภรวา.
(ขุ.ชา. 28/542/202)

⁸   สามา จ โสณา สพลา จ กิซุณา
                      กาโกลุสงฺฆา จ ทิวา อโยมฺฆา
                      สงฺคมฺม ขาทนุติ วิฆนฺทมานํ
                      ชีวหํ วิภชช วิฆาสํ สโลหิตํ.
(ขุ.ชา. 28/92/42-43)

ทั้งศาสนาไชนะและพุทธศาสนาต่างก็มีทรรศนะตรงกันว่า กรรมชั่วเป็นตัวนำให้สัตว์ไปเกิดในนรก ส่วนการจะไปเกิดในนรกขุมไหนนั้นขึ้นอยู่กับความหนักเบาของกรรมชั่วที่ได้กระทำไว้ในอดีต ไม่ว่าจะเป็นกายกรรม วชิกรรม หรือมโนกรรม ศาสนาไชนะแสดงว่ากรรมชั่วทางกาย เช่น การเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตทั้งที่เคลื่อนที่ได้และเคลื่อนที่ไม่ได้ การลักขโมย การดื่มของมึนเมา การทานอาหารที่ไม่ใช่ผักและผลไม้ กรรมชั่วทางวาจา เช่น การพูดเท็จ การพูดสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดความรุนแรง กรรมชั่วทางใจ เช่น มีจิตใจโหดร้าย อวดดี มีความเห็นผิด กล่าวโดยสรุปแล้วก็ได้แก่ การไม่ประพฤติปฏิบัติตามหลักกอนุพรต 5 ประการ นั้นเอง สอดคล้องกับพุทธศาสนาที่กล่าวว่า ผู้ประพฤติผิดศีล 5 หรือประพฤติอกุศลกรรมบถ 10 ประการ จะต้องไปเกิดในนรก ศาสนาไชนะแสดงรายละเอียดเพิ่มเติมว่า ประเภทของสัตว์ก็เป็นตัวกำหนดด้วยว่า จะต้องไปเกิดในนรกขุมใด เช่น สัตว์ที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง แต่ไม่รู้จักเหตุผล จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1 สัตว์เลื้อยคลานที่มีขา มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง และรู้จักเหตุผล จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1-2 สัตว์ปีกที่มีประสาทรับสัมผัสได้ 5 ทาง และรู้จักเหตุผล จะไปเกิดในนรกขุมที่ 1-3 เป็นต้น

การที่ศาสนาไชนะถือเอาความรู้จักเหตุผลและความไม่รู้จักเหตุผลเป็นตัวกำหนดว่า สัตว์จะต้องไปเกิดในนรกขุมใดนั้น แสดงว่า ศาสนาไชนะให้ความสำคัญแก่เรื่องมโนกรรมมาก ซึ่งต่างจากคำพูดของนิครนถ์ นาฏบุตร ที่กล่าวกับที่ฆตปัสลี สาวกของตน ตามที่ปรากฏในมัชฌิมนิกาย ว่า

ติละ ๆ ฆตปัสลี ข้อที่ที่ฆตปัสลี นิครนถ์ พยากรณ์แก่พระสมณโคดมตรงตามที่สาวกผู้ฟัง ผู้รู้ทั่วถึงคำสอนของศาสดาโดยชอบ มโนทัณฑะอันต่ำทราม จะงามอะไรเล่า เมื่อเทียบกับกายทัณฑะอันยิ่งใหญ่อย่างนี้ โดยที่แท้ กายทัณฑะเท่านั้นมีโทษมากกว่าในการทำบาปกรรม ในการเป็นไปแห่งบาปกรรม วิทัณฑะ มโนทัณฑะ หามีโทษมากเหมือนกายทัณฑะไม่⁹

(ม.ม. 13/65/57)

---

⁹สาธุ สาธุ ฆตปัสลี ยถา ตัม สุตวตา สาวเกน สมมเทว สตุถุ สาสนัน อชาชนนุเตน เอวเมว ที่ฆตปัสลีนา นิคนุเตน สมณสุส โคตมสุส พุยากตัม กิณฺหิ โสภติ จโว มโนทณฺโฑ อิมสุส เอว โอปาริกสุส กายทณฺฑสุส อุปนิชาย อถ โข กายทณฺโฑว มหาสาวหุชฺชโร ปาปสุส กมฺมสุส กิริยาย ปาปสุส กมฺมสุส ปวตฺติยา โน ตถา วชิทณฺโฑ โน ตถา มโนทณฺโฑ.

(ม.ม. 13/65/57)

ในมัชฌิมนิกายแสดงว่า นิครนถ์ นาฏบุตร เรียกกรรมว่า ทัณฑะ

เซน (Jain 2009) กล่าวยืนยันว่า ศาสนาไชนะถือว่ามโนกรรมสำคัญที่สุด เช่นเดียวกับพุทธศาสนา

เพศเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ศาสนาไชนะถือว่ามีส่วนทำให้ไปเกิดในนรกแตกต่างกัน โดยเพศชายมีโอกาสที่จะเกิดในนรกขุมที่ลึกกว่าเพศหญิง เพราะไม่มีข้อจำกัดเรื่องเพศ จึงทำ ความชั่วได้มากกว่า ส่วนพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่าเพศเป็นปัจจัยที่กำหนดขุมนรกที่จะไปเกิด เพราะ ไม่ว่าเพศชายหรือเพศหญิง หากทำกรรมชั่วอันใดไว้ ก็ต้องรับผลของกรรมนั้นเสมอเหมือนกัน พระนางมัลลิกาเทวี เมื่อทำกรรมชั่วก็ต้องไปเกิดในอวิจิมหานรกเช่นเดียวกับพระเทวทัต อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาแสดงว่า เพศชายเมื่อทำกรรมชั่วบางอย่าง เช่น ปรทากรรณ คือ เป็นคู่กับภรรยา ของผู้อื่นจะต้องหมกไหม้อยู่ในนรกเป็นเวลานานนับแสนปี เมื่อพ้นจากนรกแล้ว ถ้าได้มาเกิดเป็นมนุษย์ จะกลายเป็นเพศหญิง หรือเป็นกะเทย แต่ถ้าไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานจะถูกตอน ดังจะเห็นได้จาก กรรมของพระนางรุจา ราชธิดาของพระเจ้าวิเทหะ (ขุ.ชา. 28/863-864/304-305) และพระอานนท เถระ (ธ.อ. 2/153)

นอกจากนี้ ศาสนาไชนะยังมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการเกิดในนรกแต่ละขุมด้วยว่า จะเกิดต่อเนื่องกัน ได้กี่ครั้ง ซึ่งพุทธศาสนาไม่มีข้อกำหนดเช่นนี้ เพราะตราบไคที่ยังเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในสังสารวัฏ หากประกอบกรรมชั่วก็มีโอกาสที่จะไปเกิดในนรกขุมนั้นซ้ำแล้วซ้ำอีกได้

ผู้ที่ไปเกิดในนรกทั้งในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาจะต้องได้รับความทุกข์ ทรมานอย่างแสนสาหัส เพื่อเป็นการชดใช้กรรมชั่วที่ได้ทำไว้ในอดีต คัมภีร์สูตตรกถตถาคะ (Sut. 5/1/5) กล่าวถึงการไปเกิดในนรกว่า จะเอาศีรษะพุ่งลงไป คล้ายกับที่กล่าวไว้ในสังกัจจชาดก (ขุ.ชา. 28/92/40) สัตว์นรกในศาสนาไชนะจะมีสีและขนาดของร่างกายแตกต่างกันไปตามระดับชั้นของ ขุมนรกที่ตนเองไปเกิด ในชั้นที่ 1 ของมหานรกขุมที่ 1 สัตว์นรกจะมีกายเป็นสีเทา และมีความสูง เพียง 3 สอก ต่อจากนั้นสีกายของสัตว์นรกจะเข้มขึ้น และความสูงก็จะเพิ่มขึ้นด้วย ในมหานรก ขุมที่ 7 สัตว์นรกจะมีสีกายดำสนิท และมีร่างกายสูงถึง 500 ธนู พวกสัตว์นรกสามารถแปลงกายเป็น สิ่งต่าง ๆ เพื่อทำร้ายกันได้ ส่วนในพุทธศาสนาไม่พบว่ามีกรกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับสี และขนาดร่างกายของสัตว์นรกแต่ละขุมเอาไว้ ในอรรถกถาเนมิราชชาดก (ชา.อ. 9/186) กล่าวว่า สัตว์นรกมีร่างกายสูง 3 คาวุต (ประมาณ 6,000 ธนู) ซึ่งเท่ากับขนาดความสูงของพวกเปรต เทวดา และทานพ แต่ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย (ม.อ. 4/171) และอรรถกถาธรรมบท (ธ.อ. 1/137) กล่าวว่า

น โข อวฺโส โคตม อัจฉณฺ์ นิคฺนถฺสฺส นาฏฺปฺตฺตฺสฺส กมฺมํ กมฺมนฺตฺติ ปฺญฺญาเปตฺตุ
ทฺทฺทํ ทฺทฺทฺนฺตฺติ โข อวฺโส โคตม อัจฉณฺ์ นิคฺนถฺสฺส นาฏฺปฺตฺตฺสฺส ปฺญฺญาเปตฺตุ.

(ม.ม. 13/63/54)

พระเวทที่ตัดซึ่งไปเกิดในอวิจิมหานรกมีร่างกายสูง 100 โยชน์ ซึ่งถ้าเทียบกับสัตว์นรกในมหานรก มหาตมะประกษาของศาสนาไชนะก็สูงกว่ามาก แต่ก็อาจเป็นลักษณะเฉพาะของสัตว์นรกบางคน เท่านั้น นอกจากนี้ยังไม่พบว่า สัตว์นรกสามารถแปลงกายเป็นสิ่งต่าง ๆ เพื่อทำร้ายกัน ไม่มีการ กล่าวถึงเทวดาบางพวกที่อยู่ประจำในนรกเพื่อทำหน้าที่ทรมานสัตว์นรกหรือลงไปช่วยให้สัตว์นรก ทำร้ายกัน

การลงโทษสัตว์นรกที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สูตรกฤตางคะและคัมภีร์อุตตราชยณะ นั้น ไม่ได้ระบุว่าเป็นนรกขุมใด สมณิ มังคัล ปรัชญูชิ (Samani Mangal Prajñaji 2009) กล่าวว่า แม้คัมภีร์สูตรกฤตางคะจะไม่ได้แสดงชื่อของนรกไว้ แต่จากการพรรณนาสภาพของนรกว่า เป็น สถานที่มืดมิด มีเปลวไฟพวยพุ่งออกมาทุกทิศทุกทาง ก็สันนิษฐานได้ว่า เป็นมหานรกขุมต่ำสุดใน ศาสนาไชนะ คือ มหาตมะประกษา ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ก็จะสอดคล้องกับการลงโทษในมหานรก ที่กล่าวถึงในเทวทูตสูตร มัชฌิมนิกาย ซึ่งอรรถกถาแสดงว่าเป็นอวิจิมหานรก เพราะมีเปลวไฟ พวยพุ่งออกมาจากทิศต่าง ๆ เช่นเดียวกัน

ลอว์ (Law 1998 : 124) กล่าวว่า แนวคิดเกี่ยวกับการลงโทษสัตว์นรกในศาสนา ไชนะและพุทธศาสนาเกือบจะไม่แตกต่างกัน ลักษณะการลงโทษในคัมภีร์สูตรกฤตางคะและคัมภีร์ อุตตราชยณะคล้ายคลึงกับที่แสดงไว้ในเทวทูตสูตร มัชฌิมนิกาย มีการกล่าวถึงพวกสัตว์นรกถูก นายนิรยบาลจับใส่เครื่องพันธนาการ ถากด้วยขวาน ฉีกด้วยมีด จับเทียบมรดเล่นกลับไปกลับมา ต้มในกระทะเหล็ก ถูกพวกหนอนกัดกิน ถูกเผาไหม้บนกองถ่านเพลิง ต้องปีนขึ้นลงต้นไม้ที่มีหนาม แผลมคม ถูกใบไม้ซึ่งเป็นดาบหล่นลงมาตัดร่างกาย ต้องข้ามแม่น้ำเวตรณี เมื่อหิวกระหายก็ถูก บังคับให้ดื่มน้ำทองแดง และมีการกล่าวถึงมหานรกซึ่งมีเปลวไฟพวยพุ่งออกมาทุกทิศทุกทาง เหมือนกัน มีการลงโทษบางอย่างเท่านั้น ที่ไม่มีกล่าวถึงในเทวทูตสูตร มัชฌิมนิกาย แต่มีกล่าวถึง ในที่อื่น ๆ เช่น การถูกฝูงสุนัข ฝูงนกปากเหล็กกัดจิกกิน มีกล่าวถึงในสังกัจจายก เนมิราชชาดก และมหานารทกัศสพชาดก การถูกนายนิรยบาลตัดเป็นชิ้น ๆ ถูกเลื่อยร่างกาย และถูกภูเขาหินบดขยี้ มีกล่าวถึงในอรรถกถาสังกัจจายก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การลงโทษที่กล่าวถึงในคัมภีร์ทั้งสองของ ศาสนาไชนะมีความหลากหลายมากกว่าที่กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร มัชฌิมนิกาย แต่อย่างไรก็ตาม การพรรณนาก็ยังไม่ค่อยเป็นระบบ ไม่มีการแบ่งเป็นมหานรกหรืออุสสทนรก บางครั้งก็มีความ ซ้ำซ้อนกัน ต่างจากเทวทูตสูตรในมัชฌิมนิกาย ซึ่งมีการลงโทษเป็นลำดับขั้น เมื่อลงโทษเบื้องต้น แล้ว ก็ต้องลงไปรับโทษในมหานรกต่อ เสร็จจากมหานรกแล้ว จึงไปรับโทษในอุสสทนรก ซึ่ง ตั้งอยู่รอบ ๆ มหานรก หลังจากที่ได้รับโทษในเวตรณีนรก ซึ่งเป็นอุสสทนรกขุมที่ 5 แล้ว สัตว์นรกจะ ถูกนายนิรยบาลจับขึ้นมาบนบก บังคับให้ดื่มน้ำทองแดง หากกรรมยังไม่หมดสิ้น ก็จะถูกจับโยนลง ไปในมหานรกอีก

ลักษณะการลงโทษในเทวทูตสูตร มัชฌิมนิกาย นี้ ยังคล้ายกับคัมภีร์มหาวัสตอวทาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงของพุทธศาสนานิกายโลโกตตราวาทิน สาขาย่อยของนิกายมหาสังฆิกะ แห่งมัธยมประเทศอีกด้วย (Bagchi, ed. 1970 : Introduction 1) เพียงแต่ในคัมภีร์มหาวัสตอวทานมีการกล่าวถึงรายละเอียดการลงโทษในมหานรกครบทั้ง 8 ขุม แม้ในส่วนที่เป็นร้อยแก้วตอนต้น จะไม่มีชื่ออวิจรก โดยเรียกเพียงว่า “ในมหานรคนั้น” (Bagchi, ed. 1970 : 4) ก็สามารถรู้ได้ว่าเป็นอวิจรก เพราะมีลักษณะเหมือนอวิจรกที่กล่าวถึงในตอนหลัง ทั้งในส่วนที่เป็นร้อยกรองและร้อยแก้ว (Bagchi, ed. 1970 : 11, 18) ส่วนอุสสทนรก แม้จะมีชื่อเรียกและเรียงลำดับแตกต่างกันไปบ้าง แต่ลักษณะการลงโทษก็เหมือนกัน เช่น กุณปนรก ก็คือ คุณนรก นั่นเอง มีเพียงขุมเดียวเท่านั้นที่แตกต่างกัน คือ ทรมนรก ในคัมภีร์มหาวัสตอวทาน กล่าวว่า นรกขุมนี้จะมีฝูงนกเค้า ฝูงแร้ง และฝูงกาที่มีปากเป็นเหล็ก พวกมันมาจิกกินพวกสัตว์นรก ส่วนในเทวทูตสูตรเป็น สิมพลินนรก ซึ่งพวกสัตว์นรกจะถูกนายนิรยบาลบังคับให้ขึ้นลงต้นจิวขนาดใหญ่สูง 1 โยชน์ มีหนามแหลมยาว 16 องคุลี ซึ่งเป็นเรื่องน่าแปลกที่เทวทูตสูตรไม่ได้กล่าวถึงนรกนี้ ทั้ง ๆ ที่ในชาดกต่าง ๆ ตลอดจนคัมภีร์มหาภารตะและคัมภีร์ของศาสนาไชนะจะมีกล่าวถึงเสมอ หรือทรมนรกจะเป็นนรกขุมเดียวกับสิมพลินนรก แต่ก็ไม่น่าจะเป็นได้ เพราะลักษณะการลงโทษไม่เหมือนกัน สภาพการลงโทษหลังจากขึ้นจากแม่น้ำเวตรณีแล้วก็เหมือนกัน พวกนายนิรยบาลจะถามพวกสัตว์นรกว่า ต้องการอะไร ถ้าตอบว่า หิว ก็จะเอาก้อนเหล็กแดงใส่เข้าไปในปาก ถ้าตอบว่า กระหาย ก็จะกรอกน้ำทองแดงเข้าไปในปาก น้ำทองแดงจะเผาไหม้ริมฝีปากและอวัยวะภายใน พาไส้ใหญ่ไส้เล็ก ออกมาทางทวารหนัก แต่พวกสัตว์นรกก็น่าจะไม่ตาย เพราะกรรมยังไม่หมดสิ้น

แนวคิดเรื่องนรกที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวัสตอวทานนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลจากเทวทูตสูตรในมัชฌิมนิกาย โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นร้อยแก้วตอนต้น ซึ่งผู้จนกล่าวว่าเป็นเรื่องย่อ เพราะมีความคล้ายคลึงกันมาก แม้อวิจรกก็ยังเรียกว่า “มหานรก” เหมือนกัน แต่ในส่วนที่เป็นร้อยกรอง อาจจะได้รับอิทธิพลจากสังกัจจชาดก โดยเฉพาะส่วนที่เป็นชื่อและโครงสร้างของมหานรก และคัมภีร์มหาวัสตอวทานก็น่าจะมีอิทธิพลต่อคัมภีร์บาลีในชั้นหลัง เช่น อรรถกถาอีกต่อหนึ่ง เพราะลักษณะการลงโทษในมหานรกทั้ง 8 ขุม ในคัมภีร์มหาวัสตอวทานคล้ายกับอรรถกถาสังกัจจชาดกมาก แตกต่างกันเฉพาะตาปนนรกเท่านั้น แต่ไตรภูมิิกถา พระราชนิพนธ์ของพญาสิทธิไม้น่าจะได้รับอิทธิพลโดยตรงจากคัมภีร์มหาวัสตอวทาน แม้จะมีชื่อและโครงสร้างของมหานรกตรงกัน เพราะในสูตรและชาดกต่าง ๆ ก็มีกล่าวถึง ส่วนอุสสทนรกหรือนรกบ่าวในไตรภูมิิกถานั้นน่าจะได้รับอิทธิพลจากเนมิราชชาดกและอรรถกถา เพราะมีชื่อและลำดับ ตลอดจนการลงโทษคล้ายกัน เพียงแต่ในเนมิราชชาดกและอรรถกถากล่าวถึงอุสสทนรกไว้เพียง 15 ขุม ส่วนไตรภูมิิกถากล่าวเพิ่มเป็น 16 ขุม โดยเพิ่มโลหสิมพลินรกขึ้นมาอีก 1 ขุม เป็นอุสสทนรกขุมที่ 15

และเลื่อนมิชชาติปฏิทินกรกในเนมิราชชาดกและอรรถกถาเป็นอุสสทนรทุมที่ 16 แทน เพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนอุสสทนรทุมที่กล่าวไว้ว่ามี 16 ทุม นอกจากนี้ ไตรภูมิภคายังกล่าวถึงโลกันตนรทุมซึ่งไม่มีปรากฏในคัมภีร์มหาวัสตุอวทาน ถ้าหากไตรภูมิพระร่วงจะได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์มหาวัสตุอวทาน ก็น่าจะมีการกล่าวถึงชื่อบ้าง แต่ไม่ปรากฏชื่อคัมภีร์มหาวัสตุอวทานในบาณแพนทอนต้นเรื่องและตอนท้ายเรื่องของไตรภูมิภคเลย อย่างไรก็ตาม ลอว์ (Law 1998 : 115-116) กล่าวว่าแนวคิดเรื่องนรทุมในพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์มีความคล้ายคลึงกันมากทั้งชื่อและวิธีการลงโทษ ดังนั้น อาจเป็นไปได้ว่า ทั้งคัมภีร์บาติและคัมภีร์มหาวัสตุอวทานไม่ได้มีอิทธิพลต่อกัน แต่มีที่มาจากแหล่งเดียวกัน

จักรวาลชั้นกลาง

จักรวาลชั้นกลางในศาสนาไชนะเรียกว่า มัชยโลก มีรูปร่างคล้ายวัชระหรือฉาบตรงกับกามภพของพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นมนุสสภูมิหรือมนุษย์โลก เป็นส่วนที่มีความสำคัญมากทั้งในศาสนาไชนะและพุทธศาสนา เพราะเป็นที่อยู่ของมนุษย์ และเป็นที่เสด็จอุบัติของดิเรงคกรและพระพุทเจ้า¹⁰ ศาสนาไชนะถือว่า จักรวาลชั้นกลางเป็นสถานที่เพียงแห่งเดียวในจักรวาลที่มนุษย์สามารถบรรลุโมกษะได้ ส่วนพุทธศาสนามองว่า การบรรลุธรรมหรือนิพพานไม่ได้ขึ้นอยู่กับสถานที่เพียงอย่างเดียว ดังนั้น นอกจากมนุษย์โลกแล้ว บนสวรรค์ก็สามารถบรรลุธรรมได้ (ธ.อ. 6/92; มงคลศต. 1/264)

ในศาสนาไชนะจักรวาลชั้นกลางจะประกอบด้วยทวีปและมหาสมุทรจำนวนมากขนานไม่ถ่วงเรียงสลับกันไป ทวีปที่อยู่ด้านในสุด และเป็นศูนย์กลางของบรรดามหาสมุทรและทวีปต่าง ๆ คือ ชมพูทวีป ส่วนมหาสมุทรที่อยู่ชั้นนอกสุด คือ สวยมุทรมณสมุทรวทวีปและมหาสมุทรเหล่านี้มีลักษณะเป็นวงแหวน มีจุดศูนย์กลางร่วมกัน มีขนาดใหญ่เป็น 2 เท่าของทวีปและมหาสมุทรที่อยู่ด้านใน มีกำแพงสูง เรียกว่า ชคคิ กั้นระหว่างกลางทวีปและมหาสมุทร คล้ายภูเขาจักรวาลในพุทธศาสนา

ชมพูทวีปเป็นทวีปที่เล็กที่สุดในศาสนาไชนะ มีรูปร่างกลม กว้าง และยาว 100,000 โยชน์ มีต้นหว่านเป็นต้นไม้ประจำทวีป และมีภูเขาเมรุซึ่งมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระชินะตั้งอยู่บนยอด เป็นศูนย์กลางของทวีปและจักรวาล ล้อมรอบด้วยลวโณทกสมุทรวแบ่งออกเป็น 7 เขต โดยภูเขาใหญ่ 6 ลูก คล้ายกับที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พรหมานทปุราณะ (Bd.P. 1/2/15/4-6, 14) เขตที่อยู่

¹⁰แม้พุทธศาสนาจะถือว่า จักรวาลมีจำนวนมากนับไม่ถ่วง แต่พระพุทเจ้าก็ไม่ได้เสด็จอุบัติทุกจักรวาล ใน 10,000 จักรวาล จะมีพระพุทเจ้าเสด็จอุบัติเพียง 1 จักรวาล เท่านั้น จักรวาลที่พระพุทเจ้าเสด็จอุบัติเรียกว่า มงคลจักรวาล ดู วิสุทฺธิ. 2/258. และ โลกทิปก. 504.

ทางใต้สุดคือ ภระตะ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นประเทศอินเดียในปัจจุบัน และเขตไอรಾವตะอยู่ทางเหนือสุด โดยมีเขตวิเทหะอยู่ตรงกลาง เขตวิเทหะนี้มีภูเขามะรุตั้งอยู่ตรงกลาง แบ่งเป็นเขตวิเทหะตะวันออก เรียกว่า ปุรววิเทหะ (Purvavideha) และเขตวิเทหะตะวันตก เรียกว่า อปรวิเทหะ (Aparavideha) ทางทิศเหนือของภูเขามะรุมีดินแดนอุตตรกุรุ ส่วนทางทิศใต้มีดินแดนเทวกุรุตั้งอยู่

นอกจากชมพูทวีปแล้ว ศาสนาไชนะยังเชื่อว่า มีมนุษย์อาศัยอยู่ในอีก 2 ทวีป คือ ชาติกัซฉททวีป และปุษกรทวีป แต่ปุษกรทวีปมีมนุษย์อาศัยอยู่เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ถัดจากนั้นไป ไม่มีมนุษย์อาศัยอยู่ มีแต่สัตว์และพืชเท่านั้น

ส่วนมนุษยโลกในพุทธศาสนา ไม่ได้มีทวีปและมหาสมุทรเหมือนศาสนา ไชนะ มีทวีปใหญ่เพียง 4 ทวีป และมหาสมุทรเพียง 4 แห่ง ตั้งแวดล้อมภูเขาสิเนรุหรือมะรุใน 4 ทิศ แม้จะมีภูเขาสิเนรุเป็นศูนย์กลางจักรวาลเหมือนกัน แต่ก็ไม่ได้ตั้งอยู่ตรงกลางของชมพูทวีป สิ่งที่ตั้งอยู่ตรงกลางชมพูทวีปคือ รัตนบัลลังก์ และต้นมหาโพธิ์ ในพุทธศาสนา ชมพูทวีปตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ ล้อมรอบด้วยนิลสมุทร มีพื้นที่ประมาณ 10,000 โยชน์ ใหญ่ที่สุดในบรรดามหาทวีป ทั้ง 4 แม้จะมีขนาดเล็กกว่าชมพูทวีปในศาสนาไชนะมาก แต่ต้นหว่ากลับมีขนาดใหญ่กว่า ชมพูทวีป ในพุทธศาสนาไม่ได้มีรูปร่างกลมอย่างชมพูทวีปในศาสนาไชนะ แต่มีลักษณะเหมือนเกวียน ซึ่งคล้ายกับดินแดนภระตะมาก ทำให้เข้าใจได้ว่า ชมพูทวีปในพุทธศาสนาก็คือ ดินแดนภระตะ 1 ใน 7 ดินแดนของชมพูทวีปในศาสนาไชนะนั่นเอง สอดคล้องกับความเชื่อในสมัยหลังที่ว่า ดินแดนภระตะ และชมพูทวีปก็คือ ประเทศอินเดีย ส่วนอีก 3 ทวีปที่เหลือ เมื่อพิจารณาจากชื่อและตำแหน่งที่ตั้งแล้ว ก็น่าจะเป็นดินแดนที่ตั้งอยู่ในเขตวิเทหะทั้งหมด ปุพพิเทหทวีป คือ ปุรววิเทหะ อุตตรกุรุทวีป คือ ดินแดนอุตตรกุรุ และอปรโคยานทวีป ก็น่าจะได้แก่ อปรวิเทหะ แม้พยัญหลังของชื่อจะต่างไปบ้าง แต่ตำแหน่งที่ตั้งก็ตรงกัน ดังนั้น ทวีปทั้ง 4 ในพุทธศาสนา จึงน่าจะได้แก่ 2 เขต คือ ภระตะ และวิเทหะของชมพูทวีปในศาสนาไชนะ โดยพุทธศาสนาได้เพิ่มลักษณะความเป็นทวีปของ ดินแดนดังกล่าว คือ ให้มีมหาสมุทรล้อมรอบตามคติดั้งเดิม¹¹

¹¹ คำว่า ทวีป (dvīpa) มาจากคำว่า ทวี (dvi) “สอง” + อป (ap) “น้ำ” เปลี่ยน อป เป็น อิป (ipa) เพราะต้นคำ (stem) ลงท้ายด้วย อิ (i) ตามรูปศัพท์ที่มีความหมายว่า “มีน้ำสองข้าง” ได้แก่ เกาะ ดู M. Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 47, 507. และ T.W. Rhys Davids and William Stede, *Pali-English Dictionary*, 323.

สิกदार (Sikdar 1964 : 525) กล่าวว่า การแบ่งจักรวาลชั้นกลางออกเป็น 4 ทวีป คือ ชมพูทวีป ปุรวทวีป อปรโคทานทวีป และอุตตรกุรุทวีป มีขึ้นในสมัยหลัง¹² เพราะเดิมทีเดิยวคัมภีร์ของพวกพราหมณ์แบ่งออกเป็น 7 ทวีป โดยมีมหาสมุทรซึ่งมีขนาดใหญ่เป็น 2 เท่า ล้อมรอบในลักษณะเป็นวงแหวน เรียงสลับกันไป สอดคล้องกับที่ ทอมป์สัน (Thompson 2004 : 49) กล่าวว่า ในสมัยพระเวทแบ่งจักรวาลชั้นกลาง (Bhumandala) ออกเป็น 7 ทวีป¹³

แม้ทวีปและมหาสมุทรในคัมภีร์ของพวกพราหมณ์จะมีจำนวนน้อยกว่าทวีปและมหาสมุทรที่กล่าวถึงในศาสนาไชนะ แต่ก็มิลักษณะเหมือนกัน คือ ทวีปและมหาสมุทรที่อยู่ด้านนอกจะมีขนาดใหญ่เป็น 2 เท่าของทวีปและมหาสมุทรที่อยู่ด้านใน โดยมีชมพูทวีปซึ่งกว้าง 100,000 โยชน์ เป็นศูนย์กลาง เรียงสลับกันไปเป็นวงแหวน เช่น ชมพูทวีปจะล้อมรอบด้วย ลวณสมุทร ส่วนลวณสมุทรก็จะล้อมรอบด้วยปลักษทวีป (Br.P. 18/1-2) ในศาสนาไชนะได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า ในทวีปที่อยู่รอบนอก ซึ่งมีขนาดใหญ่เป็น 2 เท่าของมหาสมุทรที่อยู่ด้านใน จะมีดินแดนและภูเขาเหมือนในชมพูทวีป แต่จะเพิ่มจำนวนเป็น 2 เท่าเสมอ เช่น ชาติกัซฆททวีป จะมีภูเขาและดินแดนเป็น 2 เท่าของชมพูทวีป คือ มีภูเขาเมรุ 2 ลูก มีดินแดนภระ 2 แห่ง เป็นต้น ปุษกรทวีปก็จะมีภูเขาและดินแดนเป็น 2 เท่าของชาติกัซฆททวีป คือ มีภูเขาเมรุ 4 ลูก มีดินแดนภระ 4 แห่ง เป็นต้น ดังนั้น ถ้าจักรวาลนี้ในพุทธศาสนาเทียบกันได้กับชมพูทวีปในศาสนาไชนะ

---

¹²ในคัมภีร์พราหมณ์ก็แบ่งเป็น 4 ทวีป เช่นเดียวกันกับพุทธศาสนา แต่มีชื่อต่างไปบ้างดังนี้ ภารตะ (Bharata) อยู่ทางทิศใต้ เกตุมาลา (Ketumala) อยู่ทางทิศตะวันตก (อุตตร) กुरु (Kuru) อยู่ทางทิศเหนือ และภัทราสวะ (Bhadrasva) อยู่ทางทิศตะวันออก ดู Bd.P. 1/2/15/50-53.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในที่นี้ เรียกดินแดนที่อยู่ทางทิศใต้ว่า ภารตะ ไม่เรียกชมพูทวีป ส่วนดินแดนทางทิศเหนือเป็นอุตตรกุระ เหมือนพุทธศาสนา ไม่ใช่ไอรวตะ อย่างศาสนาไชนะ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สมัยนี้ดินแดนอุตตรกุรุไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนวิเทหะ

¹³เรียงลำดับจากด้านในสุด ดังนี้ ชมพูทวีป (Jambudvipa) ปลักษทวีป (Plaksadvipa) ศาลมลิทวีป (Salmalidvipa) กุศทวีป (Kuśadvipa) เกราณจทวีป (Kraucadvipa) ศากทวีป (Śakadvipa) และปุษกรทวีป (Puskaradvipa) ดู Richard L. Thompson, **Vedic Cosmography and Astronomy** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2004), 49. และ Br.P. 16/11-12.

บางคัมภีร์ของศาสนาพราหมณ์แบ่งจักรวาลชั้นกลางเพิ่มเป็น 9 ทวีปบ้าง 13 ทวีปบ้าง ดู Jogendra Chandra Sikdar, **Studies in the Bhagawatisutra** (Muzaffarpur (Bihar) : Research Institute of Prakrit, Jainology & Ahimsa, 1964), 525. และ M. Monier-Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 507.

จักรวาลอื่น ๆ ก็เทียบกันได้กับชมพูทวีปในทวีปอื่น ๆ ของศาสนาไชนะเช่นเดียวกัน เพียงแต่จักรวาลในพุทธศาสนาไม่ได้เรียงสลับกันเป็นวงแหวนเหมือนอย่างทวีปในศาสนาไชนะ แต่เป็นวงกลมที่เรียงต่อกันไปเท่านั้น

นอกจากนี้ภูเขาเมรุหรือสิเนรุซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาลในศาสนาทั้งสองก็มีลักษณะพื้นฐานคล้ายกัน คือ มีลักษณะเป็นทรงกลม แม้คัมภีร์โลกทีปกสาร (โลกทีปก. 516) จะกล่าวว่า กลมเหมือนตะโพก ไม่ได้กลมเหมือนกรวยไม่มียอดซ้อนกันอย่างไรในศาสนาไชนะ อย่างไรก็ตามการที่คัมภีร์จักกวาพทีปนี (จกุกวาพ. 9) กล่าวว่า มีระเบียบ 5 แห่ง ตั้งอยู่โดยรอบภูเขาสิเนรุตั้งแต่พื้นน้ำขึ้นไป ก็แสดงว่า ภูเขาสิเนรุไม่ได้กลมเท่ากันตลอดตั้งแต่เชิงเขาจนถึงยอดส่วนที่คัมภีร์โลกบัญญัติ (โลกปญ. 220) กล่าวว่า ภูเขาสิเนรุเป็น 4 เหลี่ยม และคัมภีร์จักกวาพทีปนี (จกุกวาพ. 7) กล่าวสนับสนุนว่าถูกต้อง โดยให้เหตุผลว่า มีด้านทั้ง 4 อยู่ทางทิศต่าง ๆ นั้น ประเสริฐ ณ นคร (นิยดา เหล่าสุนทร, บรรณาธิการ 2541 : 216) กล่าวว่า แม้เป็นทรงกลมก็ต้องมีด้านที่หันไปทางทิศต่าง ๆ เหมือนกัน

ลักษณะที่แตกต่างกันของภูเขาเมรุหรือสิเนรุในศาสนาทั้งสองก็คือ ภูเขาเมรุในศาสนาไชนะจะตั้งอยู่ตรงกลางของอนุทวีปมหาวิเทหะ ด้านทิศเหนือเป็นดินแดนอุดตกรู ด้านทิศใต้เป็นดินแดนเทวกรู ด้านทิศตะวันออกเป็นดินแดนปุรวิวเทหะ และด้านทิศตะวันตกเป็นดินแดนอปรวิเทหะ ส่วนภูเขาสิเนรุในพุทธศาสนาดังอยู่ตรงกลางทวีปใหญ่ทั้ง 4 ล้อมรอบด้วยภูเขาสัตบริภณท์¹⁴ ซึ่งสูงลดหลั่นกันไป โดยภูเขาอุคนธรสูงจากน้ำ 42,000 โยชน์ เท่ากับครึ่งหนึ่งของภูเขาสิเนรุ ภูเขาอิสินธรสูงจากน้ำ 21,000 โยชน์ เท่ากับครึ่งหนึ่งของภูเขาอุคนธร ภูเขากรวิกสูงจากน้ำ 10,500 โยชน์ เท่ากับครึ่งหนึ่งของภูเขาอิสินธร ภูเขาสุทัสนะสูงจากน้ำ 5,250 โยชน์ เท่ากับครึ่งหนึ่งของภูเขากรวิก ภูเขาเนมินธรสูงจากน้ำ 2,625 โยชน์ เท่ากับครึ่งหนึ่งของภูเขาสุทัสนะ ภูเขาวิन्दกะสูงจากน้ำ 1,312 โยชน์ เท่ากับครึ่งหนึ่งของภูเขาเนมินธร และภูเขาอัศกัณสูงจากน้ำ 656 โยชน์ เท่ากับครึ่งหนึ่งของภูเขาวิन्दกะ (จกุกวาพ. 10) มีสีทันดรสมุทรหรือสีทสมุทรคั่นระหว่างกลางภูเขาเหล่านี้ (ชา.อ. 9/215; วินย.ฎีกา 1/392)

¹⁴ คัมภีร์อภินันปทีปิกา เรียก กุลาจละ ดู อภินัน. 8. คัมภีร์อภินันปทีปิกาฎีกาอธิบายว่าหมายถึง ภูเขาที่เป็นต้นตระกูล (ต้นกำเนิด) ของภูเขาทั้งหลาย ดู อภินัน.ฎีกา 31. ส่วนคัมภีร์จักกวาพทีปนี เรียก กุลบรรพต และอธิบายว่าหมายถึง ภูเขาที่เป็นฝั่ง (กุล) ของสีทันดรสมุทร ดู จกุกวาพ. 13. ในคัมภีร์ปุราณะ ก็มีกุลบรรพต แต่มีรายชื่อต่างกัน คือ มเหนทระ (Mahendra) มลยะ (Malaya) สหยะ (Sahya) สุกติมาน (Suktiman) ฤกษะ (Rksa) วินธยะ (Vindhya) และปาริยาตระ (Pariyatra) ดู Bd.P. 1/2/16/18-19.

จักรวาลชั้นบน

ในศาสนาไชนะเรียกจักรวาลชั้นบนว่า อูรชวโลก มีรูปร่างคล้ายตะโพนที่ตั้งขึ้นเป็นสถานที่อยู่ของพวกเทวดา ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ กวานวาตี วัยันตระ โชยติษกะ และไวมานิกะ กลุ่มที่อาศัยอยู่ประจำในจักรวาลชั้นบน ได้แก่ พวกไวมานิกะ ส่วนกลุ่มอื่น ๆ อาศัยอยู่ทั่วไปในจักรวาล กลุ่มกวานวาตีบางพวกอาศัยอยู่ในจักรวาลชั้นล่าง กลุ่มวัยันตระอาศัยอยู่ได้ในทุกชั้นของจักรวาล โดยเฉพาะบริเวณที่แห้งแล้งและห่างไกล บางแห่งก็กล่าวว่ามีอาศัยอยู่ในจักรวาลชั้นกลาง ลึกลงไปได้พื้นดินประมาณ 100 โยชน์ และกลุ่มโชยติษกะอาศัยอยู่ในจักรวาลชั้นกลาง สูงจากพื้นดินประมาณ 790-900 โยชน์ แต่บางแห่งก็กล่าวว่ามีอาศัยอยู่ในจักรวาลชั้นบนเช่นเดียวกับกลุ่มไวมานิกะ

เทวดากลุ่มไวมานิกะแบ่งออกเป็น 2 พวก คือ กัลโปปปีนนะและกัลปาตีตะ พวกกัลโปปปีนนะหรือที่บางแห่งเรียกว่า เทวโลก แบ่งเป็น 12 ชั้น (หรือ 16 ชั้น) ส่วนพวกกัลปาตีตะแบ่งออกเป็น 2 พวกย่อย คือ ไครเวยกะ มี 9 ชั้น และอนุตตระมี 5 ชั้น บางแห่งเพิ่มเทวดากลุ่มอนุทิส 9 พวก ระหว่างพวกไครเวยกะและอนุตตระ และเทวดากลุ่มเลากานติกะ 8 พวก ในสวรรค์ชั้นพรหมโลกด้วย

พุทธศาสนาเรียกสถานที่อยู่ของพวกเทวดาว่า สวรรค์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เทวโลก และพรหมโลก เทวโลกเป็นที่อยู่ของพวกเทวดา มี 6 ชั้น (บางแห่งหมายรวมถึงพรหมโลกด้วย) ส่วนพรหมโลกเป็นที่อยู่ของพวกพรหม แบ่งเป็น 2 พวก คือ รูปพรหม มี 16 ชั้น และอรูปพรหม มี 4 ชั้น หากนับจำนวนชั้นสวรรค์ในจักรวาลชั้นบนของศาสนาไชนะและพุทธศาสนา จะได้ 26 ชั้น เท่ากันพอดี

อย่างไรก็ตาม การแบ่งชั้นจักรวาลในพุทธศาสนาไม่ค่อยจะมีความสัมพันธ์กับสถานที่อยู่อย่างในศาสนาไชนะ แต่จะมีความสัมพันธ์กับระดับชั้นของจิตมากกว่า เพราะเทวโลกหรือสวรรค์ 6 ชั้น พุทธศาสนาจัดรวมอยู่ในกามภพ พวกเดียวกับสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย และมนุษย์ เนื่องจากยังมีการเสวยกามคุณอยู่ ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นต่อไปนี้

ศาสนาไชนะแบ่งพวกเทวดากวานวาตี วัยันตระ และโชยติษกะ ออกเป็นหลายประเภท แม้จะมีลักษณะแตกต่างกันบ้าง แต่ก็ยังเป็นพวกที่แสวงหาความสุขทางกาม โดยการมีความสัมพันธ์ทางเพศกับเทวีเช่นเดียวกับมนุษย์ ดังนั้น จึงอาจเทียบได้กับเทวดาสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เทวดาเหล่านี้บางพวกมีชื่อเรียกคล้ายกับที่พุทธศาสนาจัดเป็นคติอย่างอื่น ไม่ใช่เทวดา เช่น อสุรกุมาร คล้ายกับพวกอสุรกาย นาคกุมาร และสุบรรณกุมาร คล้ายกับพวกนาค พวกครุฑ ซึ่งพุทธศาสนาจัดเป็นพวกสัตว์ดิรัจฉาน แต่บางพวกก็ยังไม่แน่ชัดว่าจะจัดเป็นประเภทใดในพุทธศาสนา เช่น มโหระกะ เดวิดส์ และสเตด (Davids and Stede 2001 : 527) ว่าหมายถึง ภูเขาใหญ่

แต่ในขุททกนิกาย (ขุ.ชา. 27/2496, 2498/550) แสดงว่าเป็นพวกนาค ส่วนกินนร และกิมปुरुช เดวิดส์ และสเตด (Davids and Stede 2001 : 213, 215) แสดงว่า มีความหมายเหมือนกัน โดยหมายถึง นกขนาดเล็กชนิดหนึ่งมีหัวคล้ายศีรษะมนุษย์แต่ในภัตตาคารชาคค (ขุ.ชา. 27/2154/438) แสดงว่า กิมปुरुชเป็นพวกมฤค แต่มีเพศปรากฏเหมือนมนุษย์¹⁵ อรรถกถาชาคค (ชา.อ. 9/371) และ อรรถกถาอปทาน (อป.อ. 1/261) ก็แสดงว่า กินนรเป็นพวกสัตว์ดิรัจฉานเหมือนกัน แม้จะกล่าวว่า พวกกินนรเป็นสัตว์ดิรัจฉาน แต่อรรถกถาชาคค (ชา.อ. 9/370) ก็เล่าว่า นางกินนรคนหนึ่งชื่อ รตนวดี อยู่กินเป็นภรรยาของดาบส จนมีบุตรธิดาด้วยกัน เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณที่ดาบส ตนนั้นช่วยมาลึงที่มาทำร้ายพวกตน แสดงให้เห็นว่า พวกกินนรน่าจะเป็นมนุษย์เผ่าพันธุ์หนึ่ง ซึ่งมีความสามารถหลายอย่างคล้ายมนุษย์ ดังที่กล่าวไว้ในอรรถกถาตักกการิชชาคค (ชา.อ. 6/215) ว่า พวกกินนรมีความสามารถในการขับร้องและฟ้อนรำ ส่วนอรรถกถาภัตตาคารชาคค (ชา.อ. 7/96) แสดงว่า กินนรเป็นพวกอมมนุษย์ แต่ไม่ได้ระบุว่า เป็นอมมนุษย์ประเภทใด บางพวกก็ตรงกัน เช่น สุริยะ และจันทรมาส แต่มีจำนวนต่างกัน คือ ในพุทธศาสนา แต่ละจักรวาลจะมีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เพียงอย่างละ 1 ดวง เท่านั้น แต่ในศาสนาไชนะจะมีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ในจักรวาล นับจำนวนไม่ถ้วน เฉพาะในชมพูทวีปมีดวงอาทิตย์ 2 ดวง ดวงจันทร์ 2 ดวง เมื่อรวมดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ในดินแดนที่เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ก็มีถึงอย่างละ 132 ดวง นอกจากนี้ ในพุทธศาสนา ดวงอาทิตย์จะมีขนาดใหญ่กว่าดวงจันทร์ (วินย.อ. 1/126) แต่ในศาสนาไชนะ ดวงจันทร์จะมีขนาดใหญ่และอยู่สูงกว่าดวงอาทิตย์ ส่วนบางพวกที่มีเพิ่มเติมเข้ามา ไม่ปรากฏใน

---

¹⁵คล้ายกับลักษณะของพวกกินนรที่กล่าวไว้ในนิทานโบราณของชาวอินเดียว่า หน้าเป็นม้าตัวเป็นคน มีชื่อเรียกว่า อัศวमुख (Aśvamukha) และตุรังคพิคตฺร (Turavgavaktra) ด้วย ดู John Dowson, **A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion** (New Delhi : D.K. Printworld (P) Ltd., 2005), 164. ลักษณะของกินนรที่ดอว์สัน (Dowson) กล่าวถึงนี้คล้ายกับลักษณะของนางแก้วหน้าม้า ตัวเอกบทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้าของไทย ซึ่งแสดงว่า นางแก้วหน้าม้ามีลักษณะเป็นกินนรของอินเดียแท้ นอกจากนี้ ในมหาชาติกัณฑ์มหาพนของพระเทพโมลี (กลิ่น) วัดราชสิทธารามก็มีกล่าวถึงพวกกินนรว่า “อัศวมุขีก็คะนองพาคณะเที่ยวในเถื่อนทาง” ต่อมาสมัยหลัง ลักษณะของกินนรของไทยจึงเปลี่ยนไป โดยนางกินนร จะมีหน้าและลำตัวท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นนก อย่างไรก็ตามลักษณะของพวกกินนรคงจะเปลี่ยนไปตามจินตนาการของแต่ละชาติที่รับอิทธิพลจากอินเดีย เพราะรูปสลักเรื่องสุรนชาคคที่โบโรบูดูระ (Borobudur) เกาะชวา นางกินนรมีรูปร่างอย่างมนุษย์ธรรมดา ดู พระยาอนุমানราชชน, **ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีและเทพนิยายสงเคราะห์** (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2531), 107-108.

พุทธศาสนา ก็ถือว่าเป็นเทวดาได้ โดยอาศัยหลักที่แสดงไว้ในขุททกนิกาย จุฬนิตเทส (ขุ.จุฬ. 30/120/46) ว่า “สิ่งใดก็ตาม หากได้รับการนับถือบูชา สิ่งนั้นก็เป็ญเทวดาได้”¹⁶

สวรรค์ชั้นกัลปโปปปีนนะ 12 ชั้น เทียบได้กับสวรรค์ 6 ชั้น ในพุทธศาสนา เพราะเทวดาในสวรรค์เหล่านี้ยังมีการยุ่งเกี่ยวกับเรื่องกามารมณ์ โดยสวรรค์ชั้นแรกคือ เสาธรรม เทียบได้กับสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาและดาวดึงส์ 2 ชั้นรวมกัน ในศาสนาไชนะท้าวโลกบาลทั้ง 4 คือ โสภณ ยม วรุณ และไวศรณะ จะเป็นผู้ช่วยพระอินทร์ในการปกครองสวรรค์แต่ละชั้น ไม่ได้แยกอยู่ต่างหากเหมือนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นที่น่าสังเกตว่า สวรรค์ชั้นนี้ไม่มีพระอินทร์ปกครอง ทั้ง ๆ ที่สวรรค์ชั้นอื่น ๆ ต่างก็มีผู้ปกครองครบทุกชั้น ต้องอาศัยท้าวสักกะซึ่งเป็นพระอินทร์สวรรค์ชั้นดาวดึงส์มาปกครอง ทำให้เข้าใจได้ว่า ความจริงแล้ว สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกานั้นอาจไม่ได้แยกเป็นสวรรค์ชั้นหนึ่งต่างหากจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพียงแต่เป็นที่อยู่ของท้าวโลกบาลทั้ง 4 คือ ท้าวธตรฐ วิรุฬหก วิรุฬปักข์ และท้าวเวสวัณ เพื่อทำหน้าที่อารักขาทิศต่าง ๆ ของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามที่ได้รับมอบหมายจากท้าวสักกะ โดยไม่มีอำนาจเด็ดขาด เมื่อมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นก็ต้องไปรายงานให้ที่ประชุมเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ทราบ

ท้าวโลกบาลสวรรค์กัลปโปปปีนนะทั้ง 12 ชั้น ในศาสนาไชนะมีชื่อเหมือนกับในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ต่างกันเพียงทิศตะวันออกเท่านั้นที่ศาสนาไชนะเป็นพระโสภณ¹⁷ แต่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นพระอินทร์ (เสฐียร โสเศศ 2544 : 87) มีตรงกับพุทธศาสนา 1 องค์ คือ ท้าวไวศรณะ หรือ เวสวัณ หรือกุเวร ซึ่งเป็นท้าวโลกบาลทางทิศเหนือ

เรื่องราวเกี่ยวกับพระอินทร์ทั้งในศาสนาไชนะและพุทธศาสนา น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพราะเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในอินเดียมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่สมัยแรกที่พวกอารยันอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอินเดีย เมื่อประมาณ 4,000-3,000 ปีมาแล้ว ดังปรากฏเรื่องราวอยู่ในคัมภีร์พระเวท นอกจากนี้ยังมีหลักฐานว่าในคัมภีร์หรือเวสตะของชาวอิหร่านก็มีชื่อของพระอินทร์ปรากฏอยู่ ซึ่งแสดงว่า พระอินทร์น่าจะเป็นเทพที่ชาวอารยันรู้จักมาก่อนที่จะเริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอินเดีย ต่อมาสมัยมหากาพย์และปุราณะ แม้พวกอารยันจะหันไปนับ

¹⁶เย เยลี ทกุจิณเยชยา เต เตลี เทวดา.

(ขุ.จุฬ. 30/120/46)

¹⁷ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระ โสภณหรือพระจันทรเป็นท้าวโลกบาลทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนทิศเหนือ บางแห่งว่า เป็นพระอัคนี แต่บางแห่งว่า พระอัคนี เป็นท้าวโลกบาลทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ดู M. Monier-Williams, A Sanskrit-English Dictionary, 906. และ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, สานิตี (กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2550), 104-105.

ถือเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ว่าเป็นเทพสูงสุด แต่พระอินทร์ก็ยังเป็นเทพที่รู้จักกันดีทั่วไป เมื่อเกิดศาสนา ไชนะและพุทธศาสนา แม้คนจะเปลี่ยนลัทธิความเชื่อถือ แต่ความนิยมนับถือพระอินทร์ ก็ยังคงมีอยู่ เพียงแต่เปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมคุณลักษณะของพระอินทร์ต่างไปจากเดิม เพื่อให้สอดคล้องกับ ลัทธิศาสนาของตนเท่านั้น (เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา 2520 : 13, 44, 142-143, 357-359)

พระอินทร์ในสมัยพระเวทมีสมญานามเป็นอันมาก แต่ที่กลายมาเป็นชื่อของ พระองค์ในศาสนา ไชนะและพุทธศาสนาก็คือ ศักระ ซึ่งมีความหมายว่า ผู้ทรงอำนาจ พระองค์ มีชายาชื่อ อินทราณี หรือศจี ทรงมีวัชระเป็นอาวุธประจำพระองค์ นอกจากวัชระแล้วยังมีธนูและ ตะขอเป็นอาวุธด้วย พาหนะของพระองค์คือ รถทองเทียมด้วยม้าสีน้ำตาล แต่ในสมัยมหากาพย์ กล่าวไว้ว่า พระอินทร์มีช้างชื่อ ไอราวตะหรือ ไอราวณะเป็นพาหนะด้วย คัมภีร์พระเวทไม่ได้กล่าวถึง ที่อยู่ของพระอินทร์ไว้ชัดเจน กล่าวเพียงว่า พระองค์เป็นหัวหน้าเทพแห่งบรรยากาศ (Antariksa) ซึ่งอยู่ระหว่างแผ่นดินและสวรรค์ ดังนั้น ที่ประทับของพระองค์ก็น่าจะอยู่ที่สวรรค์ชั้นนี้ วรรณคดี สมัยหลังได้กล่าวถึงสวรรค์ของพระอินทร์ว่าตั้งอยู่บนภูเขามेरู นครของพระองค์มีชื่อว่า อมราวดี ภายในนครมีสวนชื่อนันทะ เป็นสถานที่นารื่นรมย์ มีต้นไม้สวรรค์หลายชนิด รวมทั้งต้นปาริชาติ ด้วย พระองค์ประทับอยู่ในวิมานชื่อ ปุษกรมาลินี (Puskaramalini) หรือไวชยันตะ (Vaijayanta) พร้อมด้วยนางศจี (เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา 2520 : 64-65, 95, 100-101, 103-106, 134-135)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เรื่องราวของอินทร์และสวรรค์ของพระองค์คล้ายคลึง กับพระอินทร์ในศาสนา ไชนะและพุทธศาสนา มาก บางอย่างก็ตรงกับศาสนา ไชนะ บางอย่างก็ตรงกับ พุทธศาสนา บางอย่างก็ตรงทั้งศาสนา ไชนะและพุทธศาสนา และบางอย่างศาสนา ไชนะก็ตรงกับ พุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่า แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ต่างก็มีอิทธิพลต่อกัน เช่น เรื่องสวรรค์ของ พระอินทร์ตั้งอยู่บนยอดภูเขามेरูหรือสินธุ เรื่องช้างเอราวัณ ซึ่งในคัมภีร์ปุราณะแสดงว่ามีลักษณะ เป็นช้างจริง ๆ มีนิสัยเหมือนสัตว์ทั่วไป พระอินทร์ทรงใช้เป็นที่นั่งทำศึก (เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา 2520 : 254) แต่ในศาสนา ไชนะและพุทธศาสนา ช้างเอราวัณเป็นช้างจำแลง ในศาสนา ไชนะ เวลาที่ ตีรถึงกรประสูติเทพติดตาม (Abhiyogya) จะแปลงกายเป็นช้างเอราวัณ (Jain, trans. 2009 : 169) ส่วนในพุทธศาสนา เทพบุตรชื่อเอราวัณจะแปลงกลายเป็นช้างเอราวัณให้ทั่วสักกะประทับเวลา เสด็จประพาสอุทยาน (ธ.อ. 2/104)

นอกจากสวรรค์ชั้นเสาศรรณแล้ว ในระดับเดียวกันนี้ ศาสนาไชนะยังมีสวรรค์อีกชั้นหนึ่งชื่อ ไอศาน มีลักษณะเหมือนกับสวรรค์ชั้นเสาศรรณ แต่พระอินทร์ผู้ปกครองมีนามว่า อิศาน¹⁸

ถัดจากสวรรค์ชั้นเสาศรรณและไอศานขึ้นไปเป็นสวรรค์ชั้นสันทกุมาร พระอินทร์ที่ปกครองสวรรค์ชั้นนี้มีนามว่า สันทกุมาร คล้ายกับนามของพรหมองค์หนึ่งในพุทธศาสนา คือ สันทกุมารพรหม ซึ่งได้รับความเคารพยกย่องจากเทวดาสวรรค์จำตุมหาราชิกาและดาวดึงส์มาก (ที.มหา. 10/216/258-259) ที่ระดับเดียวกันนี้ยังมีสวรรค์ชั้นมาเหนทระตั้งอยู่ มีลักษณะเหมือนกับสวรรค์ชั้นสันทกุมาร แต่พระอินทร์ผู้ปกครองมีนามว่า มาเหนทระ

เหนือสวรรค์ชั้นสันทกุมารและมาเหนทระขึ้นไป คือ สวรรค์ชั้นพรหมโลก หรือพรหม หรือพราหม สวรรค์ชั้นนี้แม้จะมีชื่อเหมือนพรหมโลกของพุทธศาสนา แต่ไม่ได้มีลักษณะคล้ายกัน เพราะเป็นสวรรค์ที่ยังเกี่ยวข้องกับเรื่องกามารมณ์

สวรรค์ที่อยู่เหนือขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นพรหมโลก คือ ลานตะถะ ถัดจากลานตะถะเป็นมหาสุกรี ถัดจากมหาสุกรีเป็นสหัสธาระ ถัดจากสหัสธาระเป็นอานตะและปราณตะ ถัดจากอานตะและปราณตะเป็นอารณะและอัญชุต สวรรค์เหล่านี้คล้ายกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมา มีพระอินทร์ซึ่งมีนามเช่นเดียวกับชื่อสวรรค์ พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ มีนามเหมือนกับสวรรค์ชั้นที่กล่าวมาเป็นผู้ปกครอง

ในศาสนาไชนะไม่พบว่ามีการกล่าวถึงชั้นของสวรรค์ซึ่งเป็นที่สถิตของผู้ที่จะลงมาอุบัติเป็นตีสถิงกร เหมือนอย่างสวรรค์ชั้นดุสิตในพุทธศาสนา ซึ่งถูกกำหนดให้พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์จะต้องไปเกิดก่อนที่จะเสด็จลงมาอุบัติในโลกมนุษย์เพื่อตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งนี้ เพราะผู้ที่จะมาอุบัติเป็นตีสถิงกรนั้น อาจมาจากนรกขุมที่ 1-3 ก็ได้ ดังจะเห็นได้จากปัทมนาถะซึ่งจะมาอุบัติเป็นตีสถิงกรองค์แรกของศาสนาไชนะ ในส่วนของกาลจักรอุตสรรปณี ที่จะมาถึงในอนาคต แต่ขณะนี้พระองค์ก็กำลังชดใช้กรรมอยู่ในนรกขุมที่ 1

เทวดาในสวรรค์แต่ละชั้นจะมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันออกไป ศาสนาไชนะกล่าวว่า เทวดาที่อยู่สวรรค์ชั้นบนจะมีอายุ อำนาจ ความสุข รัศมี ความบริสุทธิ์ของจิต ความสามารถทางประสาทสัมผัส และทิพยจักขุเพิ่มมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็จะมีการเคลื่อนไหวขนาดของร่างกาย รากะและมานะลดลง และพุทธศาสนาก็กล่าวในทำนองเดียวกันว่า เทวดาที่เป็นราชาปกครองสวรรค์แต่ละชั้นย่อมเป็นเลิศกว่าเทวดาในสวรรค์ชั้นนั้น 10 ประการ คือ อายุทิพย์

¹⁸ตามความเชื่อของศาสนาไชนะ มีพระอินทร์ทำหน้าที่ปกครองส่วนต่าง ๆ ของจักรวาลรวมทั้งหมด 100 องค์ ดู Acarya Kundakunda, *Pañcastikaya-sara*, 1.

วรรณศัพท์ สุขศัพท์ ยศศัพท์ อธิปไตยศัพท์ รูปศัพท์ เสียงศัพท์ กลิ่นศัพท์ รสศัพท์ และ โภกฐัพพะศัพท์ ซึ่งก็แสดงว่า เทวดาในสวรรค์ชั้นที่สูงขึ้นไปย่อมเป็นเลิศกว่าเทวดาที่อยู่ในสวรรค์ชั้นล่างด้วยทิพยสมบัติ 10 ประการนี้เช่นเดียวกัน ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้

ลักษณะที่คล้ายคลึงกันได้แก่ เรื่องอายุ อานาจ ความสุข รัศมี ความบริสุทธิ์ของจิต และความสามารถทางประสาทสัมผัส เทวดาที่อยู่สวรรค์ชั้นสูงขึ้นไปย่อมต้องมีสิ่งเหล่านี้เหนือกว่าเทวดาที่อยู่สวรรค์ชั้นล่าง ดังจะเห็นได้ชัดเจนในเรื่องอายุ เทวดาทั้งในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาต่างก็มีอายุเพิ่มขึ้นเมื่ออยู่ในสวรรค์ชั้นที่สูงขึ้นไป โดยเทวดาในพุทธศาสนาจะมีอายุเพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าเสมอ จนถึงสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ส่วนในศาสนาไชนะแม้จะเพิ่มขึ้นแต่ก็ไม่เป็น 2 เท่า โดยเทวดาสวรรค์ชั้นเสาธรรมและไอศานมีอายุสูงสุดประมาณ 2 สาคโรปมะ ชั้นส้านตกุมารและมาहनตระ มีอายุสูงสุดประมาณ 7 สาคโรปมะ หลังจากนั้นมีการคำนวณอายุโดยใช้อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นส้านตกุมารและมาहनตระ คือ 7 สาคโรปมะ เป็นตัวตั้งแล้วบวกด้วย 3, 7, 9, 11, 13 และ 15 จะได้อายุของเทวดาสวรรค์ชั้นถัดไป คือ ชั้นพรหมโลก 10 สาคโรปมะ ชั้นลานตกะ 14 สาคโรปมะ ชั้นมหาศุกร์ 16 สาคโรปมะ ชั้นสหัสสราละ 18 สาคโรปมะ ชั้นอานตะและปราณตะ 20 สาคโรปมะ ชั้นอารณะและอัจยุต 22 สาคโรปมะ

นอกจากเรื่องอายุแล้ว เทวดาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาก็ยังมีความยินดีในเรื่อง กามคุณเหมือนกัน โดยเทวดาในสวรรค์จะมีวิธีการแสวงหาความสุขแตกต่างกันออกไป จากความสุขชั้นหยาบไปถึงความสุขชั้นละเอียด ศาสนาไชนะแสดงว่า พวกเทวดากลับไปปปีนนะ ชั้นที่ 1-2 คือ เสาธรรมและไอศาน มีการแสวงหาความสุขทางกามโดยการมีเพศสัมพันธ์กับเทวีเหมือนมนุษย์ ชั้นที่ 3-4 คือ ส้านตกุมารและมาहनตระ มีการแสวงหาความสุขทางกาม โดยการจับต้องสัมผัสเทวี ชั้นที่ 5-6 คือ พรหมโลกและลานตกะ มีการแสวงหาความสุขทางกาม โดยการจ้องดูเทวีที่แต่งตัวและสวมเครื่องประดับอย่างสวยงาม ชั้นที่ 7-8 คือ มหาศุกร์และสหัสสราละ มีการแสวงหาความสุขทางกาม โดยการฟังดนตรี เสียงหัวเราะ การเจรจา และบทเพลงอันไพเราะจากเทวี ชั้นที่ 9-12 คือ อานตะ ปราณตะ อารณะ และอัจยุต มีการแสวงหาความสุขทางกาม โดยการคิดจินตนาการ คล้ายกับที่อาจารย์บางพวกในพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาและดาวดึงส์ สำเร็จภารกิจด้วยการอยู่ร่วมกันเป็นคู่ ๆ ชั้นยามา สำเร็จด้วยอาการเพียงสวมกอดกัน ชั้นคูลิต สำเร็จด้วยอาการเพียงใช้มือจับต้อง ชั้นนิมมานรดี สำเร็จด้วยอาการเพียงหัวเราะ และชั้นปรนิมมิตวสวัตติ สำเร็จด้วยอาการเพียงแลดู อย่างไรก็ตามอรรถกถาและฎีกากล่าวว่า เทวดาเหล่านี้ทั้งหมดยังมีการแสวงหาความสุขโดยการมีเพศสัมพันธ์กันเป็นคู่ ๆ เหมือนมนุษย์

ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันได้แก่ ขนาดของร่างกาย สีกาย และการเคลื่อนไหว

ขนาดของร่างกาย พุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับความสูงของเทวดาในสวรรค์แต่ละชั้น แต่จากการพรรณนาลักษณะของเทวดาที่ปรากฏ เช่น มัญจุกษัตริเทพบุตร เทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกะ ราชาแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ธรรมิกอุบาสก เทวดาสวรรค์ชั้นดุสิต ทุกองค์ต่างก็มีร่างกายสูง 3 คาวุต ทั้งนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า เทวดาทุกชั้นมีความสูง 3 คาวุต อย่างไรก็ตามในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับความสูงของเทวดาในสวรรค์แต่ละชั้นไว้ว่า ชั้นจาตุมหาราชิกา สูง $\frac{1}{4}$ โกสะ ชั้นดาวดึงส์สูง $\frac{1}{2}$ โกสะ ชั้นยามา สูง $\frac{3}{4}$ โกสะ ชั้นดุสิตสูง 1 โกสะ ชั้นนิมมานรดี สูง $1\frac{1}{4}$ โกสะ และชั้นปรนิมมิตตวสวัตตี สูง $1\frac{1}{2}$ โกสะ (Abhidharmakosavyakhya, quoted in Law 1998 : 31-33; Kloetzli 1989 : 38) จะเห็นได้ว่า ความสูงของเทวดาแต่ละชั้นจะเพิ่มขึ้นตามลำดับ ซึ่งตรงกันข้ามกับเทวดาในศาสนาไชนะ คือ เมื่อชั้นสูงขึ้น ความสูงจะลดลงตามลำดับเช่นเดียวกัน เริ่มต้นจากความสูง 7 สอก ในสวรรค์ชั้นเสาศรรณและไอศาน ลดลงเหลือ 6 สอก ในชั้นสำนักุมารและมาเหนท์ระ 5 สอก ในชั้นพรหมโลกและลานตกะ 4 สอก ในชั้นมหาสุกัรและสหสราระ $3\frac{1}{2}$ สอก ในชั้นอานตะและปราณตะ และ 3 สอก ในชั้นอารณะและอัจยุต

สีกาย เรื่องสีกายก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ไม่มียละเอียดกล่าวถึงในพุทธศาสนาเถรวาท ในชาดก ขุททกนิกาย (ขุ.ชา. 27/1534/311-312) กล่าวว่า ร่างกายของพวกเทวดาไม่มีเส้นเอ็น จึงไม่แก่เหมือนมนุษย์ และในวิมานวัตถุ ขุททกนิกาย (ขุ.วิมาน. 26/1-85/1-156) ก็แสดงว่า พวกเทวดามีผิวพรรณอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีแต่จะผุดผ่องขึ้นทุกวัน มีผิวพรรณงดงาม มีรัศมีรุ่งเรืองสว่างไสวไปทั่วทุกทิศเหมือนดาวประกายพุกฤษ์ ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงสีกายของพวกเทวดาโดยทั่วไป ก็มักจะกล่าวว่า มีผิวพรรณงามเหมือนทองคำบริสุทธิ์ (ชา.อ. 6/29) ต่างจากศาสนาไชนะซึ่งมีการแบ่งสีกายของเทวดาแต่ละชั้นและแต่ละประเภทไว้อย่างชัดเจน ศาสนาไชนะถือว่า สีเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงระดับความสะอาดบริสุทธิ์ของชีวะ เทวดากัลโปปปีนนะ ชั้นที่ 1-2 มีกายสีเหลือง (บางแห่งว่าสีแดง) ชั้นที่ 3-5 มีกายสีชมพู และชั้นที่ 6-12 มีกายสีขาว หากเปรียบเทียบกันแล้ว สีกายของเทวดาในพุทธศาสนาก็น่าจะเหมือนกับสีกายของเทวดากัลโปปปีนนะ ชั้นที่ 1-2 ในศาสนาไชนะ

การเคลื่อนไหว ในศาสนาไชนะ เทวดาในสวรรค์ชั้นที่อยู่สูงขึ้นไปจะมีความสามารถในการเคลื่อนไหวลดลงเรื่อย ๆ จนในที่สุดเมื่อชีวะหลุดพ้นแล้วและได้ไปเสวยวิมุติสุขอยู่ในสิทธโลก ก็จะไม่มีการเคลื่อนไหวโดยสิ้นเชิง ส่วนในพุทธศาสนา ชั้นของสวรรค์ไม่ค่อยมีผลต่อความสามารถในการเคลื่อนไหว ขึ้นอยู่กับประเภทของเทวดามากกว่า เพราะมีปรากฏว่า เทวดาที่อยู่ในสวรรค์ต่างชั้นกันมีความสามารถในการเคลื่อนไหวไม่ต่างกันนัก ในสักกปัญหาสูตร (ที.มหา. 10/247/299) กล่าวว่า ท้าวสักกะ พร้อมด้วยเทวดาสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มีปัญจสิขคันธรรพบุตรนำเสด็จ ได้ลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ถ้ำอินทสาละ ณ เวทียกบรรพต ด้านทิศเหนือแห่งพราหมณคามชื่อ อัมพสันท์ อันตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของนครราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยใช้เวลาเท่ากับเวลาที่บุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนที่คู้เข้าออกไปหรือคู้ แขนที่เหยียดออกเข้า เหมือนกับที่กล่าวไว้ในมหาสมยสูตร (ที.มหา. 10/235/287) ว่า เทวดาชั้นสุทธาวาส 4 องค์ ได้ลงมาจากสวรรค์ชั้นสุทธาวาส เพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ป่ามหาวัน เขตนครกบิลพัสดุ์ในสักกชนบท โดยใช้เวลาเท่ากับเวลาที่บุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนที่คู้เข้าออกไปหรือคู้ แขนที่เหยียดออกเข้า แต่พวกรูปพรหมประเภทอสังขสัญญาสัตตา และอรุปรหมทั้ง 4 ประเภท ไม่มีการเคลื่อนไหว เนื่องจากพวกอสังขสัญญาสัตตา มีแต่รูป ไม่มีจิต ส่วนพวกอรุปรหม มีแต่จิตไม่มีรูป

ลักษณะที่แตกต่างอีกอย่างหนึ่งก็คือ เทวดาในศาสนาไชนะไม่ว่าจะอยู่ในสวรรค์ชั้นใดก็ตาม ไม่สามารถบรรลุโมกษะได้ ต้องมาเกิดเป็นมนุษย์ก่อน แต่ในพุทธศาสนา เทวดาทุกชั้นถ้ามีโอกาสได้ฟังธรรม ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลประเภทต่าง ๆ ได้ เช่น มัญจกณทัฬหะบุตร (ธ.อ. 1/35) ท้าวสักกะ (ที.มหา. 10/272/323) ในมัชฌิมนิกาย (ม.อ. 14/809/508) กล่าวว่าเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดพระราหุลจบลง เทวดาจำนวนหลายพันองค์ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม อรรถกถามัชฌิมนิกาย (ม.อ. 4/250) ขยายความว่า บางพวกเป็นพระโสดาบัน บางพวกเป็นพระสกทาคามี บางพวกเป็นพระอนาคามี และบางพวกก็เป็นพระจिณาสพ จำนวนเทวดาที่ได้บรรลุธรรมไม่สามารถกำหนดนับได้ และในอรรถกถาทีฆนิกาย (ที.อ. 2/311) ก็กล่าวว่า ในวันที่พวกเทวดาจากโลกธาตุต่าง ๆ มาประชุมกันเพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้านั้น มีเทวดาประมาณ 100,000 โภกับรรลุพระอรหันต์ ส่วนพวกที่บรรลุมรรค 3 มีจำนวนนับไม่ถ้วน

ถัดจากสวรรค์ชั้นกัลปโปปันนะ 12 ชั้นขึ้นไป เป็นสวรรค์ชั้นกัลปาตีตะ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ไครเวยกะ 9 ชั้น และอนุดตระ 5 ชั้น สวรรค์ชั้นกัลปาตีตะทั้ง 14 ชั้นนี้น่าจะเทียบได้กับรูปพรหม 16 ชั้น ในพุทธศาสนา แม้จะไม่เหมือนกันทีเดียว โดยไครเวยกะ 9 ชั้น เทียบได้กับรูปพรหม 9 ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปาริสัชชาถึงชั้นสุกภินหา และอนุดตระ 5 ชั้น เทียบได้กับสุทธาวาส 5 ชั้น ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นต่อไปนี้

สวรรค์ชั้นกัลปาตีตะของศาสนาไชนะไม่มีเทวีหรือเทวดาผู้หญิงคล้ายกับพรหมโลกของพุทธศาสนาที่มีแต่พรหมผู้ชายล้วน เพราะฉะนั้นพวกเทวดาและพรหมเหล่านี้จึงพ้นจากกามคุณ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ดำรงอยู่ในภาวะอันเป็นสุขอย่างยิ่ง พุทธศาสนากล่าวว่า เป็นความสุขที่เกิดจากฌาน

พวกเทวดาสวรรค์ไครเวยกะทั้ง 9 ชั้น แบ่งเป็นชั้นใหญ่ ๆ ได้ 3 ชั้น คือ ชั้นล่าง ชั้นกลาง และชั้นบน แต่ละชั้นประกอบด้วย 3 ชั้นย่อย มีกายสีขาวเหมือนกันหมด อายุจะเพิ่มขึ้นตามลำดับชั้นที่สูงขึ้นเช่นเดียวกับพุทธศาสนา เริ่มจากชั้นแรก สุทธรรณะ มีอายุ 23 สาคโรปมะ แล้ว

เพิ่มขึ้น ชั้นละ 1 ศาตโรปมะ จนถึงชั้นที่ 9 คือ ปริตติงกร จะมีอายุสูงสุด 31 ศาตโรปมะ ต่างจาก พุทธศาสนา ซึ่งจะเพิ่มขึ้นในลักษณะที่เป็น 2 เท่า คือ ชั้นแรก พรหมปาริสังขา $\frac{1}{4}$ กัป ชั้นที่ 2 พรหมปุโรหิตา $\frac{1}{2}$ กัป ชั้นที่ 3 มหาพรหมา 1 กัป ชั้นที่ 4 ปริตตภา 2 กัป ชั้นที่ 5 อัมปมาณาภา 4 กัป ชั้นที่ 6 อาภัสสรา 8 กัป ชั้นที่ 7 ปริตตสุภา 16 กัป ชั้นที่ 8 อัมปมาณสุภา 32 กัป และชั้นที่ 9 สุภกัณหา 64 กัป

สำหรับความสูงของเทวดาสวรรค์ชั้น ไครเวกจะลดลงตามลำดับชั้นที่สูงขึ้น คือ ชั้นล่าง สูง $2\frac{1}{2}$ ศอก ชั้นกลาง สูง 2 ศอก และชั้นบน สูง $1\frac{1}{2}$ ศอก ในพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ กล่าวแต่เพียงว่า พวกพรหมมีร่างกายใหญ่โต ขนาดเท่ากับ 2-3 เขต หมู่บ้านของชาวอมคธ แต่ในคัมภีร์พุทธศาสนามหายานกล่าวว่า ความสูงของรูปพรหมจะเพิ่มขึ้นตามลำดับชั้นที่สูง โดยชั้นที่ 1-4 เพิ่มขึ้นชั้นละ $\frac{1}{2}$ โยชน์ ชั้นที่ 5-9 เพิ่มเป็น 2 เท่าของชั้นที่อยู่ข้างล่าง ดังนี้

- ชั้นที่ 1 พรหมปาริสังขา (Brahmaparsadya) หรือพรหมกายิกะ (Brahmakayika) สูง $\frac{1}{2}$ โยชน์
- ชั้นที่ 2 พรหมปุโรหิต (Brahmapurohita) สูง 1 โยชน์
- ชั้นที่ 3 มหาพรหม (Mahabrahma) สูง $1\frac{1}{2}$ โยชน์
- ชั้นที่ 4 ปริตตภา (Parittabha) สูง 2 โยชน์
- ชั้นที่ 5 อัมปมาณาภา (Apramanabha) สูง 4 โยชน์
- ชั้นที่ 6 อาภัสสรา (Abhasvara) สูง 8 โยชน์
- ชั้นที่ 7 ปริตตสุภา (Parittasubha) สูง 16 โยชน์
- ชั้นที่ 8 อัมปมาณสุภา (Apramanasubha) สูง 32 โยชน์
- ชั้นที่ 9 สุภกัณหา (Subhakrtsna) สูง 64 โยชน์

(Abhidharmakosavyakhya, quoted in Law 1998 : 33-34; Kloetzli 1989 : 38)

ผู้วิจัยยังไม่พบว่าศาสนาไหนจะใช้อะไรเป็นเกณฑ์ในการแบ่งสวรรค์ชั้น ไครเวก ทั้ง 9 ชั้น เป็น 3 ชั้นใหญ่ แต่มีลักษณะคล้ายการแบ่งรูปพรหมในพุทธศาสนา ที่ใช้ระดับชั้นของฉาน เป็นเกณฑ์ คือ ปฐมฉาน 3 ชั้น ทุตติยฉาน 3 ชั้น และตติยฉาน 3 ชั้น รวมเป็น 9 ชั้น เท่ากันพอดีกับ สวรรค์ชั้น ไครเวก

บางคัมภีร์ในศาสนาไชนะกล่าวว่ เหนือสวรรค์ชั้นไครเวกะขึ้นไป ก่อนจะถึงสวรรค์ชั้นอนุดตระ มีสวรรค์ชั้นอนุทศ 9 ชั้น ตั้งอยู่ เทวดาในสวรรค์เหล่านี้มีลักษณะคล้ายกับเทวดาสวรรค์ชั้นอนุดตระ จึงน่าจะเทียบได้กับรูปพรหมชั้นเวหัพผลาและอัสญญีสัตตา ซึ่งอยู่ระหว่างรูปพรหม 9 ชั้น และสุทธาวาส 5 ชั้น เพราะรูปพรหมทั้ง 2 ชั้นนี้ แม้จะเป็นผู้ได้จตุตถฌานเหมือนรูปพรหมชั้นสุทธาวาส แต่ก็ไม่ได้จัดรวมไว้ด้วยกัน คงแยกนับไว้ต่างหาก ดังที่แสดงไว้ในอรรถกถาวิภังค์¹⁹ (วิภังค. อ. 568) แสดงให้เห็นว่ เป็นพรหมที่มีลักษณะเฉพาะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2539 : 613) ทรงกล่าวว่ รูปพรหมทั้ง 2 ชั้นนี้จะไปเกิด ณ โอกาสแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่สวรรค์ชั้นสุทธาวาส

เทวดาสวรรค์ชั้นอนุทศทุกชั้นมีกายสีขาว มีอายุสูงสุด 32 สาคโรปมะ เท่ากัน เช่นเดียวกับรูปพรหมชั้นเวหัพผลาและอัสญญีสัตตาที่มีอายุ 500 กัป เท่ากัน มีความสูง $1\frac{1}{2}$ ศอก ในพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับความสูงของพวกพรหมตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ในคัมภีร์พุทธศาสนามหายานกล่าวว่ รูปพรหมชั้นที่ 10 อนภระกะ (Anabhraka) สูง 125 โยชน์ ชั้นที่ 11 ปุณยประสวะ (Punyaprasava) หรือปุณยประเวศ (Punyapraveśa) สูง 500 โยชน์ และชั้นที่ 12 พุทท์ผล (Brhatphala) สูง 1,000 โยชน์²⁰ (Abhidharmakosavyakhya, quoted in Law 1998 : 34; Kloetzli 1989 : 38)

ลักษณะที่คล้ายกันอีกประการหนึ่งก็คือ เทวดาชั้นอนุทศจะต้องลงมาเกิดเป็นมนุษย์อีกเพื่อบรรลุมโภคะเช่นเดียวกับรูปพรหมชั้นเวหัพผลาและอัสญญีสัตตา ที่อาจจะต้องมาเกิดเป็นมนุษย์อีก เพราะไม่มีข้อกำหนดเหมือนรูปพรหมชั้นสุทธาวาสว่าจะต้องนิพพานในชั้นนั้น ยกเว้นพระอนาคามีที่เกิดในพรหมโลกชั้นเวหัพผลา

---

¹⁹อิติ จ กามาวจรา นว พุรหมโลกา ปณจ สุทธาวาสา จตุตาโร อรูปา อสญญสตุตเวหัพผลเอหิ สทุธิ ฉพพิสติ เทวโลกา.

(วิภังค. อ. 568)

²⁰ในวรรณคดีบาลีไม่มีชั้นที่ 10 และ 11 แต่มีชั้นอัสญญีสัตตาเพิ่มเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง ต่อจากชั้นเวหัพผลา

ส่วนสวรรค์ชั้นอนุดตระ แม้จะเทียบกันได้กับพรหมโลกชั้นสุทธาวาส โดยมีจำนวน 5 ชั้น เท่ากัน แต่ในรายละเอียดก็ไม่เหมือนกันทีเดียว ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นต่อไปนี้

ลักษณะการตั้งอยู่ของสวรรค์ชั้นอนุดตระ จะอยู่ในระดับเดียวกัน โดยประจำอยู่ในแต่ละทิศ มีชั้นสรวารลทิธะตั้งอยู่ตรงกลาง ส่วนสวรรค์ชั้นสุทธาวาสจะตั้งเรียงซ้อนกันขึ้นไปตามลำดับ ซึ่งไม่น่าจะเป็นเช่นนั้นเพราะเป็นผู้ได้จุดศุภกามเหมือนกัน แต่ในวิภังค์อธิบายว่า เพราะมีอารมณ์ มนสิการ จันตะ ปณิธิ อธิโมกษ์ อภินิหาร และปัญญาต่างกัน อย่งไรก็ตามพรหมชั้นสุทธาวาสก็ไปมาหากันได้

เทวดาสวรรค์ชั้นอนุดตระมีกายสีขาว สูง 1 ศอก ชั้นที่ 1-4 มีอายุ 32 สาคโรปมะ ชั้นที่ 5 มีอายุ 33 สาคโรปมะ แต่บางแห่งก็กล่าวว่า ทุกชั้นมีอายุ 33 สาคโรปมะ เท่ากัน ซึ่งก็แสดงว่าเทวดาเหล่านี้ไม่มีความแตกต่างกันในด้านกายภาพ ในพุทธศาสนาเถรวาทแสดงว่าพรหมสุทธาวาสแต่ละชั้นจะมีอายุเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณตามลำดับชั้นที่สูงขึ้น คือ ชั้นอวิหา มีอายุ 1,000 กัป ชั้นอตปปา มีอายุ 2,000 กัป ชั้นสุทตสา มีอายุ 4,000 กัป ชั้นสุทตสี มีอายุ 8,000 กัป และชั้นอกนิฏฐา มีอายุ 16,000 กัป แต่ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับสีกายและความสูง อย่งไรก็ตามในคัมภีร์พุทธศาสนา มหายาน ได้กล่าวถึงความสูงของพรหมชั้นสุทธาวาสไว้ดังนี้

1. ชั้นอวฤหะ (Avrha) มีความสูง 1,000 โยชน์
2. ชั้นอตปะ (Atapa) มีความสูง 2,000 โยชน์
3. ชั้นสุทฤสะ (Sudrśa) มีความสูง 4,000 โยชน์
4. ชั้นสุทรรศน์ (Sudarśana) มีความสูง 8,000 โยชน์
5. ชั้นอกนิษฐะ (Akanistha) มีความสูง 16,000 โยชน์

(Abhidharmakosavyakhya, quoted in Law 1998 : 34; Kloetzli 1989 : 38)

เทวดาสวรรค์ชั้นอนุดตระต้องลงมาเกิดเป็นมนุษย์เพื่อบรรลุมอกษะ โดยชั้นที่ 1-4 จะต้องมาเกิดอีก 3 ครั้ง ครั้งแรกเป็นมนุษย์ ครั้งที่สองเป็นเทวดาสวรรค์ ชั้นอนุดตระชั้นใดชั้นหนึ่ง แต่บางแห่งว่าต้องเป็นสวรรค์ชั้นสรวารลทิธะเท่านั้น และครั้งสุดท้ายเป็นมนุษย์เพื่อบรรลุมอกษะ ส่วนชั้นที่ 5 จะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจะได้บรรลุมอกษะ แต่พรหมชั้นสุทธาวาสในพุทธศาสนาจะไม่มาเกิดเป็นมนุษย์อีก สามารถบรรลุนิพพานในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสได้เลย บางพวกนิพพานในชั้นที่ตนเองเกิด แต่บางพวกจะต้องไปเกิดในชั้นอกนิฏฐาก่อน

แล้วจึงจะนิพพาน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชั้นอกนิฏฐาเป็นชั้นสูงสุดของสุทธาวาส และบางแห่งถือว่าเป็นจุดสูงสุดของจักรวาลด้วย²¹

ความจริง คำว่า “อนุตตระ” กับ “อกนิฏฐา” ในด้านความหมายไม่แตกต่างกัน อนุตตระ มีความหมายว่า “ไม่มีใครเหนือกว่า” ส่วน อกนิฏฐา ก็มีความหมายว่า “ไม่เป็นรองใคร” ในศาสนาไชนะมีคำเรียกเทวดาสวรรค์ชั้นอนุตตระอีกอย่างหนึ่งว่า อหมินตระ (ahamindra) คือ ผู้มีตนเป็นใหญ่ ไม่มีใครสูงหรือต่ำกว่าใคร

เหนือสวรรค์ชั้นอนุตตระขึ้นไป ตรงส่วนยอดของจักรวาล บริเวณหน้าผากหรือ มงกุฎของมนุษย์จักรวาล มีสถานที่อยู่ของชีวะที่บริสุทธิ์ เรียกว่า สัทธ โลก บรรดาชีวะที่หลุดพ้นแล้วจะมาสถิตอยู่ ณ ที่นี้ ครอบถ้วนนิรันดร ชีวะเหล่านี้จะอยู่ในสภาพที่หยุดนิ่ง ไม่มีการเคลื่อนไหว โดยสิ้นเชิง หากจะเปรียบเทียบกับรูปพรหมในพุทธศาสนา ก็จะเหมือนกันตรงที่ว่า ไม่มีรูปร่างเหมือนกัน แต่รูปพรหมยังไม่บรรลุนิพพาน ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ส่วนมุกตชีวะนั้น ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก คล้ายกับพระอรหันตจิตในพุทธศาสนา แต่พระอรหันตจิตในศาสนาไชนะก็ไม่ได้มีโลกเป็นที่สถิตหลังจากนิพพานแล้วเหมือนมุกตชีวะในศาสนาไชนะ

นอกจากจักรวาลทั้ง 3 ชั้นแล้ว ทั้งศาสนาไชนะและพุทธศาสนายังได้แสดงคติหรือ ภพที่สัตว์จะต้องไปเกิดด้วย โดยศาสนาไชนะแสดงคติไว้ 4 ประเภท คือ สัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน และพืช มนุษย์ และเทวดา ส่วนพุทธศาสนาแสดงคติไว้ 5 ประเภท คือ นรก ดิรัจฉาน โยนิ ปิดติวิสัย (รวมพวกอสุรกายด้วย) มนุษย์ และเทวดา คติ 4 ในศาสนาไชนะสามารถสงเคราะห์เข้ากันได้กับ คติ 5 ของพุทธศาสนา หากแต่พืชเท่านั้นที่ไม่สามารถสงเคราะห์เข้าในคติใดได้ เนื่องจากพุทธศาสนาถือว่า พืชเป็นอนุปาทินนกกสังขาร คือ สังขารประเภทไม่มีใจหรือวิญญาณครอง (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2539 : 506; พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต 2543 ข : 370) ดังนั้น จึงไม่จัดพืชเป็นคติหรือภพที่วิญญาณจะไปเกิด แต่ศาสนาไชนะเชื่อว่า ชีวะสามารถไปเกิดเป็นพืชได้ อยากรู้ก็ตาม แม้ทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องนี้ของศาสนาไชนะจะไม่ตรงกับพุทธศาสนา แต่ก็สอดคล้องกับคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยและหลายชนชาติในโลก ดังจะเห็นได้จากนิทานพื้นบ้านที่มีเล่ากันอยู่ทั่วไป ในประเทศไทย นิทานพื้นบ้านเรื่องปลาบู่ทอง นางกนิษฐามารดาของเอื้อย หลังจากถูกเศรษฐีสามีฆ่าตายแล้ว ก็ไปเกิดเป็นปลาบู่ทอง เมื่อตายจากชาติที่เป็นปลาบู่ทอง ก็ไปเกิดเป็นต้นมะเขือเปราะ และเมื่อตายจากชาติที่เป็นต้นมะเขือเปราะ ก็ไปเกิดเป็นต้นโพธิ์เงินโพธิ์ทอง (หม่อมคุณหญิง บริพัตร ณ อยุธยา 2520 : 8-10) ในประเทศเขมร มีวรรณกรรมชื่อ มรณมาตา

²¹ ถ้าถือว่า ชั้นอกนิฏฐา ตั้งอยู่บนสุดของจักรวาล ก็อาจเทียบสุทธาวาสกับสัทธ โลกได้ เพราะความหมายไม่ต่างกัันนัก

พระภิกษุอุก อินฺทปฺปญฺโณ เป็นผู้รจนาเมื่อปี พ.ศ. 2420 ท่านอ้างว่าแปลมาจากคัมภีร์ภาษาบาลีชื่อ เจตนาพุทธชา (พระภิกษุอุก อินฺทปฺปญฺโณ 2507 : อารัมภบท ก) เรื่องมรณมาตาเป็นชาดกที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกำเนิดของสัตว์แก่พระอนุรุทธเถระ ขณะประทับอยู่ ณ พระวิหาร เวฬุวัน (พระภิกษุอุก อินฺทปฺปญฺโณ 2507 : สังเขปเรื่อง ค) มีเนื้อเรื่องคล้ายกับเรื่องปลาช้างของไทยมาก นางกุลเกสี มารดาของนางมรณมาตา เมื่อถูกกุมมพิภัก์สามีฆ่าตาย ก็ไปเกิดเป็นปลาช้าง เมื่อตายจากชาติที่เป็นปลาช้าง ก็ไปเกิดเป็นต้นมะเขือ และเมื่อตายจากชาติที่เป็นต้นมะเขือ ก็ไปเกิดเป็นต้นทองหลาง (พระภิกษุอุก อินฺทปฺปญฺโณ 2507 : 30, 51, 53-54) นอกจากนี้ในวรรณกรรมพื้นบ้านของประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอินเดีย จะมีเรื่องการกลับชาติมาเกิดเป็นพืชและวัตถุต่าง ๆ จำนวนมาก (Thompson 1955 : 488-491) ดังนั้น คติเกี่ยวกับพืชจึงเป็นเรื่องที่มีมาแต่โบราณ ก่อนพุทธกาล เมื่อคนไทยและคนบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หันมานับถือพุทธศาสนา ความเชื่อดังกล่าวก็ยังหลงเหลืออยู่

ผู้วิจัยยังไม่พบคติเกี่ยวกับปิตติวิสัยในศาสนาไชนะ ซึ่งก็สอดคล้องกับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (2539 : 140-144) ทรงสันนิษฐานว่า เป็นคติที่มีในพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่ได้รับมาจากลัทธิอื่น แม้ในพุทธศาสนาเองก็ไม่พบคำอธิบายเกี่ยวกับปิตติวิสัยในพระไตรปิฎก ในมัชฌิมนิกาย (ม.ม. 13/700/637) กล่าวแต่เพียงว่า ปิตติวิสัยเป็นคติที่คิดว่าดิรัจฉานโยนิ แต่ก็ด้อยกว่ามนุษย์ การที่คัมภีร์สมัยหลังแสดงว่า ปิตติวิสัยเป็นพวกเปรต ผอมโซ รูปร่างไม่สมประกอบ ทั้งน่ากลัวและน่าสงสาร อาจเป็นด้วยมีเจตนาต้องการจะเหยียดบรรพบุรุษของพวกพราหมณ์ก็เป็นได้ เพราะความจริง คำว่า ปิตติวิสัย²² น่าจะหมายถึง ปิตฤโลกของพวกพราหมณ์ โดยคำว่า ปิตติ ก็ตรงกับคำว่า ปิตฤ นั่นเอง

ส่วนอสุรกายพวกที่อรรถกถาสงเคราะห์เข้าในพวกเทวดา น่าจะตรงกับพวกเทวดาภวนวาสีประเภทอสุรกุมารในศาสนาไชนะ เพราะนอกจากชื่อจะตรงกันแล้ว ลักษณะนิสัยก็คล้ายกันด้วย คือ ก่อนข้างดุร้าย ชอบสร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น ศาสนาไชนะแสดงว่า พวกอสุรกุมารจะลงไปจนถึงนรกขุมที่ 3 เพื่อยั่วยุให้สัตว์นรกต่อสู้กัน ส่วนพุทธศาสนาถือว่า ผู้ที่ลงไปทำหน้าที่เป็นพญามราชตัดสินลงโทษพวกสัตว์นรกเป็นพวกเปรต ซึ่งถ้าเป็นพวกเปตาสูริก็น่าจะสอดคล้องกัน

²²บางแห่งใช้ว่า เปตโลก ดู ชุ.เถร. 26/320/308. และ เถร.อ. 1/578. คำว่า เปต ในที่นี้มาจากคำว่า เปตุดิก หรือเปติก ในภาษาสันสกฤตเป็น ปิตฤ ดู สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, 142.

ความสิ้นสุดของจักรวาล

ทั้งศาสนาไชนะและพุทธศาสนามีทรรศนะตรงกันว่า จักรวาลเป็นเรื่องของธรรมชาติ ไม่มีพระเป็นเจ้าเป็นผู้สร้างหรือทำลาย ไม่สามารถกำหนดเบื้องต้นและที่สุดได้ แต่จุดที่ต่างกันก็คือ จักรวาลในศาสนาไชนะมีลักษณะเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการสูญสลาย จะดำรงอยู่อย่างนี้ตลอดไป แม้จะมีการประลัยในบางช่วง แต่ก็ไม่ใช่ทั่วทั้งจักรวาล เฉพาะส่วนที่เป็นกรรมภูมิในมนุษยโลกเท่านั้น และเป็นเพียงช่วงสั้น ๆ มนุษย์ไม่ได้เสียชีวิตทั้งหมด ต่างจากพุทธศาสนาซึ่งมองว่า จักรวาลมีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลาย และเมื่อเสื่อมสลายแล้ว หากมีเหตุปัจจัยก็สามารถเกิดมีขึ้นใหม่ได้ การประลัยของจักรวาลแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะด้วยไฟ ด้วยน้ำ หรือด้วยลม มนุษย์จะเสียชีวิตทั้งหมด รวมถึงพวกสัตว์นรกและรูปพรหมบางส่วนด้วย

การแบ่งยุคจักรวาลในส่วนที่เป็นกรรมภูมิของศาสนาไชนะก็คล้ายกับพุทธศาสนา เพียงแต่ในศาสนาไชนะใช้ความสุขและความทุกข์ หรือความดีและความชั่วเป็นเกณฑ์ในการแบ่งคล้ายกับการแบ่งยุคในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และมีการกำหนดเวลาของแต่ละยุคไว้ชัดเจน ปัจจุบันจักรวาลของศาสนาไชนะอยู่ในช่วงยุคที่ 5 ของกาลจักร ส่วนที่เป็นอวสรวปีณี มีระยะเวลา 21,000 ปี ตรงกับกัลป์ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งมีระยะเวลา 1,200 ปีเทวดา หรือเท่ากับ 432,000 ปีมนุษย์ (กรณมาเรื่องอุไร กุศลาสัย 2537 : 285) ส่วนพุทธศาสนาใช้ความเสื่อมและความเจริญของจักรวาลเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง และไม่ได้กำหนดระยะเวลาที่แน่นอนของแต่ละยุคไว้

ยุคแรก ๆ ของจักรวาลส่วนที่เป็นอวสรวปีณีในศาสนาไชนะ มนุษย์จะมีความสุขมาก มีร่างกายใหญ่โต สูงถึง 6 ไมล์ มีอายุยืนยาวถึง 3 ปีลโยปะมะ ทารกที่เกิดในยุคแรก ๆ นี้ จะเป็นแฝดชายหญิง ทุกคนไม่เคยทำความชั่ว เมื่อปรารถนาสิ่งใดก็ไปขอได้จากคันทัลปพฤกษ์ ส่วนมนุษย์พวกแรกในพุทธศาสนา หลังจากที่จักรวาลกลับมาวิวัฒนาการใหม่ ก็มีความสุขไม่แตกต่างกันนัก เพราะมีสภาพร่างกายเป็นทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีกาย ท่องเที่ยวไปในอากาศในโลกที่ปณี (พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ภาณวโร) 2520 : 289-291) แสดงว่า มนุษย์จะมีอายุสูงสุด 1 อสงไขยปี²³ แล้วก็จะลดลงเรื่อย ๆ โดย 100 ปี ลดลง 1 ปี จนมนุษย์มีอายุเหลือ 10 ปี หลังจากนั้นอายุของมนุษย์ก็จะกลับเพิ่มขึ้นอีกจนถึงอสงไขยปี ในสมัยพระคัมภังกร ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์แรกแห่งสารมณฑลกับ พระองค์มีพระชนมายุ 100,000 ปี (โสตตถ. 47; ราชบัณฑิตยสถาน 2544 : 715) มาถึงสมัยพระโคตมพุทธเจ้า มนุษย์มีอายุลดลงเหลือ 100 ปี

²³เท่ากับเลข 1 ตามด้วยเลข 0 จำนวน 140 ตัว ดู พระราชวิสุทธิโสภณ (วิลาส ภาณวโร), โลกที่ปณี, 290.

(จุ.พุทธ. 33/206/545; พุทธ.อ. 392) แต่เมื่อถึงสมัยของพระเมตไตรยพุทธเจ้า มนุษย์จะมีอายุเพิ่มขึ้นเป็น 80,000 ปี (ที.ปา. 11/48/83)

ในยุคสุดท้ายของจักรวาล ส่วนที่เป็นอวสธรปิณี ซึ่งมีระยะเวลา 21,000 ปี มนุษย์จะมีความทุกข์มากที่สุด มีร่างกายสูงเพียง 1 ศอก ผู้ชายมีอายุ 20 ปี ผู้หญิงมีอายุ 16 ปี สามารถให้กำเนิดบุตรได้เมื่ออายุ 6 ปี เป็นยุคที่มนุษย์ไม่เหลือจิตสำนึกที่ดิ้งาม การทำความชั่วต่าง ๆ เช่น การฆ่าฟันกัน การลักขโมย การร่วมประเวณีระหว่างมารดากับบุตร หรือระหว่างพี่ชายน้องชายกับพี่สาวน้องสาว จะกลายเป็นเรื่องธรรมดา จักรวาลจะเกิดการประลัยโดยจะมีลมพายุพัดกระหน่ำทั้งกลางวันและกลางคืน เกิดหมอกควันไปทั่ว ดวงจันทร์จะแผ่รังสีความเย็นอย่างรุนแรง และดวงอาทิตย์ก็จะแผ่รังสีความร้อน จนทำให้พืชพันธุ์ต่าง ๆ ถูกทำลาย น้ำในแม่น้ำต่าง ๆ ยกเว้นแม่น้ำคงคาและสินธุจะเหือดแห้ง เพื่อภูเขาต่าง ๆ ยกเว้นภูเขาไวดาตยะและภูเขาฤษภกฏฐจะถูกทำลายจนราบเรียบ และเกิดโรคระบาดไปทั่ว ลักษณะยุคสุดท้ายของศาสนาไชนะนี้คล้ายกับช่วงเวลาในพุทธศาสนาที่มนุษย์มีอายุเหลือเพียง 10 ปี เพราะสมัยนั้นผู้หญิงจะมีสามีเมื่ออายุได้ 5 ปี มนุษย์จะประกอบแต่อกุศลกรรม 10 ประการ ไม่มีความเคารพยำเกรงว่า นี่แม่ นี่พ่อ นี่น้ำ นี่อา นี่ป้า นี่ภรรยาของอาจารย์ หรือนี่ภรรยาของผู้ที่เคารพนับถือ จะสมสู่ปะปนกันหมดเหมือนสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ไม่ว่าจะเป็นมารดาบิดากับบุตร พี่ชายน้องชายกับพี่สาวน้องสาว จะผูกพยาบาทอาฆาตคิดจะฆ่ากันเหมือนนายพรานคิดจะฆ่าเนื้อ ในช่วงนี้จะเกิดสัต์ถันตรกับ²⁴ ขึ้นเป็นเวลา 7 วัน พวกมนุษย์ต่างถืออาวุธเข้าทำหั่นกันด้วยสำคัญว่าเนื้อ จนเกิดการบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก (ที.ปา. 11/46-47/78-80)

จากการเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในศาสนาไชนะและพุทธศาสนา ตามที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วอย่างกว้าง ๆ ก็พอจะทำให้มองเห็นว่า แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ไม่มีความแตกต่างกันนัก และยังมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับแนวคิดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูด้วย แม้จะไม่เหมือนกันทุกอย่าง สอดคล้องกับที่ ไชล์แลต (Caillat and others 1974 : 33) ได้กล่าวไว้ว่า “เรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะ ฮินดู และพุทธ มีความคล้ายคลึงกันมาก จนดูเหมือนว่า มีกำเนิดจากแหล่งเดียวกัน” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ทั้งศาสนาไชนะและพุทธศาสนาคงจะ

²⁴เป็นกัปที่เกิดขึ้นในระหว่างก่อนจะถึงสังวัฏฏกัป อันตรกัปมี 3 อย่าง คือ ทุพภิกขันตรกัป (พินาศในระหว่างเพราะอดอาหาร) โรคันตรกัป (พินาศในระหว่างเพราะโรค) และสัต์ถันตรกัป (พินาศในระหว่างเพราะศาสตรา) อรรถกถาอธิบายว่า ถ้าโลกจักก็พินาศเพราะอดอาหาร ถ้าหลงจักก็พินาศเพราะโรค และถ้าโทสะจักก็พินาศเพราะศาสตรา ดู ที.อ. 3/39.

ได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องนี้จากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่มีอยู่ก่อน (กานะ 1962 : 1003-1030, อ้างถึงใน โชสี 2542 : 23; จำนงค์ ทองประเสริฐ 2548 : 5)

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงความเก่าแก่ของแนวคิด ก็อาจกล่าวได้ว่า เรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะนั้นจะเก่ากว่าพุทธศาสนา เพราะมีความคล้ายคลึงกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมากกว่า ส่วนพุทธศาสนา เนื่องจากพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงให้ความสนพระทัยเกี่ยวกับเรื่องนี้มากนัก เมื่อมีผู้มาทูลถาม ก็จะทรงนิ่งหรือไม่ทรงตอบ เพราะทรงเห็นว่าไม่เกิดประโยชน์อะไร แต่หากทรงเห็นว่า การตอบจะช่วยให้ผู้ถามหรือผู้ฟังได้รับประโยชน์ก็จะทรงตอบ เรื่องจักรวาลที่พระพุทธองค์ตรัสคล้ายกับมติทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันมาก แต่บางอย่างก็ตรัสตามแนวคิดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพียงเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการแสดงธรรม โดยไม่ได้ทรงเสียเวลาแก้ไข แนวคิดเหล่านั้นให้ถูกต้อง ต่อมาภายหลังพุทธกาล จึงมีการรวบรวมและแต่งเติมแนวคิดเรื่องจักรวาลให้เป็นระบบที่สมบูรณ์ โดยอาศัยแนวคิดจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่ก็ไม่อาจนำไปเปรียบเทียบกับความรู้ทางดาราศาสตร์และจักรวาลวิทยาปัจจุบันได้ทั้งหมด เพราะยังมีลักษณะ โครงสร้างและธรรมชาติบางอย่างไม่สอดคล้องกัน เช่น จักรวาลในพุทธศาสนา ตลอดจนศาสนาไชนะและพราหมณ์-ฮินดู มีภูเขาสีเนรุหรือเมรุเป็นศูนย์กลาง แต่ในระบบสุริยะ มีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลาง ระวี ภาวิไล (2543 : 42) กล่าวว่า จักรวาลในพุทธศาสนาไม่ใช่จักรวาลทางรูปธรรม แต่เป็นแผนผังแสดงโครงสร้างของจิตหรือนามธรรมของมนุษย์ ซึ่งแม้ศาสนาไชนะปัจจุบันก็ได้มีผู้พยายามอธิบายแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในลักษณะเดียวกันนี้เช่นกัน (Sodhia 2001 : 137)

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาท โดยเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันของแนวคิดดังกล่าว และเพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน จึงได้ศึกษาข้อมูลตามที่ปรากฏในคำสอนของศาสนาทั้งสองโดยตรง ไม่ได้ศึกษาผ่านศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เพราะผู้วิจัยมีความเห็นว่าการศึกษาศาสนาไชนะจากมุมมองของพุทธศาสนาเป็นการศึกษาศาสนาพุทธ ไม่ใช่การศึกษาศาสนาไชนะ

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อใหญ่ ๆ ไว้ 4 หัวข้อ คือ กำเนิดของจักรวาล ส่วนประกอบของจักรวาล ลักษณะของจักรวาล และความสิ้นสุดของจักรวาล โดยมีลำดับขั้นตอนในการวิจัย คือ ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับคำสอนเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาเถรวาทจากเอกสารหลักฐานที่เป็นขั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิ หากยังมีประเด็นที่สงสัยหรือไม่มีในเอกสารก็จะสัมภาษณ์สอบถามผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจ รวบรวมข้อมูลที่ได้นำมาเป็นระบบพร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์แล้วเปรียบเทียบให้เห็นความคล้ายคลึงและความแตกต่างของแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาทั้งสอง ผลการศึกษารูปได้ดังนี้

ศาสนาไชนะและพุทธศาสนามีทรรศนะตรงกันว่า จักรวาลเป็นเรื่องของธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้างหรือผู้ทำลาย เกิดจากการรวมตัวของเหตุปัจจัยต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม ศาสนาไชนะมีความเห็นว่า จักรวาลเป็นสิ่งเที่ยงแท้ ยั่งยืน ไม่มีการเสื่อมสลาย จะดำรงอยู่ในสภาพอย่างนี้ตลอดไป ต่างจากพุทธศาสนาซึ่งถือว่า จักรวาลเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ เมื่อมีการเกิดขึ้น ก็เสื่อมสลายได้ และเมื่อเสื่อมสลายไปแล้ว หากมีเหตุปัจจัย จักรวาลก็เกิดมีขึ้นใหม่ได้

จักรวาลในศาสนาไชนะประกอบด้วยส่วนประกอบ 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่ ชีวะและอชีวะ ซึ่งแบ่งเป็น 5 ประเภทย่อย คือ บุคคล ธรรม อธรรม อากาศ และกาล เมื่อนับรวมส่วนประกอบย่อยจะได้ส่วนประกอบของจักรวาล 6 ประการ รวมเรียกว่า ตรีพย (dravya) ซึ่งศาสนาไชนะถือว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ไม่มีใครสร้าง ไม่มีใครทำลาย จะดำรงอยู่อย่างนี้ตลอดไป

ในพุทธศาสนา จักรวาลแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ จักรวาลในเชิงวัตถุวิสัย และ จักรวาลในเชิงอัตวิสัย จักรวาลในเชิงวัตถุวิสัยประกอบด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม หรือ ธาตุ 5 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และอากาศ ส่วนจักรวาลในเชิงอัตวิสัยจะประกอบด้วยธาตุ 6 โดยเพิ่ม วิญญาณเข้ามาอีกธาตุหนึ่ง

จักรวาลในศาสนาไชนะมีเพียง 1 เท่านั้น ไม่ได้มีจำนวนเป็นอนันต์เหมือนจักรวาลในพุทธศาสนา แต่ก็มีความใหญ่โตมาก อาจเทียบได้กับจำนวนจักรวาลทั้งหมดในพุทธศาสนารวมกัน แบ่งเป็น 3 ชั้น มีรูปร่างคล้ายคนยื่นขาแล้วเอามือทั้ง 2 ข้าง ทำสะพาน หรือเหมือนถ้วยที่วางซ้อนกัน 3 ใบ ส่วนจักรวาลในพุทธศาสนา แม้จะแบ่งเป็น 3 ชั้น เหมือนกัน แต่มีรูปร่างเป็นทรงกระบอก เรียงซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เหมือนหอคอย ภายในแต่ละจักรวาลประกอบด้วย ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ภูเขาเมรุ ภูเขาสัตตปริภคณ์ มหาทวีปทั้ง 4 ทวีปเล็ก 2,000 มหาสมุทรทั้ง 4 กามาวจรสวรรค์ 6 ชั้น พรหมโลกชั้นรูปาวจร 16 ชั้น และอรุปาวจร 4 ชั้น แม้จะไม่มีขนาดใหญ่เท่าจักรวาลในศาสนาไชนะ แต่ก็มีความมากมายจนไม่สามารถกำหนดนับได้ แบ่งเป็น 3 ขนาด คือ ขนาดเล็ก มี 1,000 จักรวาล ขนาดกลาง มี 1,000,000 จักรวาล และขนาดใหญ่ มี 1,000,000,000 จักรวาล เรียงต่อเนื่องกันไป โดยมีช่องว่างระหว่างจักรวาลเป็นที่ตั้งของโลกันตริกนรก จักรวาลในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาจะตั้งอยู่ในอวกาศอันกว้างใหญ่ไพศาล ไร้ขอบเขต โดยแผ่นดินจะตั้งอยู่บนน้ำ น้ำจะตั้งอยู่บนลม และลมจะตั้งอยู่บนอากาศ

จักรวาลชั้นล่างในศาสนาไชนะเรียกว่า อโธโลก อยู่ใต้พื้นดินลงไป เป็นที่อยู่ของพวก สัตว์นรกและเทวดาบางพวก แบ่งเป็น 7 ขุม บางขุมมีการแบ่งเป็นขุมย่อย ๆ อีก แต่ละขุม (ยกเว้นขุมที่ 7) มีการแบ่งเป็นชั้น ๆ รวมทั้งหมด 49 ชั้น แต่ละชั้นมีสถานที่ที่อยู่ของสัตว์นกรวมทั้งหมด 8,400,000 แห่ง มีรูปร่างแตกต่างกันไป เป็นสามเหลี่ยมบ้าง สี่เหลี่ยมบ้าง รูปไข่บ้าง ทรงกลมบ้าง แม้คัมภีร์สมัยหลังจะกล่าวว่า นรกในศาสนาไชนะมีทั้งนกร้อนและนรกเย็น แต่จากลักษณะการลงโทษสัตว์นรกที่พรรณนาไว้ในคัมภีร์อาคมะก็มีแต่่นกร้อนทั้งนั้น

ในพุทธศาสนาเรียกจักรวาลชั้นล่างว่า กามภพ มีความหมายกว้างกว่าอโธโลกในศาสนาไชนะ เพราะหมายรวมสัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย และมนุษย์ ตลอดจนกามาวจรสวรรค์ 6 ชั้นด้วย ส่วนที่เป็นนรก จะอยู่ใต้พื้นดินเช่นเดียวกัน แบ่งเป็น 8 ขุมใหญ่ แต่ละขุมยังมีอุสสทนรก 16 ขุม และยมโลกนรกอีก 40 ขุม แวดล้อม แม้ชื่อมหานรกในคัมภีร์สมัยหลังของศาสนาไชนะจะไม่ตรงกับพุทธศาสนา แต่ในคัมภีร์ชั้นต้นก็มีชื่อสถานที่และลักษณะการลงโทษสัตว์นรกคล้ายกันมาก ทำให้สันนิษฐานว่า น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากแหล่งเดียวกัน คือ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่มีอยู่ก่อน เพียงแต่ปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติมให้เข้ากับลัทธิของตน

ศาสนาไชนะแสดงว่า ผู้ที่จะไปเกิดในนรก ได้แก่ ผู้ที่ไม่ประพฤติปฏิบัติตามหลักอนุพรด 5 ประการ สอดคล้องกับพุทธศาสนาที่กล่าวว่า ผู้ประพฤติผิดศีล 5 หรือประพฤติอกุศลกรรมบถ 10 ประการ จะต้องไปเกิดในนรก นอกจากนี้ ศาสนาไชนะยังถือว่าชนิดและเพศของสัตว์เป็นตัวกำหนดขุมนรกที่จะไปเกิด และมีข้อกำหนดเกี่ยวกับจำนวนครั้งที่จะไปเกิดในนรกแต่ละขุมด้วย

พวกสัตว์นรกในศาสนาไชนะจะมีสีและขนาดของร่างกายแตกต่างกันไปตามระดับชั้นของขุมนรก และสามารถแปลงกายเป็นสิ่งต่าง ๆ เพื่อทำร้ายกัน ต่างจากพุทธศาสนาซึ่งไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ สภาพการลงโทษสัตว์นรกที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อาคมะคล้ายกับที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ตลอดจนคัมภีร์มหาวัสตถุอวทานของพุทธศาสนา นิกายโลกโคตตราวาทิน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดเหล่านี้ น่าจะมีอิทธิพลต่อกันหรือมีที่มาจากแหล่งเดียวกัน

จักรวาลชั้นกลางหรือมัชฌโลกในศาสนาไชนะมีความสำคัญมากเช่นเดียวกับกามภพในส่วนที่เป็นมนุษย์โลกของพุทธศาสนา เพราะเป็นที่อยู่ของมนุษย์ และเป็นที่เสด็จอุบัติของตี่รถังกรและพระพุทธรเจ้า ศาสนาไชนะเชื่อว่าการบรรลุโมกษะจะเกิดขึ้นได้ที่จักรวาลชั้นกลางเท่านั้น ส่วนพุทธศาสนาเห็นว่า สถานที่ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญ เพราะบนสวรรค์ก็สามารถบรรลุธรรมได้

ในศาสนาไชนะ จักรวาลชั้นกลางจะประกอบด้วยทวีปและมหาสมุทรจำนวนมากนับไม่ถ้วน เรียงสลับกันไป มีกำแพงสูงกั้นระหว่างทวีปและมหาสมุทร โดยมีชมพูทวีปซึ่งเป็นทวีปที่เล็กที่สุดตั้งอยู่ตรงกลาง มีภูเขาเมรุเป็นศูนย์กลางของทวีปและจักรวาล ส่วนในพุทธศาสนา มีทวีปใหญ่เพียง 4 ทวีป และมหาสมุทรเพียง 4 แห่ง ชมพูทวีปเป็นทวีปที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ตรงข้ามกับชมพูทวีปในศาสนาไชนะ ภูเขาสิเนรุ นอกจากจะเป็นศูนย์กลางของจักรวาลแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางของทวีปทั้ง 4 อีกด้วย

แนวคิดเรื่องการแบ่งจักรวาลชั้นกลางออกเป็นทวีปต่าง ๆ ในศาสนาไชนะน่าจะเก่ากว่าพุทธศาสนา เพราะคล้ายกับคัมภีร์ของพวกพราหมณ์ที่มีอยู่ก่อนมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจำนวน ขนาดรูปร่าง ตลอดจนโครงสร้างของทวีปและมหาสมุทร

จักรวาลชั้นบนในศาสนาไชนะเรียกว่า อูรทวโลก เป็นที่อยู่ของพวกเทวดาเช่นเดียวกับสวรรค์ในพุทธศาสนา เทวดาในศาสนาไชนะแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม คือ ภาวนวาสิ วัณณะระ โชชดิษกะ และไวมานิกะ แต่ละกลุ่มยังแบ่งเป็นประเภทย่อย ๆ อีกหลายประเภท กลุ่มที่อาศัยอยู่ประจำจักรวาลชั้นบน ได้แก่ กลุ่มไวมานิกะ ส่วนกลุ่มอื่น ๆ อาศัยอยู่ทั่วไปในจักรวาล เทียบได้กับเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาในพุทธศาสนา เพราะเทวดาเหล่านี้ยังมีการแสวงหาความสุขทางกาม โดยการมี

เพศสัมพันธ์กับเทวีเช่นเดียวกับมนุษย์ บางประเภทก็มีชื่อตรงกัน บางประเภทก็มีชื่อคล้ายกัน แต่บางประเภทก็ไม่มีกล่าวถึงในพุทธศาสนา

เทวดากลุ่มไวมานิกะแบ่งเป็น 2 พวก คือ กัลโปปปีนนะ และกัลปาตีตะ พวกเทวดากัลโปปปีนนะมี 12 ชั้น เทียบได้กับกามาจรสวรรค์ 6 ชั้น โดยสวรรค์ชั้นเสาธรรมเทียบได้กับสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาและดาวดึงส์ 2 ชั้นรวมกัน ส่วนชั้นอื่น ๆ ที่อยู่สูงขึ้นไปก็เทียบได้กับสวรรค์ชั้นที่อยู่สูงขึ้นไปในพุทธศาสนา เพราะมีทิพยสมบัติและการแสวงหาความสุขทางกามในระดับที่ประณีตยิ่งขึ้นเช่นเดียวกัน

เทวดาสวรรค์ชั้นกัลโปปปีนนะแต่ละชั้นจะมีพระอินทร์พร้อมด้วยท้าวโลกบาล 4 องค์ เป็นผู้ปกครอง แต่ในพุทธศาสนาไม่มีกล่าวถึงท้าวโลกบาลในสวรรค์ชั้นอื่น ๆ นอกจากชั้นจาตุมหาราชิกา และพระอินทร์ที่ปกครองสวรรค์ชั้นเสาธรรมและดาวดึงส์ ตามที่กล่าวถึงในศาสนาไชนะและพุทธศาสนา น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพราะมีชื่อ ที่อยู่ ตลอดจนลักษณะความเป็นอยู่คล้ายกันมาก

สวรรค์ชั้นกัลปาตีตะเป็นที่อยู่ของพวกเทวดาผู้ไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องกามารมณ์ ไม่มีเทวีหรือเทวดาผู้หญิง แบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ ไครเวกกะมี 9 ชั้น เทียบได้กับรูปพรหมผู้ได้ปฐมฌานจนถึงตติยฌานรวม 9 ชั้น และอนุตตระมี 5 ชั้น เทียบได้กับสุทธาวาส 5 ชั้น ส่วนรูปพรหมชั้นเวหัปผลาและอัสถุญีสัตตาน่าจะเทียบได้กับสวรรค์ชั้นอนุทิส 9 ชั้น

ตรงบริเวณส่วนยอดของจักรวาล ศาสนาไชนะถือเป็นที่อยู่ชั่ววันนิรันดรของชีวะที่หลุดพ้นแล้ว เรียกว่า สิทธโลก ชีวะเหล่านี้ไม่มีการเคลื่อนไหว ไม่มีรูปร่าง มีลักษณะคล้ายรูปพรหมในพุทธศาสนา ต่างกันแต่ว่า รูปพรหมยังไม่หลุดพ้นเท่านั้น

สำหรับเรื่องคติ 4 ในศาสนาไชนะก็สามารถสงเคราะห์เข้าในคติ 5 ของพุทธศาสนาได้ทั้งหมด ขาดแต่พีชเท่านั้นที่ไม่สามารถสงเคราะห์เข้าในคติใดได้ เพราะพุทธศาสนาถือว่าพีชเป็นสิ่งที่ไม่มีวิญญาน นอกจากนี้ คติเกี่ยวกับปิตติวิสัยไม่พบว่ามีการกล่าวถึงในศาสนาไชนะ น่าจะมีเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น

แม้จักรวาลในศาสนาไชนะจะเป็นสิ่งเที่ยงแท้ถาวร ไม่มีการสูญสลาย แต่ในส่วนที่เป็นกรรมภูมิ จะมีการเปลี่ยนแปลงหมุนเวียนไปตามยุคต่าง ๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด บางช่วงจะเกิดการประลัยขึ้น แต่จักรวาลก็จะไม่ถูกทำลาย ต่างจากจักรวาลในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเสื่อมสลาย เมื่อเสื่อมสลายแล้ว หากมีเหตุปัจจัยก็สามารถเกิดมีขึ้นใหม่ได้ หมุนเวียนอยู่อย่างนี้ ไม่มีสิ้นสุดเช่นเดียวกัน

ดังนั้น เมื่อมองในภาพรวมแล้ว แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาก็ไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า น่าจะมีที่มาจากแหล่งกำเนิดเดียวกัน คือ ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่มีอยู่ก่อน โดยแนวคิดในศาสนาไชนะนั้นจะเก่ากว่าพุทธศาสนา เพราะคล้ายคลึงกับแนวคิดดั้งเดิมมากกว่า แต่ก็ไม่อาจนำไปเปรียบเทียบกับความรู้ทางจักรวาลวิทยาหรือดาราศาสตร์ในปัจจุบันได้ทั้งหมด จึงได้มีความพยายามอธิบายความว่า จักรวาลเป็นเรื่องราวของจิตซึ่งเป็นนามธรรม ไม่ใช่เรื่องของรูปธรรม อย่างที่มีปรากฏเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

จากข้อสรุปที่ได้จากวิทยานิพนธ์นี้ว่า แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในศาสนาไชนะและพุทธศาสนาไม่มีความแตกต่างกันมากนัก โดยแนวคิดในศาสนาไชนะนั้นจะเก่ากว่าพุทธศาสนา เพราะมีความคล้ายคลึงกับแนวคิดในยุคแรก ๆ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่มีอยู่ก่อนมากกว่า ดังนั้น จึงน่าจะได้มีการศึกษาค้นคว้าแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น คัมภีร์พระเวท อุปนิษัท มหาภารตะ และปุราณะ อย่างละเอียด เพื่อดูพัฒนาการของแนวคิดแต่ละยุคสมัย แล้วนำมาเปรียบเทียบกับแนวคิดที่ปรากฏในศาสนาไชนะและพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาไว้อย่างกว้าง ๆ ว่าเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร จะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง และหากได้มีการศึกษาเชื่อมโยงถึงหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาก็จะทำให้การศึกษามีคุณค่ายิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กริบบิน จอห์น. **จากอณูถึงอนันต์ วิทยาศาสตร์ต้องรู้**. แปลโดย บัญชา ธนบุญสมบัติ, นำชัย ชีววิวรรณ และชเนศ คำรงค์ชัย. กรุงเทพฯ : สารคดี, 2548.
- กรรณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. **ภารตวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2537.
- _____ . **อินเดีย : อนุทวีปที่น่าทึ่ง**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2542.
- กวี ศิริธรรม. “หลักคำสอนของศาสนาเซนในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2521.
- กวี แสงมณี. “อรุณวดีสูตร : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2523.
- เกรียงศักดิ์ ไทยคุรุพันธ์. “โลกปป์ที่ปกสาร ปริเฉทที่ 1 และ 2 : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2522.
- เกื้อพันธุ์ นาคบุผผา. “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2520.
- ขจร ชัยแสง. “บทบาทของเทพอัศวินในวรรณคดีสันสกฤต.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2526.
- คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. **ไตรภูมิภคา**. ฉบับถอดความ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528.
- คอนซ์ เอเดเวิร์ด. **พุทธศาสนา : สาธารณะและการพัฒนาการ**. พิมพ์ครั้งที่ 3. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์. กรุงเทพฯ : มติชน, 2552.
- คาคุ มิชิโอะ. **จักรวาลของไอน์สไตน์**. แปลโดย สว่าง พงศ์ศิริพัฒน์. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2550.
- จ่านงค์ ทองประเสริฐ. **จักรวาลวิทยากับพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, 2548. (พิมพ์เป็นบรรณาการ เนื่องในงานวันจ่านงค์ ทองประเสริฐ ครั้งที่ 3 2 พฤษภาคม 2548).

- จำลอง สารพัดนึก. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. “ปรัชญา ความเชื่อ และแนวคิดในมหากาธะ : ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย.” ใน **มหากาพย์มหากาธะ : ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย**, 80. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ผู้รวบรวม. กรุงเทพฯ : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ชฎาลักษณ์ สรรพานิช. “พระมาลัย : การศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- ชัยวัฒน์ คุประตกุล. **มนุษย์กับจักรวาล**. กรุงเทพฯ : สารคดี, 2539.
- ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. **พระคัมภีร์อภิธานปิฎก หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.
- โชติ ลาด มณี. **พราหมณ์ พุทธ อินดู**. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย กรุณา กุศลาลัย. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, 2542.
- ณรงค์ชัย จานชโย (สนิทผล), พระมหา. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความหลุดพ้นในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาเซน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- ดิษฐ์ เดวิด. **ดวงดาวและเอกภพ**. แปลโดย สมพงษ์ ใจดี. พระนคร : ก้าวหน้าการพิมพ์, 2513.
- คุษฎี บริพัตร ณ อรุชยา, หม่อม. **ปลาบู่ทอง**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2520.
- ทวีศักดิ์ บุญบุษชาไชย. **โลก ดาราศาสตร์ และอวกาศ**. กรุงเทพฯ : พ.ศ. พัฒนาจำกัด, 2548.
- ทองคำ สุธรรม. “การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โลกสันฐานโชตรตนคัมภีร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ทองปลิว ชูวงษ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระสรัสวดี-เทวีอักษรศาสตร์และศิลปวิทยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2535.
- ธรรมปริชา, พระยา [แก้ว]. **ไตรภูมิโลกวินิจยยกถา**. เล่ม 1-3. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2520.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. “จักรวาลวิทยาในทัศนะคนไทย : จริยธรรมต่อธรรมชาติที่ถูกสืม.” **มจร. วิชาการ 5, 9** (กรกฎาคม – ธันวาคม 2544) : 42-58.

- ธีรศานต์ ประจันพล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอัคนีในวรรณคดีสันสกฤต.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- นพพร เคล้าดี. “จักรวาลที่ปณี กัณฑ์ที่ 6 : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- นภาพรรณ โอวัฒนากิจ. “แนวคิดเรื่องพระวรุณในวรรณคดีสันสกฤต.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- นิตย์ จันทรมังคละศรี, ผู้แปล. **อะตอม ดวงดาว และมนุษย์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, 2527.
- นิยะดา เหล่าสุนทร, บรรณาธิการ. **สารนิพนธ์ ประเสริฐ ฐ นคร**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์, 2541.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **จิต! มโน! วิญญาณ!**. กรุงเทพมหานคร : ชรรรมสภา, ม.ป.ป.
- บุญชอบ ยี่สาร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เทพแห่งแสงสว่างในวรรณคดีสมัยพระเวท.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- บุญเลิศ เสนานนท์, ผู้แปล. **โลกทัศน์ฐานโขตรตนคัณฐี**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร, 2543.
- บุญหนา สอนใจ. “สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- บุญเหลือ บูราณสาร, ผู้แปล. **โอกาสโลกที่ปณี**. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2544.
- บุญเหลือ บูราณสาร, สมาน วงศ์ไพโรจน์, สังวาล ราสี และทอง ไชยชาติ, ผู้แปล.
โลกุปต์ติ อรุณวดีสูตร ปฐมมุล ปฐมกัปป และมุลตันไตรย. กรุงเทพฯ :
หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2533.
- ประทวน บุญปก. “คนธรรม์ในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

- ประทีป สาวาโย, พล.อ.ต. **สิบเอ็ดศานาของโลก**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2545.
- ประเพียร อุ่นผาง. “คัมภีร์โลกปทีปกสาร ปริเฉทที่ 6 : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2523.
- ประภาส แก้วสวรรค์, พระมหา. “**อภัยในพระไตรปิฎก**.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2540.
- ประสาน ต่างใจ. **จักรวาลกับสังขารมคควินิจฉัยวิญญาน**. กรุงเทพฯ : กรีนพีช, 2538.
- ประเสริฐ ใจกล้า. “**โลกกับปทีปกสาร ปริเฉทที่ 8 : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2527.
- ปรีทสน์ ศรีรัตนาลัย. “**โลกกับปทีปกสาร ปริเฉทที่ 3 และที่ 4 : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2523.
- ปรุงศรี วัลลิโกดม, ผกาพรรณ เดชเทพพร และพรรณิภา นิลณรงค์, บรรณาธิการ. **สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527.
- เปลื้อง ณ นคร. **ปทานุกรมนักเรียน**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2519.
- ผ่าน วงษ์อ้วน. “**คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1-10 : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2522.
- ผาสุข อินทราวุธ. **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543.
- พระจุลพุทธโฆสเถระ. **โสตตถุภิมหานิทาน**. แปลโดย บรรจบ บรรณรุจิ. กรุงเทพฯ : มิตรสยาม, 2526. (พิมพ์ในงานออกเมรุ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เสงี่ยม จันทสิริมหาเถร) 17 ธันวาคม 2526).
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. เล่มที่ 15. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง**. เล่มที่ 15. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2525.
- พระเทพเวที [ประยูรค์ ปยุตโต]. **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ วิทยาเขตเชียงใหม่, 2536.

พระเทพโศภณ [ประยูร ธรรมจิตโต]. **กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพฯ : ระฆังทอง, 2546.

พระธรรมปิฎก [ป.อ. ปยุตโต]. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543 ก.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543 ข.

_____. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระพรหมโมลี [วิลาส ญาณวโร]. **ภูมิวิลาสินี**. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2545.

พระพุทธรัชกษิตาจารย์. **จินาลงการฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.

พระราชวรมุนี [ประยูร ธรรมจิตโต]. **ปรัชญากรีก : ป่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2544.

พระราชวิสุทธิโศภณ [วิลาส ญาณวโร]. **โลกที่ป็นี**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2520.

พระสังฆราชเมธีกร. **โลกที่ปกสาร**. แปลโดย เข้ม ประพัฒน์ทอง. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

พระสังฆราชเมธีกร. **โลกบัญญัติ**. แปลโดย เข้ม ประพัฒน์ทอง. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2528.

พระสังฆราชเมธีกร. **ปฐมมัจริยะ**. **ปรหมัตถโชติกะ**. ปรจเฉทที่ 1-2-6. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสังฆมชโชติกะ, 2543.

_____. **ปรหมัตถโชติกะ มหาอภิษมัตถสังคหฎีกา**. ปรจเฉทที่ 5 เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสังฆมชโชติกะ, 2551.

พระสิริมังคลาจารย์. **จักกวาพที่ป็นี**. แปลโดย ทินกร ทองเสวต. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2523.

พัชรกรณ คชสังข์สีห์. “ทรงสนะเรื่องการดิข้องและความหลุดพ้นในปรัชญาเซน.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

พินิจ สุขสถิตย์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทวดาชั้นนคามาพจรในพระไตรปิฎก.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

- พิชญ์ สุภณมิตร. **ปริศนาแห่งหิมพานต์**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2550.
- เพ็ญแข กิตติศักดิ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา
ตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**
ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- ภักดี เมฆอรุณ, พระ. “จักรวาลวิทยาในไตรภูมิภค.” **วารสาร พ.ศ.ล.** 36, 241
(พฤษภาคม – มิถุนายน 2546) : 38-52.
- ภริฐกรณ์ อัสมาลี (พันทาวา), พระมหา. “มัลลยวัตถุทีปนีฎีกา : การตรวจชำระและศึกษา
วิเคราะห์.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลี**
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **สาวิตรี**. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2550.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย, ผู้แปล. **มิลินทปัญหา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. **พระนั่งเกล้าฯ กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ**.
กรุงเทพฯ : ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.
- มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ผู้จัดพิมพ์. **อภิธานปฎิบัติกา และ อภิธานปฎิบัติกาสุจิ**.
กรุงเทพฯ นคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.
- รอฮีม ปรามาท. **เอกภพ สรรพสิ่ง และมนุษยชาติ**. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.
- ระวี ภาวิไล. “เรียนดาราศาสตร์ไปทำไม.” ใน **ดวงดาวและการสำรวจอวกาศ 4-7**.
นิพนธ์ ทรายเพชร, สาลิน วิบุตร์ และ ไชยันต์ ภาคอุทัย, บรรณาธิการ.
กรุงเทพฯ : สมาคมดาราศาสตร์ไทย, ม.ป.ป.
- _____. **โลกทัศน์ ชีวทัศน์ เปรียบเทียบวิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิพุทธธรรม, 2543.
- _____. **อเนกอนันตภพ**. ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**.
พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2548 ก.
- _____. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย : ไตรภูมิภค**. กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน, 2544.
- _____. **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
อรุณการพิมพ์, 2548 ข.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อักษร ข-ค.** กรุงเทพฯ :

ราชบัณฑิตยสถาน, 2530 ก.

_____. **ศัพท์บัญญัติอังกฤษ-ไทย ไทย-อังกฤษ.** พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2530 ข.

รุ่งทิพย์ กิจท่า. “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีเรื่องกรรมในพุทธปรัชญากับปรัชญาเซน.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ลักขณา จิระจันทร์. **ตามรอยพระพุทธเจ้า.** กรุงเทพฯ : แพรวสำนักพิมพ์, 2549.

ลิไทย, พญา. **ไตรภูมิภพหรือไตรภูมิพระร่วง.** กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2545.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2.** พิมพ์ครั้งที่ 38.

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537.

_____. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.

วรลักษณ์ พับบรจ. **คัมภีร์กำเนิดจักรวาล ศาสตร์แห่งชีวิต.** ม.ป.ท., ม.ป.ป.

วรศักดิ์ ศรีบุญ. “จักกวาฬที่ปณี กัณฑ์ที่ 4.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

วิภู รุโอบการ. **เอกภพ.** กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2547.

วุฒิชัย วชิรเมธี, พระมหา. **รู้ตายก่อนตาย.** กรุงเทพฯ : ชรรรมดา, 2550.

ศิลปากร, กรม. **เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัตติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง.** พระนคร :

ศิลปาบรรณาการ, 2513.

สดุภณ จังกาจิตต์. “จักกวาฬที่ปณี กัณฑ์ที่ 1, 2, 3.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. **โลก ดาราศาสตร์ และอวกาศ.**

พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548.

สนธิวรรณ อินทรลิป. **อภิธานศัพท์จิตรกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ :

สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536.

สนั่น กมโล, พระมหา. **ปรัชญาอินเดีย.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2505.

สมเกียรติ อุกกิกิตติ, พระมหา. “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท.”

วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2536.

- สมพงษ์ ปรีชาจินดาวุฒิ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโลกูปัตติ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- สมภาร พรมทา. “กาลและอวกาศในพุทธปรัชญาเถรวาท.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- _____. **พุทธปรัชญา : มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม.** กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- _____. **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์.** กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2534.
- สิทธิชัย จันทศิริปิ่น. **ระบบสุริยะ : ครอบครัวยักษ์ของดวงดาว.** กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, 2546.
- สิริมหาจตุรงค์พล, มหาอำมาตย์. **อภิธานบุปพีปกาสิต.** กรุงเทพมหานคร : วัดปากน้ำ, 2527.
- สุชาติ บุญชัย. “โลกัปปทีปกสาร ปริเฉทที่ 7 : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539.
- สุนทร ณ รั้งมี. **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- _____. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก.** กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- สุภาพร มากแจ้ง. “มาเลย์เขตต์เถรวาท : การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. “วรรณกรรมโลกศาสตร์ในพุทธศาสนาเถรวาท.” เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง วรรณกรรมเกี่ยวกับโลกศาสตร์และสุภาษิตพระร่วง เสนอที่ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 8 กันยายน 2527. (อัดสำเนา)
- สุมาลี อุคมพงษ์. “กามเทพในวรรณคดีสันสกฤต.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- เสฐียร พันธรั้งมี. **ศาสนาเปรียบเทียบ.** กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2519.
- เสถียร ฌวงศ์ศรี. **อวกาศแดนมหัศจรรย์.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2519.
- แสง จันทรงาม. **พระพุทธศาสนาจากพระโอบุส.** กรุงเทพฯ : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, 2544.

- อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.
- อนุমানราชชน, พระยา [เสฐียรโกเศศ]. **ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีและเทพนิยายสงเคราะห์**. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2531.
- _____. **เล่าเรื่องในไตรภูมิ**. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2544.
- อมรา ศรีสุชาติ. “อุปนิษัต : อภิปรัชญาที่สอดคล้องกันและที่สอดคล้องกับทฤษฎีวิทยาศาสตร์ เรื่องกำเนิดและการสิ้นสุดของจักรวาล โลก สรรพสิ่งและชีวิต.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร**, 2541.
- อรพิมพ์ บุญอาภา. “นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2524.
- อรวรรณ กุหลาบรัตน์. “พระกเวรในวรรณคดีสันสกฤต.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2531.
- อัญชลี จิตรสุคนธ์. “พระยมในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และไทย.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2524.
- อิโษะเบะ ชูโษะ. **ฝ่าเอกภพ ไชปริศนาภาคเล็กซี**. แปลโดย เรืองชัย รักศรีอักษร. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2547.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. **เทวดาทูต**. เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523.
- อุทิศ ศิริวรรณ. “เปรตในพระไตรปิฎก.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2536.

ภาษาอังกฤษ

- Agrawal, Sadananda. **Śrī Khāvela**. Cuttack : Sri Digambar Jain Samaj, 2000.
- Arya, Sri Vijaysriji Sathvi. **Fundamentals of Jainism**. Agra : Shree Diwakar Prakashan, 2008.
- Ayto, John. **Dictionary of Word Origins**. Singapore : Federal Publications, 1991.
- Basham, A.L. **The Wonder That Was India**. New Delhi : Rupa & Co., 1994.
- Bossche, Frank Van Den, ed., and trans. **Elements of Jaina Geography**. Delhi : Motilal Banarsidass, 2007.

- Caillat, Colette. "Jainism." In **The Encyclopedia of Religion**, vol. 7, 510. Edited by Mircea Eliade. New York : Macmillan Publishing Company, 1987.
- Caillat, Colette, A.N. Upadhye, and Bal Patil. **Jainism**. Delhi : The Macmillan Company of India Limited, 1974.
- Caillat, Collette, and Ravi Kumar. **The Jain Cosmology**. New York : Harmony Books, 1981.
- Chanchreek, K.L., and Mahesh K. Jain, eds. **Jain Agamas : An Introduction to Canonical Literature**. New Delhi : Shree Publishers & Distributors, 2004.
- _____. **Jainism : Rishabhadeva to Mahavira**. New Delhi : Shree Publishers & Distrubutors, 2003.
- Chand, Devi, trans. **The Yajurveda**. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1994.
- Chitkara, M.G. **Encyclopaedia of Buddhism : A World Faith**. Vol. 11. New Delhi : A.P.H. Publishing Corporation, 2002.
- Conze, Edward. **Buddhism : Its Essence and Development**. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2001.
- Dasgupta, Surendranath. **A History of Indian Philosophy**. Vol. 1. Delhi : Motilal Banarsidass, 1975.
- Davids, T.W. Rhys, and William Stede. **Pali-English Dictionary**. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 2001.
- Dowson, John. **A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion**. New Delhi : D.K. Printworld (P) Ltd., 2005.
- Dwivedi, A.N. **Essentials of Hinduism Jainism & Buddhism**. New Delhi : Books Today, 1979.
- Fozdar, Jamshed. **The God of Buddha**. New York : Asia Publishing House, Inc, 1973.
- Glazenapp, H.V. **Doctrine of Karman in Jain Philosophy**. Translated by G. Barry Gifford. Varanasi : Patna Printing Works, 1942.
- Gopalan, S. **Outlines of Jainism**. New Delhi : Wiley Eastern Private Limited, 1973.
- Haldar, J.R. **Early Buddhist Mythology**. New Delhi : Manohar, 1977.
- Hariyanna, M. **Outlines of Indian Philosophy**. London : George Allen & Unwin Ltd., 1964.
- Hodge, Paul W. **Concepts of the Universe**. New York : McGraw-Hill, 1969.

- Jain, Bhupendra Swarup, and Raghunath Sarma, eds. **Agama Aura Tripitaka**. 2 vols. New Delhi : Concept Publishing Company, 1917. Vol. 1, **History and Tradition**, by Muni Shri Nagrajji.
- Jain, G.R. **Cosmology Old & New**. New Delhi : Bharatiya Jnanpith, 1975.
- Jain, Jyoti Prasad. **Religion and Culture of the Jains**. 5th ed. New Delhi : Bharatiya Jnanpith, 2006.
- Jain, L.C. **Astronomy and Cosmology**. Jaipur : Rajasthan Prakrit Bharti Sansthan, 1983.
- Jain, Uttam Kamal Muni. **Jaina Sects and Schools**. Delhi : Concept Publishing Company, 1975.
- Jaini, Padmanabh S. **The Jaina Path of Purification**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1990.
- _____, ed. **Collected Papers on Jaina Studies**. Delhi : Motilal Banarsidass, 2000.
- Jayatileke, K.N. **Early Buddhist Theory of Knowledge**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1980.
- Jha, Ganganath, trans. **Manusmṛti**. Vol. 4. Delhi : Motilal Banarsidass, 1999.
- Jones, J.J., trans. **The Mahāvastu**. Vol. 1. London : The Pali Text Society, 1987.
- Kirthisinghe, Buddhadasa P., ed. **Buddhist Concepts : Old and New**. Delhi : Sri Satguru Publications, 1983.
- Kloetzli, W. Randolph. **Buddhist Cosmology**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1989.
- Kundakunda, Acarya. **Pañcastikaya-sara**. 2nd ed. Edited and Translated by A. Chakravarti Nayanar. New Delhi : Bharatiya Jnanpith, 2001.
- Lalwani, K.C., trans. **Bhagavati Sutra**. Vol. 1. Calcutta : Jain Bhawan, 1973.
- _____. **Bhagavati Sutra**. Vol. 2. Calcutta : Jain Bhawan, 1974.
- Law, B.C. **Heaven and Hell in Buddhist Perspective**. Delhi : Pilgrims Book PVT. LTD., 1998.
- Lithai, King. **Traibhumikatha : The Story of the Three Planes of Existence**. Translated by The Thai National Team. Bangkok : Amarin Printing Group Co., Ltd., 1985.
- Malalasekera, G.P. **Dictionary of Pali Proper Names**. 2 vols. Delhi : Motilal Banarsidass, 2007.
- Mardia, K.V. **The Scientific Foundations of Jainism**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1996.
- Matsunaga, Daigan, and Alicia Matsunaga. **The Buddhist Concept of Hell**. New York : Philosophical Library, 1972.
- Monier-Williams, M. **A Sanskrit-English Dictionary**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1999.

- Muller, F. Max, ed. **The Sacred Books of the East**. Vol. 22. Delhi : Motilal Banarsidass, 1994.
- _____. **The Sacred Books of the East**. Vol. 45. Delhi : Motilal Banarsidass, 1995.
- Nyāyavijayajī, Muni Śrī. **Jaina Philosophy and Religion**. Translated by Nagin J. Shah.
Delhi : Motilal Banarsidass, 2000.
- Pollock, Robert. **The Everything World's Religions Books**. Massachusetts : Adams Media Corporation, 2002.
- Prashad, Sital. **A Comparative Study of Jainism and Buddhism**. Delhi : Sri Satguru Publications, 1982.
- Radhakrishnan, S. **Indian Philosophy**. Vol. 1. New Delhi : Oxford India Paperbacks, 1996.
- Rao, C.V.N. **The Vedic Map of the Universe**. Delhi : New Bharatiya Book Corporation, 2002.
- Sarasvati, Satya Prakash Svami, and Satyakam Vidyalankar, trans. **Rgveda Samhita**. Vol. 8.
New Delhi Veda Pratishthana, 1980.
- Schubring, Walther. **The Doctrine of the Jainas**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1978.
- Sharma, Arvind. **A Jaina Perspective on the Philosophy of Religion**. Delhi : Motilal Banarsidass, 2001.
- Shastri, J.L., ed. **Ancient Indian Tradition & Mythology**. Vol. 8, **The Bhagavata Purana**.
Part 2. Translated by G.V. Tagare. Delhi : Motilal Banarsidass, 1993.
- _____. **Ancient Indian Tradition & Mythology**. Vol. 22, **The Brahmanda Purana**.
Part 1. Translated by G.V. Tagare. Delhi : Motilal Banarsidass, 1983.
- _____. **Ancient Indian Tradition & Mythology**. Vol. 33, **The Brahma Purana**.
Part 1. Translated by a board of scholars. Delhi : Motilal Banarsidass, 1985.
- Sikdar, Jogendra Chandra. **Studies in the Bhagawatisutra**. Muzaffarpur (Bihar) : Research Institute of Prakrit, Jainology & Ahimsa, 1964.
- Sodhia, Komal Chand. **Mahavir Says**. Delhi : Rajesh Printers, 2001.
- Sogani, Kamal Chand. **Ethical Doctrines in Jainism**. Solapur : Jaina Samskriti Samrakshaka Sangha, 2001.
- Sone Simatrang. "Symbolism and Development of the Triworld and Universe Paintings with Respect to Theravada Buddhism as Shown on Thai Wall Mural Paintings."
in **Mapping Connections : Indo-Thai Historical and Cultural Linkages**, 53-57.
Edited by Sachchidanand Sahai and Neeru Misra. New Delhi : Mantra Books, 2006.

- Stevenson, J., trans. **The Kalpa Sutra and Nava Tatva**. Varanasi : Bharat-Bharati, 1972.
- Stevenson, Sinclair. **The Heart of Jainism**. New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1970.
- Tatia, Nathmal, trans. **Tattvartha Sutra : That Which Is**. Delhi : Motilal Banarsidass, 2007.
- Thompson, Richard L. **Vedic Cosmography and Astronomy**. Delhi : Motilal Banarsidass, 2004.
- Thompson, Stith. **Motif-Index of Folk-Literature**. Vol. 2. Bloomington : Indiana University Press, 1955.
- Titze, Kurt. **Jainism**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1998.
- Tober, Linda M., and F. Stanley Lusby. "Heaven and Hell." In **The Encyclopedia of Religion**, vol. 6, 237. Edited by Mircea Eliade. New York : Macmillan Publishing Company, 1987.
- Vijaya, Ratna-prabha Muni. **Śramana Bhagavan Mahavira : His Life and Teaching**. Delhi : Parimal Publications, 1989.
- Vijaya. "Rsabhadeva : The First Tirthavkara." In **Jainism : A Study**, 106-109. Edited by R.M. Das. New Delhi : Kaveri Books, 2000.
- Walshe, Maurice. **The Long Discourses of the Buddha**. Sri Lanka : Buddhist Publication Society, 1995.
- Warren, Herbert. **Jainism**. New Delhi : Crest Publishing House, 2001.
- Wiley, Kristi L. **The A to Z of Jainism**. New Delhi : Vision Book Pvt. Ltd., 2006.
- Williams, Paul, and Anthony, Tribe. **Buddhist Thought**. London : Routledge, 2000.
- Wilson, H.H., trans. **The Visnu Purana**. Vol. 1. Delhi : Nag Publishers, 1989.
- Winternitz, M. **A History of Indian Literature**. Vol. 2. Translated by S. Ketkar and H. Kohn. New York : Russell & Russell, 1972.

ภาษาบาลี

พระไตรปิฎก อรรถกถา-ฎีกา ฉบับคอมพิวเตอร์. ชุดแปลเป็นภาษาไทย เวอร์ชัน 3.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2548.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **สยามรฤจฺสฺส เตปิฎกํ**. พุทธศักราช 2525. เล่ม 1-45.

พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2523.

สตฺทพินทุ-ฎีกา สงฺขยาปกาสก-ฎีกา. ลำปาง : วัดท่ามะโอ, 2525.

ภาษาสันสกฤต ปรากรฤต และอินดี

- Akalamkadeva, Śri, **Tattvarthavartika**. Part 1. 8th ed. Edited and Translated by
Mahendra Kumar Jain, Nyayacarya. New Delhi : Bharatiya Jnanpith, 2008.
- Bagchi, S., ed. **Mahāvastu Avadāna**. Vol. 1. Darbhanga : The Mithila Institute, 1970.
- Bamthiya, Nemicanda, and Parasamala Candaliya, eds. **Candraprajñapti Sutra**
Suryaprajñapti Sutra. Jodhapura : Akhila Bharatiya Sudharma Jaina Samskrti
Raksaka Samgha, 2006.
- _____. **Jambudvipaprajñapti Sutra**. Jodhapura : Akhila Bharatiya Sudharma Jaina
Samskrti Raksaka Samgha, 2004.
- Jha, Ganganath, ed. **Manusmṛti**. Vol. 1. Delhi : Motilal Banarsidass, 1999.
- Madhukar, Yuvacharya Shri Mishrimalji Maharaj, ed. **Suryaprajñapti-Candraprajñapti**.
Beawar (Raj.) : Shri Agam Prakashan Samiti, 1995.
- Mahaprajña, Acarya, ed. **Uttarajjhayanani**. Ladnun : Jain Vishva Bharti, 2006.
- _____. **Uvamgasuttani**. Part 1. Ladnun : Jain Vishva Bharati, 2002.
- _____. **Uvamgasuttani**. Part 2. Ladnun : Jain Vishva Bharati, 2002.
- Mahaprajña, Yuvacarya, ed. **Amgasuttani**. Part 1. Ladnun : Jain Vishva Bharati Institute,
1993.
- _____. **Amgasuttani**. Part 2. Ladnun : Jain Vishva Bharati Institute, 1993.
- Pujyapada, Acharya. **Sarvarthasiddhi**. 14th ed. Edited and Translated by Siddhantacharya Pt.
Phoolchandra Shastri. New Delhi : Bharatiya Jnanpith, 2006.
- Sharma, R.S. Acharya, ed. **Trailokya Prakāśa**. New Delhi : Mahalakshmi Publishing House,
1967.
- Śrutasaḡarasuri, Śri. **Tattvarthavṛtti**. 3rd ed. Edited and Translated by Mahendra Kumar
Jain, Nyayacarya. New Delhi : Bharatiya Jnanpith, 2002.
- The Mahabharata**. Vol. 2. Poona : The Bhandarkar Oriental Research Institute, 1972.

ภาษาเขมร

- อุก อินทปป์โย. เรื่อง มรณมاتا. ภูมพ์เพญ : พุทธรศาสนาบณจฑิต, 2507.

สัมภาษณ์

Jain, Bhagachandra. Interview, 14 May 2009.

Jain, Shugan Chand. Interview, 10 June 2009.

Jaini, Padmanabh S. Interview, 7 June 2009.

Prajbaji, Mangal Samani. Interview, 12 December 2009.

เอกสารไม่ตีพิมพ์ (Nonprint sources)

Pragya, Chaitany Samani. “The Model of the Universe and Supra-Universe in Jainism.”

(Powerpoint)

อินเทอร์เน็ต (Internet)

Jain Cosmology [Online]. Accessed 12 June 2009. Available from [http://en.wikipedia.org/wiki/](http://en.wikipedia.org/wiki/Jain_cosmology)

[Jain_cosmology](http://en.wikipedia.org/wiki/Jain_cosmology)

Somprasong Nuambunlue. ภาพประสูติกับพระอินทร์ [Online]. 12 February 2010.

E-mail to Bamroong Chamnanrua <bamroong@hotmail.com>

Tattvartha Sutra [Online]. Accessed 17 September 2009. Available from

<http://www.jainworld.com/JWHindi/Books/book3/vpjain/Tatvartha%20Sutra-H.pdf>

Uttarajjhayana [Online]. Accessed 17 September 2009. Available from

<http://www.jainworld.biz/jwneta11/Jain%20Agams/43UTTAR.pdf>

What is the Universe ? [Online]. Accessed 30 June 2009. Available from

<http://www.herenow4u.net/index.php?id=68565>

ซีดีรอม (CD-ROM)

Jain, Shugan Chand, trans. **Tattvartha Sutra** [CD-ROM]. Available from The Inaugural

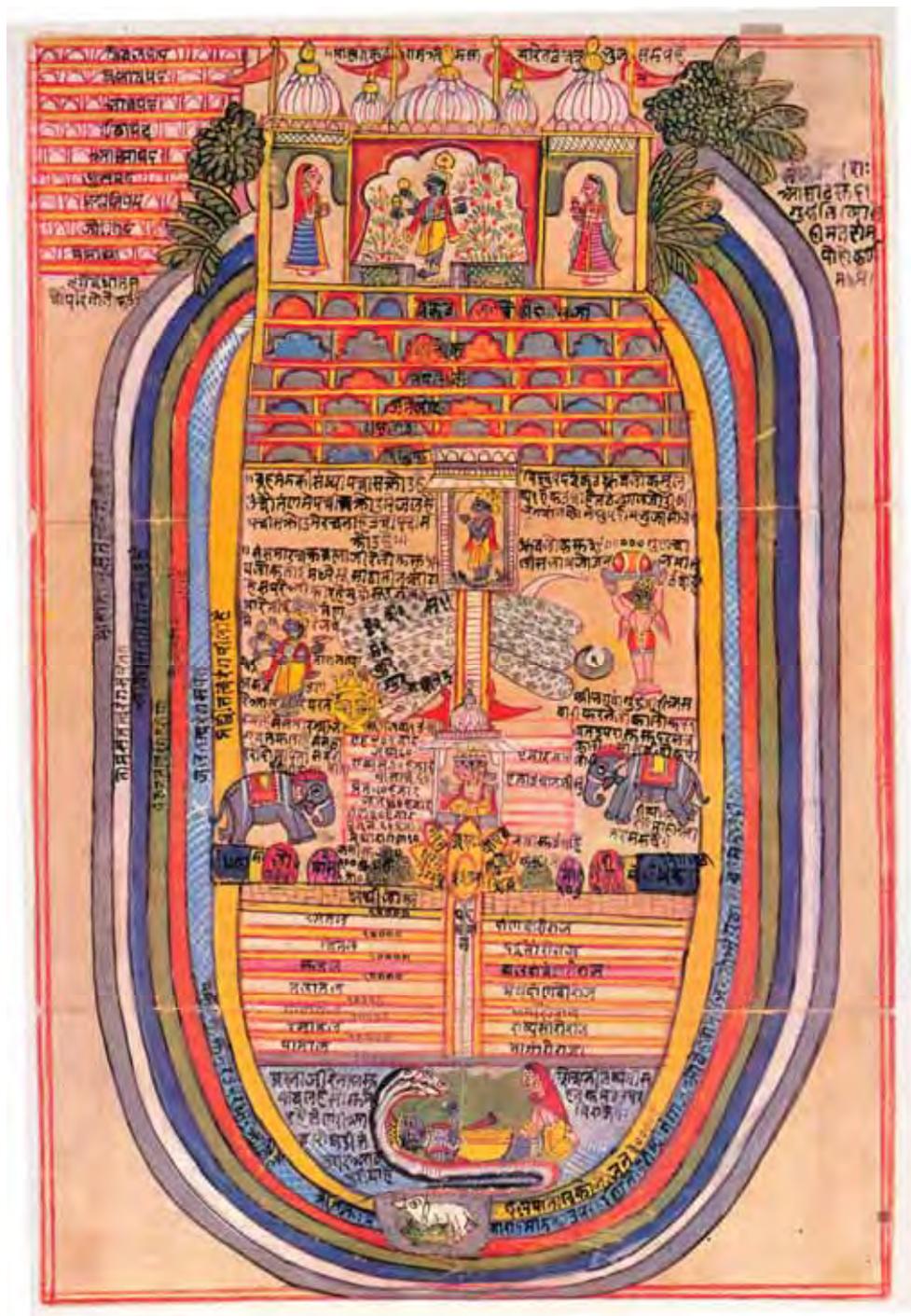
Program for 1st Summer Course on “Jain Philosophy,” in Bangkok, Thailand.

April 22 – May 14, 2009.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ภาพจักรวาลในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

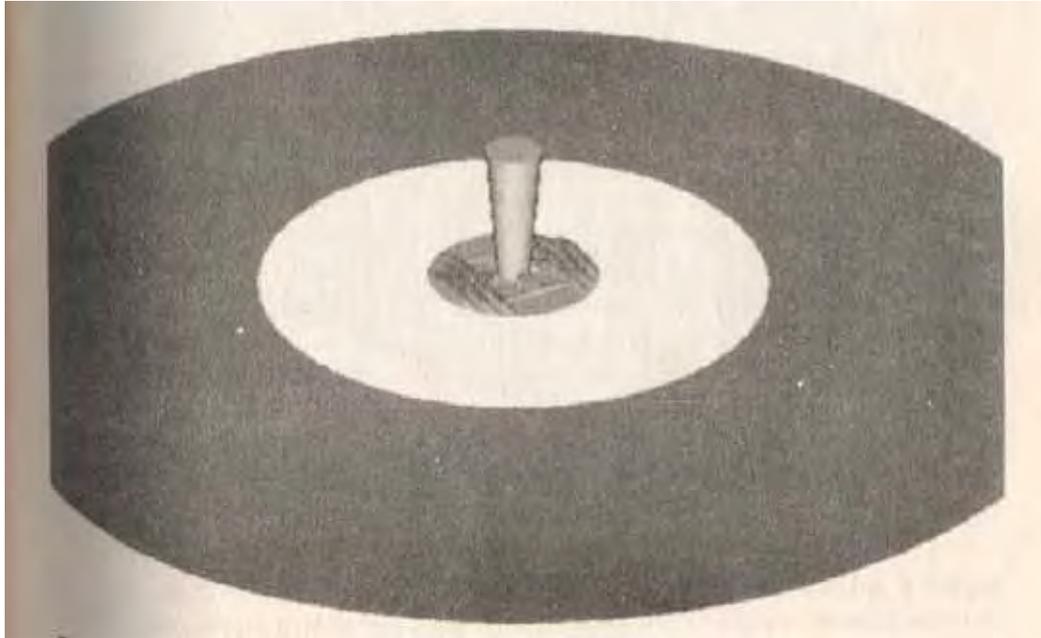
ภาพที่ 1 ไข่จักรวาล (cosmic egg)

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 59.

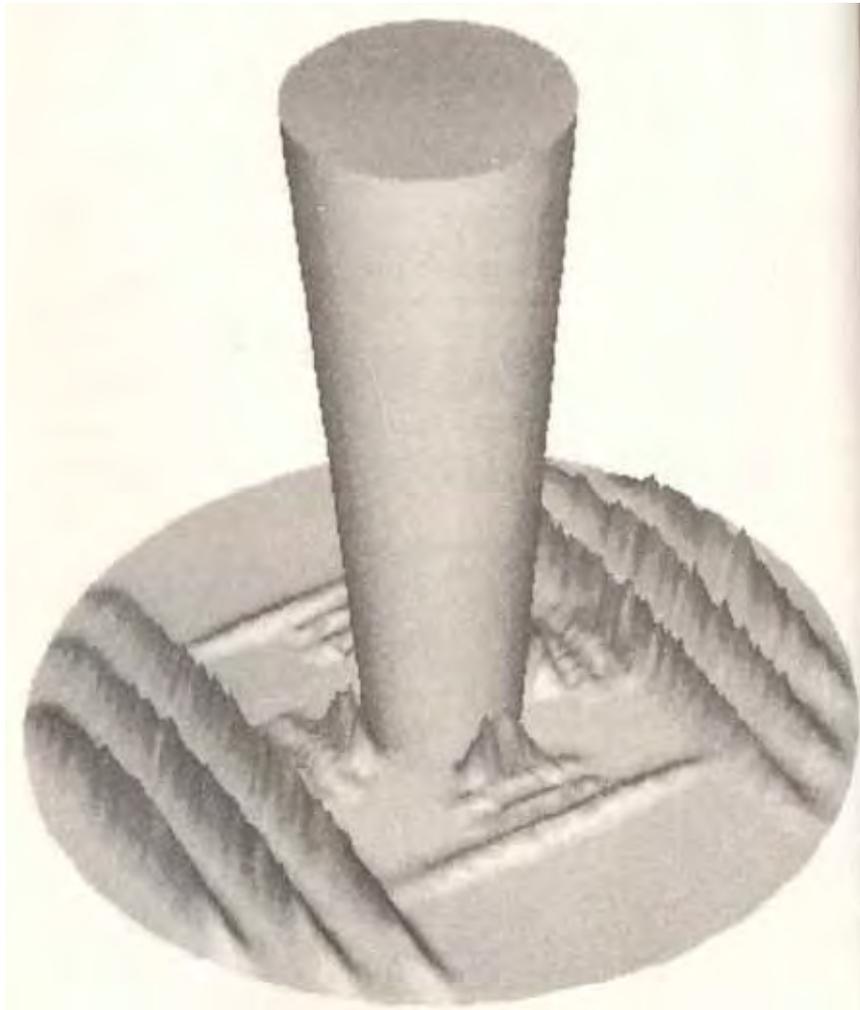
ภาพที่ 2 จักรวาลชั้นกลาง (มองในระยะไกล)

ที่มา : Richard L. Thompson, **Vedic Cosmography and Astronomy** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2004), 50.

ภาพที่ 3 จักรวาลชั้นกลาง (มองในระยะใกล้เข้ามา)

ที่มา : Richard L. Thompson, **Vedic Cosmography and Astronomy** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2004), 51.

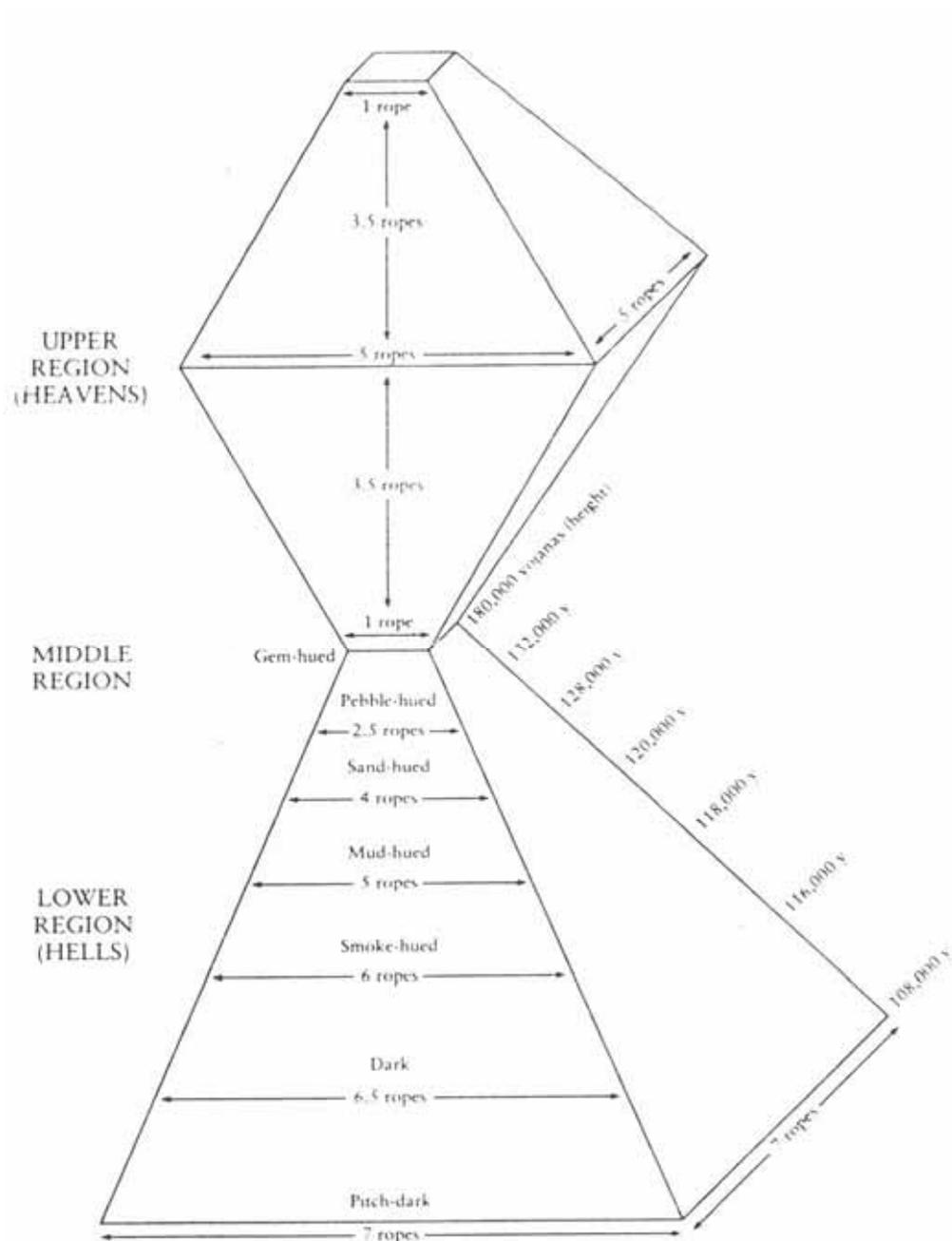

ภาพที่ 4 จักรวาลชั้นกลาง (มองในระยะใกล้)

ที่มา : Richard L. Thompson, **Vedic Cosmography and Astronomy** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2004), 52.

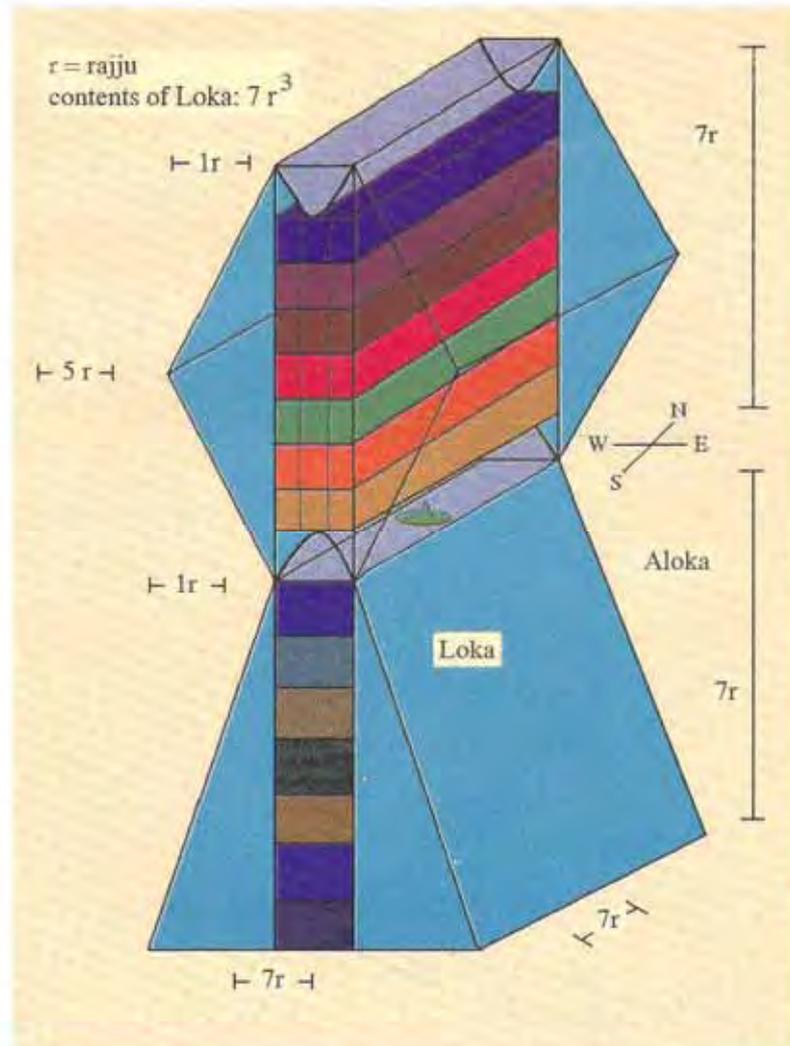
ภาคผนวก ข

ภาพจักรวาลในศาสนาไชนะ

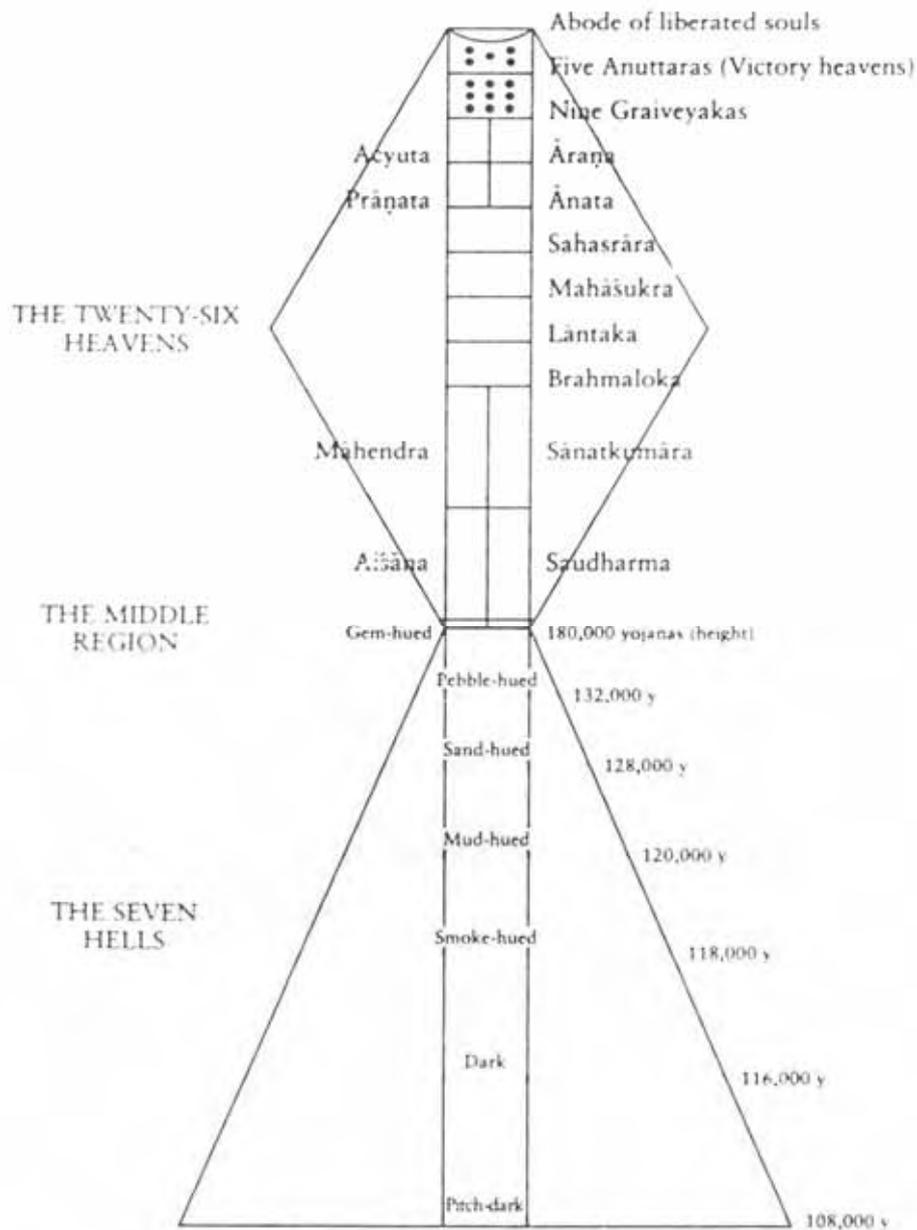
ภาพที่ 5 ขนาดของจักรวาล

ที่มา : Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 68.

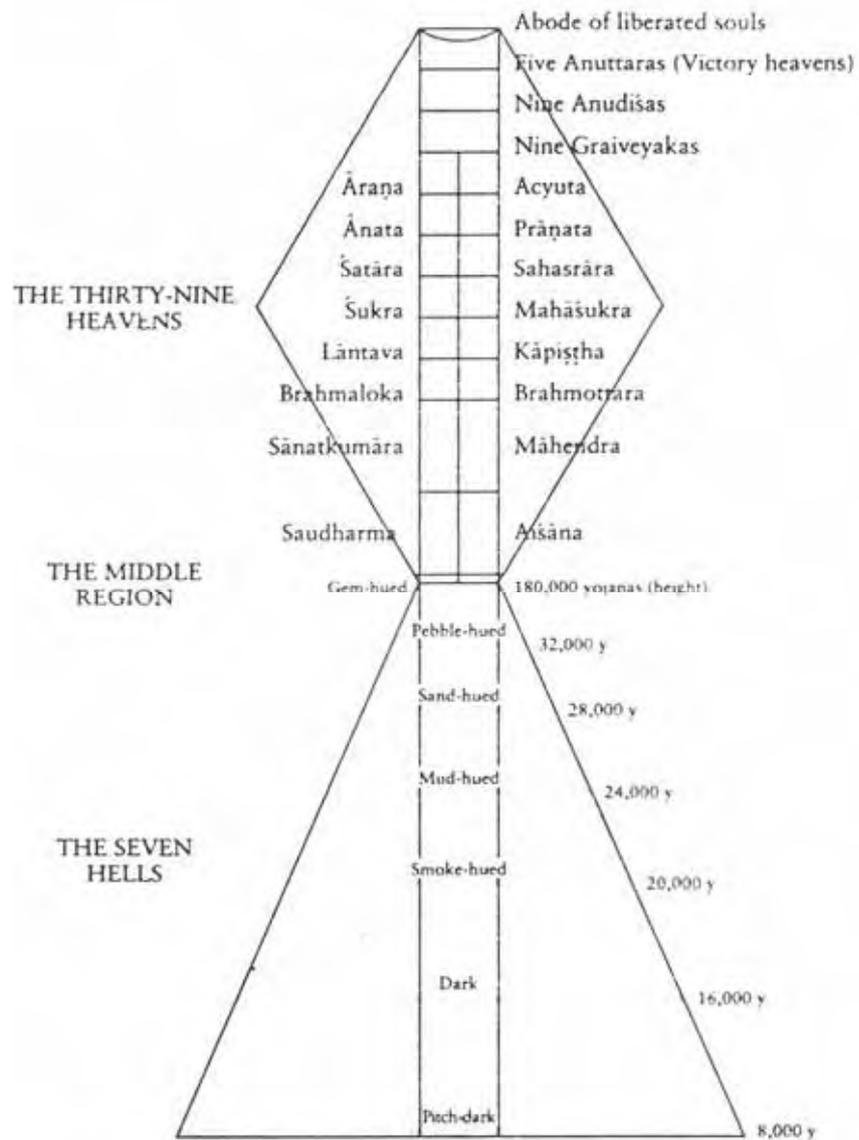
ภาพที่ 6 ขนาดของจักรวาล

ที่มา : Frank Van Den Bossche, **Elements of Jaina Geography** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 275.

ภาพที่ 7 โครงสร้างของจักรวาล (ตามคัมภีร์โศวปีชฌภษาษะและฎีกา)

ที่มา : Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 92.

ภาพที่ 8 โครงสร้างของจักรวาล (ตามคัมภีร์สรวารตสัทธา)

ที่มา : Nathmal Tatia, trans., **Tattvartha Sutra : That Which Is** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 93.

ภาพที่ 9 โครงสร้างของจักรวาล (ล้อมรอบด้วยชั้นของอากาศ 3 ชั้น)
 ที่มา : Shri Digambar Jain Lal Mandir, (Old) Delhi.

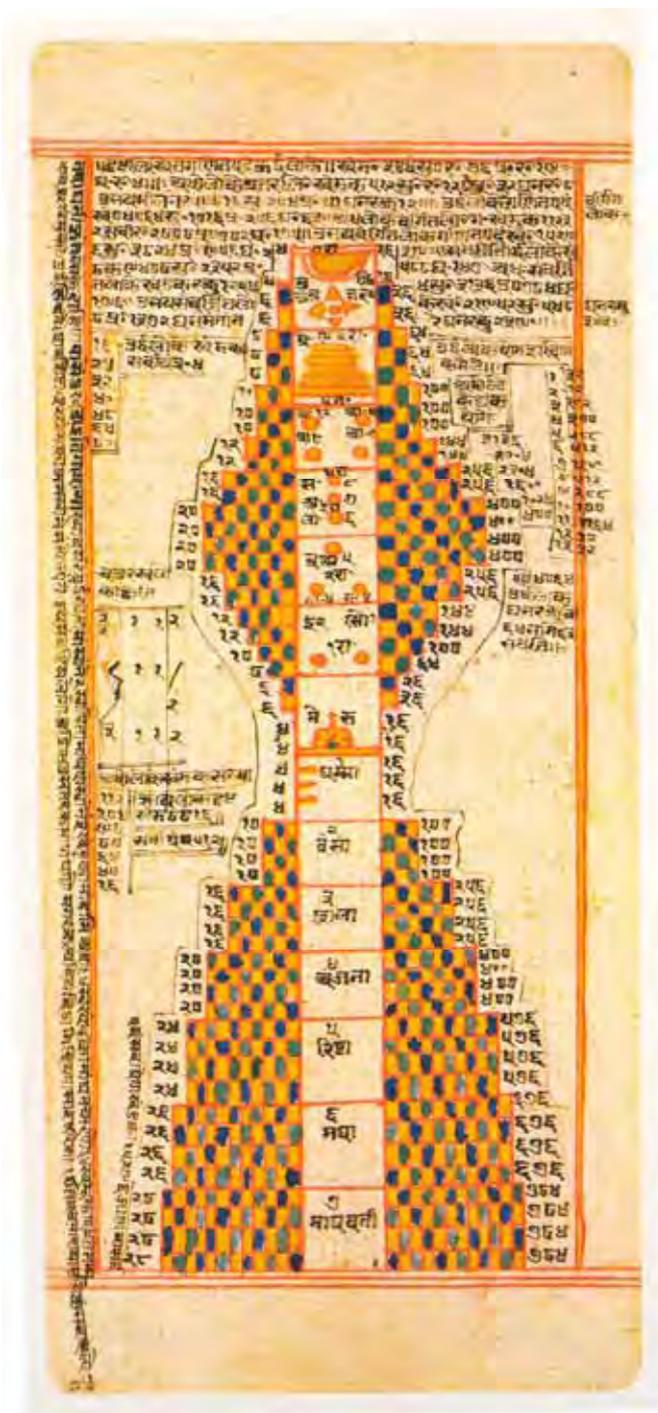

ภาพที่ 10 โครงสร้างของจักรวาล (แสดงนิโคทานรก)
ที่มา : M.D. Jain Inter College, Agra.

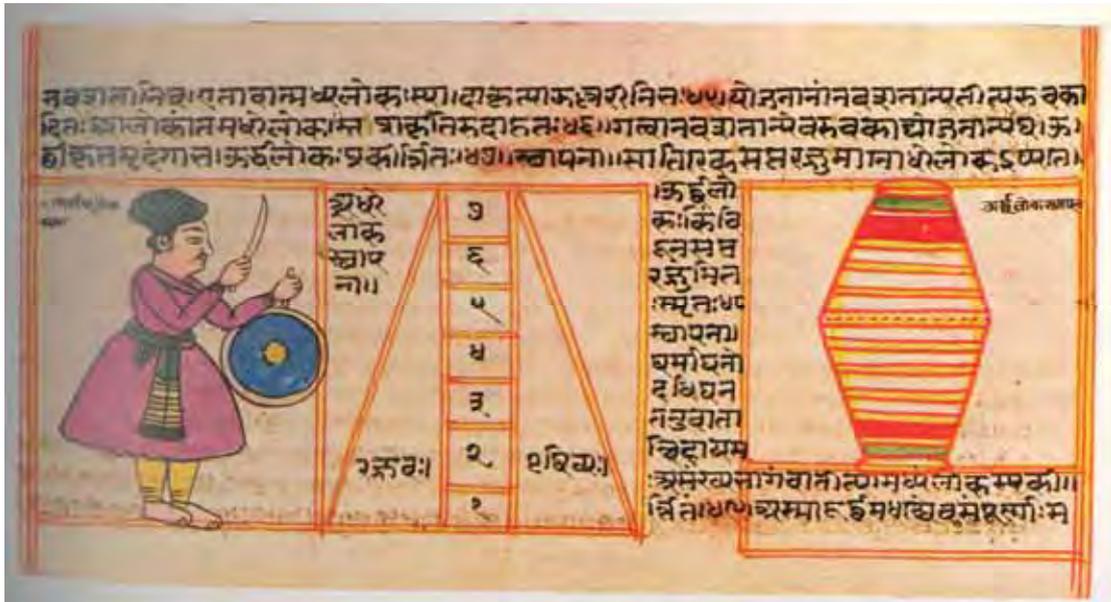
ภาพที่ 11 มนุษย์จักรวาล (loka-purusa)

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 53.

ภาพที่ 12 ขนาดของมนุษย์จักรวาล (loka-purusa)

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 55.

ภาพที่ 13 สัญลักษณ์ของจักรวาล

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 51.

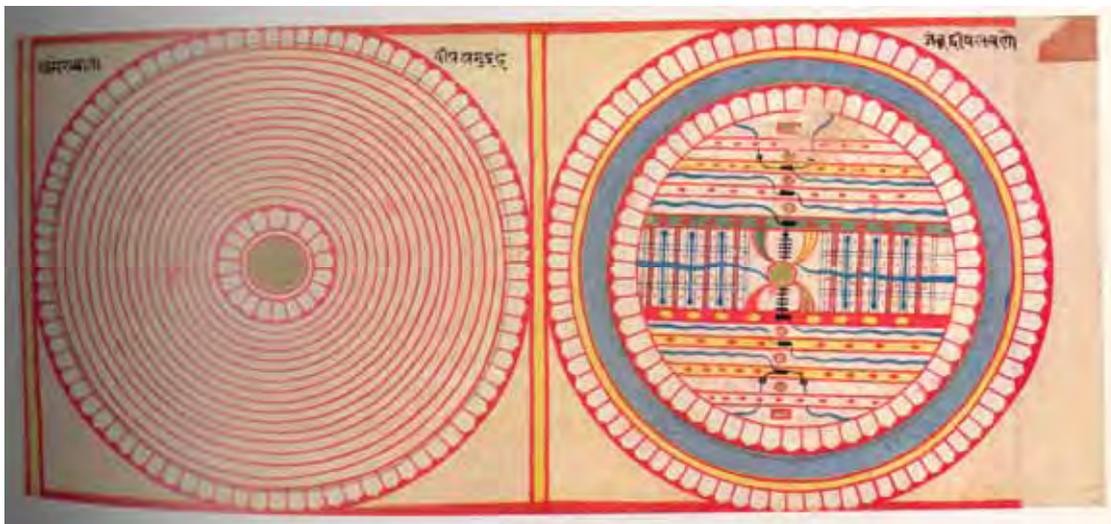
ภาพที่ 14 ที่อยู่ของสัตว์นรก (narakavasa)

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 70.

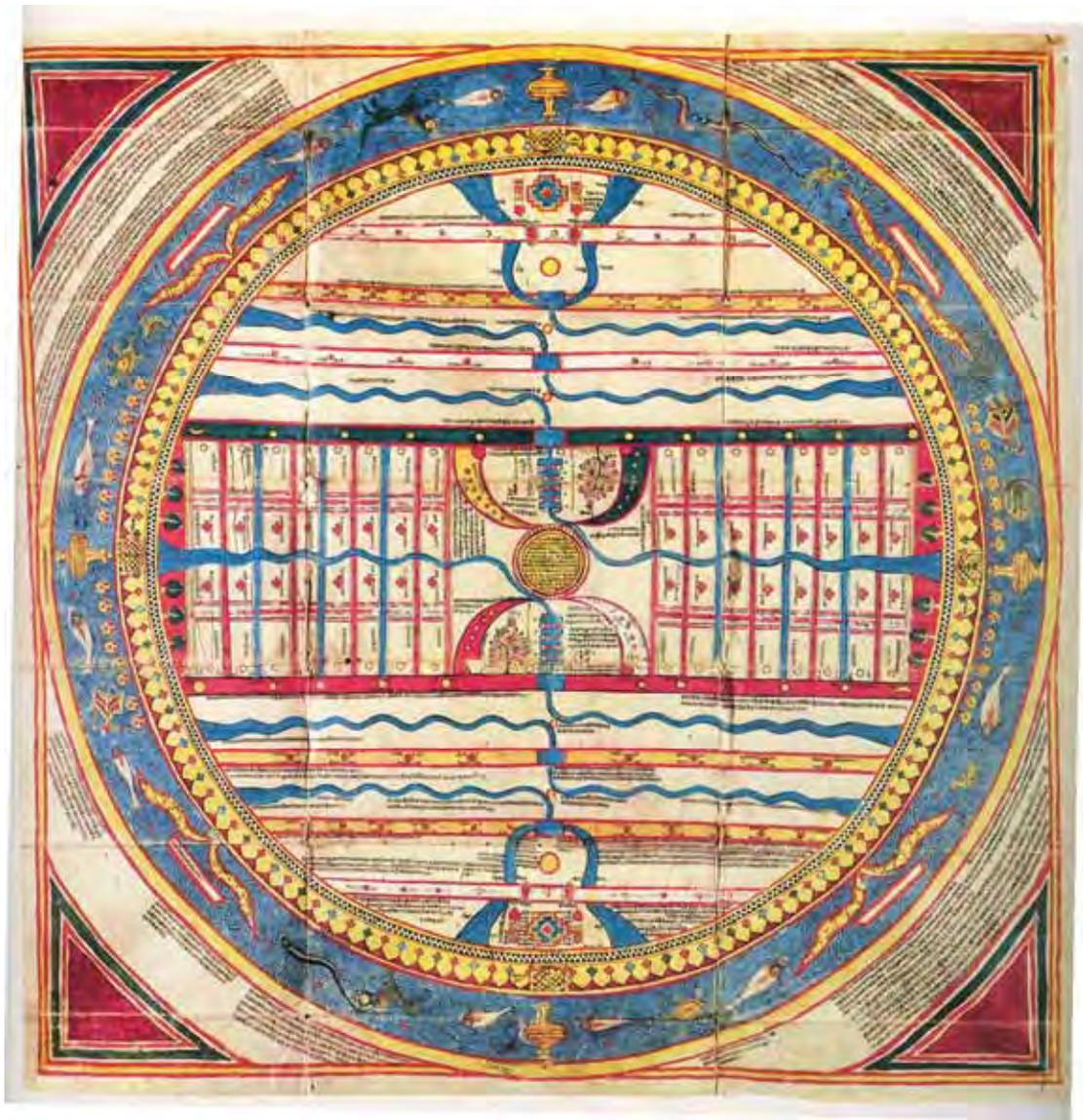
ภาพที่ 15 การลงโทษในนรก

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 80.

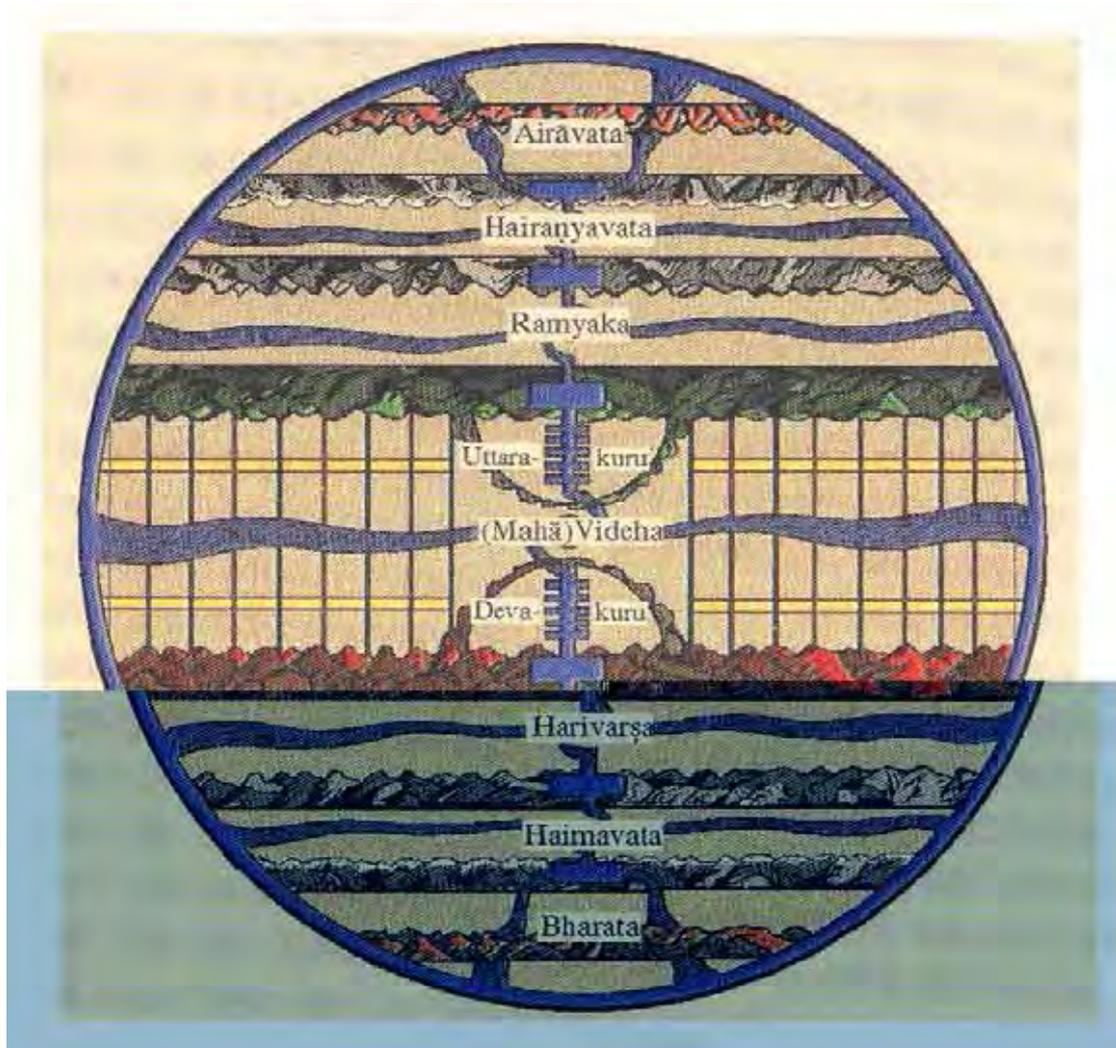
ภาพที่ 16 ทวีปและมหาสมุทรในจักรวาลชั้นกลาง

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 107.

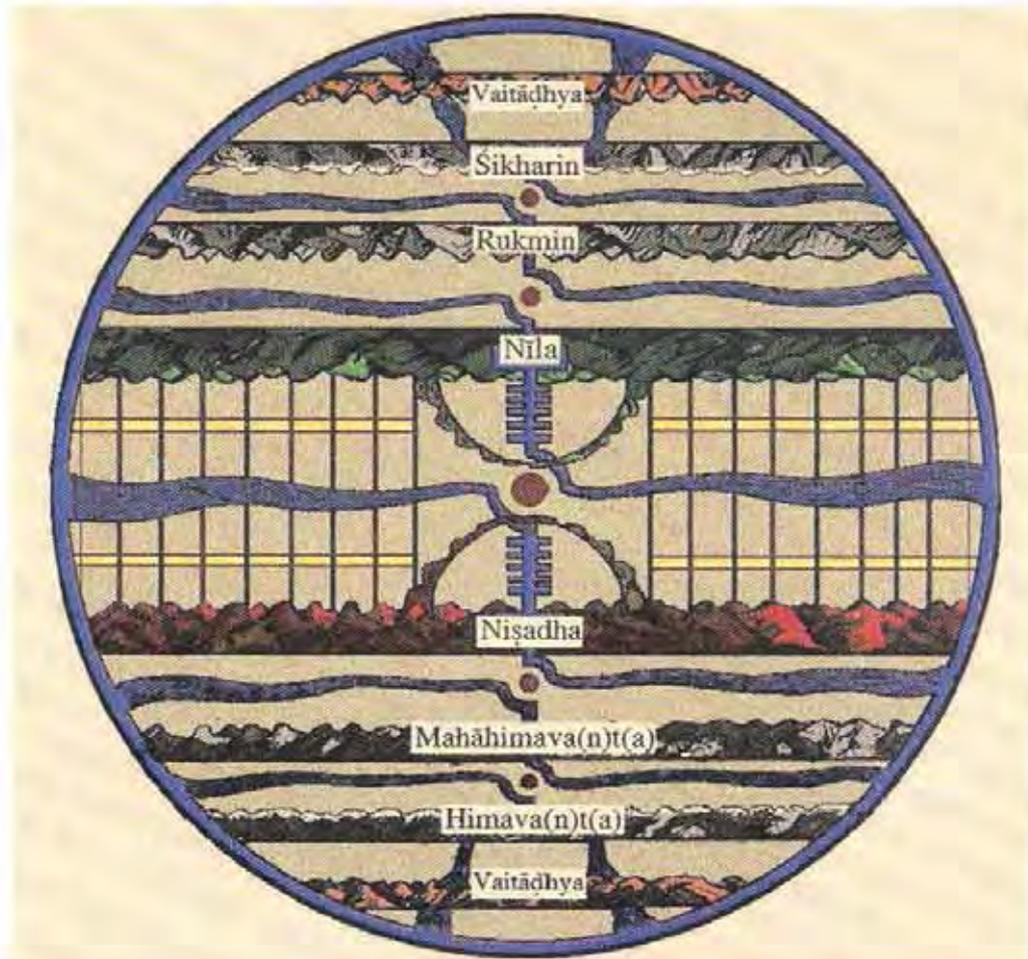
ภาพที่ 17 ชมพูทวีป

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 143.

ภาพที่ 18 ดินแดนในชมพูทวีป

ที่มา : Frank Van Den Bossche, **Elements of Jaina Geography** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 276.

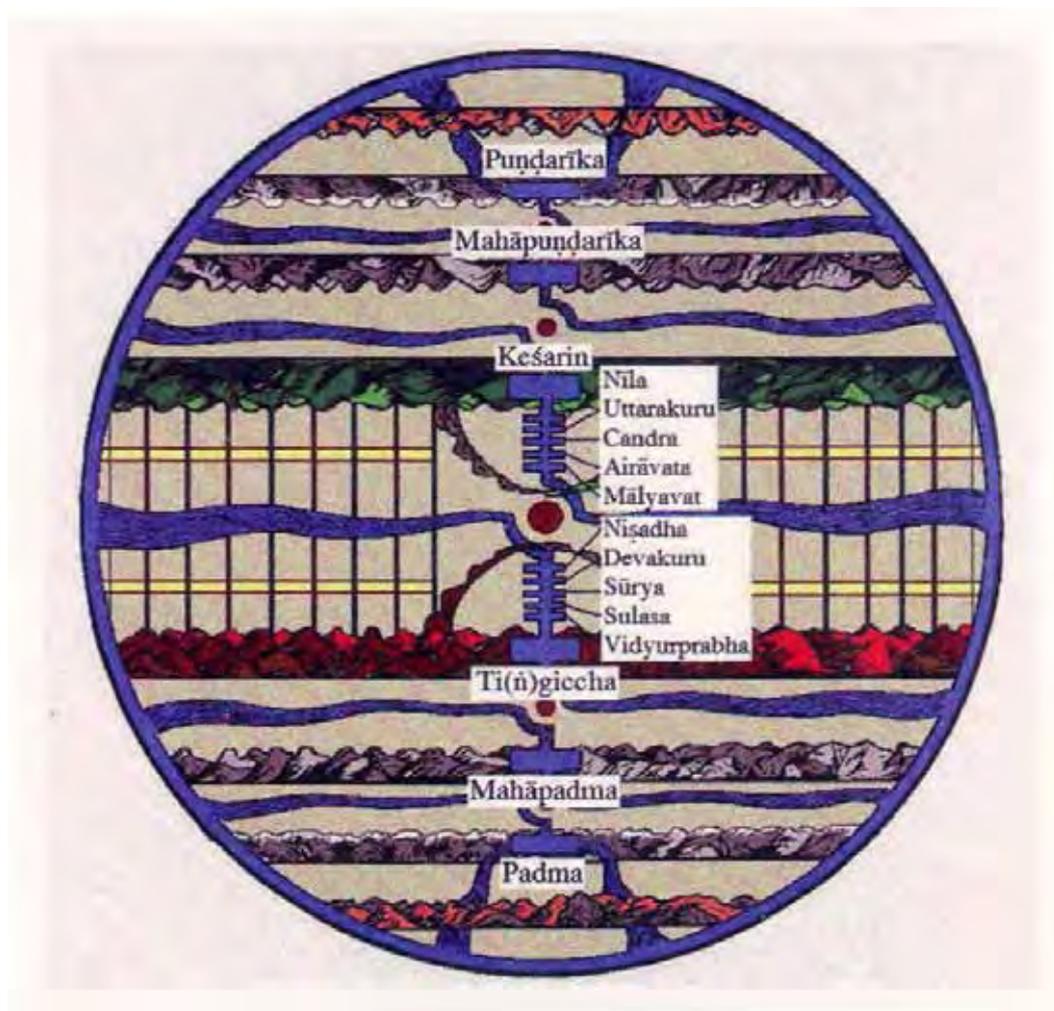
ภาพที่ 19 เทือกเขาสำคัญในชมพูทวีป

ที่มา : Frank Van Den Bossche, **Elements of Jaina Geography** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 277.

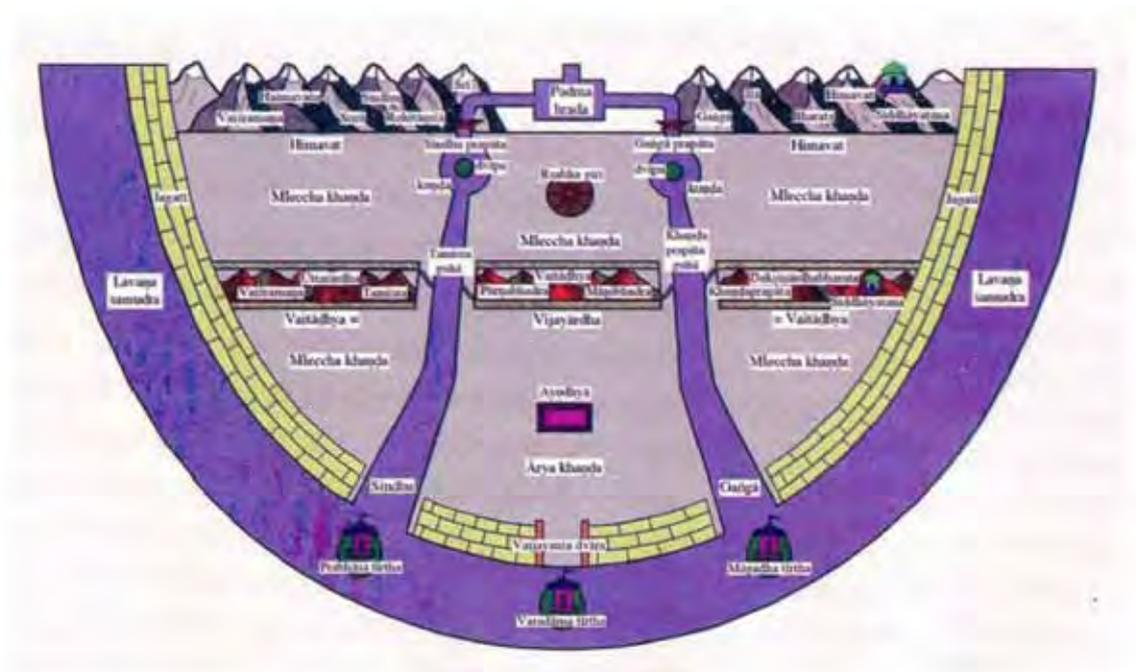
ภาพที่ 20 แม่น้ำสำคัญในชมพูทวีป

ที่มา : Frank Van Den Bossche, **Elements of Jaina Geography** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 278.

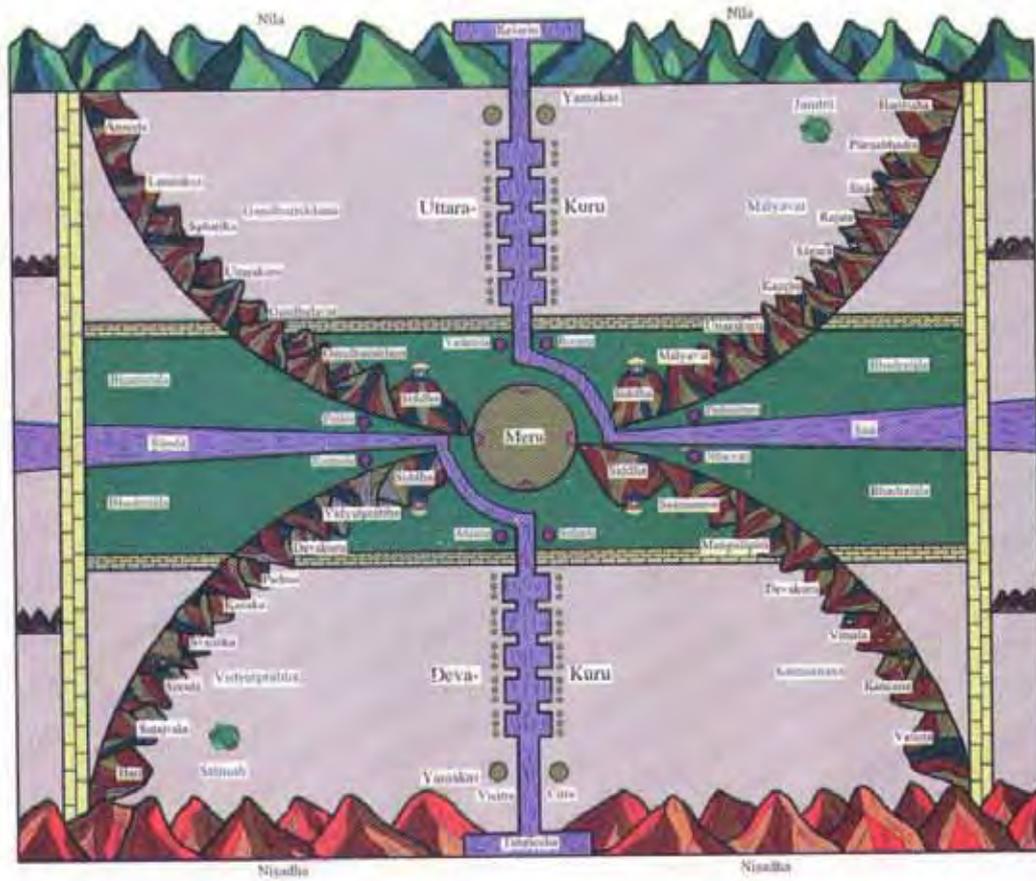
ภาพที่ 21 ทะเลสาบสำคัญในชมพูทวีป

ที่มา : Frank Van Den Bossche, **Elements of Jaina Geography** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 279.

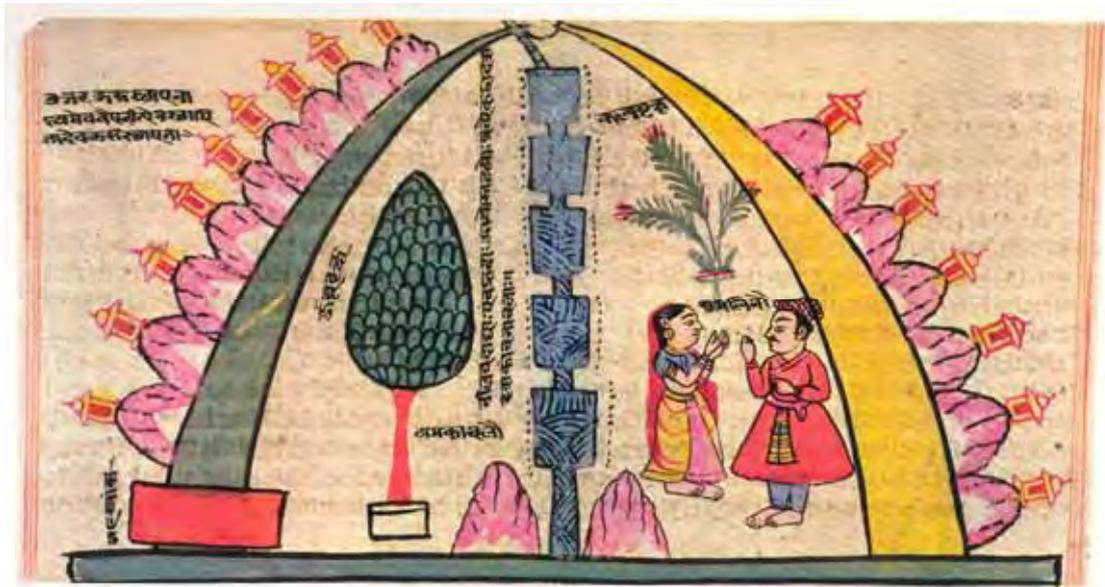
ภาพที่ 22 ดินแดนภรตะ

ที่มา : Frank Van Den Bossche, **Elements of Jaina Geography** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 280.

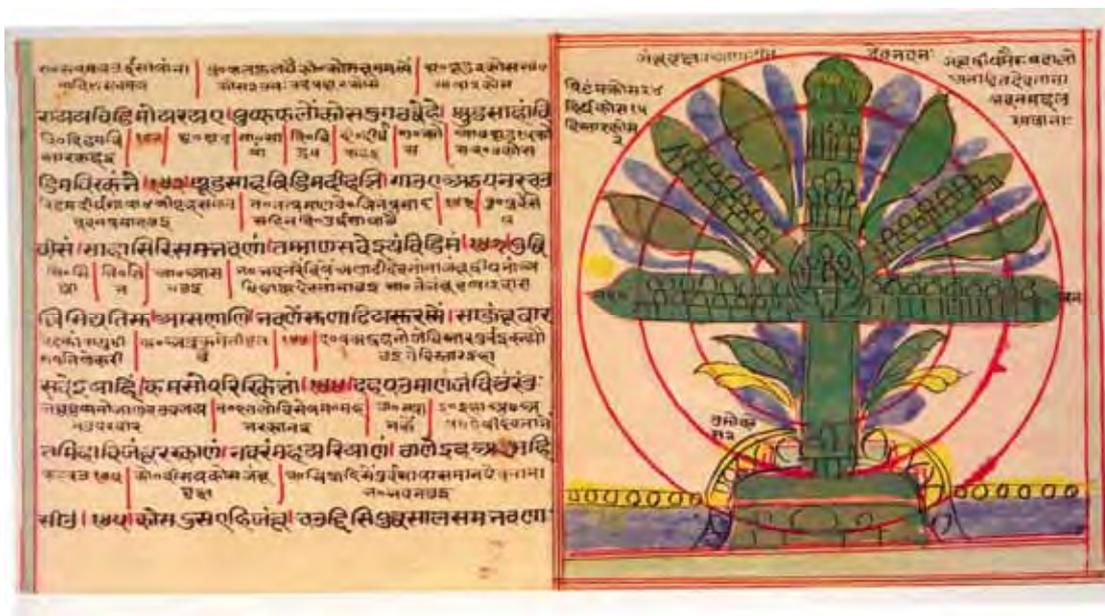
ภาพที่ 23 ดินแดนเทวกรและอูตรกร

ที่มา : Frank Van Den Bossche, **Elements of Jaina Geography** (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), 284.

ภาพที่ 24 ดินแดนอุตตรกรู

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 159.

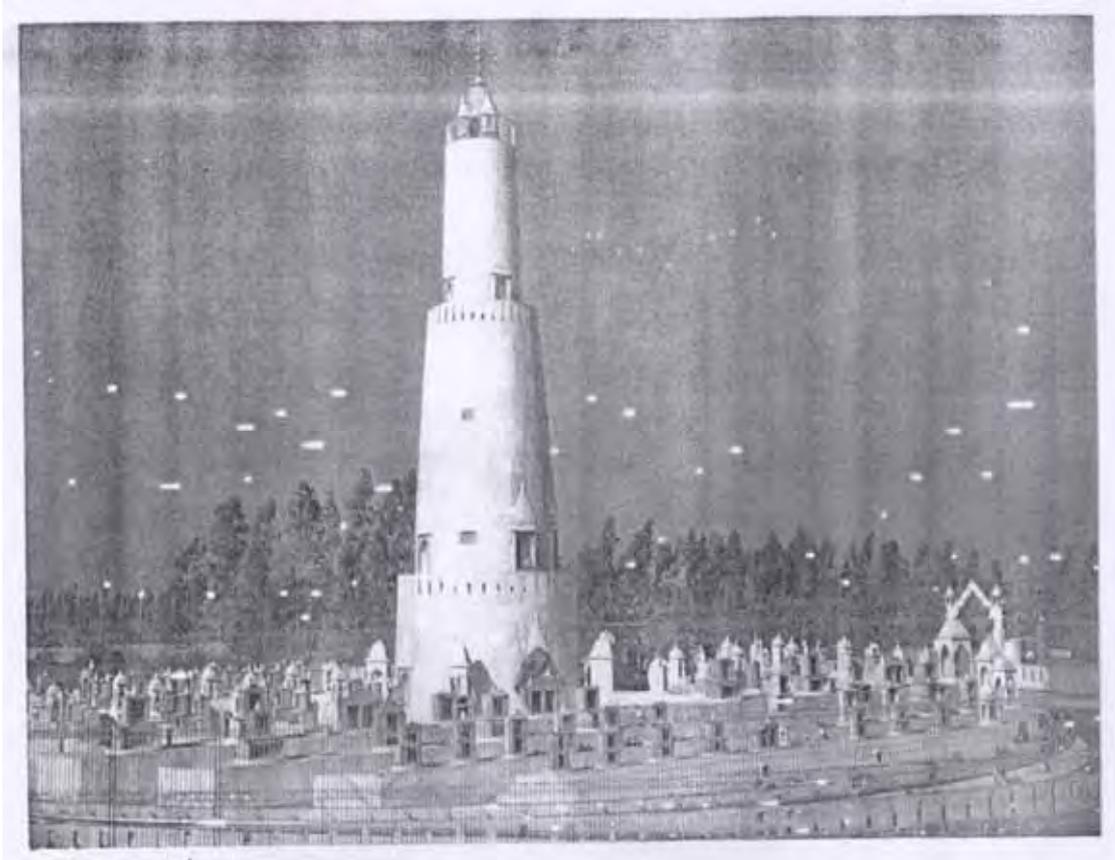
ภาพที่ 25 ต้นหว้าในชมพูทวีป

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 171.

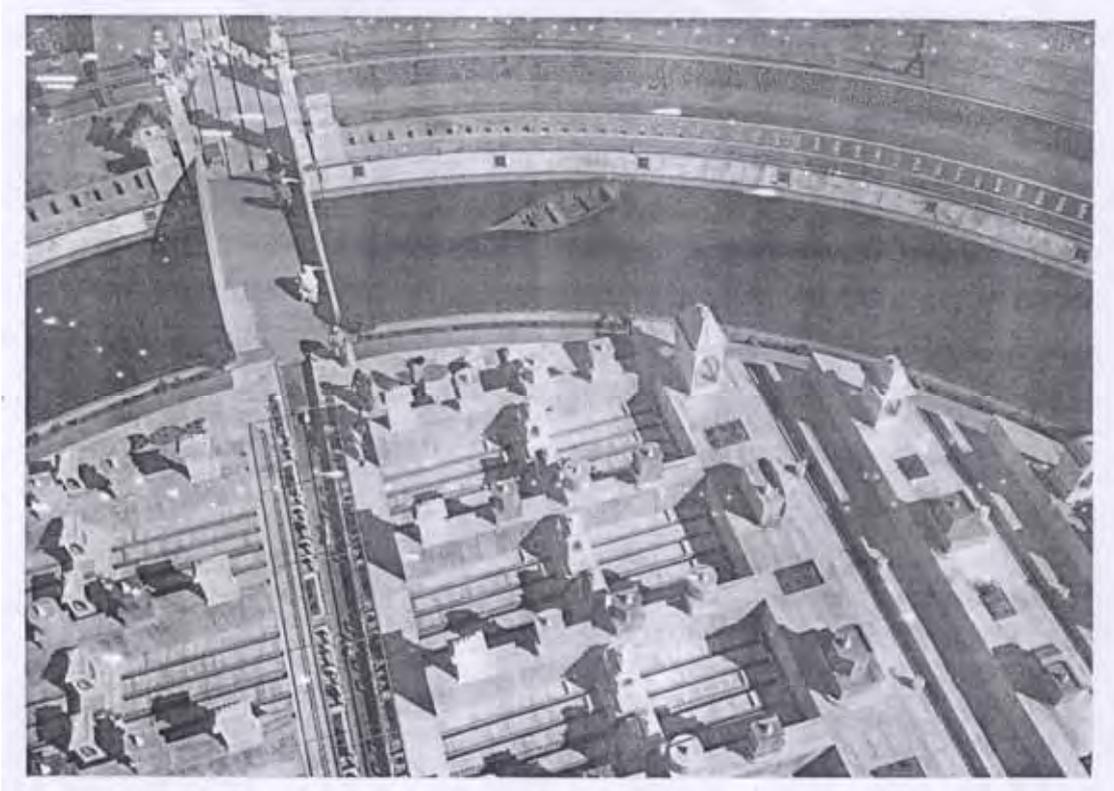
ภาพที่ 26 ภูเขาเมรุ

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 162.

ภาพที่ 27 แบบจำลองชมพูทวีปที่เมืองหัสตินาปุระ (Hastinapur)

ที่มา : Kurt Titze, **Jainism** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1998), 139.

ภาพที่ 28 แบบจำลองดินแดนในชมพูทวีปที่เมืองหัตตินาปุรี (Hastinapur)
ที่มา : Kurt Titze, **Jainism** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1998), 139.

ภาพที่ 29 จักรวาลชั้นบนและเทวดาไวมานิกะ

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 87.

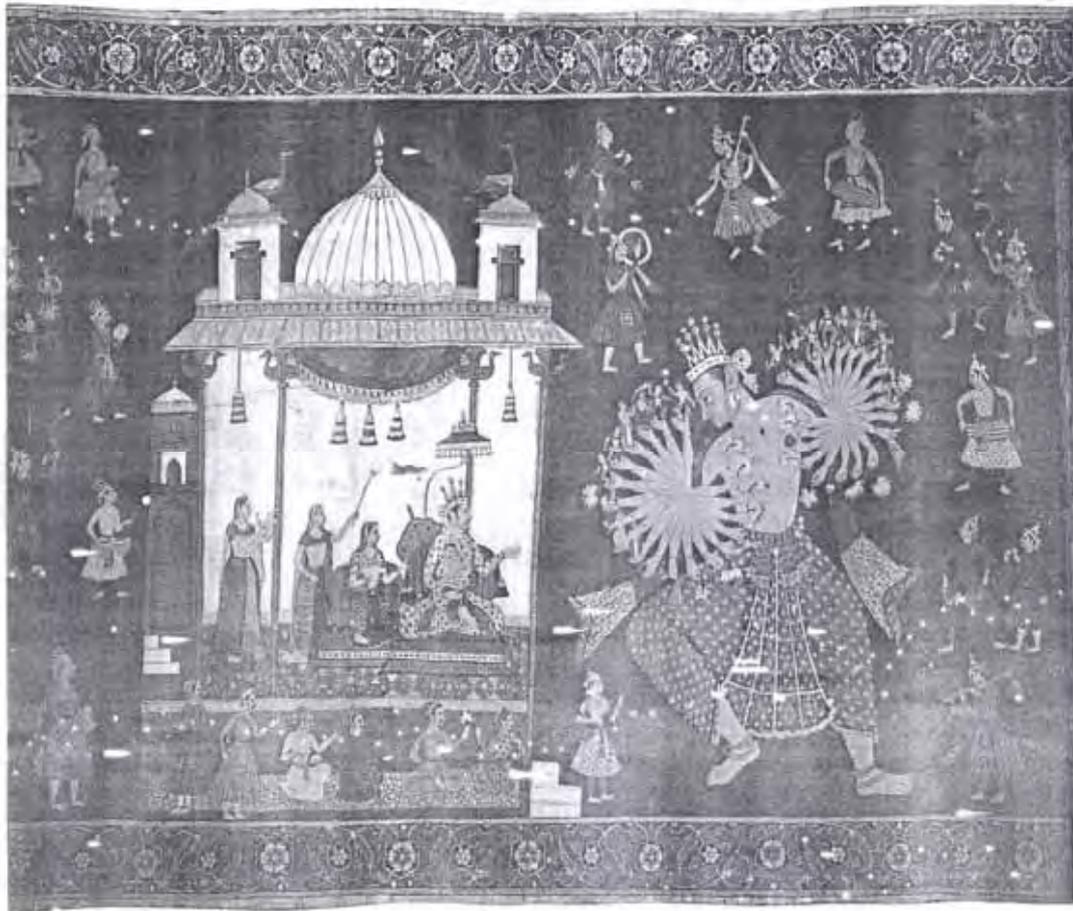
ภาพที่ 30 เหวดาและเทวี

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 95.

ภาพที่ 31 เหวดาสวรรค์ชั้นอนุดตระ

ที่มา : Collette Caillat and Ravi Kumar, **The Jain Cosmology** (New York : Harmony Books, 1981), 101.

ภาพที่ 32 พระอินทร์ในวันประสูติรังกง

ที่มา : Kurt Titze, **Jainism** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1998), 244.

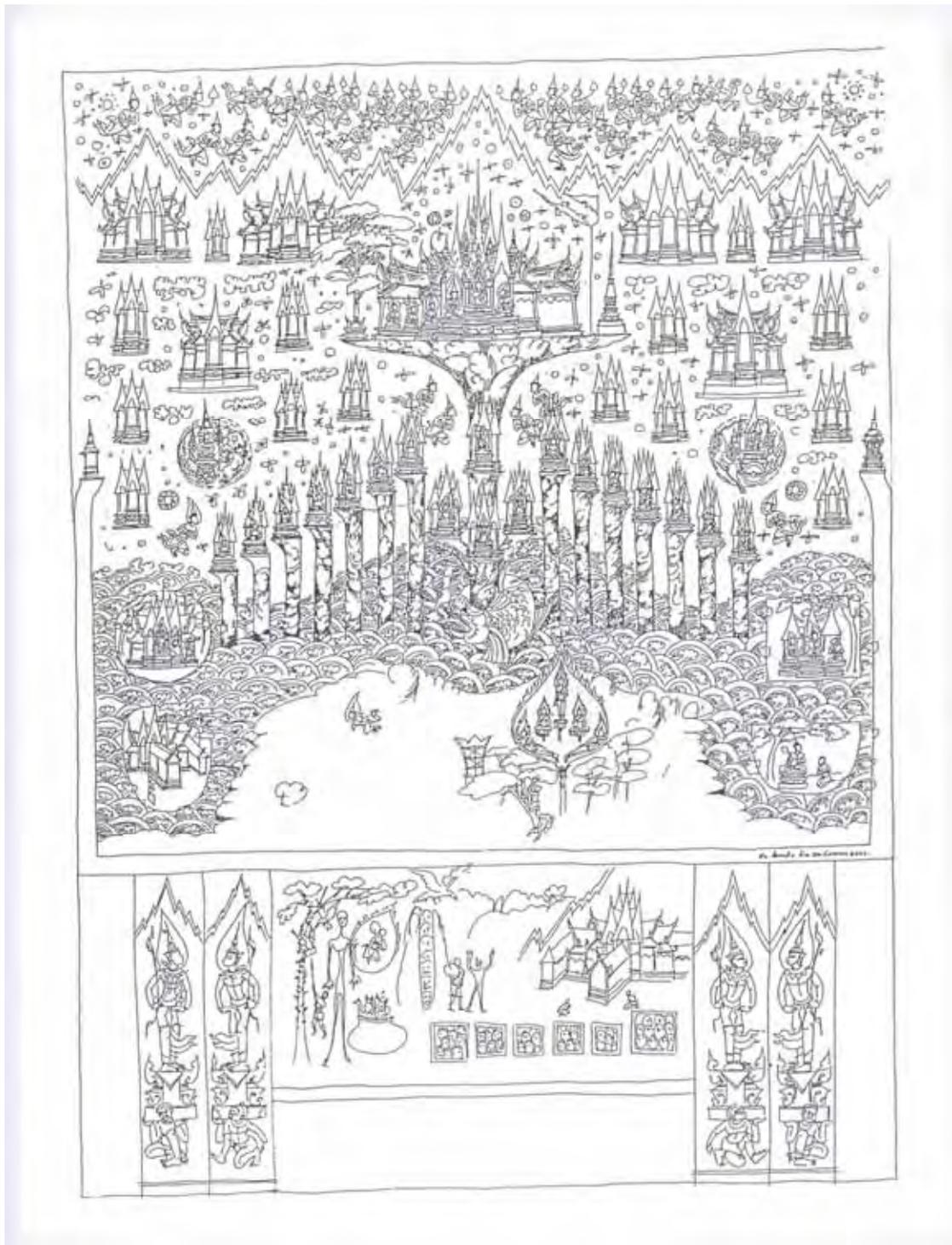

ภาพที่ 33 ช้างเอราวัณ

ที่มา : Kurt Titze, **Jainism** (Delhi : Motilal Banarsidass, 1998), 141.

ภาคผนวก ค

ภาพจักรวาลในพุทธศาสนาเถรวาท

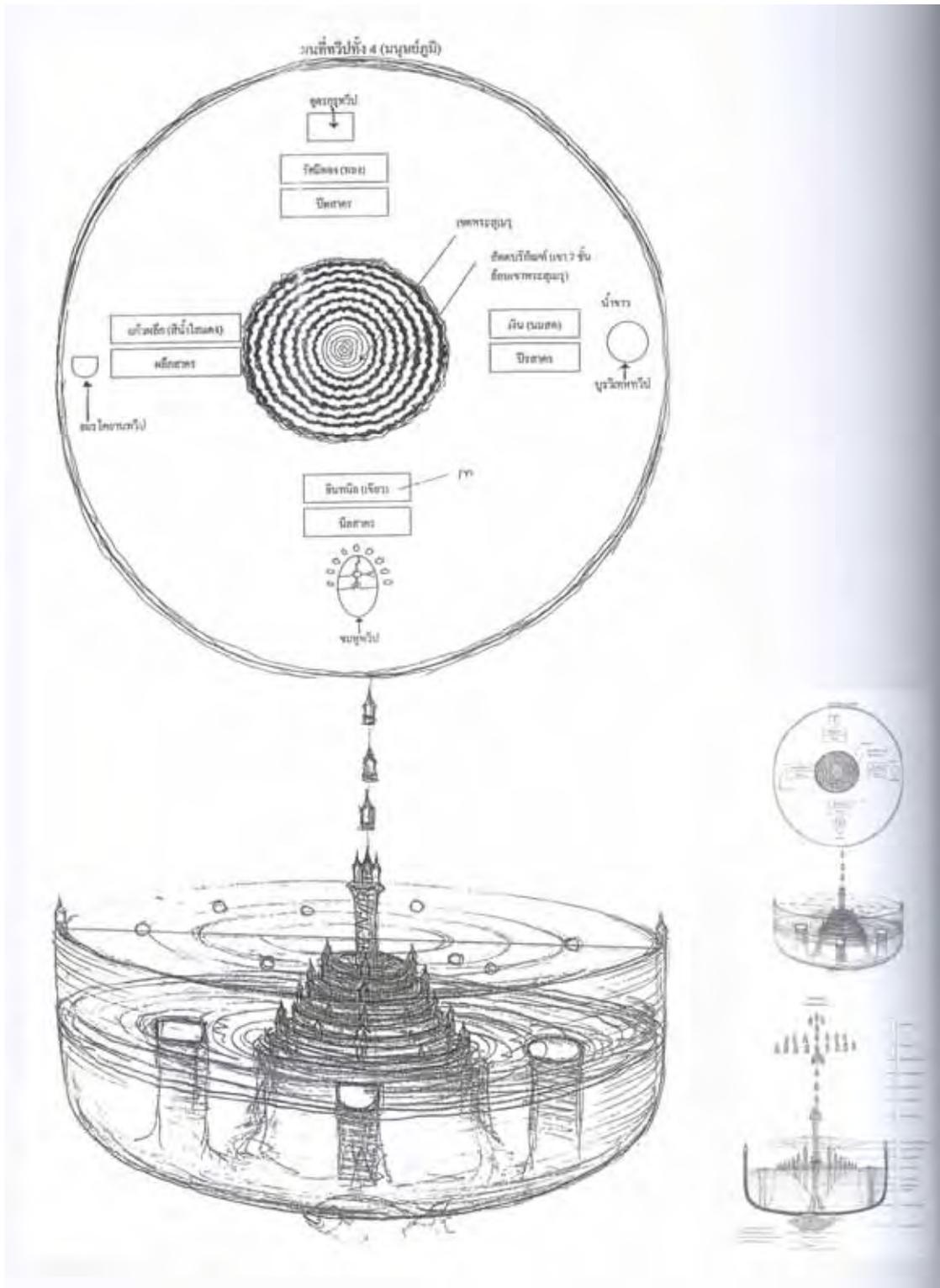

ภาพที่ 34 โครงสร้างของจักรวาลสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 2-4)

ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พระนั่งเกล้าฯ กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ (กรุงเทพฯ : ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 147.

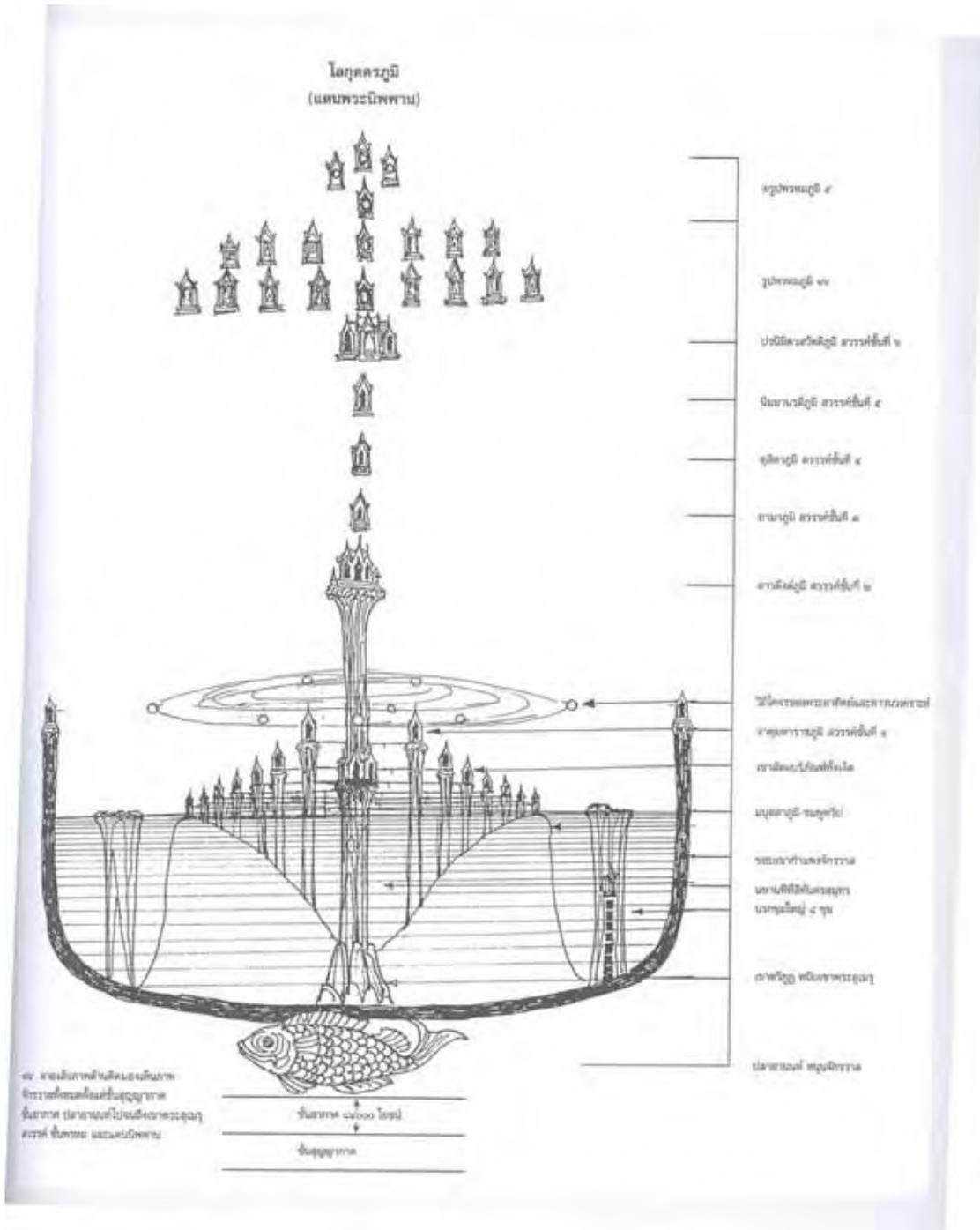

ภาพที่ 35 โครงสร้างของจักรวาลสมัยปัจจุบัน
 ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พระนั่งเกล้าฯ กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ
 (กรุงเทพฯ : ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 148.

ภาพที่ 36 มนุษย์ภูมิ

ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พระนั่งเกล้าฯ กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ (กรุงเทพฯ : ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 154.

ภาพที่ 37 โลกุตตรภูมิ

ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, พระนั่งเกล้าฯ กับความเป็นศูนย์กลางจักรวาลของวัดสุทัศน์ฯ (กรุงเทพฯ : ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 155.

ภาพที่ 38 ยมโลก

ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 ภาพที่ 31

ภาพที่ 39 อวีจिनรก

ที่มา : คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน, ไตรภูมิภคตา, ฉบับถอดความ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528), 12.

ภาพที่ 40 โลกนรกและนรกขุมต่าง ๆ

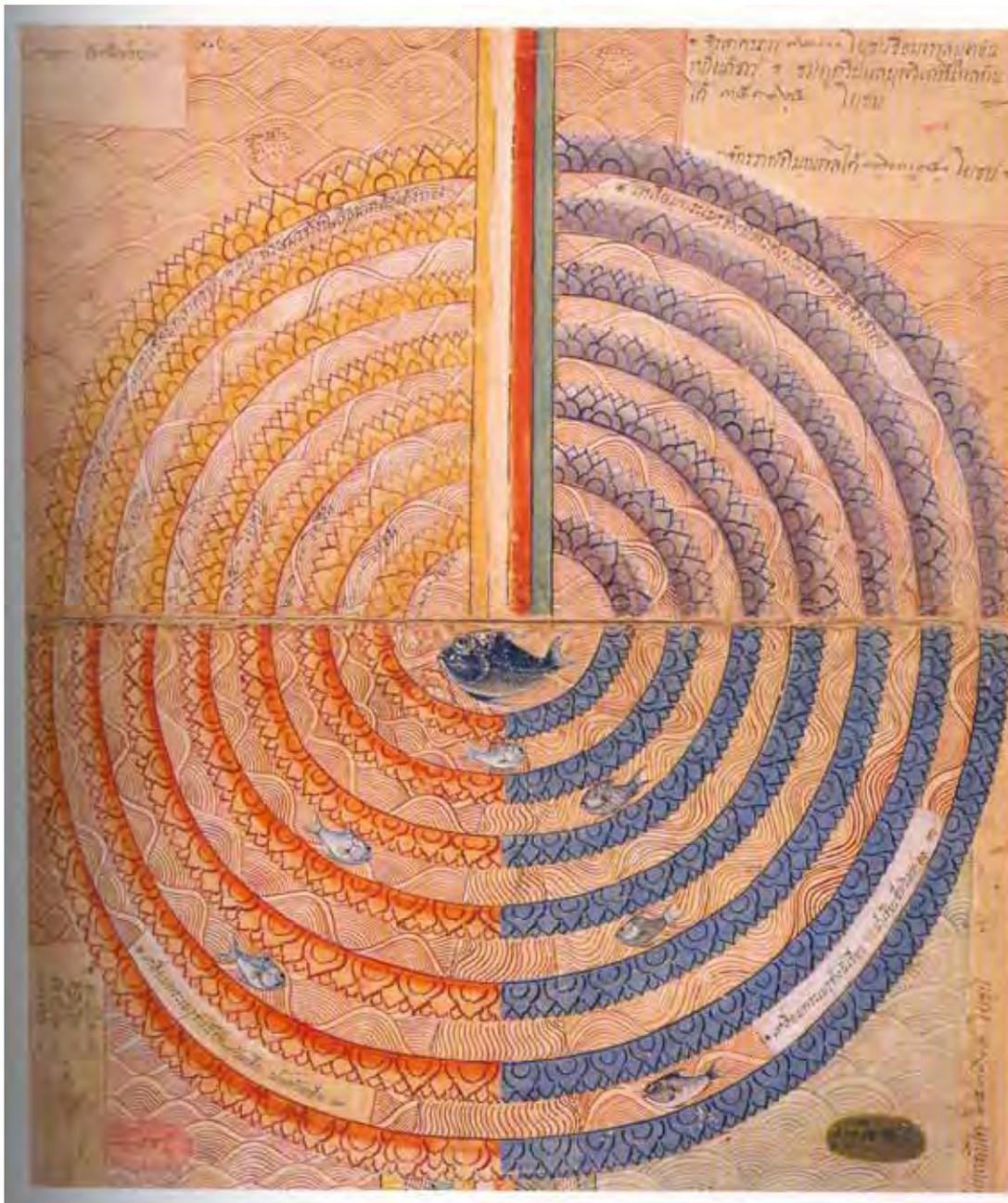
ที่มา : ประจักษ์ วัลลภโกดม, ผกาพรรณ เดชเทพพร และพรณีภา นิลณรงค์, บรรณาธิการ, สรุปลผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527), 227.

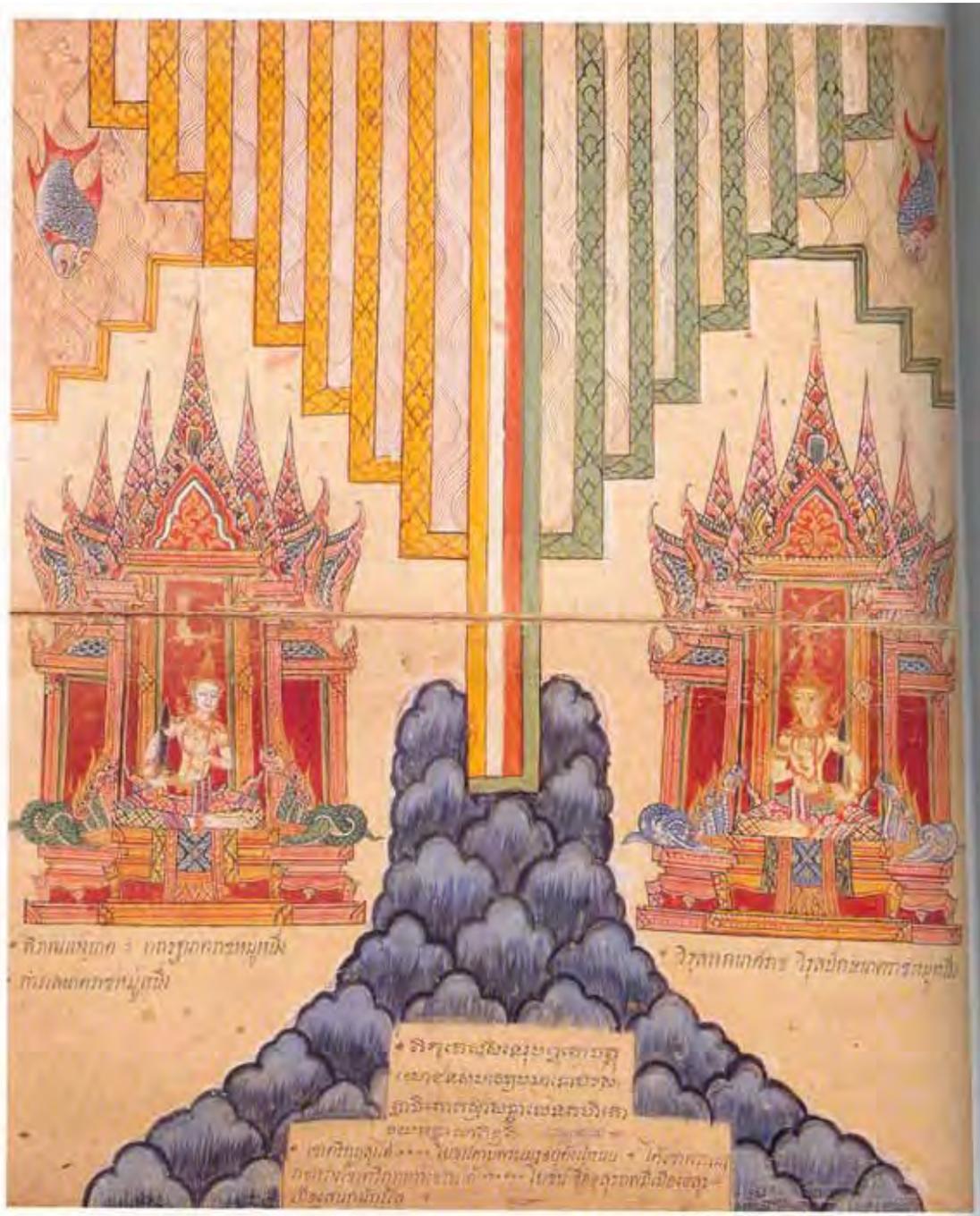
ภาพที่ 42 ภาพอสูร

ที่มา : ประจักษ์ วัลลภโกศล, ผกาพรรณ เดชเทพพร และพรณิภา นิลนรงค์, บรรณาธิการ, *สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527), 8.

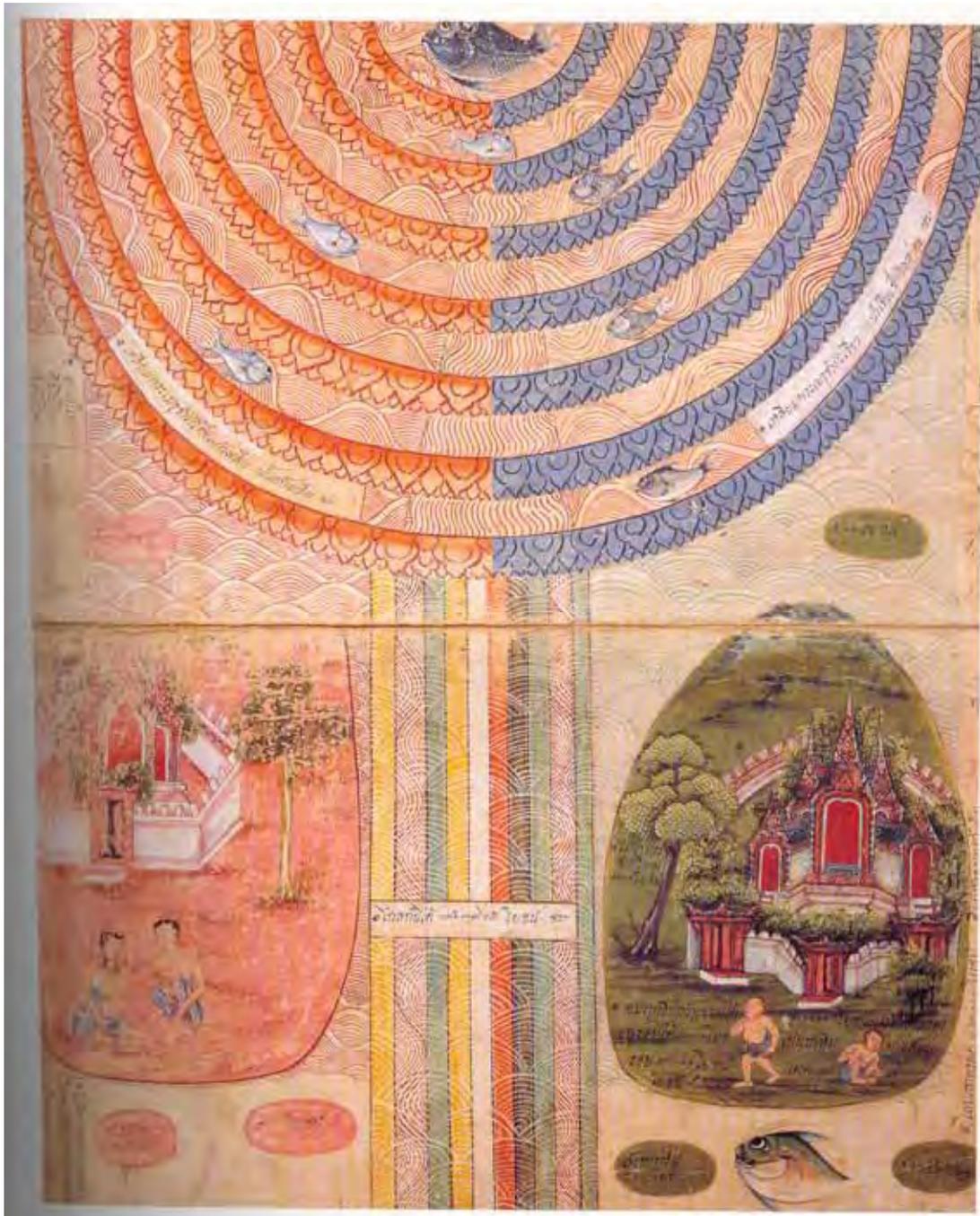
ภาพที่ 43 ภูเขาสีเนรุ

ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 ภาพที่ 25.

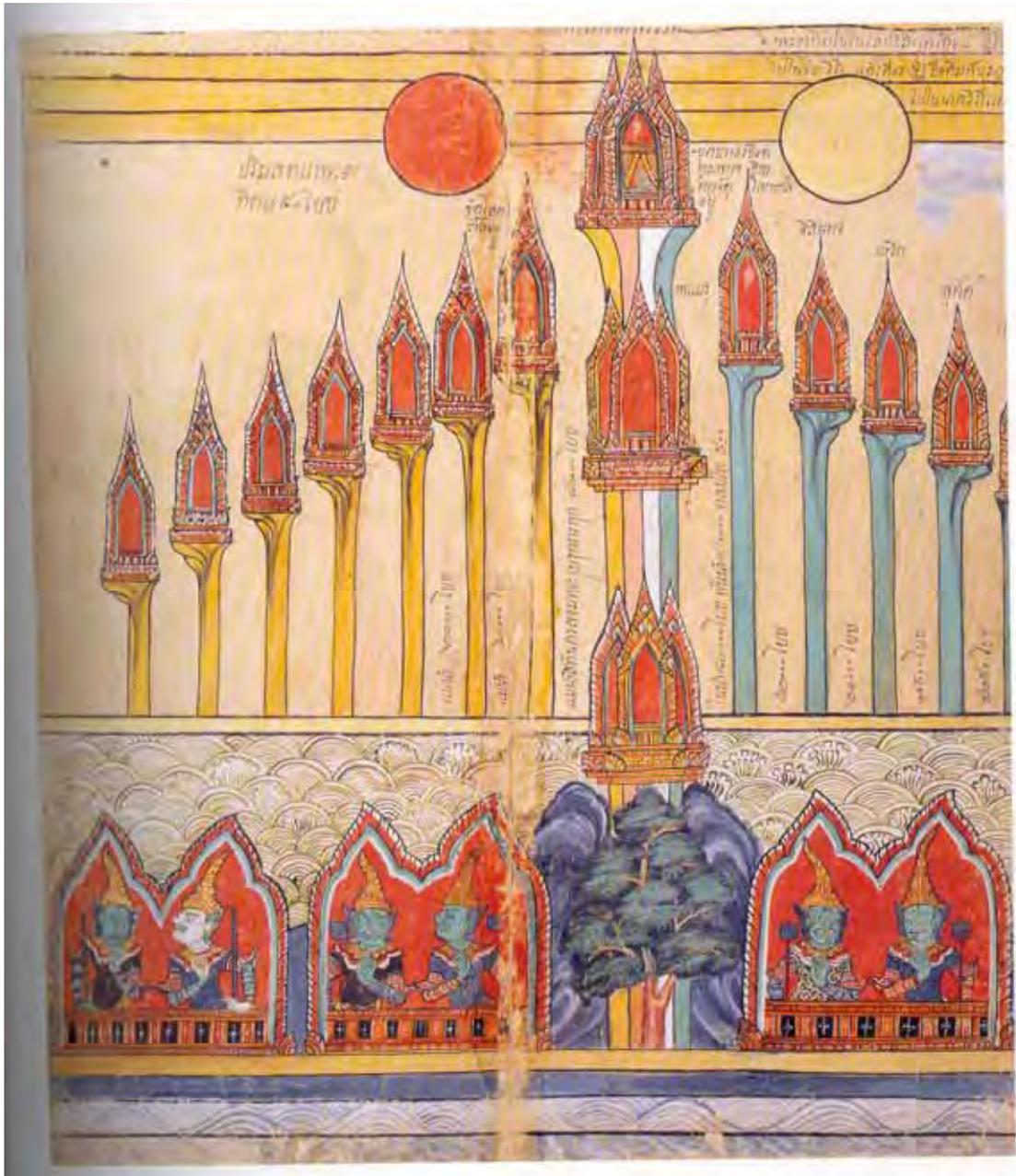

ภาพที่ 44 ภาพนาค

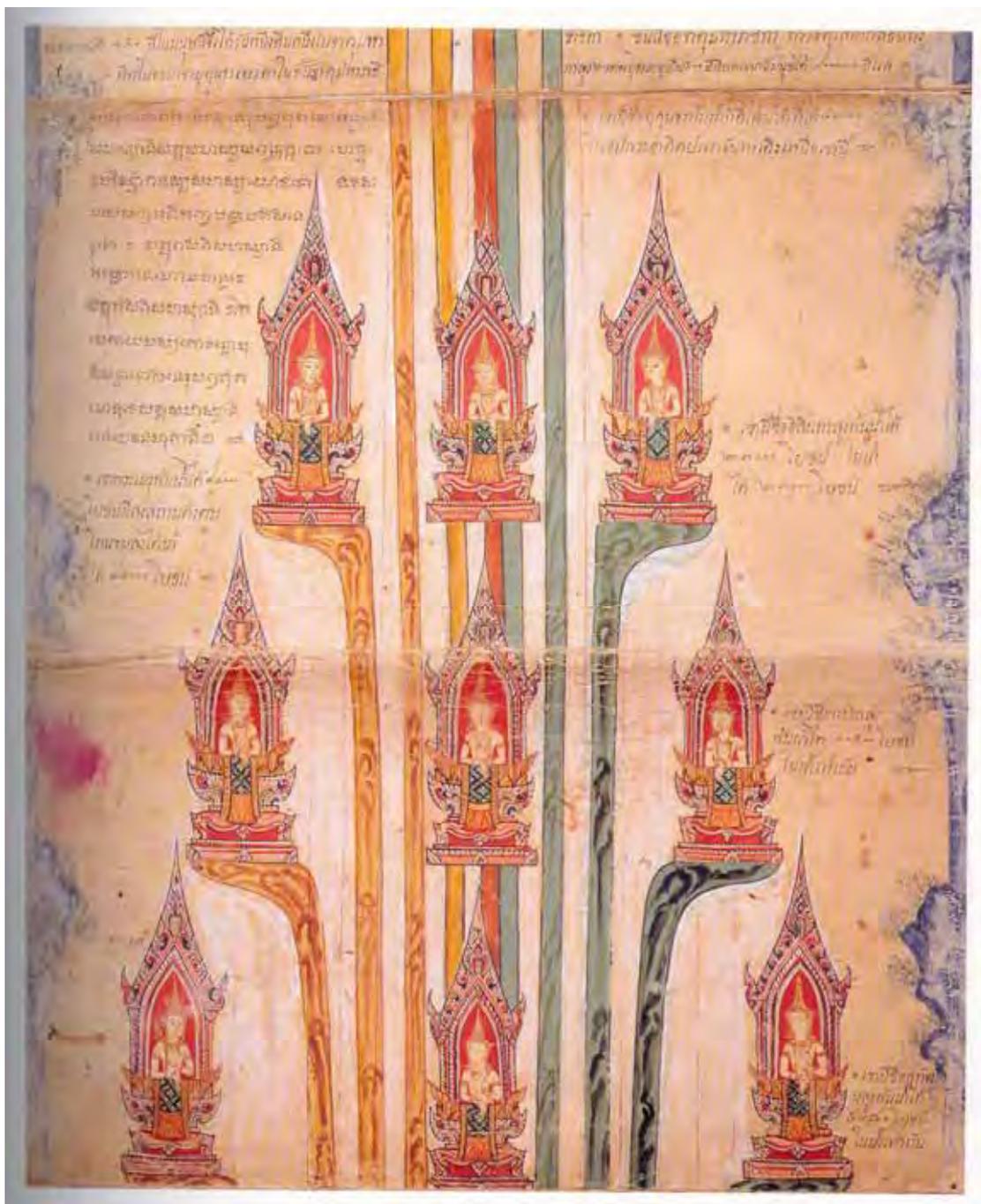
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 ภาพที่ 27.

ภาพที่ 45 เหลี่ยมเขาสีเนรุ อมรโคยานทวิป และชมพูทวิป
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 ภาพที่ 26.

ภาพที่ 46 ภูเขาสิเนรุ ทะเลสี่พันคร และภูเขาสัตบริภัณฑ์
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ 10/ก ภาพที่ 84.

ภาพที่ 47 วิมานบนยอดเขาสัตบริภัณฑ์
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 ภาพที่ 22.

ภาพที่ 48 สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 ภาพที่ 21.

ภาพที่ 49 สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ที่มา : คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน, ไตรภูมิภค, ฉบับถอดความ

(กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2528), 7.

ภาพที่ 50 พระอินทร์ในวันประสูติพระพุทธเจ้า

ที่มา : Somprasong Nuambunlue, ภาพประสูติกับพระอินทร์ [Online]. 12 February 2010.

E-mail to Bamroong Chamnanrua <bamroongg@hotmail.com>

ภาพที่ 51 ช้างเอราวัณ

ที่มา : ประจักษ์ วัลลิโกดม, ผกาพรรณ เดชเทพพร และพรรณิภา นิลณรงค์, บรรณาธิการ, **สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง** (กรุงเทพฯ ฯ : กรมศิลปากร, 2527), 226.

ภาพที่ 52 รูปพรหมชั้นพรหมปารีสัชชา พรหมปุโรหิตา และมหาพรหมา
 ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวง สมัยกรุงธนบุรี เลขที่ 10 ภาพที่ 12.

ภาพที่ 53 ทุศเจดีย์ในพรหมโลกชั้นนอกนิกฐา
 ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ 10/ก ภาพที่ 6.

ภาพที่ 54 อรูปพรหมชั้นวิญญาณัญจายตนะ

ที่มา : บุญเหลือ บราณสาร, สมาน วงศ์ไพโรภรณ์, สังวาล ราศี และทอง ไชยชาติ, ผู้แปล, โลกุปปัติ อรุณวดีสูตร ปฐมมุต ปฐมกัป และมุตตันไตรย (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2533), (14).

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล นายบำรุง ชำนาญเรือ
 ที่อยู่ 62/19 ซอยพระยาสุเรนทร์ 24 แขวงบางชัน เขตคลองสามวา
 กรุงเทพมหานคร 10510
 ที่ทำงาน ภาควิชาหลักสูตรและวิธีสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
 วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม 73000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2527 สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย)
 เกียรตินิยมอันดับ 2 จากมหาวิทยาลัยศิลปากร
 วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม
 พ.ศ. 2532 สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
 (ภาษาบาลี-สันสกฤต) จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 พ.ศ. 2548 ศึกษาต่อระดับปริญญาคุณวุฒิปบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2529-2531 อาจารย์โรงเรียนสามตำบลวิทยาประชาสรรค์
 จังหวัดนครศรีธรรมราช
 พ.ศ. 2531-2539 อาจารย์โรงเรียนสตรีศรีนครปฐมบำเพ็ญ กรุงเทพมหานคร
 พ.ศ. 2539-ปัจจุบัน อาจารย์คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร